

ERZİNCAN BİNALI YILDIRIMÜNİVERSİTESİ
ERZİNCAN BINALI YILDIRIMUNIVERSITY

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

ERZİNCAN UNIVERSITY JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

2023 [XVI]2

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Erzincan Binali Yıldırım University
Social Sciences Institute

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Erzincan University Journal of Social Sciences Institute
E-ISSN 2148-9289

Cilt/Vol. XVI – Sayı/Issue (2) –Aralık/December 2023

Sahibi/Owner

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
on Behalf of Erzincan Binali Yıldırım University Social Sciences
Institute

Prof. Dr./Prof. Dr. Necdet TOZLU

Sorumlu Müdür/Director

Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Recep GÜLMEZ

Editör/Editor-In-Chief

Asst. Prof. Dr./Dr Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

Editör Yardımcısı/Associate Editor

Asst. Prof. Dr./Dr Öğr. Üyesi Fatih ÇİÇEK

DERGİNİN TARANDIĞI DİZİNLER

Uluslararası Hakemli bir dergi olan Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Index Copernicus, Researchbib, DRJI, SOBIAD gibi uluslararası dizinlerde taranmakta ve Ulakbim Online Dergi İzleme Sistemi tarafından izlenmektedir. Dergimiz yılda iki kez yayınlanmaktadır. Akademik usullere uygun atıf yapılmak suretiyle dergide yayınlanan çalışmalardan alıntı yapılabilir.

Dergiyeye yapılacak atıflarda ESBDER kısaltmasının kullanılması tavsiye olunur.

INDEXED IN

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute, an international journal, is indexed by Index Copernicus, Researchbib, DRJI, SOBIAD and followed by Ulakbim Online Journal Management System. The journal is biannually published. The publications can be cited according to academic ethic rules.

ESBDER is suggested to be used as an acronym for the journal title and for all citations.

Çalışmaların bütün sorumluluğu yazarlarına aittir.

The author of the article published in this journal is duly responsible for its content.

İletişim Bilgileri/Contact Details

ebyu.sbder@erzincan.edu.tr

Adres/Address: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Eğitim Fakültesi Binası, Kat: 2, **Yalnızbağ Yerleşkesi - ERZİNCAN**

Tel.: +90 446 224 29 00

Fax: +90 446 224 29 01

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ERZINCAN UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

EDİTÖR KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. İsmail ALTUN

(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Glenn W. MUSCHERT

(Khalifa University, UAE)

Prof. Dr. Müjdat AVCI

(Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr./Doç. Dr. Alina SAMAY

(Turan University, Kazakhstan)

Prof. Dr./Prof. Dr. Hüsnü AYDENİZ

(Atatürk Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr./Doç. Dr. Mukaddes YEŞİLKAYA

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Prof. Dr./Prof. Dr. Yahya YEŞİLYURT

(Milli Savunma Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr./Doç. Dr. Semanur SOYYİĞİT

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr. /Doç. Dr. Funda NALDAN

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr. /Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ

(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr./Doç. Dr. Suat TUYSUZ

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Ahmet ŞEN

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr./Doç. Dr. Yusuf BABÜR

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./ Dr. Ryan GUNDERSON

(Miami University, USA)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Yakup YAŞAR

(Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ŞAHİN

(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇİÇEK

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Gürkan ALAGÖZ

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Sevgi CENGİZ

(Kafkas Üniversitesi)

Dr. Melek ERYENTÜ GÜREL

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

LANGUAGE EDITOR/DİL EDITÖRÜ

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Emrah ÖZBAY

ADMINISTRATIVE ASSISTANT/İDARI BİRİM

Doktora Öğrencisi/PhD Student

Yeliz AYDIN

2023 (XVI)1

TEŞEKKÜR/ACKNOWLEDGMENT

Bu dergi, kıymetli bilgileriyle yayınları değerlendiren değerli hakemlerin katkılarıyla yayımlanmaktadır. Emeklerinden dolayı minnettarız.

We acknowledge our gratitude to the dearest reviewers for their scoring and evaluating the articles submitted and their valuable contributing comments.

SAYI HAKEMLERİ

Doç. Dr. Burak BAŞKAN

Doç. Dr. Ceren AVCİL

Doç. Dr. Emre YAKUT

Doç. Dr. İnci DEMİRAĞ TURAN

Doç. Dr. İrfan ÖZET

Doç. Dr. Ömer ÇINAR

Doç. Dr. Özlem ÜNALAN

Doç. Dr. Recep GÜLMEZ

Doç. Dr. Selçuk AYDIN

Dr. Mehmet Sait SÜTÇÜ

Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Duygu YILDIZ KARAKOÇ

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Ali DİKEN

Dr. Öğr. Üyesi Hatice TURUT

Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed TAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Muharrem AKSU

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖDEMİŞ

Dr. Öğr. Üyesi Ömür YAZICI ÖZDEMİR

Dr. Ümran KARADENİZ

Öğr. Gör. Dr. Murat SİVRİ

YAZIM KURALLARI

1. Makaleler “Office Word” programında A4 boyutlarında hazırlanmalıdır.
  2. Makalelerin uzunluğu dergi formatında olup, 20 sayfayı geçmemelidir.
  3. Sayfa düzeni; Normal olup Sol: 2,5 cm, Sağ: 2,5 cm, Üst: 2,5 cm ve Alt: 2,5 cm olmalıdır.
  4. Makalenin ilk sayfasında;
    - Türkçe Başlık, 12 punto TIMES NEW ROMAN olarak için Tamamı Büyük, Ortalı ve Kalın (Bold) formatta; İngilizce başlık 12 Punto Baş Harfleri Büyük ve Ortalı olacak şekilde yazılmalı.
    - Yazarın ad ve soyadı tamamı büyük, Times New Roman, 11 punto olarak makale başlığının altında ortalı bir şekilde belirtilmelidir.
    - Yazarın unvanı, çalıştığı kurum bilgisi, e-posta adresi ORCID numarası 10 punto, Times New Roman olacak şekilde yazar adının altına, şablonda gösterildiği şekilde yazılmalıdır.
    - Türkçe ve İngilizce atıf/citation bilgisi Times New Roman, 10 punto yazılmalıdır.
  5. Makalenin ikinci sayfasında;
    - Türkçe Başlık, 12 punto TIMES NEW ROMAN olarak Tamamı Büyük, Ortalı ve Kalın formatta; İngilizce başlık, 12 Punto Baş Harfleri Büyük ve Ortalı olacak şekilde yazılmalı. Makale başlığının altına Times New Roman, 11 Punto ve tamamı büyük olacak şekilde yazar ismi yazılmalıdır.
    - 150 kelimeyi geçmeyecek Türkçe ve İngilizce özet ile en az 3 - en fazla ise 4 tane olmak üzere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler bulunmalıdır. Türkçe özet “Öz” ve İngilizce özet “Abstract” 10 punto Times New Roman, tek satır aralığı olacak şekilde yazılmalı.
- ÖNEMLİ UYARI:** Makalemizde kör hakemlik sistemi uygulandığından dergimize gönderilen metnin ilk halinde yazar kimliğini belirtecek herhangi bir ifadenin yer almaması gerekmektedir. Yazarın kişisel bilgileri hakem sürecinin ardından metne eklenecektir.
6. Makale Metni;
    - 11 punto ve “Times New Roman” karakteri ile tek satır aralığı alt ve üstten 6nk kullanılarak yazılmalıdır. Yazımda, virgül ve noktalardan sonra bir karakter ara verilmelidir.
    - Paragraflarda başlangıç girintisi olmamalıdır, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılmalıdır. Ayrıca Paragraflar arasında ilave boş satır bırakılmamalıdır.
    - 40 kelimedenden fazla olan alıntılar ortalanmalı ve 10 punto olarak italik yazılmalıdır
  7. Başlıklar;
    - Makalede ana başlıklar 11 punto ve tamamı büyük; Alt başlıklar 11 punto kalın (bold) ve sola yaslı, olarak 1., 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1. gibi ondalıklı şekilde numaralandırılmalıdır. Ana başlıkların bütün harfleri büyük yazılmalı, alt başlıkların ise sadece baş harfleri büyük yazılmalıdır. Başlıklar en çok 4 düzeye kadar bölümlendirilmelidir. Başlıklardan önce 1 satır boşluk bırakılmalı, başlık sonrasında ise boşluk bırakılmamalıdır.
  8. Makale içindeki tüm tablo, şekil ve grafikler;
    - Metnin uygun yerlerinde ardışık olarak numaralandırılmış bir şekilde, sayfaya ortalı olarak gösterilmelidir. Her tablo, şekil veya grafiğe bir başlık verilmelidir. Başlık; tablo, şekil veya grafiğin üstünde, sayfaya ortalı, yalnızca kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde ve 10 punto olarak yer almalıdır. Tablo, şekil ve grafik içindeki metin 10 punto aralığında olmalıdır. Tablo, şekil veya grafikler kolaylıkla okunacak biçimde olmalı ve yukarıda verilen sayfa yapısına (sayfa marjlarını aşmayacak şekilde) uygun olmalıdır.

Örnek: Tablo 3: Gruplararası Etkileşim

9. Extended Summary (Genişletilmiş Özet);

-Türkçe makalelere "İngilizce Genişletilmiş Özet (Extended Summary)" eklenecektir. "Extended Summary" Times New Roman 11 punto, tek satır aralıklı olacak şekilde metnin sonunda Sonnotlardan önce yazılmalıdır.

10. EÜSBED Yazım Kuralları olarak DİPNOT ve METİN İÇİ olmak üzere iki tür yazım kuralı kabul edilmekte tercihen APA 6 yazım kuralları istenmektedir. Metin içi ve Dipnot usullerine ilişkin gerekli bilgi ve örnekler "Atıf Kuralları" başlığı altında verilmiştir.

11. Makalede kullanılan her türlü kaynak, kaynakça bölümünde yer almalıdır. Kullanılan kaynaklar nitelik (tez, kitap, makale, rapor vb.) ayrımı yapılmaksızın yazar soyadına göre alfabetik olarak sıraya konulmalıdır. Aynı yazarın eserleri "en yeni tarihli" olandan başlanarak kaynakçaya yerleştirilmelidir. Kaynakça girintisi (Asılı – 1 cm) olarak ayarlanmalıdır.

ATIF KURALLARI

EÜSBED Yazım Kuralı APA 6 yazım kuralları istenmektedir.

- Atıflar metin içerisinde APA 6.ya uygun olarak yapılmalıdır. Dipnot yerine sonnotlar tercih edilmeli. Metin içerisinde atıflar yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Yazar adı yoksa kurum adı yazar yerine kullanılmalıdır. Örnek;

Tek yazarlı yayınlarda atıf: (Gulmez, 2017:70), (Gulmez, 2017:71,73), (Gulmez, 2017: 71-79).

İki yazarlı yayınlarda atıf: (Gulmez ve Akar, 2016:22).

Üç ve daha çok yazarlı yayınlarda atıf: (Akar vd., 2014:35).

Birden fazla kaynağa atıf: (Schumpeter, 1934:66; Haldun, 2005:36)

Kaynağın tamamı için atıf: (Inal, 1995)

Yazar adı olmayan kaynaklar için atıf: (TÜİK, 2012:45).

- Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belirli ise süreli yayımlardakine benzer şekilde atıf yapılmalıdır. İnternette indirilen kaynak için tarih verilmemişse ilgili dosyaya erişim tarihi kaynağın yılı olarak kullanılmalıdır. Eğer atfın yazarı belli değilse parantez içerisinde internet sitesinin kurumu ve erişim yılı yazılmalıdır. Örnek;

Yazar adı ve yayın yılı belli olan atıf: (Yerli, 2012)

Yazar adı ve yayın yılı belli olmayan atıf: (Rekabet Kurumu, 2008).

- Bir yazarın aynı yıl içinde yayımlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, eserler yılın yanına a, b, c, şeklinde harf verilerek gösterilmelidir. Örnek;

Gulmez (2013a), Gulmez (2013b).

KAYNAKÇA YAZIM ÖRNEĞİ

Kitap

TURAN, E. (2008). Siyaset Bilimine Giriş, YKY, İstanbul.

INAL, D. ve TIKEN, N. (2008). Dil Politikası, Ütopya Yayıncılık, Ankara.

REIS, Y., EREN, O. ve GUNDUZ, İ. (2008). Karşılaştırmalı Edebiyat, Hacettepe Yayınları, Ankara.

Ceviri Kitaplar

DRUCKER, P. (1994). Kapitalist Ötesi Toplum, (Çev.) ÇORAKÇI, B., İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Editörlü Kitaplar

OKÇU, M., AKTEL, M. ve KERMAN, U. (2007). "İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve 'Avrupalılaştırma'", (Ed.) YILMAZ, A. ve BOZKURT, Y., Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara.

Yazar Adı Olmayan Kitaplar

DPT (2003). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003), Yayın No: DPT 2671, Ankara.

Dergiler

YAVUZ, A., ALBENİ, M. ve KAYA, D.G. (2009). “Ulusal İnovasyon Politikaları ve Kamu Harcamaları: Çeşitli Ülkeler Üzerine Bir Karşılaştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi EÜSBEDi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(4): 65-90.

Gazeteler

GÖKÇE, D. (1997). “Merkez Bankasının Bağımsızlığı Sorunu”, Milliyet, 15 Mart.

Tezler

ÖZKUL, G. (2008). Girişimcilik Teorileri ve Girişimci Tipleri: Antalya-Burdur-Isparta İllerinde (İBBS Düzey 2 TR61 Bölgesinde) İmalat Sanayi KOBİ'lerindeki Girişimciler Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

İnternet Bazlı Kaynaklar

1. Eğer kaynağın yazarı belirli ise süreli yayımlardakine benzer şekilde kaynakçada verilmelidir. Ancak, kaynağın yer aldığı internet adresi de tüm uzantılarıyla verilmelidir. Eğer internetten indirilen kaynaklar için tarih verilmemişse, ilgili dosyaya erişim tarihi hem kaynakçada hem de metin içinde kullanılmalıdır. Örnek;
ENER, N. (2002). “Yeni Yükselen Pazarlar (Emerging Markets) İçin Pazarlama Stratejileri”, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/11/02-neriman/02-neriman.htm>, (10.05.2005).
2. Eğer kaynak bir yazara ait değil de bir kurum veya kuruluşa ait web sayfasından alınmış ise, kaynakçada kurumun adı, yazının başlığı (varsa) ve tüm uzantılarıyla internet adresi verilmelidir. Örnek;
REKABET KURUMU (2010). “Rekabet Hukukunun Esasları”, <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerik&icId=53>, (17.03.2010).

SUBMISSION GUIDELINES

1. Articles should be prepared in A4 sizes in "Office Word".
2. The length of the articles is in journal format and should not exceed 20 pages.
3. Page layout; Normal should be Left: 2.5 cm, Right: 2.5 cm, Top: 2.5 cm and Bottom: 2.5 cm.
4. On the first page of the article;
  - Turkish Title should be written in All Large, Medium and Bold format for 12-point TIMES NEW ROMAN; English title 12 Point Initials should be Capitalized and Centered.
  - The author's first and last name should all be indicated in large, Times New Roman, 11 point under the article title.
  - The title of the author, the information of the institution in which he works, the e-mail address orcid number 10 point should be written under the author's name, as shown in the template, as shown in the template.
  - Turkish and English citation information Times New Roman, 10 points should be written.
5. On the second page of the article;
  - Turkish Title, 12 point TIMES NEW ROMAN in All Large, Medium and Bold format; English title should be written with 12 Point Initials Large and Centered. Under the article title should be written times new novel, 11 point and the author's name, all of which are large.
  - Turkish and English abstracts that will not exceed 150 words and Turkish and English keywords should be present, at least 3 - maximum 4. Turkish abstract "Abstract" and English abstract "Abstract" 10 point Times New Roman should be written as a single linespacing.

IMPORTANT WARNING: Since the blind refereeing system is applied in our article, the first version of the text sent to our journal should not contain any statements that will indicate my author ID. The author's personal information will be added to the text after the referee process.
6. Article Text;
  - Single line spacing with 11 points and the character "Times New Roman" should be written using 6nk from the bottom and top. In writing, a character must be paused after commas and dots.
  - Paragraphs should not have an initial indent, and 6nk spaces should be left before and after the paragraph. Additional blank lines should not be left between paragraphs.

Excerpts with more than -40 words should be centered and written italics in 10 points
7. The titles are;
  - The main titles in the article are 11 point and all large; Subheadings should be numbered as 11 points thick (bold) and left-leaning, denoted as 1st, 1.1st, 1.1.1st, 1.1.2., 1.1.2.1. All letters of the main headings should be capitalized, and only the initials of the subheadings should be capitalized. Titles should be partitioned up to 4 levels. 1 line of space should be left before the headings, and no spaces should be left after the title.
8. All tables, figures, and charts in the article;
  - It should be shown in the center of the page, numbered sequentially in the appropriate places of the text. Each table, shape, or chart must be given a title. The title should be located at the top of the table, shape, or chart, centered on the page, with only the initials of the words capitalized, and 10 points. The text in the table, shape, and chart must be in the range of 10 points. Tables, figures or charts must be readable easily and comply with the page structure given above (not exceeding page margins).

Example: Table 3: Intergroup Interaction
9. Extended Summary
  - "Extended Summary" will be added to Turkish articles. "Extended Summary" Times New Roman 11 point should be written before endnotes at the end of the text with a single linespacing.

10. As EUSBED Spelling Rules, two types of spelling rules, DIPNOT and TEXT, are accepted and preferably APA 6 spelling rules are requested. The necessary information and examples regarding the text and footnote procedures are given under the heading "Citation Rules".

11. Any resource used in the article should be included in the bibliography section. References used in quality (thesis, book, article, report, etc.) it should be sorted alphabetically according to the author's surname without discrimination. The works of the same author should be placed in the bibliography starting from the "most recent dated". Bibliography indentation (Hanging – 1 cm).

12. EUSBED Writing Rule APA 6 format rules are requested.

Citations should be made in accordance with APA 6 in the text. Endnotes should be preferred instead of footnotes. Citations in the text should be made in the form of the surname of the author(s), the year of the source and the page number. If the author name does not exist, the institution name should be used instead of the author. The example is:

Citation in single-author publications: (Gulmez, 2017:70), (Gulmez, 2017:71,73), (Gulmez, 2017: 71-79).

Citation in two-author publications: (Gulmez and Akar, 2016:22).

Citation in publications with three or more authors: (Akar et al., 2014:35).

Reference to multiple sources: (Schumpeter, 1934:66; Haldun, 2005:36)

Citation for the entire resource: (Inal, 1995)

Citation for sources without author names: (TÜİK, 2012:45).

If the citation is taken from a website and the author of the citation is specific, it should be referred to in a similar way to in periodicals. If no date has been given for the resource downloaded from the Internet, the date of access to the relevant file should be used as the year of the resource. If the author of the citation is not known, the institution of the website and the year of access should be written in parentary brackets. The example is:

Citation with author's name and publication year: (Yerli, 2012)

Author name and unspecified citation: (Rekabet Kurumu, 2008).

If more than one work of an author published in the same year is cited, the works should be shown by giving letters a, b, c, next to the year. The example is:

Gulmez (2013a), Gulmez (2013b).

İÇİNDEKİLER/TABLE OF CONTENTS

A- ARAŞTIRMA MAKALELERİ/RESEARCH ARTICLES

Zühre AYVAZ - Mehmet Akif AYVAZ

[TÜRK KÜLTÜR MİLLİYETÇİLİĞİNDE MİLLÎ DİLİN ÖNEMİ: NECMETTİN HACİEMİNOĞLU VE DİL MESELESİ - The Importance of National Language in Turkish Cultural Nationalism: Necmettin Hacıeminoğlu and the Language Issue](#) 110-126

Zerrin MOLLAOĞULLARI - Asuman KARABULUT

[ERZİNCAN SANCAĞI'NDA KOLERA SALGINI \(1852 -1910\) - Cholera Epidemic in Erzincan Sanjak \(1852 -1910\)](#) 127-143

Süha KONUK

[BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN DOĞUDAKİ SINIR GENİŞLEMELERİ ÜZERİNE BİR YORUM - A Comment on the Eastern Border Expansions of the Byzantine Empire](#) 144-155

Fatih ORHAN - Ertuğrul GÜNEY

[ERZURUM'UN METROPOL İLÇELERİNDEKİ YERLEŞMELERİN ALANSAL GELİŞİM SÜRECİ İLE JEOMORFOLOJİK BİRİMLER ARASINDAKİ İLİŞKİNİN CBS VE UA YÖNTEMLERİYLE ANALİZİ - Analysis of the Relationship Between the Spatial Development Process of the Settlements in the Metropolitan Districts of Erzurum and the Geomorphological Units by GIS and UA Methods](#)..... 156-180

Feyzi YAŞAR - İsmet BOLAT

[BRICS ÜLKELERİ İLE TÜRKİYE'NİN EKONOMİK PERFORMANSININ DIŞ TİCARET VERİLERİ KAPSAMINDA TOPSIS YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ - BRICS Countries and Turkey's Economic Performance Investigated Using Foreign Trade Data Using The Topsis Method](#) 181-194

Şeyma Nalan EKİCE

[NEOAVANGARD DEVRİMCİ BİR HAREKET: SİTÜASYONİST ENTERNASYONAL VE PSİKOCOĞRAFYA - A Neo-avant-garde Revolutionary Movement: Situationist International and Psychogeography](#) 195-213

Tuğçe ERSOY AKÇE

[İNSANİ GÜVENLİK KAPSAMINDA GIDA GÜVENLİĞİ SORUNSALINI İNCELEMEK - Examining the Problem of Food Security within the Scope of Human Security](#)..... 214-231

Melahat AVŞAR

[AMASYA İLİNİN TERMAL TURİZM POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ - Evaluation of the Thermal Tourism Potential of Amasya Province](#) 232-244

Nisa Nur ARDUÇ - Ayşem SEZER ŞANLI

[ANNELEİN SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİ: DİYARBAKIR ANNELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME - Civil Disobedience Actions of Mothers: A Review on Diyarbakir Mothers](#) 245-260

B- DERLEME MAKALELER / REVIEW ARTICLES

Hami AKMAN

VAN KÜRESİN AĞZINDA KARGIŞ VE ALKIŞ ÖRNEKLERİ - Examples of Curse and Prayer at the Dialect of Van Küresin 261-276

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

16/2 - Aralık 2023 - E-ISSN-2148-9289

TÜRK KÜLTÜR MİLLİYETÇİLİĞİNDE MİLLÎ DİLİN ÖNEMİ: NECMETTİN HACİEMİNOĞLU VE DİL MESELESİ

The Importance of National Language in Turkish Cultural Nationalism: Necmettin Hacıeminoğlu and the Language Issue

ZÜHRE AYVAZ

Arş. Gör. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Research Assistant Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration

zuhretoglu@hotmail.com

Orcid: 0000-0001-6310-1616

MEHMET AKİF AYVAZ

Öğr. Gör. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi

Lecturer Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Turkish Teaching Application and Research Center

mayvaz@erzincan.edu.tr

Orcid: 0000-0002-7948-7100

Atf/©: Ayvaz, Zühre; Ayvaz, Mehmet Akif (2023). Türk Kültür Milliyetçiliğinde Millî Dilin Önemi: Necmettin Hacıeminoğlu ve Dil Meselesi, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 16, Sayı 2, ss. 110-126

Citation/©: Ayvaz, Zühre; Ayvaz, Mehmet Akif (2023). The Importance of National Language in Turkish Cultural Nationalism: Necmettin Hacıeminoğlu and the Language Issue, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 16, Issue 2, pp. 110-126

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : *Araştırma/Research*
Geliş Tarihi-Received Date : *26.11.2023*
Kabul Tarihi-Accepted Date : *23.12.2023*
Sayfa Numarası-Page Numbers: *110-126*
Doi : *10.46790/erzisosbil.1396288*

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

TÜRK KÜLTÜR MİLLİYETÇİLİĞİNDE MİLLÎ DİLİN ÖNEMİ: NECMETTİN HACİEMİNOĞLU VE DİL MESELESİ

The Importance of National Language in Turkish Cultural Nationalism: Necmettin Hacıeminoglu and the Language Issue

ZÜHRE AYVAZ - MEHMET AKİF AYVAZ

Öz:

Kökenleri Erken Cumhuriyet dönemine uzanan Türk kültür milliyetçiliği, 1960'lı yıllardan sonra yeniden yükselişe geçmiştir. Türk milliyetçiliğinde etnisist yapıdan uzaklaşmış; kültürel Türkçülük esaslı milli kimlik öne çıkmıştır. Türkiye'de siyasi anlamda Ülkücü Hareket'te karşılık bulan Türk kültür milliyetçiliği, başlıca kültür, dil ve tarih temelleri üzerine kurulu bir milliyetçilik anlayışına sahiptir. Özellikle millî dil unsuru, milletin varlık şartlarından biri kabul edilmektedir. Çalışmada Türk kültür milliyetçiliğinin millî dil konusuna verdiği önem Ülkücü Hareket'in fikir yapısının şekillenmesinde etkili olan ve ideologlarından biri kabul edilen Necmettin Hacıeminoğlu'nun görüşleri etrafında ele alınmıştır. Dil bilimci Hacıeminoğlu'nun 1960-1980 arası millî dile dair yazıları içerik analizi yöntemi ile bütünlüklü bir perspektifle incelenmiştir. Çalışma ile Hacıeminoğlu'nun Türk kültür milliyetçiliğindeki yeri ve katkısını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu sayede Türk kültür milliyetçiliği ve dil bilim literatürlerine katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültür Milliyetçiliği, Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dili.

Abstract:

Turkish cultural nationalism, whose origins date back to the Early Republican period, has been on the rise again after the 1960s. Turkish nationalism moved away from an ethnicist structure; a national identity based on cultural Turkism came to the fore. Turkish cultural nationalism, which finds its political counterpart in the Idealist Movement in Turkey, has an understanding of nationalism based primarily on culture, language and history. In particular, the national language element is considered one of the conditions of the nation's existence. In this study, the importance given by Turkish cultural nationalism to the issue of national language is discussed around the views of Necmettin Hacıeminoglu, who was influential in shaping the ideological structure of the Idealist Movement and is considered one of its ideologists. Linguist Hacıeminoglu's writings on national language between 1960-1980 were analyzed in a holistic perspective with the content analysis method. The study aims to reveal Hacıeminoğlu's place and contribution to Turkish cultural nationalism. In this way, it is thought to contribute to the Turkish cultural nationalism and linguistics literatures.

Keywords: Turkish Cultural Nationalism, Necmettin Hacıeminoglu, Turkish Language.

1.GİRİŞ

Göktürkler döneminde bir duygu, his olarak varlığı kabul edilen Türk milliyetçiliği düşüncesinin bir fikir sistemi etrafında ortaya çıkışı 19. yüzyılda gerçekleşebilmiştir. Literatürde Türk milliyetçiliğinin Ziya Gökalp öncülüğünde II. Meşrutiyet döneminde bir fikir sistemi hâlini aldığı kabulü yer almaktadır (Erdem, 1975: 38-39). Bu dönemden itibaren aydınlar ve bazı grupların farklı yorumları Türk milliyetçiliği düşüncesinin farklı formlarını da beraberinde getirmiştir. Bunlardan birisi de 1950'li yılların başında siyasi milliyetçilikten kültür milliyetçiliğine yaşanan dönüşümdür.

Kültür milliyetçiliğine dönüşümde Türklük düşüncesi, “dar ve katı etnik-dil” anlayışından uzaklaşarak, kültürel bir kimlik aracı olarak ele alınmıştır. Milliyetçilik, ortak dil, tarih ve kültür unsurları üzerinde şekillenmiştir (Karpat, 2015: 197). Bu unsurlar, “millî” vasıfla ele alınarak Türk milletinin bütünlüğü ve bekası için temel yapı taşları kabul edilmiştir. Türk kültür milliyetçiliği olarak gelişim gösteren bu dönüşüm, 1960'lı yıllarda Türk milliyetçiliğinin siyasi alanda görünüm kazandığı Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) milliyetçilik anlayışı olmuştur. MHP'nin millî demokrasi, İslami ahlak, millî iktisat gibi değerlerden bir diğeri millî kültürdür (Aldemir, 2012: 168-170). Kültür milliyetçiliği, Ülkücü ideolojinin şekillenmesinde etkili olan Alparslan Türkeş, Dündar Taşer, Necmettin Hacıeminoğlu, Galip Erdem gibi öncü temsilciler tarafından benimsenmiştir. 12 Eylül döneminden sonra ise kültür milliyetçiliğinin özellikle millî kültür unsuru, muhafazakâr Türk milliyetçiliğinin temsil yeri olan Aydınlar Ocağında¹ öne çıkmaktadır. Kültür milliyetçiliği genel olarak etnik milliyetçiliğin alt unsurlarından biri olarak ele alınırken, Türk milliyetçiliği literatüründe muhafazakâr milliyetçilik başlıklarında ele alınmaktadır. Bu nedenle literatürde Türk kültür milliyetçiliğine dair çalışmaların az olduğu görülmektedir. Türk milliyetçiliği düşüncesinin siyasallaşmasında öne çıkan milliyetçilik anlayışının ayrıca değerlendirilmesi gereken bir konu olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada Türk kültür milliyetçiliğinin temellerinden “millî dil” unsurunun önemini, MHP'nin ideologlarından kabul edilen Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'nun görüşleri etrafında ortaya koymak amaçlanmaktadır. Hacıeminoğlu (1932-1996), 1970'li yıllar itibarıyla Türk milliyetçiliğinin fikrî gelişimine katkıda bulunmuş önemli isimlerden birisidir. Türk milleti ve devletin bekası için tehlike oluşturacak sorunları tespit ederek çözümler üretmiştir (Ceritoğlu, 2013: 70). Dil bilimci olan Hacıeminoğlu, özellikle millî dile dair sorunlara değinmiş, bu sorunların kaynağını siyasilere, aydınlara ve eğitim kurumlarına dayandırmıştır. Çözümünün ise Türk milliyetçisi ülkücü gençler, aydınlar ve milliyetçi bir eğitim sistemi ile gerçekleşebileceğini belirtmiştir (Hacıeminoğlu, 1975: 19-20). Ülkücülüğü “öze dönüş, kendine dönüş” şeklinde tanımlayan Hacıeminoğlu, Türk milliyetçiliği düşüncesinde “millî olan”ın gerekliliğini vurgulamıştır (Hacıeminoğlu, 1976: 24). Millet olmanın ilk şartı olarak da ortak bir millî dilin varlığını esas almıştır (Hacıeminoğlu, 1972: 15).

Belirtilen bilgiler doğrultusunda çalışmada Hacıeminoğlu'nun millî dil konusuna dair görüşleri, Türk kültür milliyetçiliğinin fikir sistemi temelinde değerlendirilmiştir. Çalışma, Türk kültür milliyetçiliğinin gelişim seyri gözetilerek Hacıeminoğlu'nun 1960-1980 yılları ile sınırlı tutulmuştur. Bu kapsamda Hacıeminoğlu'nun Töre, Devlet ve Millî Işık gibi milliyetçi yayın organlarında yayımlanan bu yıllar arasındaki milliyetçilik ve millî dile dair yazıları içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak Türk kültür milliyetçiliği, özellikleri ve millî dilin önemi izah edilmeye çalışılmıştır. Sonrasında Hacıeminoğlu'nun, yazılarından hareketle, milliyetçilik ve millî dile dair görüşleri ortaya konmuştur. Sonuç kısmında ise çalışma konusu değerlendirmelerine yer verilmiştir.

---

¹ Aydınlar Ocağı, ilk olarak 1962 yılında Necip Fazıl Kısakürek'in isim babalığını yaptığı “Aydınlar Kulübü” ismiyle Dr. Süleyman Yalçın, Dr. Asim Başer, Faruk Kadri Timurtaş, Dr. Ayhan Songar ve İsmail Dayı tarafından kurulmuştur. Amacı, “Millî kültür ve şuuru geliştirmek suretiyle, Türk milliyetçiliği düşüncesini yaymak, millî bünyemizi sarsan fikir buhranı ve mefhumlar anarşisi ile mücadele ederek millî varlığımızı meydana getiren unsurları yaşatıp kuvvetlendirmektir.” şeklinde belirtilmiştir. Siyaset üstü bir yapıya sahip olan Ocak, Batı hayranı aydınları millî olmamakla suçlamıştır (Taşkın, 2007: 245-247).

2. TÜRK KÜLTÜR MİLLİYETÇİLİĞİ

Kültür milliyetçiliğinde kültür, bir millî kimlik aracı olarak görülmektedir (Heywood, 2006: 152). Öncelikle kültür esaslı bir millî kimlik, toplumsal uyum ve ahlaki amaç kültür milliyetçiliğinin temel konuları arasındadır (Hutchinson, 1999: 393). Bir milletin kendine ait kökenleri, tarihi, kültürü, vatani ve sosyal ve politik yapıyı bu kimlik vurgusu ile birlikte yeniden canlandırmak amaçlanmaktadır (Nielsen, 1996: 46). 19. yüzyılın başlarında Avrupa’da büyük bir hızla yayılmaya başlayan kültür milliyetçiliğinin en etkili öncüsü Johann Gottfried von Herder (1744-1803) kabul edilmektedir (Nielsen, 1996: 31). Herder, özellikle dil gibi kültür değerlerini vurgulayarak millî ruhu “volkgeist” ile özdeşleştirmiş ve Alman kültürünü Fransız İhtilali karşısında yüceltmıştır (Özkırımı, 2009: 38).

Kültür milliyetçiliğini, bir milletin ortak karakterini ve kültürünü referans alan, kültürel değerlerini canlı tutmayı ve yüceltmeyi amaçlayan bir milliyetçilik türü olarak tanımlamak mümkündür (Hayes, 2011: 16). Bu kapsamda Türk kültür milliyetçiliğinin de genel olarak Türk kültürünü referans alan; Türk milleti varlığını, millî kültür değerlerinin canlı tutulması ile sağlanabileceği düşüncesi üzerine kurulu bir milliyetçilik anlayışı içerdiğini söylemek mümkündür. Buna göre Türk milliyetçiliği, başlıca tarih, dil ve kültür anlayışı üzerine kuruludur (Erdem, 1975: 38). Amaç ise, Türk millî kültürünün varlığını yüceltmek, tarihte köklü bağlarını bularak bütünlüğünü korumak, kültür anarşisine karşı savunmaktır (Karaca, 1969: 5).

Türk kültür milliyetçiliğinin kökenleri, Erken Cumhuriyet dönemine uzanmaktadır. Bu dönemde milleti, ırk temelinden uzak kültürel bir kavram olarak ele alan Türkçüler, kültür, tarih ve gelenek kavramlarını öne çıkaran, esnek ve kapsayıcı bir anlayış benimsemişlerdir (Ertekin, 2017: 350-351). İlk temsilcisi olarak Ziya Gökalp’ı göstermek mümkündür. Türkçülüğün etnisite etrafında anlamlandırılmasıyla, Türk kültür milliyetçiliği 1950’li yıllarda ırkçılığa tepki olarak gelişim göstermiştir. 1960’lı yıllarda “üçüncü yol: kültür milliyetçiliği” şeklinde Ülkücülüğün milliyetçilik anlayışı olarak benimsenmiştir (Aldemir, 2012: 168). Türk kültür milliyetçiliği, Gökalp’a benzer çizgide Mümtaz Turhan, Galip Erdem, Necmettin Hacıeminoğlu ve Erol Güngör gibi isimlerce 1980’lere değin devam ettirilmiştir.

Kültür milliyetçiliğinde millet, “eşsiz ve yüce bir varlık” olarak görülmektedir. Milletın sahip olduğu şanlı tarihi ve doğallığı kültür milliyetçiliğinin özünü oluşturmaktadır (Heywood, 2013: 212). Bu nedenle tarih ve tarihî bellek önemli unsurlar arasında yer almaktadır. “Altın çağ” olarak nitelendirilen görkemli bir tarih, uzak geçmişte daha üstün bir yaşam biçimini ifade etmektedir. Altın çağa dönebilmek ya da yeniden canlandırabilmek aynı zamanda etnik kökenleri de anlama imkânı tanımaktadır. Böylelikle etnik geçmişe geri dönme süreci kolaylaşmaktadır (Smith, 1998: 178-179). Milliyetçilik ise ortak kapsayıcı bir kültür açısından tanımlanmaktadır (Heywood, 2013: 213).

Türk kültür milliyetçiliğinde kültür, “bir milleti meydana getiren en büyük unsur, en esaslı bağ” olarak kabul edilmektedir. Kültürde birlik sağlayamayan bir toplumun millet olma vasfı tam değildir (Erdem, 1962: 19). Kültürde istiklâlini koruyamayan bir millet, vatanını, bayrağını kaybetmeye mahkûmdur (Veziroğlu, 1963: 13). Millî kültür ise millet denilen canlı organizmanın ruhu, beyin hücresidir. Millet bir bina farz edildiğinde millî kültür, o binayı meydana getiren tuğlaları birbirine bağlayan harç görevi görmektedir. Yani milleti oluşturan bireyler arasındaki manevi bağlılıktır; inançlar ve davranışlar bütünüdür (Karaca, 1969: 5). Bu nedenle millî bir karaktere sahiptir ve doğrudan doğruya o milletin öz malıdır (Bilgiç, 1979: 300). Millî kültürde bir milletin öz benliği saklıdır (Veziroğlu, 1963: 13).

Kültürden sonra en önemli unsur millî dildir. Millet olabilmenin ilk şartı, millet fertlerinin anlaşabilmeleridir. Bunun için de milletin ortak millî bir dile sahip olması gerekir (Ateş, 1979: 3). Dil, farklı tarih, coğrafya, kültür şartlarına bağlı olarak uzun yıllar içerisinde oluşmuş; doğal, sosyal ve canlı bir varlıktır. Kendi kanunları çerçevesinde gelişir (Kutlu, 1970: 20). Dilin, iletişim aracı olmasının yanında bireyler üzerinde bağlayıcı bir etkisi vardır. Bu, insanların keyfine göre ortaya çıkan bir bağ değildir (Şehsuvaroğlu, 1976: 8). Bu bakımdan dilin kültür için önemi büyüktür. Dil, Türk kültür milliyetçilerine göre milletin iskeleti vazifesini görür. Nesilleri birbirine zincirlerin halkaları gibi

bağlamakta, bu halkalardan biri koptuğunda o milletin kültür bağları da kopmaktadır (Ateş, 1979: 3). Dil ile onu konuşan millet aynı isimle isimlendirilmektedir. Türk kültür milliyetçileri, tarihten silinmiş bir milletin dil varlığından söz edilebilirken, dilini yitirmiş bir millet yaşayamayacağı belirtmişlerdir. Onlara göre dili bozulan, dili ortadan kalkan milletler yok olurlar. Bir milletin manevi birliğini sağlayan bağların en kuvvetlisi müşterek bir anadildir (Şehsuvaroğlu, 1976: 8).

Türk Kültür milliyetçiliğinde öne çıkan bir diğer unsur tarihtir. “Tarihsiz bir millî kültür, kültürü olmayan bir millî tarih söz konusu olamaz.” (Bilgiç, 1984: 12) anlayışı esas alınmıştır. Türk tarihi, Türk’ün gözüyle yorumlanmalı, bir bütün olarak değerlendirilmelidir (Erdem, 1975: 39). Kaynağını Türk milletinin mazisinden almayan, onun hayat suyundan beslenmeyen bir kültür yapısı, Türk milletinin kültürü olamaz (Özer, 1978: 10). Türklüğün tarih sahnesine çıktığı andan itibaren varlık seyri değişik coğrafi çevrelerde cereyan etse de birbirini takip eden Türk devletlerinin toplumsal, idari, siyasi, askerî ve kültürel hayatlarında bariz kopukluklar yaşanmamıştır (Bilgiç, 1984: 13). Türk tarihi zaferlerle dolu görkemli ve zengin bir yapıya sahiptir (Erdem, 1984: 119). Millî kültür, Türk tarihinin tozlu sayfalarında ve Türk halklarının örf ve adetlerinde bütün zenginliği ile yaşamakta olup aydınların gayreti ile ortaya çıkarılmalıdır (Kuran, 1970: 9). Tarihle birlikte din unsuru da önemli bir yere sahiptir. Millî kültürün, Türk gelenek ve törelerinin ayrılmaz birer unsuru; bir milletin vazgeçilmez fikrî ve ruhi gıdası olarak görülmektedir (Bilgiç, 1984: 12). Türk milletinin İslamiyet’i benimsemesiyle İslam inancı Türk kültürünün ve milliyetçiliğinin temel taşı olmuştur (Aldemir, 2012: 37).

Türk kültür milliyetçiliğinde öne çıkan son önemli unsur, *kültür emperyalizmi*² karşıtlığıdır. Buna göre dünya tarihi, bir bakıma kültürlerin mücadelesi tarihidir. Kültür bakımından yükselmiş olan milletler, kendilerinden geri kalmış diğer milletlere her çağda hâkim olmanın bir yolunu bulmuşlardır (Başgil, 1967: 34). Kültür emperyalizmi, “asırlar boyu uzun bir tarih zarfında geliştirilen millî şahsiyeti meydana getiren manevi, mukaddes unsurların birer birer harcanıp tüketilerek başka kültür şahsiyetlerinin işgal ve istilasına terk edilmesi” demektir (Karacan, 1971: 11). Türk kültür milliyetçilerine göre kültür emperyalizmine karşı en etkili silah ise millî kültürdür (Bozkurt, 1974: 6). Millî kültürün yayılması ve yükselmesi milleti yükselttiği gibi etrafında rastladığı kültürü zayıf milletleri de kendi kuvvetli kültürü etkisine almaktadır (Buharalı, 1941: 6). Bu nedenle Türk kültür milliyetçileri için millî kültür meselesi hayati dava olarak kabul edilmiştir (Veziroğlu, 1963: 13).

Verilen bilgiler doğrultusunda Türk kültür milliyetçiliğini, kuramsal açıdan etno-sembolist yaklaşım içerisinde değerlendirmek mümkündür. Etno-sembolist yaklaşıma göre milliyetçilik, 18. yüzyılda bir ideoloji olarak ortaya çıkmış ve görece moderndir. Ancak milletlerin ortaya çıkışını, etnik geçmişlerinden bağımsız olarak kapitalizm ve endüstrileşme gibi modernist süreçlerle açıklamak yetersizdir (Özkırımı, 2009: 210). Bugünün milletleri, modern öncesi etnik toplulukların devamıdır ve etnik kültürlerin gölgesi altında şekillenir. Görkemli ve şanlı bir etnik köken, özellikle kriz dönemlerinde “altın çağ” olarak yeniden keşfedilir ve modern siyasi amaçlar için yeniden yorumlanır (Smith, 2017: 37). Dolayısıyla kapitalizm ve endüstrileşme gibi modernist süreçler etnik bağlılığı yok saydığı için milletlerin gelişim süreci ve milliyetçilik “la longuedurée” (uzun erimli tarihsel) zaman dilimi ile çözümlenmesi gerekmektedir (Smith, 2017: 118). Türk kültür milliyetçileri de Türk milliyetçiliğinin bir fikir sistemi hâline gelmesini II. Meşrutiyet döneminde gerçekleştirdiğini ancak Türk milletinin varlığının ve Türk milliyetçiliği duygusunun Göktürkler döneminde başladığını belirtmektedirler (Erdem, 2008: 125). “Kökü mazide olan ati inancı”ni esas almışlardır (Aldemir, 2012: 35). Yine Türk kültür

---

² Türkiye’de ilk kez 1950’de Osman Yüksel Serdengeçti tarafından, “manevi sömürgecilik” anlamında kullanıldığı bilinen kültür emperyalizmi kavramı (Serdengeçti, 1950: 4), 1960’lı yıllarda yaygın bir kullanım kazanmıştır. 1970’lerde ise Aydınlar Ocağı’nın değindiği Türkiye’nin temel meselelerinden birisi olmuştur (Aydınlar Ocağı, 1973: 177). 1945’ten sonra üçüncü dünya ülkelerinin bağımsızlık mücadeleleri ile yeniden alevlenen bağımsızlık-emperyalizm karşıtlığı rüzgârı içerisinde, Türkiye’de sağ veya sol eğilimli zümreler, kendi dillerini kurmak için daha “yerli” denebilecek kavramsal denemelere girişmişlerdir. Kültür emperyalizmi de bunlardan birisidir (Çelik, 2021: 631).

milliyetçileri, Türk tarihini bir bütünlük içerisinde oldukça zengin ve görkemli bir destan olarak ele almaktadırlar. Özellikle Ortaçağ'ı, "altın çağ" olarak nitelendirmektedirler. Çünkü Türk tarihinin en büyük devletleri; Göktürkler, Karahanlılar, Selçuklular, Cengizliler, Timurlular, Osmanlı İmparatorluğu, Ortaçağ'da kurulmuştur (Erdem, 1975: 39).

2.1. Türk Kültür Milliyetçiliğinde Millî Dil Meselesi

Türk kültür milliyetçilerine göre Türk milletinin yegâne varlık kaynağı olan millî kültür, kültür emperyalizmi ile karşı karşıyadır; bir kültür savaşı içerisinde (Erdem, 1969: 5). Eski savaşlar yerini kültür ve dil savaşına bırakmıştır. Kültür savaşının en önemli araçları da radyo, televizyon, dergiler, gazeteler ve kitaplar hâlinde çıkan eserlerdir (Ateş, 1979: 3). Bu araçlar, Türk tarihini, eski Türk kültürünü tanıtmamak ve unutturmak için kullanılmaktadır. Örneğin Kutadgu Bilig, Divan-ı Lügati't Türk, Naima Tarihi gibi eserlerin 1960'ların sonlarında Türkiye'de hemen hiçbir kitapçıda bulunmaması kültür savaşının politikalarından birisidir (Özbek, 1969: 7). Bunun dışında Türk kültür milliyetçilerinin kültür savaşı konusunda üzerinde en fazla durdukları konu, millî dil meselesi olarak ele aldıkları dilde sadeleşme; "uydurmacılık" olmuştur. Eğer dil meselesi çözülmezse millî kültürün de buhrandan kurtulmasına ve gelişmesine imkân yoktur (Turan, 1969: 15).

Türk kültür milliyetçileri, Türk dilini tarihin en eski ve en zengin dillerinden biri ve en büyük olanı olarak görmüşlerdir. Çünkü millet diliyle düşünür, dili olmayan bir topluluğun düşüncesi, fikri, felsefesi de yoktur. Türk kültür milliyetçiliğinin önemli temsilcilerinden Galip Erdem, kültür savaşında dilin önemini, Fichte'nin görüşleri üzerinden ele almıştır. Fichte'ye göre milletler arasında iki türlü savaş vardır: Cephedeki savaş ve cephe gerisindeki savaş. Cephe gerisindeki savaş en önemlisidir ve milletlerin kültürleri arasında yaşanmaktadır. Cephedeki savaşı kaybeden milletlerin her zaman kurtuluş umutları vardır. Ancak kültür savaşını kaybeden bir milletin kurtuluş umudu tamamen bitmiştir. Bu nedenle Fichte, iyi derece Fransızca bildiği hâlde hiçbir zaman Fransızca konuşmamıştır (Erdem, 1969a: 5). Bu bakımdan bir milletin dili ne kadar geniş, zengin ve gelişmiş olursa o milletin fikriyatı, dünya görüşü ve hatta milliyeti de o derece zengin olur (Şehsuvaroğlu, 1976: 8). Dil, canlı bir varlık kabul edildiği için doğası gereği sabit kalmaz. Kültürlerarası etkileşim kaçınılmaz olduğu için zaman içerisinde değişimler yaşayacaktır. Ancak bu değişimler, kendi kural ve gereklerine göre doğal bir süreçte gerçekleşmelidir (Timurtaş, 1967: 14). Farklı dillerden giren kelimeler, millet tarafından benimsenmesi durumunda, artık o millete ait dilin malı sayılmaktadır. Öz dile dönüş gereği millete mal olmuş bu kelimeler, eğer ana dilde karşılıkları yoksa dilden atılamaz (Kutlu, 1970: 21). Bu durum Türk dili için büyük ölçüde geçerlidir. Türk milleti, Göktürkler döneminden itibaren farklı coğrafyalara dağılmıştır. Farklı medeniyetler ile etkileşim hâlinde olmuştur. Böylelikle Türk dili gelişmiş, önemli değişimler yaşamıştır (Turan, 1969: 14). Türk dilinde tarih sıralanışına göre Göktürk, Uygur, Arap yazısından sonra Latin alfabesi kullanılmaktadır (Ateş, 1979: 3). Yine başlıca Yakut, Çuvaş lehçesi; Şimalî Altay Türk; Kazak, Kırgız; Başkırd, Özbek, Volga, Kırım, Karaçay, Gagauz, Karakalpak, Türkmen, Kazan İrtiş; Şimalî Kafkasya, Azerbaycan; Garbi Türkistan, Hâmi Türk, Şarkî Türkistan gibi şivelere ayrılmıştır. Diğer dillerden de birçok kelimeler almıştır. Buna rağmen Türk dili benliğinden bir şey kaybetmemiş, aksine zenginleşmiştir (Şehsuvaroğlu, 1976: 8).

Türk kültür milliyetçilerine göre Türk dilinin ilk kez bozulması İslamiyet'in kabulü ile başlamıştır (Erdem, 1975: 41). İslamiyet'in kabulü ile Türk anane ve töreleri canlılığını korumuşsa da Türk yazı dili, uzun yılların neticesinde birçok değişikliğe uğramıştır. Fakat Türk dili, Türk milletinin zihninden, sözlerinden ve değerinden bir şey kaybetmemiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe karışımından meydana getirilen Osmanlıca; monoton, oldukça ağdalı olduğundan okuryazar olmayanlar ile okuryazarlar arasında bir dengesizlik meydana getirmiştir (Ateş, 1979: 3). Bu durum milliyetçiliğin istediği homojen kültür yapısı için de engel teşkil etmektedir (Mardin, 2004: 55). Yine Arapça ve Farsçadan alınan kelimeler ve bazı aydınların daha iyi bir Müslüman olunacağı inancıyla bu kelimelerin kullanımlarına ağırlık vermesinden dolayı Türk dili bozulmuş, kaynağından uzaklaşmıştır (Erdem, 1975: 41).

Tanzimat dönemi, Türk dilinin gelişimi açısından yeni bir devrin başlangıcı olmuştur. Batı hayranlığı ile gerçekleştirilen yenilikler, Türk dilinin Batı'nın kültür emperyalizminin tesir alanına girmesini kolaylaştırmıştır (Bilge, 1974: 12). Bu dönemden sonra başlatılan dilde sadeleşme hareketi ile yazı ve

edebiyat dili verimli olarak gelişmiş, özellikle Meşrutiyet'ten sonra ileri bir kültür dili vasfı kazanılmıştır (Turan, 1969: 15). “Genç Kalemler” kadrosuyla “Yeni Lisan Hareketi”nde sadeleşme amacına ulaşılmıştır. Millî Edebiyat Dönemi, “modern Türkçenin en mükemmel şeklinin tam bir aynası” olmuştur (Kutlu, 1970: 21). Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra yazı dilinde yaşanan olumlu gelişmelere rağmen, medeni milletlerin yaptığı gibi ilmin desteğinde bir müdahaleye ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü Cumhuriyet'in birçok ilmi kavram ve terimleri Türkçeye mal olmamış Arapça kelimelerle ifade edilmektedir (Turan, 1969: 15). Dil meselesi olarak adlandırılan bu durumu düzeltmek için dil inkılabı gerçekleştirilmiştir. Bu inkılap, yabancı dillerdeki bilimsel terimlerin Türkçeleştirilmesi ve milletçe benimsenmeyen yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar bulmayı amaçlamaktadır (Timurtaş, 1967: 14).

Türk kültür milliyetçilerine göre Türk dili, Osmanlıca ya da öz Türkçe değil; Türkçedir. Ancak dilde sadeleşme hareketi, uydurmacılık hâlini almıştır. Türk milletinin kültürüne yerleşmiş, artık Türk diline ait olan kelimelere karşı bir mücadele şeklinde alaycı bir tutumla cereyan etmiştir. Türkçeye mal olmuş bir kelime çıkarılırken, o kelimeden türetilen kelimeler ve kavramlar da yok edilmiştir. Yine çıkarılan kelimelerin millî kültür içindeki anlam ve değeri göz ardı edilmiştir. Böylelikle hiçbir milletin tarihinde örneği bulunmayan bir dil faciası meydana gelmiştir. “Türk dilinin kısırlaştırılması” olarak gelişen bu süreçte sadece yabancı kelimeler değil öz Türkçe kelimeler de yok edilmiştir. “Savaş, harp, mücadele” anlamlarına gelen “cidal, mücadele, cihad, mücadele, harp ve muharebe” kelimeleri bu durumun bir örneği olarak sunulabilir. İlkel bir insan için bu kelimeler aynı anlama gelmektedir. Dolayısıyla bunların çıkarılmasını bir yıkım olarak görmez. Ama “değişim, değişme” anlamlarına gelen “tadil, tebdil, tağyir, tahvil, kalb, tebeddül, tebadüş, tağayyur, tahavvül, istihale, inkılap” kelimeleri, kültür sahibi bir insan için aynı anlama gelmemektedir. Bu kelimelerin çıkarılıp yerine değişim kelimesini getirmek eksik olacaktır (Turan, 1969: 15-16). Bir başka uydurmacılık, kelimelere getirilen eklere dairdir. Bütün dillerde fiil ekleri ve isim ekleri şeklinde bir ayırım vardır. Fiil ekleri, isimlere ya da tam tersi isim ekleri, fiillere getirilemez. Uydurmacılar keyfi bir kullanımla eklerin fonksiyonlarını dikkate almamakla birlikte uydurma ekler de çıkarmışlardır (Timurtaş, 1967: 14). Örneğin “-sal, -sel” eklerinin kullanımı Türk dilinde bir uydurmacılıktır. Bazı kişiler öz Türkçe konuştuklarını göstermek için, Arapça asıllıdır diyerek “-i” aidiyetini çıkarıp, “tarihî” dememekte, Latince “-sel” ekini kullanarak, “tarihsel” demeyi tercih etmektedirler. Ancak “tarih” kelimesi zaten Arapçadır (Bakiler, 1998: 69). Uydurma kelimeler böyle bir tutum ve bilgisizlikten doğmaktadır (Timurtaş, 1967: 14). Dil Kurumu da bu anlayışla “Türkçeyi kısır, fakir ve geri bir dil” hâline getirmek isteyen uydurmacıların yuvası olmuştur (Turan, 1969: 16).

Türk kültür milliyetçilerine göre Türkiye’de millî kültür varlığına dair sorunların başında millî dil gelmektedir. Uydurmacılık, bir parazit gibi dile zarar vermekte bu nedenle bir an önce arındırılması gerekmektedir. Dil, milletin birbiri ile anlaşmasını sağlayan bir vasıttır. Kendi kanun ve kaideleri içinde gelişen canlı bir varlıktır. Öyleyse milletin anlamayacağı bir yazı dili oluşturmanın hiçbir anlamı ve faydası yoktur (Timurtaş, 1967: 14). Uydurmacılıkla, keyfi bir kullanımla “ilim ve idrake saygı göstermeyen bir zorlama gayretiyle Türk dili bozulmuş, kısırlaşma ve ilkelleşme yoluna saptırılmış” durumdadır (Turan, 1969: 16). Bu yüzden Türkiye’nin kültürel yönden gelişmesi beklenemez. Türk dili bu parazitlerden kurtulduktan sonra da ilk iş “dilin tarihini, bünyesini kök ve eklerin etimolojik menşelerini, semantik ve morfolojik tekâmülünü tetkik ederek, kendi kaide kaynaklarına göre yaratılacak bir terim sistemiyle eski ağır Arapça veya uydurmaca kelimelerden kurtulmak” olmalıdır (Turan, 1969: 16). Milletlin dili ve aklı, lisanıdır (Şehsuvaroğlu, 1976: 8).

Millî dile verilen önemin bir diğer nedeni Türk kültür milliyetçiliğinin, dil anlayışında milliyetçilik anlayışını benimsemesidir. Kastedilen şey, Türk dünyasının dil birliğini korumaktır. Alman milletine mensup birisi, İsveç dilini öğrenmeden Cermen dilini anlayamazken, Türk milleti için durum farklıdır. Türk beşerî zümresine mensup kavimler, tarih ve coğrafya açısından yüzyıllardır ayrı olsalar da bugüne kadar aynı ana dili konuşmaktadırlar. Bir Türk, İstanbul’dan Çin’e kadar tercümana gerek duymadan Türkçe konuşarak seyahat edebilir. Çünkü bu sahalarda yaşayan kavimler, Türk dilinin farklı lehçelerini konuşmaktadırlar (Arsal, 1979: 35-38). Yani Türk dünyasında dil birliği mevcuttur. Ancak uydurmacılık, bu bütünlük için büyük bir tehlike arz etmektedir. Nesiller arası bağlar arasında kopmalara yol açtığı gibi Türk kültürü varlığına da zarar vermektedir (Erdem, 1975: 40).

3. NECMETTİN HACIEMİNOĞLU VE DİL MESELESİ

Necmettin Hacıeminoğlu, aslen Darendeli olup, 1932 yılında Maraş'ta dünyaya gelmiştir. 1959 yılında İstanbul Üniversitesi Türk Dili Edebiyatı Bölümünden mezun olmuş, 1960 yılında yine aynı üniversitede Türk Dili asistanı olarak göreve başlamıştır. *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri* (1963) adlı teziyle Doktor; *Türk Dilinde Edatlar* (1970) adlı teziyle Doçent; *Yapı Bakımından Türk Dilinde Füller* (1982) adlı takdim teziyle Profesör unvanlarını almıştır (Özkan, 1996: 502). 1983 yılında İstanbul Üniversitesi'nden ayrılmış, hocası Tahsin Banguoğlu'nun tavsiyesi üzerine 1985 yılında Edirne'ye gelerek Trakya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kurmuştur. 1994 yılında yeniden İstanbul Üniversitesi'ne dönmüş ancak sağlık problemleri nedeniyle 1996 yılında emekli olmuştur. 26 Haziran 1996 tarihinde vefat etmiştir (Sel, 2016: 28). Hacıeminoğlu'nun, *Fuzulî* (1972), *Karahanlı Türkçesi* (1996), *Harezm Türkçesi ve Grameri* (1996) gibi ilmî eserlerin yanında *Dokuz Işık'da Eğitim Sistemi* (1971), *Milliyetçi Eğitim Sistemi* (1972), *Türkçenin Karanlık Günleri* (1972), *Milliyetçilik, Ülkücülük, Aydınlar* (1975), ve *Türkiye'nin Çıkmazları* (1975) gibi Türk milliyetçiliği fikir sistemine yönelik eserleri bulunmaktadır (Özkan, 1996: 503).

Hacıeminoğlu'na göre milliyetçilik, kendisine zıt düşüncelere karşı doğmuş bir hareket ya da bu düşüncelerin anti-tezi değildir. Milliyetçilik, "bir dünya görüşü ve fikir sistemi olarak başlı başına bir tez"dir. (Hacıeminoğlu, 1974: 22). Milleti, "aralarında soy, dil, töre, kültür, tarih, din ve ülkü birliği" olan fertlerden oluşan topluluk (Hacıeminoğlu, 1972a: 5); milliyetçiliği ise milletin teşekkülünü sağlayan bu unsurları, "şuurlu olarak benimsemek, milleti ve ona ait tüm değerleri şuurlu olarak sevmek ve bunları koruyup, yüceltmeye çalışmak" şeklinde tanımlamıştır (Hacıeminoğlu, 1972b: 12-15). Türk milliyetçiliğinin bilgi, kültür ve duygu temelleri üzerine kurulu olduğunu, bunlara dayanmayan bir milliyetçiliğin yaşama ve gelişme şansı olmadığını belirtmiştir. Bilgi temeli, Türk tarihini bir bütün olarak öğrenmekle gerçekleşmektedir. Kültür temeli ise "Türk'e ait bütün maddi ve manevi değerlerin bilinmesi" demektir. Dil, edebiyat, musiki, mimarî başta olmak üzere Türk'ün öz malı olan her türlü gelenek, görenek, inanç, anlayış ve yaşayış şekli bu yapıyı meydana getirir. Duygu temeli ise millî romantizmdir. İnsanın, milletini ve ona ait değerleri şuurlu olarak sevmesi demektir. Ancak Hacıeminoğlu, içinde bulunduğu dönemde bir millî tarih politikasının olmadığını söylemiştir. Türk tarihi ve kültürü kasten ihmal edilmektedir. Son 50 yılda nesillerin millî kültür ve ruh ile yetişmeleri önlenmiştir. "Devrimcilik, ilericilik, çağdaşlık" adına yabancı milletlerin hayat tarzı ve kültürü aydınlara kabul ettirilmiştir. Türk ahlak ve anlayışına göre yaşayanlar, "geri kafalı, çağ dışı, görgüsüz, mutaassıp" gibi olumsuz sıfatlarla ayıplanmış hatta bazen resmî makamlarca suçlanmıştır (Hacıeminoğlu, 1972b: 12-15).³ Türk milleti ve milliyetçiliğinin yok edilmesini amaçlayan bu politikalarda en önemli sorunlardan birinin millî dil meselesi olduğunu belirtmiştir (Hacıeminoğlu, 1971: 21).

Hacıeminoğlu'na göre dil, "bir milletin düşüncesinin evi; ortak millî ruhun, ortak millî dehânın yarattığı mükemmel ve ilahî bir sistem"dir (Hacıeminoğlu, 1972: 30). Milleti ayakta tutan, birlik ve bütünlüğü sağlayan en temel unsur millî dildir. Milleti oluşturan bireyler, dil sayesinde birlik hâlinde yaşarlar, birbirlerini tanırlar, anlarlar ve severler. Millî dilin önemini şu şekilde ifade etmiştir (Hacıeminoğlu, 1967: 11):

Millet bütünlüğünün gittikçe artan bir sağlamlık kazanması da nesillerin ve fertlerin birbirlerini tamamlamaları ile mümkündür. Bu da millete ait manevi servetlerin eser haline gelmiş duygu ve düşünce hazinesinin, dil vasıtası ile nesilden nesile, devirden devire ziyan edilmeden aktarılmasına bağlıdır. Böylece her yeni nesil önce atalarından miras kalan sanat ve düşünce yadigârlarını tanır, benimser ve hazmeder. Kendisine mal eder. Sonra da o abideler üzerine kendi payına düşen "yapı

³ Hacıeminoğlu, Türk kültürüne bağlı yaşayanların resmî makamlarca suçlanmasını şu örneklerle belirtmiştir: Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir edebiyat öğretmeni, resmî bayram kutlamasında davul-zurna ile halay çekmeyi caz müziği ile dans etmeye tercih ettiğini ifade etmesi üzerine, Bakanlık soruşturma başlatmıştır. Akdeniz gezisine çıkan bir vapurun kaptanı, turistlerin karşısında zeybek oynadığı için Ulaştırma Bakanlığı kendisine ihtar cezası vermiştir (Hacıeminoğlu, 1972a: 14).

taşlarını” koyar. Ancak bu sayededir ki millet hayatı millî tarih, destan ve gelenek, millî düşünce ve felsefe hiçbir kesintiye uğramadan tarih içinde devam edip gider. İşte bunları sağlayan millî dildir.

Bu kapsamda millî dili, “bir milletin bütün fertlerini ve her yeni nesli millî tarihin bilinen en eski kaynaklarına kadar götüren ve onlarla millî kültür arasında köprü kuran tek güvenilir vasıta” olarak tanımlamıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 21). “Milletin kanından sıcaklık, gözünden ışık ve gönlünden canlılık alan” millî dili, kişi ve sınıfın üstünde tutmuştur (Hacıeminoğlu, 1972: 30). Ancak 1960’larda başlatılan Türk dilinde sadeleşme hareketi, milliyetçilik düşmanlarınca amacından saptırılarak kültür ihtilaline dönüşmüştür ve böylece Türk kültürü yıkımı başlamıştır (Hacıeminoğlu, 1971a: 18). Dil yıkımına katılmayan kurum ve kuruluş kalmadığını belirterek, herkesin nispette uydurmacılık modasına uymaya çalıştığını söylemiştir. Uydurmacılığın öncüleri ve hatta onlara karşı çıkanların çoğu meselenin esasını kavramış değillerdir. Akademisyenler, aydınlar, politikacıların hemen hepsi anlamını bilmedikleri uydurma kelimeleri rastgele kullanmaya başlamışlardır. Bu nedenle Türkiye’nin her zamankinden daha tehlikeli bir çıkmaza girdiğini belirtmiştir. Her sınıf ve meslek zümresi arasında sürekli bir dil anarşisi, dil ikiliği alıp yürümüştür (Hacıeminoğlu, 1969: 12). Okullarda Gökalp’ı, Seyfettin’i, Akif’i, Yahya Kemal’i hatta Reşat Nuri’yi bile anlamayacak seviyede öğrenciler yetiştirilmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı da uydurmacıların kontrolü altındadır. Türk okullarında Türk çocuklarına millî dilleri unutturulup onun yerine uydurma dil öğretilmektedir (Hacıeminoğlu, 1967: 11). Bu yıkım karşısında ilk olarak uydurmacılıktan kaçınmak gerektiğini vurgulamıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 22).

Hacıeminoğlu, uydurmacılık meselesi konusunda ilk olarak Türk dilinin gelişimini ele almıştır. Ona göre Türk milliyetçiliği 8. yüzyıldan itibaren siyasi, ideoloji, felsefi, içtimai ve kültürel bir düşünce sistemi olarak varlık göstermektedir. Ancak siyasi milliyetçilik, Avrupa’dan taklit ve ithal suretiyle alınan birçok mefhumlardan birisi kabul edilmiş ve bu nedenle Türk tarihi boyunca devam eden millî şuur unutulmuştur (Hacıeminoğlu, 1967: 17). Türkçe de bu yüzyılda “dört başı mamur, mükemmel bir yazı dili” hâlini almıştır. 13. yüzyıla gelindiğinde Türkçe kendi dil mimarlarını yetiştirmiştir. Yunus Emre, Âşık Paşa gibi önemli isimler bu dönemde yaşamıştır. 16. yüzyılda gelindiğinde ise Türkçe, “üç dilin karışımından mürekkep bir dil” hâline gelmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde bu üç dilden oluşan Türkçe, halkın anlamadığı, konuşmadığı ve sadece saray ve medrese etrafında kullanılan “sun’i bir yazı dili”ne dönüşmüştür. Bu nedenle saray ve halk arasındaki konuşma dilinde bir uçurum meydana gelmiştir (Hacıeminoğlu, 1972: 21).

Saray dili olarak bilinen Osmanlı Türkçesi, Hacıeminoğlu’na göre Tanzimat dönemine kadar sınırlı bir çevrede kullanıldığı için Türkçenin özüne çok zarar vermemiştir. Ancak Tanzimat döneminde Arapça ve Farsça kelimeler, Türkçeden daha çok kullanılmaya başlanmıştır (Hacıeminoğlu, 1972: 33). Hacıeminoğlu bu durumun Tanzimat zihniyetinden kaynaklandığını belirtmiştir. Ona göre Tanzimat neslinin iki özelliği vardır: Birincisi Türk millî değerlerine ve devletine tam anlamıyla “dönme-devşirme” anlayışıyla tavır sergilemeleridir. Türk’e ait her şeyi kendilerine değil yabancılara ait görmüşlerdir. Bu değerlere sahip çıkmak yerine onları yıkmak ya da kullanmak istemişlerdir. İkinci özellik ise dış dünyaya, Hristiyan Batı’ya dönük olma anlayışıdır. Kendi öz değerlerine değil de Türk milletinin ezeli düşmanı Avrupa’ya dönük olan bu zihniyet Osmanlı Devleti’nde de bu anlayışla reformlara başvurmuşlardır (Hacıeminoğlu, 1978: 12).

Hacıeminoğlu, Türk dilinin yabancı unsurlardan arınarak öz benliğine dönmesi için bu dönemde Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin gibi Türk milliyetçileri tarafından sadeleşme hareketinin başlatıldığını belirtmiştir. Bu hareket, Türk dilinde yaşamakta olan Türkçe kelimeler yerine Arapça ve Farsçalarının kullanılmamasını içermektedir. Böylelikle Türk dili, “normal ve tabii gelişme çizgisi” doğrultusundaki yatağına kavuşmuştur. Yazı dili, herhangi bir siyasi ya da resmî zorlama olmadan sadeleşmiş, durulaşmış ve arınmıştır. Dönemin önemli dil mimarları, 13. yüzyıldaki mükemmel Türkçeyi kullanmaya başlamışlardır. Ömer Seyfettin, Reşat Nuri, Mehmet Emin Yurdakul, Yahya Kemal ve Faruk Nafiz gibi sanatkarlar, Yunus Emre gibi yazmaya başlamışlardır. Hacıeminoğlu dil davasının

1908'de Ömer Seyfettin'in hikâyeleri ile kazanıldığını yazılarında sıklıkla vurgulamıştır. Türkçenin bir abidesi sayılan, Cumhuriyet ilan edilmediği dönemde yayımlanan *Çalıklusu* eserini sadeleşme hareketinin en önemli örneği olarak sunmuştur. Cumhuriyet döneminde ise Atatürk'ün başlattığı dil inkılabının bir sadeleşme hareketi olmadığını belirtmiştir. Bu teşebbüsün “resmî dil ve hukuk terimlerinin Türkçeleştirilmesi ile Türk dilinin ilmi bakımdan incelenmesi” davası olduğunu söylemiştir (Hacıeminoğlu, 1971a: 17). Atatürk, aslında, yüzyıllardır gözardı edilmiş Türkçenin bütün sorunlarını çözmek amacıyla Türk Dil Kurumunu kurduştur. Ama zorunlu olarak başına “alaylılar zümresi” getirilmiştir. Bu dönemde başlayan tasfiyecilik, dönemin heyecanı ile yapılmış tabii bir ölçüsüzlüktür (Hacıeminoğlu, 1972: 26). Atatürk'ün vefatından sonra bu konu asıl amacından uzaklaştırılmış ve kasıtlı ellere geçmiştir. Türk dilinde sadeleşme hareketinin gerçek amacından saptırılarak bir kültür ihtilali şekline dönüşmesi ise 1960 yılından itibaren başlamıştır (Hacıeminoğlu, 1971a: 17).

Hacıeminoğlu, 1960'lardan sonra Türkçenin sadeleşmesinin söz konusu olmadığını, meselenin kapandığını söylemiştir. Çünkü sadeleşme, dildeki topluma mal olmamış ve anlaşılmayan yabancı kelimeleri eğer hiçbir boşluk bırakmayacaklarsa atıp onların yerine yaşamakta olan Türkçe kelimeleri kullanmak demektir. Örneğin milletin anlamadığı “tarik, şems, şeb, dehen” sözlerini terk edip “yol, güneş, gece, ağız” sözlerini tercih etmektir (Hacıeminoğlu, 1969: 12). Benzer örnekler olarak: “Hava tarikiyle gittim.” yerine “Hava yolu ile gittim.”; “İstanbul'dan müfâratat ettim.” yerine “İstanbul'dan ayrıldım.”; “Ankara'ya muvasalat etti.” yerine “Ankara'ya vardı.” demektir. “nur-ı aynım” demek yerine “gözümün nuru”; “ser ta pay” yerine “baştan ayağa”; “arızu amik tetkik etmek” yerine “enine boyuna incelemede” demektir. Buna benzer ikili örnekler istenildiği kadar çoğaltılabilir (Hacıeminoğlu, 1971: 21). Örneklerde verilen sadeleşme zaten 1932 yılındaki dil inkılabından 10 sene önce gerçekleşmiştir. Böyle bir dilin artık sadeleşecek bir tarafı yoktur (Hacıeminoğlu, 1969: 12).

Öz Türkçecilik amacıyla başlatılan uydurmacılığın arkasındaki asıl maksat Hacıeminoğlu'na göre milliyetçilik düşmanlarının Türk dünyasının ortak dili olan Türkçeyi parçalayıp Türklüğün her bölgesinde konuşulan dili sadece orada anlaşılın mahalli bir şive hâline getirmek, Türk kültürünü yok etmek isteğidir (Hacıeminoğlu, 1967: 12). Hacıeminoğlu bu amacı şu şekilde ifade etmiştir (Hacıeminoğlu, 1971a: 18-19):

Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içindeki 35 milyon Türk'ün konuştuğu Türkçe bu vatanda 1071'de kurulan Türk devletinin ve onun yarattığı kültürün potasında oluşan Oğuz Türkçesidir. Bu bakımdan nesilleri en az dokuz asırlık bir maziye bağlayan yegâne köprü halen konuştuğumuz dildir. Biz Dede Korkut hikâyelerini, Yunus ilahilerini, Ahmet Yesevi'nin hikmetlerini ancak bu dilin aracılığı ile okuyabilmekteyiz. Aşıkpaşaoğlu tarihinden Kerem ile Aslı hikâyelerine Mevlidden Yahya Kemal'in şiirlerine ve Ziya Gökalp'ın makalelerine kadar her çeşit edebiyat ve kültür eserleri bu dil ile yazılmıştır. O hâlde bu 9 asırlık dili bırakır da onun yerine bir takım kasıtlı kimselerin yalan-yanlış uydurduğu dili alırsak her şeyden önce millî tarihimize aramızdaki köprüyü yıkmış oluruz. Kendi klasiklerimizi okuyamaz, anlayamaz hâle geliriz. Yetişen nesiller, ancak yirmi yıl öncesine ait kitapları okuyabilen köksüz insanlar hâline gelirler. Bizim konuştuğumuz bu dokuz asırlık Türkçe yalnız Türkiye Türklerinin dili değildir. İran, Kafkasya, Kerkük, Kıbrıs ve bütün Balkan memleketlerindeki soydaşlarımız da hâlen aynı Türkçeyi kullanmaktadırlar. Eğer biz otuz yıl önce başlatılan uydurmacılık akımına kapılır da yeni bir yazı dili teşkil etmeye kalkışırsak en yakın komşumuz ve ırkdaşımız olan diğer Oğuz Türkleri ile aramızda dil bağı kopar. Bir nesil sonra anlayamayız. Onlara yabancılaşıyoruz.

Hacıeminoğlu, milliyetçilik düşmanlarının uydurmacılıktaki bir diğer maksatlarının “Türkçeyi fakir, cılız ve insanların düşündüklerini ifade etmeye yetmeyen iptidai bir dil hâline getirmek” olduğunu söylemiştir. Dilde yaşayan bütün kelimeler, “Bu yabancı asıllıdır.” bahanesi ile atıldıktan sonra yerine hemen yenileri bulunamayacağına göre Türkçe gittikçe fakirleşecektir. Böylelikle de fırsat kollayan Avrupa kültürünün kelimeleri Türk dilini istila etmeye başlayacaktır (Hacıeminoğlu, 1971a: 19).

Hacıeminoğlu, uydurmacılığa dair sadeleşme fermanının sahibinin kim olduğu ve sadeleşmede ölçü konularına da dikkat çekmiştir. Kimler ve hangi salahiyetle bazı kelimeler için “kalsın” bazı kelimeler için “gitsin” diyecektir? Ona göre millî dil, “tekâmül eden canlı bir varlık”tır. Dıştan bir müdahale ya da zorlama ile tekâmül etmez. Dilin kendi kanunlarına göre ve kendiliğinden gerçekleşir (Hacıeminoğlu, 1971: 18). Ölçü konusunda ise ilk olarak uydurmacıların kelimeleri yanlış türettiklerini söylemiştir. Hacıeminoğlu, bu konuda “kişi” kelimesini örnek vermiştir. Kişi kelimesini, uydurmacılar “her derde deva bir ilaç gibi” sık sık kullanmaktadırlar. Hacıeminoğlu’na göre “Bu yaptığın insanlığa sığar mı?” yerine “Kişiliğe sığar mı?” demek mümkün değildir. Ya da “Biz de onu adam sanmıştık.” yerine “Kişi sanmıştık.” denilemez. “Kişi” kelimesi Türk dilinde yaşayan bir kelimedir. Ona yeni görevler vermek Türk dilini zenginleştirmek değildir. Aksine fakirleştirmekte, dilin ifade kabiliyetini azaltmaktadır. Benzer bir şekilde uydurmacılar “eser” yerine “yapıt” demektedir. “Eserde erkeklikten eser yokmuş” cümlesindeki “eser” yerine “yapıt” denilemez. “Sen arzu ettin, bu ayrılık senden eserdir” mısraını “... senden yapıttır.” diye bitirmek mümkün değildir (Hacıeminoğlu, 1971: 19). Bir başka örnek “seviye/düzye” ve “mesele/sorun” kelimeleridir. “Ben hayatımda bu derece seviyesiz bir münakaşa dinlemedim.” yerine “düzeysiz bir tartışma” denilemez. “Gene hiç yoktan mesele çıkarma” yerine “sorun çıkarma” demek mümkün değildir (Hacıeminoğlu, 1971a: 18).

Hacıeminoğlu’na göre bir dildeki kelimeler “aile” gibidir. Bu aile hem anlam hem de şekil yönünden kelimelerin dilde kök salmasını sağlar. Sadeleşme ölçüsünde aşırıya kaçmak dili fakirleştirecektir. Örneğin “tinsel”, Türkçe bir kelime olmasına rağmen “-sel” eki uydurmaz. Kelimenin aslı ise “tın”dır. Ancak bu unutulmuş kelimeyi kimse anlamaz, tanımaz ve sevmez. Türkçedeki karşılığı herkes tarafından bilinen “ruh”tur. Türkçede birçok deyimde de yer almaktadır: “Tembellik sizin ruhunuza işlemiş.”; “Musiki ruhun gıdasıdır.”; “İnce ruhlu olun.”; “Ruhu şadolsun!”; “ruhuna Fatiha okumak”; “ruh sağlığı”; “ruh hastalığı” gibi. Tinsel kelimesini alıp Türkçeden ruh kelimesini atmak, bu aileyi yok etmek olacaktır (Hacıeminoğlu, 1972: 77). Benzer bir şekilde ele aldığı bir başka kelime Fransızca kökenli “onur” kelimesidir. Bu kelime “şeref” ve “haysiyet” kelimelerinin yerine kullanılamaz. Çünkü Türk milleti, “şerefi üzerine” yemin eder; “şerefi uğruna” canını verir; “şerefini kurtarmak için” adam öldürür; bir davetin “şeref konuğu” olur. “Onur” kelimesi alınıp, “şeref” kelimesi atıldığında bütün bu anlamlar yok olacaktır (Hacıeminoğlu, 1972: 119). Yine uydurmacıların “sebebe” kelimesi yerine “neden” demesinin yanlış olduğunu belirtmiştir. Çünkü sebep tek başına bir kelime değildir. Türkçede sebeplenmek diye bir fiil vardır. “Fabrikada Emin’e de bir iş buluver. Sayenizde o zavallı da sebeplensin.” cümlesini “nedenlensin” diye bitirmek mümkün değildir (Hacıeminoğlu, 1971: 21).

Hacıeminoğlu’na göre millî dil, Türk milliyetçiliği için hayati bir dava niteliği taşımaktadır. Millî dil, millî tarih ile millî kültür arasında en güvenilir köprüdür ancak uydurmacıların pazara sürdükleri sözlükler, Türk milletini Gökalp’a, Dede Korkut’a, Yunus’a, Oğuz Kağan’a, Kutadgu Bilig’e ve Bilge Kaan’a götüremez. Tam aksine onlardan uzaklaştırmakta, koparmaktadır. Uydurmacıların türettikleri kelimeler Türkçe değildir, uydurmazdır. Kullanılamaz. Millî dili, o milletin halkından, töresinden, zevkinden ve kültüründen kopmamış, aksine bunlarla beslenmiş ve yoğurulmuş sanatçıların, yazarların ve isimsiz dehaların zenginleştirebileceğini söylemiştir (Hacıeminoğlu, 1971: 22). Ama bu kesimi ifade eden Türk aydınları ile halkı arasında Türk toplumunun kültürü, töresi, görgüsü, inancı ve dünya görüşü ile aydınların arasında tam manasıyla bir “mahiyet farkı” olduğunu belirtmiştir (Hacıeminoğlu, 1972b: 10). “Türk Aydınları” olarak adlandırdığı kesim, “Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür.” anlayışı ile yabancı kültürlerin tezgâhtarlığını yapmaktadır. Türk millî kültürünü küçümsemişler, Batı kültürünü yüceltmişlerdir (Hacıeminoğlu, 1974: 11). Bu nedenle Türkiye’de millî kültür ve millî dil politikalarının bulunmadığını, farklı ülkelerden rastgele alınmış unsurlarla oluşturulmuş derleme bir kozmopolit kültür uygulaması olduğunu belirtmiştir (Hacıeminoğlu, 1974a: 16). İşaret ettiği bu sorunların çözümünün ise Türk milliyetçisi ülkücü gençler, aydınlar ve milliyetçi bir eğitim sistemi aracılığıyla kültür milliyetçiliği ile gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir (Hacıeminoğlu, 1976: 19-20).

4. SONUÇ

Çalışmada Türk kültür milliyetçiliği ve Necmettin Hacıeminoğlu'nun milliyetçilik ve millî dile dair görüşleri incelenmiştir. Hacıeminoğlu'nun millî dile dair görüşlerinden hareketle 1960'lı yıllarda etnisist milliyetçiliğe tepki olarak gelişen Türk kültür milliyetçiliği düşüncesinde onun yerini ve katkısını ortaya koymak amaçlanmıştır. Kültür milliyetçiliği, bir milletin ortak kültürünü referans alan, kültürel değerlerini canlı tutmayı ve yüceltmeyi amaçlayan bir milliyetçilik türüdür. Türk kültür milliyetçiliği de bu kapsamda Türk kültüründen beslenmekte, millî kültürü canlı tutmayı ve yüceltmeyi hedeflemektedir. Millî dil, en önemli unsurlarından biridir. Çünkü dil, millî tarihin en eski kaynaklarına kadar götüren, millî kültür arasında köprü vazifesi gören en güvenilir vasıttır. Ancak millî dilin, Tanzimat döneminden itibaren kültür ihtilalinin etkisi altında olduğu ve Türk milletinin varlığı ve bekası için tehlike oluşturduğu kabul edilmektedir.

Türk kültür milliyetçiliğinin önemli temsilcilerinden birisi olan dil bilimci Necmettin Hacıeminoğlu da millî dilin içinde bulunduğu kültür ihtilali konusuna yazılarında sıklıkla değinmiştir. Ona göre dil, bir milleti, geçmişe bağlayan bir vasıttır. Millet varlığını ayakta tutan ve millî bütünlüğü sağlayan başlıca unsurdur. Bu nedenle millî dil meselesini, Türk milliyetçiliği için hayati bir dava olarak görmüştür. İçinde bulunduğu dönemde millî dile dair en büyük meselenin, uydurmacılık olarak adlandırılan dilde sadeleşme hareketi olduğunu belirtmiştir. Ona göre dil canlı bir varlıktır; sabit kalmaz ama tekâmül eder. Dilin tekâmülü ve değişmesinin ise dıştan bir müdahale ile olmayacağını söylemiştir. Sadeleşmeyi, konuşma dilinde millete mal olmamış ve anlaşılmayan yabancı kelimelerin atılıp yerine yaşamakta olan Türkçe kelimelerin kullanılması olarak tanımlamıştır. Bu kapsamda Türk dilinde sadeleşme hareketinin, Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin'in öncülüğünde gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Tanzimat döneminde artan Arapça ve Farsça asıllı kelimeler yerine Türkçe kelimelerin getirilmesiyle Türkçe normal ve tabii gelişme çizgisi doğrultusundaki yatağına kavuşmuştur. Ona göre artık Türkçede sadeleşme davası bitmiştir. Bu nedenle Öz Türkçecilik söylemleriyle başlatılan uydurmacılığın amacının Türk dil birliğini ve dolayısıyla Türk kültürünü yok etmek olduğunu belirtmiştir. Çünkü uydurmacılık ile Türk milletinin millî tarih ile arasındaki köprü yıkılmış olacaktır. Böylelikle Türk milleti ve milliyetçiliği bütünlüğü bozulmuş olacaktır.

Hacıeminoğlu'nun millî dil meselesi olarak ele aldığı uydurmacılık konusundaki yazılarının, kendisinin de Ülkücü Hareket'in ideologlarından kabul edildiği dikkate alınırca, Türk kültür milliyetçiliği gelişimine özellikle dil konusunda katkıda bulunduğu şüphesizdir. Ayrıca Hacıeminoğlu ve diğer Türk kültür milliyetçilerinin üzerinde durduğu uydurmacılık hareketinin günümüz Türkçesinde şekil değiştirerek devam ettiği görülmektedir. Gelinek noktada uydurmacılık, Öz Türkçecilik gereği sadeleşme hareketinde değil, "plaza dili"⁴ olarak adlandırılan bir türde varlığını sürdürmektedir. Arapça ve Farsça kelimelerden arı bir Türkçe amaçlanırken, İngilizce ve Fransızca kelimelerin Türkçe sözcüklerle karıştırılmış şekli olan bir dil kullanılmaya başlanmıştır. Türk kültür milliyetçiliğine göre bu durumu: "Türk dilinin tamamen kültür anarşisine uğramış olması demektir." ifadesi ile belirtmek yanlış olmayacaktır. Yine bu durumun, Türk kültür milliyetçiliğinde millî dilin ve kültürün milletin varlık şartlarından kabul edildiği dikkate alınırca, Türk milleti varlığı için tehlike arz ettiğini rahatlıkla söylemek mümkündür.

---

⁴ Plaza dili ya da başka bir deyişle plaza Türkçesi, "Türkçedeki birtakım sözcüklerin çoğu zaman İngilizce, çok az da olsa bazen Fransızca sözcüklerle birleşmesi sonucu ortaya çıkan bir dildir. Genellikle İngilizce bir sözcükle başlayan ve Türkçe et-, ol-, kal-, kur-, ver-, yarat-, topla-, bekle-, değiştir-, hazırla-, oluştur-, ilerle-, yap-gibi sözcüklerle biten yarı Türkçe yarı İngilizce sözcüklerden oluşan bir dildir." (Yurtbaşı, 2017: 526).

REFERENCES/KAYNAKÇA

- ALDEMİR, C. (2012), *Üçüncü Yol: Kültür Milliyetçiliği*, Berikan Yayıncılık, Ankara.
- ARSAL, S. M. (1979), *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, 4. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- ATEŞ, N. (1979), "Türk Dili'nin Dünkü ve Bugünkü Vaziyeti", *Ana Gazetesi*, 1, 3.
- AYDINLAR OCAĞI (1973), *Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, Garanti Matbaası, İstanbul.
- BAKİLER, Y. B. (1998), "Galip Erdem'den Birkaç Hatıra", *Galip Erdem Albümü* içinde (61-70), Türk Yurdu Yayınları, Ankara.
- BAŞGİL, A. F. (1967), "Kültür Emperyalizmi", *Millî Işık*, 1, 34.
- BİLGİ, O. (28.01.1974), "Seçimler ve MHP VIII: Kültür Emperyalizmi ve MHP", *Devlet Gazetesi*, 221, 12.
- BİLGİÇ, E. (1979), "Kültür Nedir, Ne Değildir?", *Millî Eğitim ve Kültür*, 1/3, 300-307.
- BİLGİÇ, E. (1984), "Millî Kültür Davamız ve Turizm", *Töre*, 160, 12-14.
- BOZKURT, A. (1974), "Kültür Emperyalizmi İle Mücadele", *Bozkurt*, 22, 6-7.
- BUHARALI, N. (1941), "Kültürü Zayıf Millet ve Kültürü Kuvvetli Millet", *Çınaraltı*, 5, 6.
- CERİTOĞLU, M. (2013), "Necmettin Hacıeminoğlu Hoca'nın Fikir Dünyası," *Türkiiz*, 4/19 (Ocak-Şubat 2013), 69-76.
- ÇELİK, H. S. (2021), "Kültür Emperyalizmi: Bir Kavramın Türkiye'deki Tarihi Üzerine Bir İnceleme (1960-1980)", *AÜDTCF Dergisi*, 61/2, 629-675. DOI: 10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.2 (17.10.2023).
- ERDEM, G. (1962), "Kültür Birliği", *Orkun*, 1, 19.
- ERDEM, G. (15.12.1969), "Ortak Pazar ve Kültür Emperyalizmi", *Devlet Gazetesi*, 37. Sayı, 5.
- ERDEM, G. (28.04.1969a), "Yenilmişliğin Acısı", *Devlet Gazetesi*, 4. Sayı, 5.
- ERDEM, G. (1975), *Suçlamalar II: Irkçılık*, Töre-Devlet Yayınevi, Ankara.
- ERDEM, G. (1984), *Mektuplar*, 1. Baskı, Millî Eğitim ve Kültür Yayınları, Ankara.
- ERDEM, G. (2008), *Türk Kimdir? Türklük Nedir?*, 1. Baskı, Töre Devlet Yayınevi, Ankara.
- ERTEKİN, O. (2017), "Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları", Tanıl Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 4: Milliyetçilik*, 5. Baskı içinde (345-387), İletişim Yayınları, İstanbul.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1967), "Türklüğü Parçalayan Öztürkçecilik", *Millî Işık*, 6, 11-13.
- HACIEMİNOĞLU, N. (28.04.1969), "Sadeleşme Devri Kapanmıştır.", *Devlet Gazetesi*, 4, 12.

- HACIEMİNOĞLU, N. (1971), “Sadeleşmede Ölçü”, *Töre*, 31, 19-22.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1971a), “Dil Meselesi”, *Töre*, 1, 17-19.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1972), *Türkçenin Karanlık Günleri*, Töre-Devlet Yayınları, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1972a), “Milliyetçilik ve Milliyetçiler”, *Töre*, 23, 23-30.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1972b), “Aydın İle Halkın Mücadelesi”, *Töre*, 8, 5-10.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1975), *Türkiye'nin Çıkmazları*, Töre-Devlet Yayınları, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1974), “Yabancı Kültür Meddahlığı”, *Töre*, 37, 10-14.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1974a), “Kültür Mandacıları”, *Töre*, 36, 11-17.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1976), *Milliyetçilik, Ülkücülük, Aydınlar*, Töre-Devlet Yayınları, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, N. (03.05.1978), “Asırlar Geçer CHP Kafası Değişmez”, *Devlet Gazetesi*, 12.
- HAYES, C. J. H. (2011), *Milliyetçilik: Bir Din, Batı Siyasal Düşüncesinde Uluşalcılık Tasavvuru*, çev. Murat Çiftkaya, İz Yayıncılık, İstanbul.
- HEYWOOD, A. (2006), *Siyaset*, çev. Buğra Kalkan ve Komisyon, 16. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- HEYWOOD, A. (2013), *Siyasi İdeolojiler*, çev. Özgür Tüfekçi, 5. Baskı, Adres Yayınları, Ankara.
- HUTCHINSON, J. (1999), “Re-interpreting Cultural Nationalism,” *Australian Journal of Politics and History*, 45/3, 392-407.
https://www.academia.edu/56588862/Re_Interpreting_Cultural_Nationalism (29.10.2023).
- KARACA, K. (22.09.1969), “Kültür Milliyetçiliği”, *Devlet Gazetesi*, 25. Sayı, 5.
- KARACAN, A. İ. (13.12.1971), “Kültür Emperyalizmi 4”, *Devlet Gazetesi*, 134. Sayı, 11.
- KARPAT, K. H. (2015), *Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, çev. Recep Boztemur, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KURAN, E. (1970), “Millî Kültürün Değeri”, *Türkiye Ülkücü Gençlik Dergisi*, 1/1, 8, 24.
- KUTLU, T. C. (1970), “Millî Dilimiz Türkçe midir, Uydurmaca mıdır?”, *Millî Işık*, 48, 20-22.
- MARDİN, Ş. (2004), *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- NIELSEN, K. (1996), “Cultural Nationalism, Neither Ethnic nor Civic”, *Journal of Philosophical Forum*, Volume 28/1-2 Winter 1996, 42-52.
https://www.kainielsen.org/uploads/1/1/9/0/119098149/nielsen_kai_cultural_nationalism_neither_ethnic_nor_civic.pdf (01.11.2023).
- ÖZDEK, R. (1969), “Kültür Kaynaklarımız”, *Türk Yolu*, 1/6, 7.
- ÖZER, N. (1978), “Kültürün Önemi”, *Genç Arkadaş*, 1/11, 10.

- ÖZKAN, M. (1996), “Hacıeminoğlu Necmettin”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 14, 502-503.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/hacieminoglu-necmettin> (28.10.2023).
- ÖZKIRIMLI, U. (2009), *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, 3. Baskı, Doğu Batı Yayınları, İstanbul.
- SEL, P. (2016), “Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu’nun Hayatı”, *Türk Yurdu*, 105/351, 28-33.
- SERDENGEÇTİ, O. Y. (1950), “Kültür Emperyalizmi”, *Serdengeçti*, 4/9, 4.
- SMITH, A. D. (1998), *Nationalism and Modernism*, Routledge, London.
- SMITH, A.D. (2017), *Emo-Sembolizm ve Milliyetçilik*, çev. Bilge Firuze Çallı, Alfa Basım Yayınları, İstanbul.
- ŞEHSUVAROĞLU, L. (1976), “Türk Dili ve Türk Milliyetçiliği”, *Hasret*, 19, 8.
- TAŞKIN, Y. (2007), *Anti Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına: Milliyetçi Muhafazakâr Entelejensiya*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TİMURTAŞ, F. K. (1967), “Dilde Uydurmacılık”, *Millî Işık*, 2, 14.
- TURAN, O. (1969), “Türk Dilinin Müdafaası”, *Millî Hareket*, 38, 14-16.
- YURTBAŞI, M. (2017), “Türkiye’de 2000-2017 Döneminde Oluşan ve Yaygınlaşan Yeni Sözcükler (Neolojizmler)”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 40, 491-562.
- VEZİROĞLU, İ. (1963), “Millî Kültür Meselesi”, *Orkun*, 19, 13.

EXTENDED SUMMARY

In the study, Necmettin Hacıeminoğlu's views on nationalism and language issues within Turkish cultural nationalism were examined. The aim of the study is to reveal Hacıeminoğlu's place and contribution to the idea of Turkish cultural nationalism, which developed as a reaction to ethnicist nationalism in the 1960s, based on his views on national language. Content analysis, one of the qualitative research methods, was preferred as the method. In this context, Hacıeminoğlu's writings on nationalism and national language between 1960-1980 were analyzed and literature on Turkish cultural nationalism was read. The study is limited to these years. Although the origins of Turkish cultural nationalism can be traced back to the Turkism movement of the early Republican period, it came to the forefront in Turkish political life in the 1950s and began to rise with the transfer of the idea of Turkish nationalism to the political arena with Idealism. Founded in 1965 by the Cumhuriyetçi Köylü Millet Party and later in 1969 by the MHP's understanding of nationalism was based on Turkish cultural nationalism. In 1980, the military intervention was an important breaking point in the course of the development of Turkish nationalism. After this date, cultural nationalism is considered within the scope of conservative nationalism.

Cultural nationalism is a type of nationalism that takes the common culture of a nation as a reference and aims to keep its cultural values alive and glorify them. Culture is accepted as a means of national identity; the nation is seen as a unity of culture. In this context, Turkish cultural nationalism feeds on Turkish culture and aims to keep national culture alive and glorify it. Accordingly, Turkish nationalism is mainly based on the understanding of culture, language and history. National culture is seen as the sole source of existence of the Turkish nation. Turkish history is treated with a holistic approach and in the form of a glorious epic. Language is used in the sense of linguistic unity and culture among the Turkish nation. Another prominent feature of Turkish cultural nationalism is the opposition to cultural imperialism. Accordingly, Turkish national culture is engaged in a culture war. This war is waged especially through the national language. Because national language is the most reliable tool that takes a nation to the oldest sources of its national history and acts as a bridge between national culture. Therefore, the existence and survival of a nation that loses its national language will be jeopardized. However, the national language has been under the influence of the cultural revolution, especially since the Tanzimat period. For this reason, the most emphasized issue of Turkish cultural nationalists in the cultural war has been the issue of national language.

One of the important representatives of Turkish cultural nationalism is linguist Necmettin Hacıeminoğlu. Hacıeminoğlu, like other cultural nationalists, frequently mentioned the cultural revolution in which the national language is involved in his writings. According to him, the national language is a common means of agreement between all social segments and individuals of a nation. It is a tool that connects a nation to its past. It is the main element that sustains national existence and ensures national integrity. In addition, he considered the national language as the most reliable bridge to keep the national culture alive. For this reason, national language is very important, it is a vital cause for Turkish nationalism. Hacıeminoğlu stated that the biggest issue regarding the national language in the period he was in was the movement of simplification in the language, which was called fabricationism. According to him, language is a living being; it cannot remain constant but evolves. He said that the evolution and change of language cannot be brought about by an external intervention. He defined simplification as the discarding of foreign words in the spoken language that had not been adopted by the nation and were not understood, and replacing them with living Turkish words. In this context, he stated that the movement of simplification in Turkish language was realized under the leadership of Ziya Gökalp and Ömer Seyfettin and that the cause of simplification in Turkish was over. He emphasized that the aim of fabrication was to destroy the unity of Turkish language and thus Turkish culture. Because with fabricationism, the bridge between the Turkish nation and the national history would be destroyed.

Hacieminoglu's writings on fabricationism, which he dealt with as a matter of national language, undoubtedly contributed to the development of Turkish cultural nationalism, especially in the field of language, considering that he was considered one of the ideologists of the Idealist Movement.

ERZİNCAN SANCAĞI'NDA KOLERA SALGINI (1852 -1910)

Cholera Epidemic in Erzincan Sanjak (1852 -1910)

ZERRİN MOLLAOĞULLARI

E posta: zerrinmollaogullari@gmail.com

Orcid:0000-0003-1054-7387

ASUMAN KARABULUT

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Dr., Erzincan Binali Yıldırım University Faculty of Arts and Sciences Department of History

E posta: asuman_krbt@hotmail.com

Orcid: 0000-0003-2816-7286

Atf/©: Mollaoğulları, Zerrin; Karabulut, Asuman (2023). Erzincan Sancağı'nda Kolera Salgını (1852 -1910), *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 16, Sayı 2, ss. 127-143

Citation/©: Mollaoğulları, Zerrin; Karabulut, Asuman (2023). Erzincan Sancağı'nda Kolera Salgını (1852 -1910), *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 16, Issue 2 , pp. 127-143

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : *Araştırma/Research*
Geliş Tarihi-Received Date : *08.09.2023*
Kabul Tarihi-Accepted Date : *11.12.2023*
Sayfa Numarası-Page Numbers: *127-143*
Doi : *10.46790/erzisosbil.1357200*

Notlar/Notes

Bu çalışma, 1. ve sorumlu yazar tarafından 2. yazar danışmanlığında hazırlanan "Erzincan Sancağında Görülen Salgın Hastalıklar (1885-1914)" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

ERZİNCAN SANCAĞI'NDA KOLERA SALGINI (1852 -1910)

Cholera Epidemic in Erzincan Sanjak (1852 -1910)

ZERRİN MOLLAOĞULLARI - ASUMAN KARABULUT

Öz:

Salgın hastalıklar insanlığın siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamlarını etkileyen faktörlerdir. Salgınlara hikayesini ise insanların yapmış oldukları faaliyetler belirler. Bir geçiş bölgesi olma görevini üstlenen Osmanlı Devleti de tarihin hemen hemen her döneminde salgınlara maruz kalmıştır. Bu salgınlardan biri de koleradır. Hastalık, 1832 yılında neredeyse tüm Osmanlı coğrafyasını kaplamıştır. Doğu vilayetleri incelendiğinde özellikle İran ve Rusya'dan gelen hastalığın bölgeyi sarstığı görülmektedir. Konu dahilinde bakıldığında Erzurum Vilayeti içerisinde yer alan Erzincan Sancağı'nın önemli ticaret yolları üzerinde bulunduğu, Erzurum ve Sivas vilayetlerine komşu olduğu göze çarpmaktadır. Bu nedenle salgın hastalıklara açık bir bölgede yer alan sancakta, veba, çiçek, frengi, kızamık, tifo ve kolera gibi salgınlara 19. yüzyıl boyunca hissedilmiştir. Bu hastalıklar içerisinde en etkililerinden biri olan kolera, hafif ve şiddetli seyreden dönemlerinde zaman zaman ölümlere neden olmuştur. Bu çalışmada, arşiv vesikalarından faydalanılarak Erzincan Sancağı'na koleranın hangi tarihte geldiği, hangi yollarla yayıldığı, hekim tayini, sancaktaki vukuat ve vefat sayıları, karantina uygulamaları ve diğer tedbirler üzerinde durulmuştur. Konu işlenirken hastalığın nereden ve ne şekilde Erzincan'a ulaştığının daha net anlaşılması için vilayetin diğer sancak ve kazalarının durumuna da değinilmiştir. Dolayısıyla yapılan çalışma ile kolera salgınının Anadolu'nun doğusundaki tesiri, askeri, idari, tıbbi ve sosyal açılardan Erzincan merkezli olarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Salgın Hastalık, Osmanlı Devleti, Erzincan, Kolera

Abstract:

Epidemic diseases are factors that affect the political, social, economic and cultural lives of humanity. The story of epidemics is determined by the activities of people. The Ottoman Empire, which served as a transition region, was also exposed to epidemics in almost every period of history. One of these epidemics is cholera. The disease covered almost the entire Ottoman geography in 1832. When the eastern provinces are examined, it is seen that the disease coming from Iran and Russia has shaken the region. When looked at within the scope of the subject, it is noticeable that Erzincan Sanjak, located within Erzurum Province, is located on important trade routes and is adjacent to Erzurum and Sivas provinces. For this reason, in the sanjak, which is located in an area prone to epidemics; Epidemics such as plague, smallpox, syphilis, measles, typhoid and cholera were felt throughout the 19th century. Cholera, one of the most effective of these diseases, has occasionally caused deaths in its mild and severe periods. In this study, using archive documents, the date on which cholera came to Erzincan Sanjak, the ways in which it spread, the appointment of doctors, the number of incidents and deaths in the sanjak, quarantine practices and other measures were emphasized. While discussing the subject, the situation of other sanjaks and districts of the province was also mentioned in order to understand more clearly where and how the disease reached Erzincan. Therefore, in this study, the impact of the cholera epidemic in the east of Anatolia was tried to be revealed in terms of military, administrative, medical and social aspects, centered on Erzincan.

Key Words: Epidemic, Ottoman State, Erzincan, Cholera

1. GİRİŞ

Salgın hastalıklar hemen her dönemde insanlığın kaderini değiştirmiştir. Salgınlarla mücadele ederken yaşanan kayıplar, göçler ve hayata tutunma çabaları, siyasi, sosyal, ekonomik, ticari, kültürel, dini ve psikolojik olarak toplumların yeniden şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu hastalıkların, çok hücreli canlılarla birlikte ortaya çıktığı, günümüzde hemen herkes tarafından bilinmektedir. İnsanların avcı toplayıcılıktan önce dağınık kırsal yerleşimlere, ardından büyük köy yerleşimleri ile devam eden yerleşik hayata geçmeleri ve bu yaşam biçimine ortam hazırlayan tarım ve hayvancılığa başlamaları salgın hastalıkların başlangıcını oluşturmuştur (Karakuş, 2018: 28).

Salgın hastalıklara tıbbi açıdan bakıldığında, hastalık yapıcı herhangi bir mikroorganizmanın insan vücuduna yerleşip çoğalması (enfeksiyon) sonucu ortaya çıkar. Bir hastalığın, salgın olarak anılabilmesi için belirli bir toplumda, bölgede veya mevsimde beklenen normal sıklığından net biçimde daha fazla görülmesi gerekir (Arık, 1991: 27; Arısoy vd.,2015).

Farklı dönemlerde dünyanın büyük bir bölümünü veya bir kısmını etkileyen salgın hastalıkların neden ve nasıl ortaya çıktığı hakkında eski toplumların neredeyse hiç bilgisi bulunmuyordu. Açıklama getirilemeyen pek çok konuda olduğu gibi bu sorun da onları doğüstü güçler veya ilahi sebepler üzerine düşünmeye itmişti. Salgınların günahkâr bir yaşamın ilahi cezası olduğuna inanılıyordu. Tanrının günahkarları cezalandırmak için fakirleri, tefecileri, bedenlerini satmak zorunda kalan kadınları, toplumun kurallarına aykırı davranış sergileyenleri seçtiği düşünülmekteydi. Toplumlar, ilahi ceza sonucu muhatap oldukları salgınlara karşı kendilerini koruyabilmek için dualara, dini geçit törenlerine ve kutsal emanetlere başvurup başta veba olmak üzere diğer hastalıklara karşı Tanrı'dan veya Tanrılardan yardım istiyorlardı. Bu düşünce tarzı Orta Çağ'da da devam etti. Bu hastalıklar plague (veba, felaket) şeklinde isimlendirilirken gelecekte de bu tür düşünce ve davranış tipleri toplumlar üzerinde etkili oldu (Akpınar, 2012:70; Küçük, 2020:70).

Salgın hastalıkların yayılmasında etkili olan hayvanlar ve insanlar mikropların taşıyıcısı pozisyonundadır. Hayvanların insanlarla teması ve insanların yapmış olduğu birtakım faaliyetler salgınların hikayesini belirler. Dolayısıyla toplumlar arası etkileşim ile bu hastalıkların daha geniş bölgelere yayılması kaçınılmaz görünmektedir. Bu duruma bakılarak göçler, savaşlar ve toplumsal gelişmelerin salgın hastalıkların yayılmasında etkili olduğu söylenebilir (Erdoğan, 2017:1). Örneğin; Kavimler Göçü, Haçlı Seferleri, Coğrafi Keşifler, Sanayi İnkılabı gibi insanlık tarihini etkileyen büyük tarihi olaylar, Avrasya'nın ve Afrika'nın şu veya bu bölgeleriyle sınırlı kalan hastalıkların öteki bölgelere yayılmasında ve yeni uğradıkları yerlerde çok sayıda can kayıplarının yaşanmasında etkili olmuştur (Özdemir, 2005:3). Nitekim Anadolu'nun da coğrafi olarak önemli ticaret ve göç yollarında konumlanıyor olması Avrupa'da ve Asya'da görülen veba, çiçek, kolera, sıtma gibi salgın hastalıkların bölgede görülmesine sebep olmuştur. Bu durum, beraberinde can ve mal kayıplarına, insanların salgınlardan kaçmak istemesi neticesinde göçlere, boşalan nüfustan dolayı yerleşim yerlerinden alınamayan vergilere ve dolayısıyla ekonomik çöktürelere neden olmuştur. Osmanlı Devleti de bulunduğu coğrafi konum nedeniyle salgın hastalıkların tesiri altında kalmıştır; Avrupa'dan ve diğer kıtalardan seyyahlar, misyonerler, tacirler vasıtasıyla bölgeye ulaşan salgın hastalıklara karşı büyük bir gayret göstermiştir (Uçar vd 2015:7; Şanal, 2021:127).

Konu kapsamında incelendiğinde Osmanlı Devleti topraklarında çeşitli dönemlerde ortaya çıkan salgın hastalıklardan Erzincan ve çevresinin de etkilendiği görülmektedir. Erzincan, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatısında, Yukarı Fırat bölümünde yer alır. Burası bulunduğu konum itibarıyla önemli ticaret yolları üzerinde yer alması, Kafkasya ve İran'dan gelen yolların Anadolu'ya açılan tek giriş kapısı olması ve geçiş güzergâhı olan Erzurum ve Sivas vilayetlerine komşu olması sebebiyle sadece salgın hastalıklara değil aynı zamanında savaşlara ve göçlere de açık hale gelmiştir (Çolakoğlu, 2014:30). Ayrıca coğrafi olarak, doğudan ve güneyden gelen ticari yolların kesiştiği bir kavşak noktasında bulunan liman kenti Trabzon (Çiğdem, 2007:133) ile yakın olması, o bölgelerde görülen salgınların da Erzincan'a sirayet etmesine sebep olmuştur (Gül, 2009: 241). Yine Erzincan'ın Sivas, Erzurum, Bayburt, Trabzon, Kemah, Elâzığ, Malatya bölgelerinden geçen kuzey-güney ve doğu-batı yönlü ana ve tali ulaşım yollarının kavşak noktasında bulunması bölgeyi bir geçiş sahası durumuna getirmiştir. Bu konumu, tarihî devrelerden beri çevre vilayetlerde çıkan bulaşıcı hastalıkların ve salgınların Erzincan'da görülmesine zemin hazırlamıştır (Gül ve Başbüyük, 2011: 7).

2. HASTALIĞIN BULAŞ SÜRECİ, YAYILMASI VE ERZİNCAN SANCAĞINDAKİ DURUMU

Kolera salgını, 19. yüzyılın ortalarından başlayarak aralıklarla 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde kimi zaman hafif, kimi zaman orta kimi zaman da şiddetli düzeyde kendini gösterdi. Devletin Doğu sınırları içinde yer alan İran'da ciddi sonuçları olan kolera salgının görülmesi devlet için büyük bir tehlike oluşturmaktaydı. Nitekim 1843-1847 yılları arasında ticaret yolları üzerinde bulunan Erzurum ve civar bölgelerde hastalık görülmeye başladı. 1843 yılında Erzurum, Muş, Diyarbakır ve civar bölgelerinde kolera salgınları meydana geldi ve salgın münasebetiyle karantina tedbirleri alındı (BOA. İ.D.H. 158/8232 H-10-11-1263; BOA. A.MKT 152/5 H-02-11-1264). Bölgede koleranın etkilerine dair bilgilere ise daha çok 1846 yılından sonra rastlanmaktadır. 1847'de hastalık, Erzurum'da daha az şiddetli olurken civar bölgelerde daha etkiliydi. Kars'ta, Oltu'da Hasankale'de Muş'ta hastalık nedeniyle ölümlere varan sonuçlar ortaya çıkıyordu. Anadolu'da etkili olan hastalık aynı zamanlarda Kafkasya üzerinden Trabzon'a da bulaşmıştı (Yılmaz, 2017:36-38), (BOA. İ.D.H. 156/8121 H-07-10-1263, BOA.İ.D.H 157/8157 H-09-11-1263). 1852 yılında kolera yeniden İran'da ortaya çıkarak ticaret ve kervan yoluyla Erzurum'a ulaştı ve günde 400 kişinin ölümü gibi bir sayıyla şehirde çok şiddetli bir şekilde kendini gösterdi (Aktaş, 2015: 44). 1861 yılında hastalık yine İran'da zuhur etti. Tebriz'den Doğu Anadolu'ya ulaşan salgın Erzincan'da da ölümlere sebep oldu. Bu süreçte Tahran'daki Osmanlı karantina hekimi, Tebriz ve Erzincan'ı gezip hastalığı muayene etmek için görevlendirildi (BOA, A.MKT.NZD. 394/59, H-23-07-1278).

22 Eylül 1865 yılı Osmanlı gazetesi Tasvîr-i Efkar'a göre İzmir'de kolera salgınının hemen hemen tamamen yok olduğu ve on gündür bu hastalıktan ölen olmadığı belirtilirken Erzincan'da şiddetli bir salgın olduğu söylentisi olduğu yazıldı. Yine aynı gazetenin 7 Ekim 1865 tarihli 336. sayısında Erzincan'dan gelen telgrafta, salgın olmadığı, Erzurum'da ve Diyarbakır'de salgın olduğu, çok kişinin öldüğü, halkın şehri terk ettiği bildirilmekteydi (Koloğlu, 2005: 140-141). 1890 yılında Musul üzerinden Anadolu'ya bulaşan kolera, ilk olarak yılın başlarında Hakkâri, Erbil, Cizre, Mardin, Diyarbakır, Ağustos ayında güneye doğru Bağdat, Hicaz, Basra, Halep, Şam, Erzurum Van, Sivas, Trabzon ve Ekim ayında Erzincan'a yayıldı (Ayar, 2005:7; Yaşayanlar, 2015: 75).

Bu tarihe kadar Erzincan Sancağı'nda hastalığın genel seyri hafif şiddetli görülürken 1892 yılında şehir merkezi ve Erzincan kazalarında yaşayan ahali üzerinde oldukça etkili oldu (BOA. Y. PRK.ZB. 10/82, H 24-04-1310; Gül, 2009: 250-251). Bu tarihte kolera salgını başlı başına bir pandemi olarak nitelendirilmekteydi. 1892 salgını Avrupa'nın yaşadığı en korkunç ölüm tehditlerinden birisi olarak Hindistan menşeli ortaya çıkmıştı. Hindu hacılar vasıtasıyla yayılan hastalığın inanılmaz bir şiddetle ve hızla Paris, Lizbon gibi Avrupa kentlerine, aynı dönemde doğuda, İran, Yemen, Rusya'ya ve Anadolu'da da Erzurum ve Trabzon'a yayıldığı görüldü (Ayar, 2005: 13-31). İran'da ve Rusya'da zuhur eden kolera salgınının Osmanlı Devleti'nde yayılmaması için Osmanlı sınırına gelenlerin geri gönderilmesi (BOA. DH.MKT. 1968/113, H-07-12-1309) veya karantinahanelerde tutulması (BOA.BEO. 30/2227 H-02-12-1309; BOA. DH.MKT. 1967/76, H-03-12-1309) gibi birtakım tedbirler alındı.

1891'de Bayezid Sancağı'nda ortaya çıkan frengi salgınından (BOA. DH.MKT, 1900/20, H-8-05-1309) hemen sonra kolera salgını bölgeyi etkisi altına alınca Rusya ve İran'dan Erzurum, Trabzon ve Van gibi sınır vilayetlerinin uygun görülecek yerlerinde karantinahane yapılmasına, bu bölgelere gelecek yolcu ve eşyaların da 10 gün boyunca karantinada tutulmasına karar verildi. İran ve Rusya sınırında bulunan dokuz sınır kapısı kapatıldı. Bölgede sadece bir sınır kapısı açık bırakılarak bütün giriş-çıkışlar buradan sağlandı. Bu sınır kapısında 10 günlük bir karantina uygulaması yapılarak daha sonra giriş-çıkışlara izin verilmişti. Rusya üzerinden gelebilecek salgın için de Trabzon Vilayeti'ne bağlı Pulathane Kasabası'nda karantinahane kuruldu (BOA.Y.PRK.ASK. 84/28, H-14-01-1310; BOA.DH.MKT. 1986/42, H-18-01-1310; BOA.DH.MKT. 2001/38 H-21-02-1310; Yaşayanlar, 2018:483-488; Yaşayanlar, 2020:406; Çalışkan, 2020:6). Bununla birlikte, İranlı seyyahların sınırdan geçişi de muameleye tabi tutularak kolera münasebeti ile kaçarak Osmanlı sınırına gelmiş olanlar kabul edilmedi ve geri gönderilmeleri bildirildi (BOA. Y.A. HUS. 262/10, H-02-12-1309; BOA.DH. MKT. 1968/113, H-07-12-1309). Ayrıca İran'da ve Rusya'da görülen kolera hastalığının memlekete sirayet etmemesi için tedbirler alınması ve Erzurum'da karantinahane kurulması, bölgeye iki askeri doktor ve çadırların gönderilmesi kararlaştırıldı (BOA, DH.MKT.2000/13, H-19-02-1309). Bunun yanı sıra yayımlanan risalelerle halk bilinçlendirilmeye çalışıldı. Risalelerde, çarşı ve pazarda açıkta kalmış, kokmuş yiyeceklerin

temizlenmesi ve sağlam yiyeceklerin muhafazası, gereken ihtiyaçlara göre temizlik faaliyetlerinin uygulanması gerektiği belirtiliyordu (Dönmez, 2020: 32-34). Salgın hastalıklar konusunda hijyenin önemi de bilinmekteydi. Konuyla ilgili Osmanlı Devleti birtakım çalışmalar yapmıştır. Bu anlamda belediyelerin kanalizasyon sistemlerinin denetlemesi, gerekli tamiratların yapılması, sokakların temiz tutulması, cenazelerin şehir dışına gömülmesi, açıkta çöplerin bırakılmaması, kasap, dükkân önlerinde hayvan kesilmemesi, hayvan sakatatlarının, dükkanlara asılmaması gibi önlemler alınması ile sokak ve çevre temizliğine dikkat edilmesi konusuna da önem verildiği görülmektedir (Yıldırım, 2015:99). Hastalığın yayılmaması için yapılan tüm bu çalışmaların zaman zaman boşa çıktığı olmuştur. Erzurum Vilayeti'nde kolera ile ilgili tedbirlere yeterince dikkat edilmediği, *kapılara henüz tevkifhanelerin kurulmadığı gibi karantina ile ilgili esbab-ı tahaffuzhanelerin tam ve etkin bir şekilde yerine getirilmediği* Dördüncü ordu tarafından telgrafla bildirilirken, koleranın bulaşması durumunda mesuliyetinin büyük olacağı tebliğ edilmiştir (BOA. BEO. 37/2762, H- 27-12-1309; BOA, BEO., 35/2566, 24-12-1309).

Alınan bu tedbirlere rağmen hastalığın yayılmasının önüne yine de geçilemiyordu. Rusya'dan karantina süresini doldurduktan sonra gelen bir şahsın Pasinler'e gitmesi ve orada koleradan ölmesi hastalığın artık Eylül ayında Erzurum Vilayeti'ne bulaştığını göstermekteydi (BOA DH. MKT. 1997/39, H-13-02-1310). Hastalık, Pasinler Kazası'nın Aliçeyrek, Dodi ve Velibaba köyleri (BOA DH. MKT. 2005 /65, H-04-03-1310) dışında Erzurum'un merkezi, Aşkale, Nügürcük, Canik ve Urut köyleriyle Tortum, Ilıca, Gümüşhane, Bayburt gibi civar yerlerde de yayıldı. Devlet, hastalığın yayılmaması için Erzurum'a bağlı Bayburt ile Kale arasında ve Erzincan yolu üzerinde iki mevkide karantinahane açılmasını istedi (BOA. BEO. 72/5373, H-24-02-1310) Ancak tüm bu tedbirlere rağmen Erzurum Vilayeti sınırlarında ilerleyen kolera, vilayet dahilindeki Erzincan'a da bulaştı (BOA. İ.HUS. 5/56, H24-04-1310).

Erzincan merkezde ve civar yerlerde kolera salgınının yayılmasına müdahale etmek ve hastalananları tedavi etmek için alınan tedbirlerden bazıları şöyledir; Erzincan'la birlikte aynı zamanda, Erzurum, Trabzon gibi çevre illerde yaşanan kolera salgını için gerekli istihdamın Erzincan'dan karşılanamayacağı, bu illerden Sivas'a gelebilecek salgın tehlikesine karşı karantina kordonlarının tesisi için Dördüncü Ordudan istenilen şahısların Erzincan'da da salgın olduğundan verilemeyeceği bildirildi. Yine bu tedbirler kapsamında Erzincan'a bağlı Eğin Kazası'nda iki mevki tutularak buralardaki yolcular geciktirilerek birkaç günlük karantina uygulanması yoluna gidildi (BOA. DH.MKT. 2020/110, H-25-04-1310; BOA. DH.MKT. 2021/74, H-26-04-1310; BOA. DH.MKT. 2021/94, H-26-04-1310; BOA.YPRK.ZB. 10/82, H-24-04-131; BOA.İ.HUS. 5/56, H-24-04-1310; BOA.Y.A.HUS 266/56 H-09-04-1310; BOA. İ.HUS. 3/96, H-17-02-1310). Bu karantinahanelerde, gelip-geçen yolculara Erzincan'a kolera zuhur ettiği izah edildikten sonra, belirli bir müddet müşahede altında tutuldu. Ancak bütün tedbirlere rağmen koleranın Erzincan'da salgın halinde olduğu dönemlerde dahi kurallara uymayarak firar edenler oldu (Gül, 2009:249).

Erzincan'da koleranın peyderpey yayılması üzerine durumun daha kötüye gitmesinin önüne geçmek ve akabinde salgına son vermek için sıhhi tedbirler artırılarak daha ciddi önlemler alınmaya çalışıldı. Bu amaçla Erzincan'da koleranın bulaşmadığı Kemah, Kuruçay ve Refahiye kazalarını salgından korumak amacıyla Çardaklı ve Kemah boğazlarında birer karantinahane açıldı (Arslan, 2015:59). Hastalığın Gümüşhane Sancağı'nın Kelkit ve Şiran kazaları ile Gümüşhane vadisine bulaşmaması için Şiran'dan Erzincan'a ve Erzincan'dan Kelkit'e bağlanan katırcı ve yaya yollarının tamamen kapatılarak gelip geçenlerin 10 gün karantinaya alınmasına karar verildi. Ayrıca tedbirler artırılarak Sipikör Köyü'nde bir karantinahane kurulmasına, Pulur, Köse ve Hadrak mevkilerinde kurulan karantinahaneler ile Erzurum ve Bayburt'un Erzincan taraflarına geçişleri denetlenmek istendi. Yine Hadrak mevkiinde açılan karantinahane ile Trabzon tarafına yapılacak ihracatın muhafaza edilmesi düşünüldü (Aktaş, 2015:67). Bölgede bu çalışmalara ek olarak Dersim'de de kordon tesis edilmiş, kordon ve sıhhi tedbirlere yönelik istihdam gerçekleştirilmesi ile hastalığın yayılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır (BOA. DH. MKT. 2028/60 H-16-05-1310).

1892 kolera salgınında, hastalık Dördüncü Orduya bağlı Seyyar Topçu Alayında da görüldü. Seyyar Topçu Alayından 13, Telgraf Bölüğü'nden 1, ve ahaliden de 1 olmak üzere iki günde 14'ü asker, toplam 15 kişi hastalandı ve bunlardan 7'si hayatını kaybetti (Aktaş, 2015:56; BOA. İ.HUS. 5/56, H-24-04-1310). Hastalığın ilk zamanlarında kışlada hızlı ve etkin tedbirler alındı. Askerler bahçelere kurulan

çadırlarda yatılarak, kışlalar dezenfekte edildi. Onlar için bazı yerler boşaltılarak buralara yerleşmeleri sağlandı. Ayrıca yeni yatak ve yorgan alınarak kordon uygulandı. Sağlıklı askerler ile hastalananlar birbirlerinden ayrılarak, tedavi olup iyileşen askerler için de yeterli miktarda hane kiralandı. Kışladan çıkarılan askerin sağlığının korunmasıyla birlikte askerî yerlerin temizliğine, askerlerin rutubet ve soğuktan korunmasına, yiyecek ve içeceklerinin sağlık açısından uygun olmasına, sabah akşam çay ve çoğunlukla baharatlı et ve pilav verilmesine dikkat edilmesi konusunda talimat verildi. Ayrıca kolera hastalarının buldukları hastanelere adi hastalığı olanların alınmaması ve bütün tedbirlerin uygulanmasına dikkat edilmesi gerektiği bildirildi. Alınan tedbirler neticesinde bu salgının ahaliye çok fazla sirayet etmeyerek daha çok askerler arasında seyrettiği görüldü. Nitekim, ayın sonuna kadar vefat edenlerin miktarı önceki gibi ise de hastalığa yeni yakalananların sayısında azalma görüldü (Gül, 2009, 246-252; Aktaş, 2015:56-58).

20 Aralık 1892'de Bâb-ı Âlî evrak odasından gönderilen belgede Erzurum'a bağlı yerlerde bir süredir koleranın görülmediği, bu cihetle Trabzon'da Erzurum'a karşı kurulan karantinanın kaldırılması, Erzurum tarafında ise karantina süresinin 5 gün olarak devam etmesi bildirildi. Nitekim birkaç gün sonra Erzurum'da kolera vakasının görülmemesi üzerine vilayetteki karantinalar kaldırıldı (BOA. BEO. 132/9829, H-09-06-1310; BOA, Y.MTV. 73 /88, H-13-06-1310; BOA.DH.MKT. 2040/37, H-19-06-1310). Daha sonra Erzurum ve Trabzon vilayetleri arasındaki karantinaların da kaldırılması uygun görüldü (BOA. Y.A.HUS. 269/17, H-06-07-1310). Civar vilayetlerde kolera salgınının görülmemesi Erzincan'da da hastalığın seyrini yavaşlattı (BOA. DH.MKT. 2041/80, H-22-06-1310).

Tablo 1: 1892 Erzurum ve Erzurum'a bağlı çevre bölgelerde kolera hastalığı ve vefat sayıları (Aktaş, 2015:59)

Yerleşim Birimi	Vukuat	Vefeyat
Erzurum merkez	410	252
Erzincan	271	152
Bayburd	128	45
Ilıca	71	28
Eleşkird	30	27
Hasankale	30	23
Hınıs	28	27
Tercan	11	15
Pasinler	4	4
Erzurum çevresi	199	230
TOPLAM	1.182	802

Erzincan 1892 yılında Erzurum merkezden sonra 271 hasta ve 152 vefat ile en yüksek sayıya sahipti. Bununla birlikte, vaka ve vefat sayısı için tutulan cetvelde bazı vukuat ve vefat sayılarının birbirini tutmadığı görülmektedir. Örneğin; Tercan ve Erzurum ve çevresinde hasta olanların sayısı, hastalıktan hayatını kaybedenlerden daha azdır. Bu tutarsızlık konusunda Aktaş, devletin sağlık personelinin yetersizliği gibi eksik imkanlardan ve bölgenin büyüklüğünden dolayı gerekli istihbarata sahip olunmasının mümkün olamayabileceğine değinmektedir. Yine konuyla alakalı olarak, bölgedeki yöneticilerin gerekli karantina tedbirlerini uygulamada yetersiz kaldıklarını, hastalıktan ölenlerin sayılarını yetkililere bildirmekte sorumsuz davranmış olabilecekleri meselesini akla yatkın bulduğunu söylemektedir (Aktaş, 2015:58-59). Aktaş'ın bu görüşlerine bölge halkının hastalıktan kaynaklı ölümlerde sergilemiş olduğu taassubun etkisi de eklenebilir. Zira Müslüman olmayan doktorların özellikle Müslüman kadınların cenazesi ile ilgilenmesinden halk oldukça rahatsız olmakta ve cenazeleri onlardan gizlemektedir. Bunun yanı sıra yetkililerin hastalığın yayılmasının engellenmesinde yeteri kadar önlem almamış olmaları hasta ve vefat sayılarındaki tutarsızlıkların bir başka sebebi olarak gösterilebilir (Yıldırım, 2006:18).

1893 yılına gelince yaz aylarında İzmir ve İstanbul başta olmak üzere birkaç merkezde görülmeye başlayan kolera salgını 1894 yılında daha da etkili olarak Osmanlı Devleti topraklarını, özellikle Anadolu'nun kasaba ve köylerini aylar boyunca tesiri altına aldı (BOA. DH.MKT. 227/36, H-15-10-1311; BOA BEO. 245/18319, H-11-01-1311; BOA İ.HUS. 16/66, H-12-03-1311). 1894 yılı Mayıs

ayında Sivas'ta ortaya çıkan koleraya karşı, Erzincan Sancağı ile bu vilayetle sınırlı olan üç noktada, karantinahane açıldı (Aktaş, 2015:73). Bölgede hastalığa karşı tedbirler alınmış, kolera hastalığı görülen mahallelerden diğer mahallelere gidecek olanların, eşyanın muayenesiyle birlikte kişinin tüm kimlik bilgileri ile seyahat izin belgesinin süresi ve kontrolü ile gidecek olanların nereye gittiklerinin bildirilmesi ve bu konuda sıhhi tedbirlerin alınması gerektiği bildirildi (BOA. DH.MKT. 256/1, H-03-01-1312; BOA. A.MKT.MHM 553/6, H-19-01-1312). Erzurum, Trabzon, Refahiye ve Kemah'ta gerekli noktalara kordon ve karantinalar kurularak (BOA.YPRK.UM.30.40, H-23-02-1312) Erzincan'da görülen kolera vakalarının yayılmaması için karantinalar vasıtasıyla tedbirler alınmışsa da hastalık, Trabzon tarafından gelen kaçakçılar vasıtasıyla 1894 Ağustos ayında tüm Erzincan'a bulaştı (Aktaş, 2015:79). Hastalığın Trabzon Arabkir'de hüküm sürmesi ve Erzincan'da da ahali ve asker arasında zuhur etmesi üzerine, Ankara'dan birkaç doktorun hızlı bir şekilde bu bölgelere gönderilmesi istendi. Ancak yine de hastalığın yayılmasının önüne geçilemedi. Merkez Topçu Alaylarından 6 asker hastalığa yakalanarak 2'si vefat etti. Şehir merkezinde ahaliye 5 kişi hastalandı ve bunlardan biri vefat etti. Bunun üzerine hastane ve kışlalar teftiş edilmeye başlandı. Ayrıca hastalığın daha fazla yayılmasını önlemek amaçlı gerekli görülen yerlere karantinalar inşa edildi. Yine Erzincan'da baş gösteren kolera hastalığının kısa sürede ortadan kaldırılması için sıhhi tedbirlerin alınarak icra edilmesi gerekmekteydi (Aktaş, 2015:74).

1894 yılında salgın her geçen gün etkisini artırıyordu. Hastalık yoğun bir şekilde şehir merkezindeki askeri kışla ve ahali arasında görülmeye başladı. Kışlada 28 Ağustos sabahından ertesi güne kadar 10 asker hastalandı ve bunlardan biri vefat etti. Ahalide ise 3 kişi hastalanırken 4 kişi hayatını kaybetti. 30 Ağustos'ta, hastalanan 27 askerden 8'i, ahaliye 6 hastadan 5'i vefat etti. 31 Ağustos ve 1 Eylül tarihlerinde 48 askerden 10'u vefat etti. Ahalide de 15 kişiden 3'ü hayatını kaybetti. 2 Eylül'de vefat eden asker sayısı 13'tü. Ahalide de hasta sayısı 30'a çıkarken bunlardan 12'si yaşamını yitirdi (Aktaş, 2015: 74) Yeni vaka ve ölü sayısındaki hızlı artış sebebiyle hastalığın etkisinin azaldığı Arabkir'de bulunan doktor Erzincan'da görevlendirildi (Aktaş, 2015:74).

Ancak devletin sağlık hizmetleri kısıtlı imkânlar dâhilindeydi. Özellikle taşrada halk sağlığına yönelik kurumsal girişimler belediyelere yüklenerek hekim ve eczacı tayinleri ile sağlık sorunları giderilmeye çalışılıyordu (Yılmaz b, 2017:172-200). Erzincan'da kolera salgının sadece merkezde değil köylerde de etkili olduğu dönemlerde bölgeye tabipler tayin edildi. Hükümet ataması yapılan bu tabiplerin motivasyonunu da önemsiyordu. Salgın hastalığın bulunduğu bölgelere gönderilen hekimlerin teşviki için maaşa zam ve harcırah ödemesi gibi birtakım imtiyazlar söz konusuydu. 1894 tarihinde Erzincan'da görevlendirilen tabip yüzbaşılardan Tahir ve Şevket Efendilerin maaşlarına bir misli zam yapılarak harcırah ve eczacıyı tıbbiye bedelleri ödenerek bölgede göreve başlatılması bu durumun bir örneğidir (BOA. A. MKT. MHM. 554/40, H-23-04-1312; BOA DH.MKT. 296/78, H-17-04-1312).

1894 yılında Anadolu topraklarının büyük bir kısmında etkili olan kolera salgını, Erzincan'da Ekim ayı başlarında son buldu ve kaza merkezinde salgına karşı açılan karantina kaldırıldı (BOA, A.MKT.MHM. 554/25, H-06-04-1312). Daha sonraki yıllarda, sadece salgın hastalıkların olduğu dönemlerde değil, diğer zamanlarda da kaza genelinde ahali sağlık taramasından geçirildi. 28 Eylül 1897 senesinde Pülümür ve Refahiye'de askeri ve belediye tabiplerinin taraması sonucu herhangi bir hastalığa rastlanmadı (Gül, 2009: 253).

Erzincan'da görülen diğer bir büyük kolera salgını ise 1908 senesindeki salgındır. Etkisi 1892–1894 salgını kadar derin olmasa da bölgenin gördüğü büyük salgınlardan birisidir. 1893–1910 yılları arasında da birçok defa lokal olup salgın haline dönüşmeyen kolera vakaları yaşandı (Gül, 2009:244). 1910 yılı yazında Rusya'da kolera baş göstermesiyle hastalık tüm ülkeye yayılmıştı. Hastalığın Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne sirayet etmemesi ve vaka görüldüğü takdirde kısa sürede müdahale edilerek yayılmaması için sekiz hekim Van'a yedi hekim de Erzurum'a gönderildi (BOA. BEO.3792/284361.H-07-08-1328). Ancak bu çabalar yetersiz kalarak hastalık karayoluyla gelen yolcular vasıtasıyla 15 Temmuz'da Erzurum'a, sonrasında Van'a, Mamuret-ül Aziz'in (Elâzığ) bir köyüne ve Cizre'ye bulaştı. Diğer taraftan deniz yoluyla Rusya'dan Trabzon'a gelen salgın, buradan Anadolu'nun diğer şehirlerine yayıldı (Unat, 1995:58-61).

Rusya'da ilerleyen dönemlerde yine kolera salgını görüldü. Bu salgının Memalik-i Osmaniye'ye bulaşmasını önlemek için sahillerde ve sınırlarda birtakım sıhhi tedbirler alınması konusunda İstanbul

ile Erzurum valiliği arasında karşılıklı yazışmalar gerçekleşti. Bu yazışmalarda, sınırdaki Pasinler'e bağlı Karakilise, Eleşkird'e bağlı Çat ile Kiskim'e bağlı Hod ve Ohur gibi bazı sınırlar kapatılarak dört geçiş noktasına doktor gönderildi. Bayezid'a bağlı Karabulak, Kiskim'e bağlı Milo, Pasinler'e bağlı Kötek ve Namervan'a bağlı Kaleboğazı kapılarının açık bulundurulması istendi. Açık tutulan kapılardan, yapılacak giriş ve çıkışlarda dikkatli bir şekilde arama ve muayenelerinin yapılması ve diğer geçiş noktalarındaki giriş ve çıkışların engellenmesi gerekiyordu. Erzurum Valiliği ise Erzurum ve Erzincan'ın dışında yeterli tabip olmadığını, ihtiyaç duyulan yerlere doktor tayin edilmesini, temizlik ve altyapı konusunda birçok sıkıntının yaşandığını, en azından koleraya karşı küçük iki etüv makinesi gönderilmesini istedi. Devlet bölgeye etüv makinesi yerine 15 pülverizatör gönderdi. Bunlardan üçü Erzincan'a, ikisi Tercan'a, birer tane de Bayezid, Pasinler, Hınıs, Eleşkird ve Karakilise kazalarına tahsis edildi, geri kalan 5 tanesi de Gureba Hastanesinde saklandı (Aktaş b, 2015: 245-246).

Erzurum'da hastalığın seyrinin yükselmesi üzerine buraya bağlı olan Tutak, Bayburd ile Erzincan'da salgını önlemek için karantinalar kuruldu. Bu sebeple Tercan ile Erzincan arasına, Tercan'la Pülümür arasına, Erzincan'a bağlı Sipikör Köyü'ne ve Gümüşhane'ye bağlı Bondula, Sarpı Köyleri'ne olmak üzere dört karantina merkezi kuruldu (Aktaş, 2015:100). Hastalığın Erzurum'dan Erzincan'a yayılması tehlikesinin yanında Trabzon'dan da bulaşma riski vardı. Erzincan'ın Kelkit ve Şiran'la olan bağlantısı hastalığın yayılma alanını genişletebilirdi. Kelkit ve Şiran'da her ne kadar hastalığa dair haber yoksa da buralar Trabzon'daki tehlikeye karşı açıktı. Dolayısıyla bahsi geçen yerlerden giriş ve çıkışlar yasaklanırken, bu durum ordu merkezi olan Erzincan'ın ihtiyaçlarının karşılanmasını zorlaştırıyordu (Aktaş, 2015:103).

Erzurum Vilayeti genelinde hastalık devam ederken bir yandan da kordon ve karantina önlemleri alınmaya çalışılmaktaydı. Ancak karantina merkezlerinde malzeme eksikliği sebebiyle çeşitli sıkıntılar yaşanıyor. Konu ile ilgili Dâhiliye Nezaretine, Erzincan İdare Meclisine ait bir mazbata sureti sunularak hastalığa karşı Erzincan Sancağı'nın kurulan karantinalarda imkanların yetersizliği sebebiyle faaliyete devam edemeyeceği, gerekli malzemelerin temini için 200.000 kuruşluk ödenek verilmesi gerektiği bildirildi. Ancak devletin içinde bulunduğu zor şartlarla beraber taşrada görülen kolera salgınına karşı kayıtsızlık nedeniyle 50.000 kuruşun verilebileceği belirtilildi. Ayrıca vilayette 15 günden beri koleraya yakalanan yeni bir vaka görülmediğinden ödenek verilmesinin de gerekli olmadığı Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye tarafından bildirildi (Aktaş, 2015: 104-107).

3. KOLERA İLE MÜCADELE VE TEDBİRLER

3.1. Karantina Meclisi ve Karantina (Tahaffuzhane) Uygulamaları

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ilk yarısında toprakları dışında meydana gelen salgın hastalıkları önlemek için birtakım tedbirler almıştı. Alınan bu tedbirlerin başında ülkenin muhtelif yerlerine uyguladığı karantinalar gelmektedir (Gönüllü, 2008:447). Karantina, hastalığın bulaşmış olabileceği riskli bölgelerde insan veya diğer canlıların, hastalık taşımadıkları kesinleşene kadar yaklaşık 40 gün alıkonulması şeklinde tanımlanmaktadır (Karaaslan, 2015:19; Ayar, 2005:288; Arslan, 2015:65). Osmanlı Devleti karantina uygulamalarına başladığında bu kelimenin yerine daha çok karantina yeri olarak "tahaffuzhâne" tabirini kullandı (Sarıyıldız, 2001:463; Ayar, 2005:289; Atar, 2016:840).

Osmanlı Devleti'nde, ilk karantina usulünün uygulanması 1831 yılında Rusya'da ortaya çıkan büyük kolera salgınında, Karadeniz üzerinden gelen gemilerin (BOA HAT 1099/44509, H-25-08-1246; BOA HAT 1099/44509, H-23-09-1246; BOA., HAT.,1229/47950, H-29-12-1247) Boğazda bekletilmesi ile gerçekleşti. Bu uygulama ile Osmanlı'ya baskı yapan Almanya, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerine (BOA HAT 488/23967, H-29-12-1246) hastalığın yayılması engellenmeye çalışıldı (Yıldız, 2014:75). Böylece karantina konusunda Osmanlı tarihinde II. Mahmud tarafından 1831'de ilk yazılı emir verilerek Karadenize Rumeli tarafından gelecek gemilerin uygun bir yerde karantinaya alınmaları emredildi (BOA HAT, 1229 /47952 H- 29-12-1247).

Salgınlara karşı alınan tedbir ve tedavi usulleriyle birlikte yapılan tıbbî müdahaleler, Erzincan'da da uygulandı. Bölgede Eğin (BOA. DH.MKT. 2021/74, H-26-04-1310), Şipikör Köyü (Aktaş, 2015:100), Refahiye, Kemah (BOA.YPRK.UM, 30/40, H-23-02-1312), Kelkit (Aktaş, 2015: 61) gibi gerekli görülen yerlerde karantina ve kordon tedbirleri uygulandı. Doktor ve eczacı tayinleriyle sıhhi tedbirler alındı. Karantinalarda gerekli görülen yerlere daha fazla hekim atandı ve bunların maaşlarına zam yapıldı (BOA. A. MKT. MHM. 554/40, H-23-04-1312; BOA DH.MKT. 296/78, H-17-04-1312).

Yalnızca hekimler değil aynı zamanda bölge idarecilerinden işini ciddiye alarak yapan ve sorumluluk duygusu ile hareket edenler hizmetlerinden dolayı taltif edildi. Bu konuda 1892 kolera salgınında Erzincan Naibi Rıza, ulemadan Hafız Hamdi'ye mahreç mevliyeti¹ ve müderrislerden Osman Efendi'ye de İzmir payesi verilmişti (BOA, Y.PRK. BŞK., 29/56, H-08-08-1310).

3.2. Hekim Tayini

Osmanlı Devlet'inde salgın hastalıklar ile mücadelede önemli icraatlarından biri de ihtiyaç duyulan yerlere, hekim, eczacı ve aşıcı tayini vazifelendirilmesidir. 19. yüzyılda halk sağlığı alanında yaşanan önemli gelişmelerden biri de 1871 İdare-i Umûmiyye-i Tıbbiye Nizamnamesi olmuştur. Bu nizamname ile taşraya gönderilen tüm hekimlerin görev ve yetkileri belirlenmişti. "Memleket Tabibi" olarak adı geçen bu hekimler halkın ihtiyaç duyduğu sağlık gereksinimlerini karşılarken, görev alanları sadece görevli oldukları hastane ile kısıtlı kalmamış, gerektiğinde ihtiyaç duyulan bölgeye tayin edilerek görev yapmışlardır (Mercan, 2017:62-63).

Tabipler bulaşıcı hastalık ve salgın durumlarında buralarda bizzat hizmet etmekle görevlendirilmişlerdi (Mercan, 2017:62-63). Hekimler gittikleri bölgelerde hastalananları tedavi ederken eğitimsiz ve bilgisiz halkı da süre gelen salgınlara karşı kendini korumaları için bilgilendirmiştir. Böylece sadece bireylerin sağlığını korumak değil, toplumun sağlığını korumakla hükümetin temel hedeflerini de gerçekleştirmeye çalışmışlardır (Ağır, 2020:45). Erzincan'da da zuhur eden koleraya karşı tabipler görevlendirilmiş ve bunlar karantinalarda çalıştırılmıştır (BOA. DH.MKT, 2023/70, H-02-05-1310; BOA. DH.MKT. 2028/60, H-16-05-1310). İmkanlar dahilinde tabiplerin teşviki için devlet maaşlara zam yapmış ve onlara harcırah ödemeyi de ihmal etmemiştir (BOA. A. MKT. MHM. 554/40, H-23-04-1312; BOA DH.MKT. 296/78, H-17-04-1312).

1871 İdare-i Umûmiyye-i Tıbbiye Nizamnamesi, 17 Nisan 1888 tarihinde yeniden düzenlenmiştir. Yapılan bu düzenlemeye göre; her kaza, liva ve vilayette, sıhhiye müfettişi, memleket tabibi, eczane ve eczacı bulunması kararlaştırılmış ve 30'dan fazla memleket tabibi tayin edilmiştir. Ancak aynı anda Ankara, Aydın, Trabzon, Erzincan, Kelkit, Sivas, Hopa, Diyarbakır, Ayvalık, Beyrut'a bağlı Dâr-ı Garbî, Isparta, Konya, Siirt, Gönen, Genç Kazası ve Antalya gibi birçok bölgede salgın hastalıklar görüldüğü için bu sayı ihtiyacı karşılamamıştır. Dolayısıyla hekim yerine aşı memuru yahut çevre yerleşim yerlerinin hekimleri gönderilerek sorun çözülmeye çalışılmıştır (Mercan, 2015:63).

3.3. Hastaneler

Osmanlı Devleti'nde sağlık sistemindeki köklü değişiklikler 19. yüzyıldan itibaren yaşanmaya başlamıştır. Batı tıbbının etkisiyle birlikte halk sağlığı, toplumsal tedavi, salgınlara karşı hizmet amacıyla kurulan sağlık kuruluşlarına büyük önem vermişlerdir. Bu kurumlar, sağlık hizmetleriyle beraber, yoksul, kimsesiz, bakıma muhtaç insanlara hizmet vermişler, diğer taraftan da öğrenci yetiştiren birer tıp okulu niteliğinde olmuşlardır (Erer, 2010:242).

Osmanlı Devleti, Batıdaki hastaneler örnek alınarak tüm coğrafyada yeni hastanelerin inşa edilmesine uğraşmıştır. Devam eden süreçte de kurulan hastaneler ordu ve toplum yararı gözetilmesi amacıyla tesis edilmiş, koruyucu sağlık ve çevre sağlığı hizmetlerini yaygınlaştırmaya çalışmıştır (Karaaslan, 2015:32).

Osmanlı Devleti'nin genelinde yaşanan bu gelişmelere paralel olarak Erzincan'da da sağlık hizmetleri alanında önemli gelişmeler olmuştur. Bu önemli gelişmelerin başında 1863 yılında Erzincan'da görev yapmaya başlayan Merkez Dördüncü Ordu-yı Hümayun'a bağlı 1 Eylül 1864 yılında inşaatına başlanan "Erzincan Askeri Hastanesi'dir". Diğer önemli bir gelişme de Erzincan Serumevi adında kurulan "Erzincan Serum Dar-ül İstihzarı"dır". Bu iki sağlık müessesesi Erzincan'da sağlık alanında çok önemli hizmetler vermiştir (Akpınar, 2016:33, 41).

¹ Mahreç Mevliyeti: Sözlükte "çıkış yeri, çıkılan yer" mânasına gelen mahrec kelimesi Osmanlılar'da daha çok "mahreç mevleviyeti, mahrec-i aklâm, mahrec-i mekâtib-i askeriyye" gibi terkipler içinde kullanılır. Mahreç mevleviyeti, ilmiye mesleğinde belirli seviyeye ulaşmış çeşitli şehirlerin kadılarının ve bazı müderrislerin derecelerini gösteren bir tabirdir. Mehmet İpşirli, "Mahreç", *İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C.27, 2003 s.387-388.

Erzincan Askeri Hastanesi ordunun ve bölgedeki sivil halkın sağlık ihtiyaçlarını karşılamının yanında tıp alanında yaptığı çalışmalarla devlete de büyük hizmetler sunmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında Erzincan ve Doğu Anadolu Bölgesinde yaşanan yıkıcı salgın hastalıklara karşı mücadele vermiştir. Tifüs, tifo, hummayı racia, kolera, dizanteri gibi hem ordu içinde hem de cephe gerisinde insan kayıplarına yol açan salgın hastalıklara karşı tedbir ve tedavi yöntemleri uygulamıştır (Akpınar, 2016:33-35).

4. SONUÇ

Salgın hastalıklar geçmişten günümüze insanoğlunun kaderinde kimi zaman şiddetli kimi zaman hafif bir şekilde kendini hissettirmiştir. Salgın hastalıkların ortaya çıkışları insanoğlunun hayvanları evcilleştirip yerleşik yaşama geçişiyle birlikte ilk olarak tarım toplumlarında görülmeye başlamıştır. Bu duruma artan nüfus, toplumların birbirleriyle etkileşimleri gibi nedenler de eklenince hastalıklar salgın haline gelmiş ve çoğu zaman küresel bir tehdit halini almıştır.

Toplumlarda salgın hastalıkların yayılmasıyla yaşanan acılar, ölümler insanları çaresizliğe sürüklemiştir. Bu çaresizlik, hastalıkların doğaüstü sebeplere bağlama düşüncesini ortaya çıkarmış, yaşanan salgınların günahkâr bir yaşamın İlahi cezası olduğuna inanılmıştır. Toplumlar, salgınlar vasıtasıyla muhatap oldukları bu İlahi cezaya karşı kendilerini koruyabilmek için Tanrı'dan veya Tanrılardan yardım istemişlerdir.

Tarihi süreç içerisinde içinde bulunduğu coğrafi konumunun özelliklerinden dolayı Osmanlı Devleti de salgın hastalıkların etkisi altında kalmıştır. Özellikle devletin son dönemlerinde savaşlarda sık sık mağlup olması, toprak kaybetmesi, göç hareketlerine maruz kalması gibi nedenlerden toprakları salgınlara açık hale getirmiştir. Özellikle kolera salgını Osmanlı coğrafyasında birçok kişinin hasta olmasına ve hatta hastalığın ölümle neticelenmesine neden olmuştur.

19. yüzyılda salgın hastalıkların görüldüğü yerlerden biri de Erzincan'dır. İdari birim olarak, Erzurum Vilayeti'ne bağlı Erzincan, Kafkasya ve İran'dan gelen önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Erzurum'a ve Sivas'a komşu olması, ayrıca coğrafi olarak Karadeniz'de çok önemli bir liman kapısı olan Trabzon Vilayeti'ne yakın olması dolayısıyla salgın hastalıklara açık bir konumdaydı.

Erzincan'da görülen salgın hastalıklar bazen birkaç vaka ile sınırlı kalırken, bazen de büyük salgınlar halini almıştır. Erzincan'da diğer salgın hastalıklara göre kolera hastalığının yapmış olduğu salgınlar daha ciddi sonuçlar doğurmuştur. Hastalık, Erzincan'da 1852,1861,1865,1890,1894 yıllarında görülmüş özellikle 1892, 1909 yılları görülen salgınlar diğer yıllara göre daha ciddi boyutlarda yaşanmıştır.

Kolera vakalarının ortaya çıkmasıyla birlikte, genel olarak Osmanlı Devleti'nde ve bölgesel olarak bakıldığında Anadolu'nun doğusunda çeşitli önlemler alınmış ve salgınların ortadan kaldırılmasına yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Bu uygulamaların omurgasını sağlık hizmetleri oluşturmuştur. Bölgede sağlık hizmetleri kısıtlı imkânlar dâhilinde uygulanmış, hastaneler açılmış, hekimler tayin edilmiş, karantinahaneler kurularak, kordon usulü tatbik edilmiş, nizamnamelerle halk bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Özellikle taşrada halk sağlığına yönelik kurumsal girişimler belediyelere yüklenmiştir.

Genelde Osmanlı Devleti'nde yerelde Erzincan'da koleraya karşı alınan önlemler ve yapılan çalışmalar düşünüldüğünde günün imkân ve şartları göz önüne alınarak önemli bir görev icra edilmeye çalışılmıştır. Devlet, içinde bulunduğu tüm olumsuz şartlara ve gelişmelere rağmen salgınlara karşı kendine yeterli olmaya ve çağın usul ve gelişmelerine ayak uydurmaya çalışmıştır.

REFERENCES/KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Bab-ı Ali Evrak Odası. (BEO.): BOA.BEO. 30/2227 H-02-12-1309; BOA. BEO. 37/2762, H- 27-12-1309; BOA, BEO., 35/2566, 24-12-1309; BOA. BEO. 72/5373, H-24-02-1310; BOA.DH.MKT. 2040/37, H-19-06-1310; BOA. BEO. 132/9829, H-09-06-1310; BOA BEO. 245/18319, H-11-01-1311; BOA. BEO.3792/284361.H-07-08-1328

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT) BOA. DH.MKT. 1968/113, H-07-12-1309; BOA.DH.MKT. 1986/42, H-18-01-1310; BOA.DH.MKT. 2001/38 H-21-02-1310; BOA. DH.MKT. 1900/20, H-8-05-1309; BOA.DH. MKT. 1968/113, H-07-12-1309; BOA. DH.MKT. 1967/76, H-03-12-1309; BOA, DH.MKT.2000/13, H-19-02-1309; BOA DH. MKT. 1997/39, H-13-02-1310; BOA DH. MKT. 2005 /65, H-04-03-1310; BOA. DH.MKT. 2020/110, H-25-04-1310; BOA. DH.MKT. 2021/74, H-26-04-1310; BOA. DH.MKT. 2021/94, H-26-04-1310; BOA. DH. MKT. 2028/60 H-16-05-1310; BOA. DH.MKT. 227/36, H-15-10-1311; BOA. DH.MKT. 256/1, H-03-01-1312; BOA. DH.MKT, 2023/70, H-02-05-1310; BOA. DH.MKT. 2028/60, H-16-05-1310; BOA. DH.MKT. 2041/80, H-22-06-1310

Hatt-ı Hümayun, (HAT): BOA HAT 1099/44509, H-25-08-1246; BOA HAT 1099/44509, H-23-09-1246; BOA., HAT.,1229/47950, H-29-12-1247; BOA HAT 488/23967, H-29-12-1246; BOA HAT, 1229 /47952 H- 29-12-1247

İrade Dahiliye (İ. DH): BOA. İ.D.H. 158/8232 H-10-11-1263; BOA.İ.D.H 157/8157 H-09-11-1263; BOA. İ.D.H. 156/8121 H-07-10-1263

İrade-i Hususi. (İ.HUS.): BOA. İ.HUS. 5/56, H24-04-1310; BOA. İ.HUS. 3/96, H-17-02-1310; BOA.İ.HUS. 5/56, H-24-04-1310; BOA. İ.HUS. 5/56, H-24-04-1310; BOA İ.HUS. 16/66, H-12-03-1311.

Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Evrakı. (A.MKT. NZD): BOA, A.MKT.NZD. 394/59, H-23-07-1278; BOA. A.MKT 152/5 H-02-11-1264

Sadâret Hususî Maruzât Evrakı (Y.A.HUS). BOA. Y.A. HUS. 262/10, H-02-12-1309

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi (A.MKT. MHM.): BOA. A.MKT.MHM 553/6, H-19-01-1312; BOA. A.MKT.MHM.553/23, H-13-02-1312; BOA. A. MKT. MHM. 554/40, H-23-04-1312; BOA DH.MKT. 296/78, H-17-04-1312; BOA, A.MKT.MHM. 554/25, H-06-04-1312

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS.): BOA.Y.A.HUS 266/56 H-09-04-1310; BOA. Y.A.HUS. 269/17, H-06-07-1310

Yıldız Mütenevvâ Maruzat Evrakı (Y.MTV.): BOA, Y.MTV. 73 /88, H-13-06-1310

Yıldız Parakende Askeri. (Y.PRK. ASK.): BOA.Y.PRK.ASK. 84/28, H-14-01-1310

Yıldız Parakende Başkitabet Dairesi Maruzatı. (Y.PRK. BŞK.) BOA, Y.PRK. BŞK., 29/56, H-08-08-1310)

Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayet (Y.PRK.UM.): BOA.YPRK.UM.30/40, H-23-02-1312

Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye (Y.PRK.ZB): BOA.YPRK.ZB. 10/82, H-24-04-131; BOA. Y. PRK.ZB. 10/82, H 24-04-1310

2. Araştırma ve İncelemeler

AĞIR, S. (2020). Osmanlı'da Karantina Uygulama Süreçleri ve Tepkiler (1865-1914) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

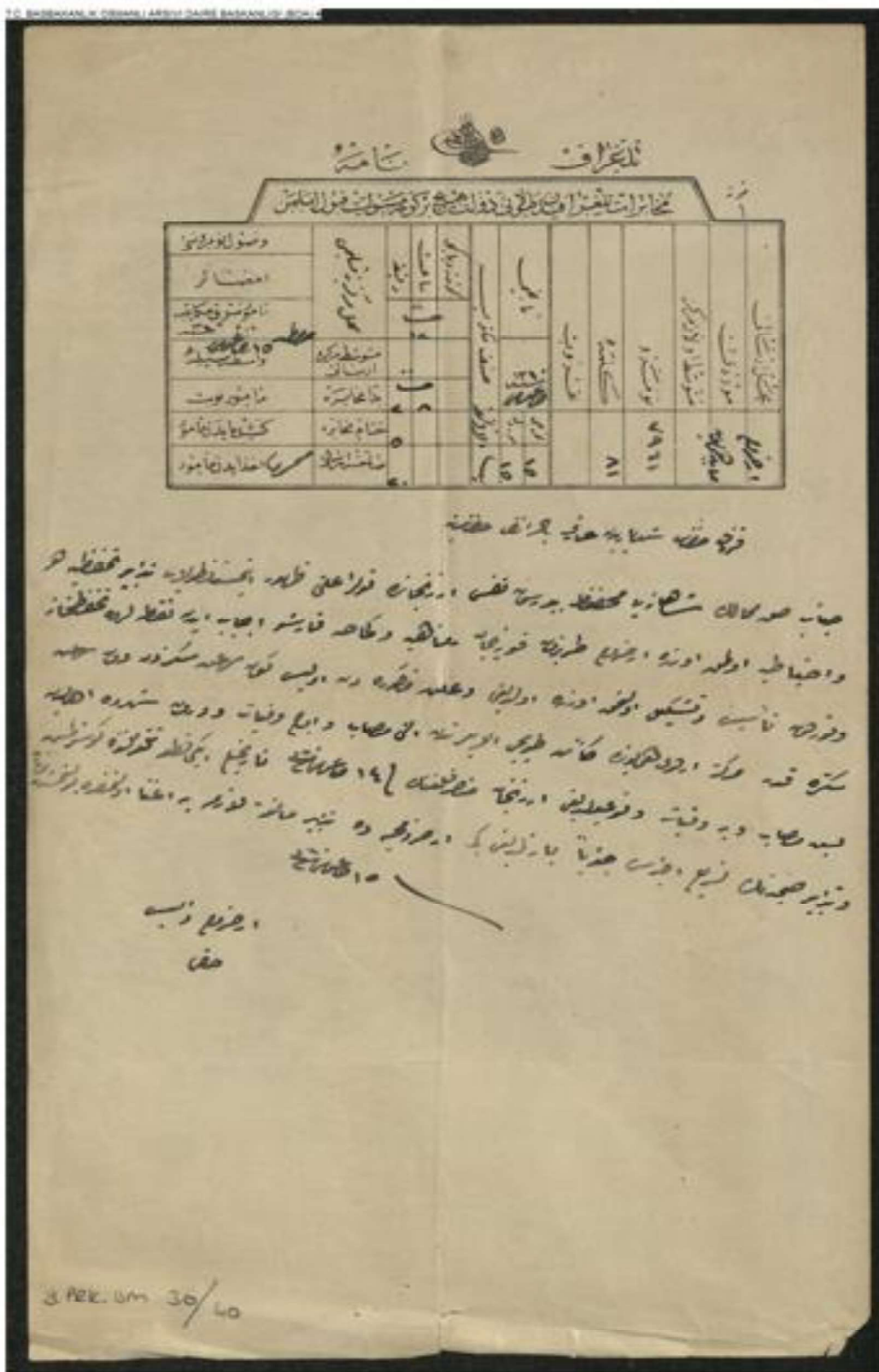
AKPINAR, D. (2016). "20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Erzincan Şehrinde Sağlık Alanında Gelişmeler", Uluslararası Erzincan Sempozyumu, Erzincan.

- AKPINAR, H. (2012) “Bulaşıcı Hastalıkların Yayılımının Tahmininde Deterministik Modellerin Kullanılması”, Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F., Almanca İşletme Enformatiği Bölümü, Temmuz.
- AKTAŞ, E. (2015). Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum.
- AKTAŞ, E. (2015) “Erzurum Vilayetinde 1910 Kolera Salgını ve Etkileri”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(39).
- ARIK, F. (1991). “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları,” DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, 15(26).
- ARSLAN, E. (2015). Trabzon Vilayeti’nde Kolera (1892-1895), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Trabzon.
- ATAR, Z. (2016). “İzmit ve Çevresinde Kolera Salgını (1894)”, Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II, Kocaeli.
- AYAR, M. (2005). Osmanlı Devleti’nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- ÇALIŞKAN, A. (2020). “Osmanlı Kenti Bayezid’de Salgın Hastalıklar ve Bazı Asayiş Problemleri (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başları)”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 39.
- ÇİĞDEM, S. (2007). “Eskiçağ’da Trabzon Limanı: Askeri ve Ekonomik Yönden Gelişimi ve Doğu-Batı İlişkilerindeki Rolü”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
- ÇOLAKOĞLU, E. (2012). “Kent Tarihi ve Yerel Yönetim İlişkisi Yönüyle Erzurum”, Türk İdare Dergisi, 479.
- DÖNMEZ, Z. M. (2020). Kal’a-ı Sultaniyye’de Karantina Teşkilatı Ve Kolera İle Mücadele (1835-1913), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- ERDOĞAN, M. (2017). 18. Yüzyılın Sonu 19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti’nde Veba Yılları (İzmir Örneği), Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- ERER, S. (2010). “Osmanlılar Döneminde Bursa’da Yapıtılan Hastaneler”, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 19, 2010/2.
- GÖNÜLLÜ, A. (2008). “Antalya’da Salgın Hastalıklar (1894- 1922)”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 14(71).
- GÜL, A. BAŞIBÜYÜK A., Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi (Osmanlıdan Cumhuriyete Erzincan Kazası), Konya.
- GÜL, A. (2009). “XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 41.
- KARAASLAN, Y. (2015). Tarihsel Süreci ve İşleyişi Çerçevesinde Bursa Hamidiye Gureba Hastanesi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- KARAKUŞ, O. (2018). “Doğu’dan Gelen Ölüm: Antoninus Vebası”, Toplumsal Tarih Dergisi, 296.
- KARAMAN, H. (2004). “Bir Biyografi Denemesi: Ebû Bekir er-Râzî”, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2.
- KOLOĞLU, O. (2005). “Osmanlı Basımında 1865 Kolera Salgını, İstanbul Sağlık Konferansı ve Mirza Malkom Han”, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 6 (2).
- KÜÇÜK, S. (2020). “Tarihte Salgın Hastalıklar”, Türk Yurdu, 392.
- MERCAN, B. (2017). XIX. Yüzyılda Osmanlı’da Çiçek Salgınları ve Çiçek Hastalığı ile Mücadele, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli.

- ÖZDEMİR, H. (2005). Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914 –1918, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- SARIYILDIZ, G. (2001) “Karantina”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, C.24, İstanbul.
- UÇAR, A.- BAŞAĞAOĞLU, İ.- DOĞAN, O. (edt) (2015). Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul.
- UNAT, E. (1995). “Osmanlı İmparatorluğunda 1910-1913 Yıllarındaki Kolera Salgınları ve Bunlarla İlgili Olaylar”, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, İstanbul.
- YAŞAYANLAR, İ. (2015). Sinop, Samsun ve Trabzon'da Kolera Salgınları, Karantina Teşkilatı ve Kamu Sağlığı Hizmetleri (1876-1914), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- YAŞAYANLAR, İ. (2018) “Bir Kurum Olarak Pulathane Karantinahânesi”, Uluslararası Akçaabat Sempozyumu.
- YAŞAYANLAR, İ. (2020). “Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Karadeniz Sınırında Emraz-İsariye ile Mücadele: Batum ve Hopa Karantinahaneleri”, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 28.
- YILDIRIM, N. (2006). “Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyenlar: Karantina İstemezük”, Toplumsal Tarih, 150.
- YILDIRIM, N. (2015). “İstanbul'da Sağlık Hayatı”, Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi., Ed. Coşkun Yılmaz. İBB Kültür AŞ., 6., İstanbul.
- YILDIZ, F. (2014). 19. Yüzyıl'da Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- YILMAZ, Ö. (2017). “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”, AVİD Avrasya İncelemeleri Dergisi, 6(1).
- YILMAZ, Ö. (2017). “Trabzon'da Halk Sağlığı ve Sağlık Kurumları (1804-1895)”, Mavi Atlas, 5(1).

EKLER

Y.PRK.UM.00030.00040.001

EK-1) Erzincan'da kolera görüldüğünden Erzurum, Trabzon, Refahiye ve Kemah'da gereken yerlerde tahaffuzhane ve kordon tesisi (BOA.YPRK.UM.30/40, H-23-02-1312).

۴

قائم باشا

هسب تقررک و اخذی تحت رالیوک تقریری نظیر و معاصم هر ایوم ای مشدر واقعا عفت مذکوره فلک بود اردو
 ظهوری دوایت اولمقد ایراده بکده تواتر اولمذنی درجه اولمذنی دخی سولیدر هر ایوم هسب
 تکلمه وقت و اهنم اولمذ لازم دن اولمذ مستعد بک سفایه بقنده اجراک عقلمن کوربان اهلوم
 مبارقت برله تفرسوتنده اولون مصلحتک بالماذکره صدوق قراری طرفه هر ایوم طرفه هسب
 تکلمه کرامتو مایندو قرتلو و قنتم اقم و عظمته دفع و دفع ایله امیده بجزه سیدر سلیبه
 بودنه سراطبا خاصه اقی و اهدی برقه تفرسوتنده مانک اون سنه دندو هندو عجم و روسیه دیارلری و سائر ملل تکلمه
 روزانه ایتمک اولدو مود بوقرلر بقیر اوظام عفت ربه تک بر قاج کونندو خذ دفع ایله در سعادت ظهوری اخبار کونم
 و قورننه ایله اسباب رفقه اهنم اولمذنی بقیر به بنایه ارفق محافظه حکمه اولمذنی جدیدی در سعادت دخی
 فیه مرکزک دهم ایلی طرفن کلامه سفیدر متلب حکم قورننه ایتمک و سائر اسباب تحفظ وقت اولمذ نونه در روزانه
 انجا ایدوب واقعا عفت مذکوره حافظه اذوق عفت مشوره و دیارنه استداولمذنی هر طرفن روایت و اخبار ایدوب
 ازی مصلوبه و اهدینک انکای دجه اسباب تحفظ وقت و اهنما مک و جوبه دکار اولمذنه نیشی تمجدینه تبریه نیش
 اولمذ اوزده سفایه عفت اجراسی دوزم کده جک اصم مبادرت حکم ایدوب بالکذ انکله اسباب تحفظ حاصل اولمذنه
 قانن طب و جبهه اوزده اسباب ساره سی دخی اراضیه بکده نه بقولمذنی فیوض اقی مصلوبه و اهدیه بالماذکره
 اولمذنه اقضا ایدوب دجری قور افضح ایدوب بقیر مذکوره متول نظر معالی از ملکاتک بوجه افضح تقیرم خاکب
 همایون سوز اهدی قنننه بقده معالی اقی مصلوبه و اهدی بو خصوصک لایه لایه نیشی تقیرم ایدوب سوز
 و مصلوبه قنننه بعضی خاص بکلامه سوز سوز عبات اولمذ اوزده مجلس عقیده بالماذکره جریانه ایدوب جک
 معن لعدنک خاکبای معالی اهدی سا کلامه لایه عرض و استیدالتمنی فیوض نیشی اولمذ سینه ملکاتک مصلوبه
 امراضی تکلمه کرامتو مایندو قرتلو و قنتم اقم

یادنام

EK-2): Osmanlı tarihinde II. Mahmud tarafından karantina hakkında 1831'de ilk yazılı emir verilerek Karadenize Rumeli tarafından gelecek gemilerin uygun bir yerde karantinaya alınmaları emredilmiştir (BOA., HAT.,1229/47950, H-29-12-1247).

EXTENDED SUMMARY

Epidemic diseases are factors that affect the political, social, economic and cultural lives of humanity. The story of epidemics is determined by the activities of people. Considering that humans are one of the most important actors in the transmission of diseases, it is inevitable that these diseases will spread to larger regions through interaction between societies. Considering this situation, it can be said that migrations, wars and social developments are effective in the spread of epidemic diseases. This situation then brings about loss of life and property, migrations, taxes that cannot be collected from settlements due to the empty population, and economic collapse.

The Ottoman Empire, which took on the task of being a transition region, was also exposed to epidemics in almost every period of history, due to its geographical location connecting Asia and Europe, its borders extending to the Middle East and Africa, and its location in the Mediterranean basin, the place of ancient civilizations.

One of these epidemics is cholera. This disease, which is frequently seen in crowded groups living in poverty, communities affected by natural disasters and war environments, first reached the Anatolian and Mediterranean coasts from the Persian Gulf via Baghdad in 1822. By 1832, it had spread to almost the entire Ottoman geography.

When the eastern provinces are examined, it is seen that the disease coming from Iran and Russia has shaken the region. When examined within the scope of the subject, it is seen that Erzincan and its surroundings were also affected by the epidemic diseases that occurred in various periods in the Ottoman Empire. Erzincan is located in the northwest of the Eastern Anatolia Region, in the Upper Euphrates section. This place has become open to wars, migrations and epidemics due to its location on important trade routes, being the only gateway to Anatolia for the roads coming from the Caucasus and Iran, and being adjacent to the provinces of Erzurum and Sivas, which are transit routes.

While the epidemic diseases seen in Erzincan were sometimes limited to a few cases, sometimes they became major epidemics. Epidemics such as plague, smallpox, syphilis, measles, typhoid and cholera made themselves felt in the sanjak throughout the 19th century. However, compared to other epidemic diseases, cholera epidemics have caused more serious consequences. The disease, which sometimes caused deaths in its mild and severe periods, was seen in 1852, 1861, 1865, 1890, 1894, and the epidemics especially in 1892 and 1908 were more serious than other years. Additionally, between 1893 and 1910, cholera cases that were local and did not turn into an epidemic occurred many times.

While discussing the subject, the situation of other sanjaks and districts of the province was also mentioned in order to understand more clearly where and how the disease reached Erzincan. The disease had a significant impact on the people living in the surrounding provinces and sanjaks, Erzincan Sanjak and Erzincan districts in the late 19th century. Some measures were taken to intervene in the spread of the cholera epidemic in Erzincan center and surrounding areas and to treat those who became ill. Some of these are as follows: It was to ensure quarantine and cordon enforcement against the danger of cholera epidemic in Erzincan and surrounding provinces such as Erzurum, Trabzon and Sivas. Quarantine was one of the main measures taken. Quarantine is defined as the detention of humans or other creatures in risky areas where the disease may be transmitted for approximately 40 days until it is determined that they do not carry the disease.

Apart from this, sanitary measures were taken by appointing doctors and pharmacists to the regions where epidemics occurred. The government decided to have a sanitary inspector, local doctor, pharmacist and pharmacist in every town, town and province, and appointed more than 30 local doctors. More doctors were appointed to places deemed necessary during quarantines and their salaries were increased. Physicians are assigned to serve personally in cases of infectious diseases and epidemics. In addition, while treating the sick in the regions they visited, they also informed the uneducated and uninformed public to protect themselves against ongoing epidemics. Thus, they tried to achieve the basic goals of the government by protecting not only the health of individuals but also the health of the society. Doctors were assigned to fight cholera, which also occurred in Erzincan, and they were employed in quarantines. The government also cared about the motivation of these appointed doctors. There were some privileges, such as salary raises and allowance payments, to encourage doctors sent to regions

where the epidemic occurred. An example of this situation is that the salaries of Tahir and Şevket Efendi, two of the medical captains assigned to Erzincan in 1894, were increased by a factor of one and they were started to work in the region by paying their allowances and medical expenses.

However, there were cases when the number of physicians did not meet the need during periods when epidemics occurred in many provinces at the same time. Therefore, the problem was tried to be solved by sending immunization officers or doctors from surrounding settlements instead of doctors. In addition, various problems have been experienced in quarantine centers from time to time due to lack of supplies. Especially in 1910, a copy of the certificate of the Erzincan Administrative Council was submitted to the Ministry of Internal Affairs regarding the issue, and it was stated that the activities in the quarantines established in the Erzincan Sanjak against the disease could not be continued due to the inadequacy of the facilities, and that an allowance of 200,000 kuruş should be given to supply the necessary materials. However, it was stated that 50,000 kuruş could be given due to the difficult conditions of the state and indifference to the cholera epidemic seen in the provinces. It was also stated that it was not necessary to provide an allowance as there had been no new cases of cholera in the province for 15 days.

In this study, using archive documents, the date on which cholera came to Erzincan Sanjak, the ways in which it spread, the appointment of doctors, the number of incidents and deaths in the sanjak, quarantine practices and other measures were emphasized. Therefore, in this study, the impact of the cholera epidemic on the eastern Anatolia was tried to be revealed in terms of military, administrative, medical and social aspects, centered on Erzincan.

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

16/2 - Aralık 2023 - E-ISSN-2148-9289

**BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN DOĞUDAKİ SINIR GENİŞLEMELERİ
ÜZERİNE BİR YORUM**

A Comment on the Eastern Border Expansions of the Byzantine Empire

SÜHA KONUK

Dr. Öğretim Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Assistant Professor, Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History

skonuk@erzincan.edu.tr

Orcid: 0000-0001-6589-8323

Atf/©: Konuk, Süha (2023). Bizans İmparatorluğunun Doğudaki Sınır Genişlemeleri Üzerine Bir Yorum, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 16, Sayı 2, ss. 144-155

Citation/©: Konuk, Süha (2023). A Comment on The Eastern Border Expansions of the Byzantine Empire, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 16, Issue 2, pp. 144-155

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : *Araştırma/Research*
Geliş Tarihi-Received Date : *15.11.2023*
Kabul Tarihi-Accepted Date : *31.12.2023*
Sayfa Numarası-Page Numbers: *144-155*
Doi : *10.46790/erzisosbil.1391198*

Notlar/Notes

Bu makale, 23-24 Ağustos 2021 tarihinde Malazgirt'te düzenlenen "950. Yılında Malazgirt Zaferi" sempozyumunda sunulan *Bizans'ın Doğu Sınırı ve Malazgirt* adlı bildirinin genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN DOĞUDAKİ SINIR GENİŞLEMELERİ ÜZERİNE BİR YORUM

A Comment on the Eastern Border Expansions of the Byzantine Empire

SÜHA KONUK

Öz:

Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki doğu sınırı, imparatorluğun uzun tarihi boyunca stratejik öneme sahip olmakla birlikte, özellikle erken ve orta dönemlerde imparatorluğun Avrupa'da yer alan batı ve kuzey sınırlarına nazaran daha tutarlı ve stabil bir görünümdeydi. Anadolu'ya ayak bastıktan hemen sonra imparatorluk sınırını doğu yönünde genişlemeye ve ilerlemeye devam eden Romalılar, XI. yüzyıla kadar başlıca Partlar, Sâsâniler ve akabinde Müslüman Araplar olmak üzere irili ufaklı muhtelif devlet ve topluluklarla şiddetli mücadelelere girişmiş, bu devletlere ve topluluklara karşı zaman zaman mevcut sınırı koruyamayıp geri çekilmek durumunda kalmışlarsa da 298 yılında doğu ve güneydoğu sınırında, 1071 yılından hemen önce de Anadolu'nun kuzeydoğusu ve doğusunda en geniş sınırlarına ulaşmışlardı. Bu çalışmada da MÖ. I. yüzyıldan başlayarak 1071 Malazgirt Savaşına kadar imparatorluğun doğu sınırındaki değişimler ele alınacak ve sınırın genel durumu hakkında bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bizans İmparatorluğu, Sınır, Sınır Araştırmaları

Abstract:

The eastern border of the Byzantine Empire in Anatolia, while strategically important throughout the empire's long history, appeared to be more consistent and stable than the western and northern borders located in Europe, particularly in the early and middle periods. After setting foot in Anatolia, the Romans continued to expand and advance the empire's border in the east, engaging in fierce struggles with various small and large states and communities, primarily the Parthians, Sassanians, and subsequently the Muslim Arabs, until the 11th century. Although they sometimes had to withdraw and were unable to maintain the existing border against these states and communities, they had reached their widest borders in the east and southeast in 298 AD, and in the northeast and east of Anatolia just before the Battle of Malazgirt in 1071. This study examines the changes in the eastern border of the empire from the 1st century BC to the Battle of Malazgirt in 1071 and evaluates the general condition of the border.

Keywords: The Byzantine Empire, Frontier, Frontier Studies

1. GİRİŞ

İtalya yarımadasından adım adım tüm Akdeniz havzasına yayılan Roma İmparatorluğu'nun Anadolu macerası, Pergamon kralının ülkesini Romalılara teslimi (miras bırakması) sonrası başlamış, Küçük Asya'daki irili ufaklı rakipleri ile mücadele eden Roma orduları MÖ. birinci yüzyılda Yakınoğu'da ilerleyerek Euphrates (Fırat) nehrine kadar ulaşmışlardı. İmparatorluk elçilerinin Partlar ile ilk karşılaştıkları tarih olan MÖ. 96 yılında yapılan anlaşma neticesinde Euphrates nehri iki devlet arasında sınır olarak kabul edilmiş (Edwell, 2008: 7-17; Edwell 2013: 191-206) ve Romalılar Yakınoğu'da önemli bir güç ve bölgede yeni bir aktör konumuna gelmişlerdi. Roma-Part sınır komşuluğunun ilk büyük çatışması MÖ. 53 yılında Romalı General Crassus'un akınları ile başlamıştı. Fakat ne var ki Crassus'un birlikleri Carrhae (Harran) yakınlarında Surena komutasındaki Part ordusu tarafından bozguna uğratılmış, yirmi bin Romalı savaş meydanında öldürölüp on bini esir alınarak Crassus'un başı da Part kralına götürölümüştü. (Plutarch, 1916: xiv-xxxiii; Konuk, 2022: 3) MÖ. 38 yılında ikinci bir büyük savaş sonrasında Romalılar on bin asker daha kaybedip Partlar karşısında ikinci büyük yenilgilerini aldıklarında artık karşılarındaki rakiplerini kendileri ile "eş güçte bir devlet" olarak tanıdıklarını bildirmişlerdi. MS. II. yüzyıla kadar Partlar ile olan bu mücadeleler devam etmiş, MS. 165 yılında Edessa (Urfa) merkezli *Osrhoene* bölgesi Romalıların eline geçtikten sonra bu tarihten Part hanedanının çöküşüne kadar geçen süre zarfında sınır büyük ölçüde değişmemiştir. (Hauser, 2012: 1005)

2. III. YÜZYILDAN XI. YÜZYILA DOĞUDAKİ SINIR GENİŞLEMELERİ

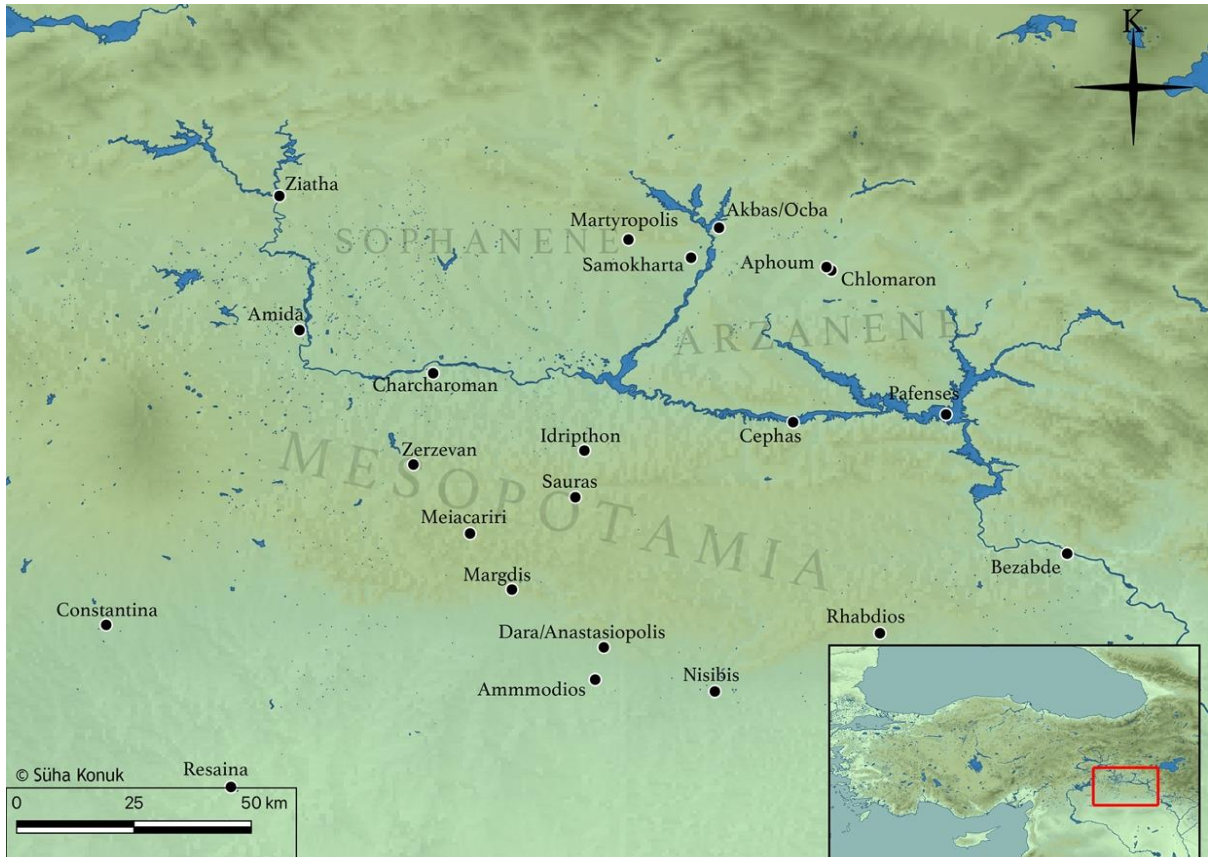
224 yılında I. Erdeşir'in (224-40) başlattığı isyanla¹ çöken Part hanedanlığı sonrasında kimi tarihçilerce "Neo-Pers İmparatorluğu" olarak tanımlanan (Dignas and Winter, 2007: 18) Sâsâni hanedanlığı doğmuş, böylece Roma ile olan mücadeleler de farklı bir safhaya geçmiştir. I. Erdeşir ile Sâsâni hanedanlığı, Pers İmparatorluğu'nun sınırlarına geri dönmeyi amaçlamaktaydılar. (Dio Cassius, LXXX, 4, 1-2; Herodian, VI, 2, 1-2; Zonaras, XII, 15; Frye, 1983: 116-124; Frye 2008: 461-472; Daryae, 2009: 2-6; Daryae, 2010: 236-255; Dodgeon and Lieu, 1991: 16-17) Doğal olarak bu da Sâsânilerin Anadolu'nun tamamında hak iddia etmeleri demek oluyordu. Sâsâni hanedanının güç kazanması ile üçüncü yüzyılın ikinci çeyreğinde başlayan Sâsâni saldırıları ile Romalılar ilk zamanlar bir şok yaşasalar da 233'te bir Sâsâni taarruzunu durdurdular. (Dignas and Winter, 2007: 71-77; Dodgeon and Lieu, 1991: 16-20; Maksymiuk, 2015: 29-32; Konuk, 2022: 6.) Yine de İmparator Severus Alexander'ın ölümü sonrasındaki iç kargaşadan yararlanan Sâsâniler bu dönemde sınırlarını Arap yarımadasından Fars körfezi kıyılarına genişleterek Roma'nın Hindistan ticaretini sekteye uğrattılar. (Potter, 1987: 147-157; Dignas and Winter, 2007: 19; Kettenhofen, 159-177) III. yüzyılda süregiden bu sınır mücadelelerinde ekseriyetle Sâsâniler üstün konumdaydılar. Hatta 244 yılındaki savaşta İmparator Gordianus öldürölümüş ve Romalılar büyük bir hezimete uğratılmıştı. (Zosimus, III, 14, 2; III, 32, 4; Chronicon Paschale, 504; Edwell, 2008: 169-174; Millar 1993: 141-159; Dodgeon and Lieu, 1991: 37; Maksymiuk, 2015: 32-34; Frye, 1983: 124-125; Daryae, 2009: 6-7) 260 yılında ise yine bir başka İmparator Valerianus, Sâsânilere karşı sefere çıkmış ancak o da Gordianus'a benzer bir akıbete uğrayarak savaşta Sâsânilere esir düşmüştür. Sâsâni Kralı Şapur kendi yazıtlarında bu büyük zafere oldukça geniş yer ayırmış ve belirttiğine göre yetmiş bin civarındaki Roma ordusunu Edessa'da yenmiş, imparatoru esir almış, ordudan eline geçen "kalifiye Romalıları" kendi ülkesine götürerek buralarda inşa ve mühendislik faaliyetlerinde kullanmıştır. (Eusebius, *Vita Constantini*, IV, 11, 2; Festus, *Brevarium*, 23; Eutropius, IX, 7; Jerome, *Chronicon*, 258-260; Zosimus, III, 32, 5; Petrus Patricius, *fragments*, 9; SKZ, 18-22; Dodgeon and Lieu, 1991: 58-65; Konuk, 2022: 7) Fakat 298 yılında yapılan bir savaş iki ülke arasında uzun süredir devam eden ancak politik sınırlarına yansımayan çatışmalarda önemli bir dönüm noktası olmuştu. 298 yılında Satala'da İmparator Galerius ile Sâsâni kralı Narseh'in karşılaştığı savaşta Narseh bozguna uğramış, hatta mahiyetindeki ailesini dahi savaş alanında bırakarak kaçmıştır.

Romalı tarihçiler de onun Hindistan'a kadar kaçtığını yazacaktır. (Malalas, 208, 6-15) Ne var ki Romalıların bu zaferden sonra başkenti Ctesiphon'a kadar ineceklerinden emin olan Narseh, alelacele bir barış anlaşmasını kabul etmek zorunda kalacaktı. Bu anlaşmaya göre; *Romalılar İngilene, Sophanene, Arzanene, Corduene ve Zabdicene bölgelerine sahip olacak, Dicle nehri iki ülke arasında sınır olacak, Media sınırındaki Zintha kalesi Armenia sınırı olacak, Iberia kralı, krallık ünvanı ve alametini Roma'dan alacak ve Nisibis kenti iki devlet arasında ticarete izinli tek merkez olacaktır.* (Petrus Patricius, frag. 14; Blockley, 1992: 6; Konuk, 2022: 12-13) Petrus Patricius'un kayıtlarından öğrendiğimiz bu anlaşma ile Romalılar, Fırat nehrine geldikleri MÖ. birinci yüzyıldan sonra ilk kez sınırlarını doğuya kaydırabilmişlerdi. Öncesinde de Romalılar Fırat nehrinin doğusuna geçip bölgede kontrolü sağlamış hatta buradaki bazı kentleri ele geçirmişti ancak bu anlaşma ile bunu resmiyete kavuşturmuş ve doğudaki rakibine sınırın Dicle nehrinden geçeceğini kabul ettirmiş oldu.

Romalıların *Armenia* bölgesi ve dolayısıyla doğu yönünde ikinci büyük sınır genişlemesi ise 387 yılında yapılan bir "bölüşme" anlaşması ile olmuştur. Tafsilatına aşağıda değineceğimiz anlaşma maddelerinden önce bu anlaşmayı gerektiren siyasi durumdan bahsetmek gerekir. 298 yılı anlaşması Romalılar için kesin bir zafer olmasına rağmen bundan yaklaşık altmış beş yıl aradan sonra yapılan bir başka anlaşma ise tam bir hezimet hükmündeydi. Zira Romalılar bu anlaşma ile 298 yılındaki kazanımlarının tümüyle birlikte bölgenin en önemli kenti olan Nisibis'i de kaybedeceklerdi. İmparator Iulianus'un başlarda başarılı görünen Sâsâni seferi, Sâsâni başkenti Ctesiphon yakınlarında yapılan son bir savaşta Iulianus'un önce yaralanıp sonra öldürülmesi ile bitmişⁱⁱ (Austin, 1972: 301-309; Blockley, 1973: 54-55; Blockley, 1988: 244-260; Dodgeon and Lieu, 1991: 231-274; Dignas and Winter, 2007: 90-94; Frye, 1983: 137-138; Daryae, 2009: 17-18; Konuk, 2022: 12) ve uzun zamandır lojistik destekten mahrum olan Roma ordusu şimdi de imparatorunu kaybetmiş bir biçimde acele ve ağır bir barış anlaşması imzalamak zorunda kalmıştı. Bu anlaşma ile 298 yılındaki anlaşma geçersiz kalmakla birlikte Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırı bir miktar geriye, yani batıya çekilmiş oldu. Zira anlaşma maddelerince Romalılar, Arzanene, Moxoene, Zabdicene, Rehimene ve Corduene'yi Sâsânilere teslim edecek, Nisibis, Singara ve Castra Maurorum Sasanilere terkedilecek, Romalıların Nisibis ve Singara'daki askerleri ve sivilleri tahliye etmelerine izin verilecek, son olarak da Romalılar Ermeni kralı Arsak'a verdikleri desteği keseceklerdi. (Ammianus Marcellinus, XXV, 7.7; Blockley, 1984: 28-49; Blockley, 1992: 24-30; Turcan, 1967: 875-890; Konuk, 2022: 12-14) Dicle'nin doğusunda yer alan *Sophanene* hariç diğer tüm bölgeleri Sâsânilere teslim eden Romalılar yeniden Dicle nehrinin güneyine ve nispeten batısına çekilmiş oldular. Yalnız bu anlaşma sadece Yukarı Dicle ve çevresini kapsayan "dar" bir anlaşmaydı. Daha kuzeyde *Armenia* bölgesindeki paylaşım sorunu henüz çözülmüş değildi. 363 anlaşmasının ardından Romalılar batıdaki Got tehdidi ile meşgulken Sâsâniler *Armenia* bölgesi üzerindeki hakimiyetlerini genişletmeye giriştiler. (Frye, 1983: 137; Daryae, 2009: 19-20; Greatrex and Lieu, 2002: 20-28; Blockley 1992: 42; Mitchell, 2016: 124; Konuk, 2022: 16) II. Şapur'un Romalıları kışkırtıcı siyaseti sonrası neticede Romalılar bir kez daha Sâsâniler üzerine büyük bir orduyla harekete geçip birkaç muharebede zafer elde edince bir süredir devam eden mücadeleler 387 yılında İmparator I. Theodosius zamanında anlaşma ile sonuçlandı. 363 yılı anlaşması *Mesopotamia* eyaleti ve Dicle sınırında barışı tesis ederken kuzeydeki *Armenia* üzerindeki egemenlik meselesi cevapsız kalmıştı. Roma ve Sâsâni devletleri arasına sıkışan Ermeni *Naxharar*larının bölgeleri olan bu coğrafya, her iki devletin de etki alanında yer alıyor, bölgedeki Ermeni aşiretleri kimi zaman Romalılardan yana kimi zaman da Sâsânilerden taraf oluyorlardı. İşte bu 387 yılı anlaşması ise *Armenia* bölgesinin üçte ikisini Sâsânilere bırakırken üçte birini de Romalılara veriyordu. (Faustus of Byzantium, IV, 21) Blockley'in görüşüne göre Sâsâniler bölgenin yoğun biçimde Hristiyanlaşmış ve dini temelde Romalılarla bağı kuvvetli olan kesimini (Akilisene, Derxene, Khorazene ve Karinitis hatta belki de Bagravand, Basean ve Taron) Romalılara devretmişti. (Blockley, 1987: 224; Adontz, 1970: 9) Roma İmparatorluğu'nun bu bölgelerdeki siyasi etkisi yeni bir olgu değildi ancak Romalıların bölgedeki sınırlarını kesin olarak

belirleyen herhangi bir anlaşma 387 yılı öncesinde yapılmamıştı. Bu anlaşma ile de Roma İmparatorluğunun (kuzeydeki) doğu sınırı fiiliyatta çok önceden olsa da resmiyette şimdi ikinci kez genişlemiş oluyordu.

591 yılına gelindiğinde ise Roma sınırlarının doğuya doğru üçüncü kez genişlediğini görmekteyiz. Bu genişleme, esasında İmparator Maurikios'un başarılı siyaseti sayesindeydi. 590'da Sâsâni ülkesinde patlak veren bir iç isyan sonucunda tahtı gasp edilen II. Hüsrev Bizans'a sığınmış, Romalılardan destek istemişti. İmparator Maurikios ile de yakın ilişki kuran Hüsrev neticede Bizans ordusundan elde ettiği yardım ile tahtına yeniden kavuşmuş ve karşılığında da *Armenia* bölgesindeki geniş arazileri Romalılara vermişti. Theophylaktos Simokatta'dan öğrendiğimize göre Hüsrev, söz konusu yardım karşılığında Sâsânilerin ellerinde tuttıkları Martyropolis'i, Dara'yı ve *Armenia* bölgesinde işgal edilen Roma arazilerini Romalılara geri verecekti. (Theophylact Simocatta, IV. 13.24) Ermeni müellif Sebeos ise Theophylaktos'tan farklı olarak Nisibis kenti ile Ağrı dağına kadar olan *Armenia* bölgesi, Dvin kenti, Manazkert'in de içinde bulunduğu Van gölü havzasından Tiflis'e kadar olan geniş bölgenin Romalılara teslim edileceğini kaydetmiştir. (Sebeos, 76, 84) Nitekim 591 yılında Bizans desteği ile tahtına kavuşan genç kral Hüsrev, verdiği sözde durarak bu bölgeleri Romalılara teslim etti. Romalılara verilen bölgeler hakkında Sebeos'un mu yoksa Theophylaktos'un mu söylediği doğrudur tam olarak bilemiyoruz. Ancak kesin olan şu ki; bu anlaşma ile *Arzanene* bölgesinin Bizans'a teslim edildiği ve 363 anlaşmasından sonra Romalıların yeniden Batman çayının ve Dicle nehrinin doğusuna ulaşmış olduklarıdır. 591 anlaşması aynı zamanda iki devlet arasındaki son sınır anlaşması hüviyetindedir zira İmparator Maurikios'un bir darbe ile öldürülmesi sonrası oluşan kaos ortamında doğu sınırı çökmüş, Sâsâni orduları bu dönemde Küçük Asya eyaletlerinin tamamında akınlar düzenleyerek başkent Konstantinopolis'i dahi tehdit etmişlerdir.

Harita 1. Roma ile Sâsâni Devleti Dicle Nehri Sınır Bölgesi (IV-VII. yüzyıllar)

Sâsâni devletinin yedinci yüzyıl ortalarında Müslüman Araplar tarafından ortadan kaldırılması sonrası Bizans'ın doğudaki komşusu artık Emevi halifeliği olmuştu.ⁱⁱⁱ Bu noktadan itibaren Bizans'ın doğu sınırı, Müslüman fetihleri ile Yukarı Dicle ve Fırat havalisinden batıya çekilmek zorunda kalmıştır. Bizans-İslam sınır bölgelerini oluşturan coğrafya (Anadolu ve Yakındoğu) aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun eski kültürel merkezlerini de teşkil etmekteydi. Bu bağlamda Bizans-İslam sınırı üzerine bilhassa 1960'lardan itibaren temeli teşkil eden çalışmalar (Ahrwiler, 1962: 1-32; Ahrwiler, 1974: 209-230; Oikonomides, 1974: 285-302; Lillie, 1976) hız kazanmış, (tıpkı Roma-Sâsâni savaşları üzerine yapılan çalışmalarda olduğu gibi) bu çalışmalar da yakın dönemde ortaya çıkan arkeoloji, tarihi coğrafya ve sosyo-iktisadi tarih eksenli dikkat çekici diğer araştırmalara da temel teşkil etmişlerdir (Bonner, 1996; Avcı, 2003; Eger, 2015; Andriollo, 2017; Kaldellis 2019; Tor, 2023a). XI. yüzyıla kadar kuzey Suriye ve Toros dağları, iki hasım arasındaki çatışmaların en yoğun yaşandığı bölgelerdi. Erken İslam döneminde bu bölgelerin kendine has ismi bile vardı: thughūr. (Tor, 2023b: 14) Roma-Sâsâni savaşları yalnızca genel tarihler ve kronikler gibi dar bir çerçeveden ele alınırken, Bizans-Arap çatışmalarında kaynak çeşitliliği oldukça artmaktadır. Bunda Müslüman müelliflerin ortaya koydukları eserlerin önemli payı vardır. Bizans-Müslüman sınır bölgesine ilişkin algımızı ve anlayışımızı belirlemede mevcut edebi kaynaklar tarafından sağlanan bilgilerin niteliği ve kalitesi bir vakıadır. Bunlar, Bizans, Süryani, Ermeni ve Arap tarihçilerinin geniş bir yelpazedeki kayıtları, azizlerin hayatlarına ara sıra yapılan atıflar, mucize anlatıları ile mektupları, Bizans askeri incelemelerini ve Küçük Asya vilayetlerine atıfta bulunan Arap seyyahlarının coğrafi kılavuzlarını içermektedir. (Beihammer, 2023: 40) Bizans-Arap savaşlarıyla ortaya çıkan ve günümüze ulaşan “Digenis Akritis”, “Prenses Fatima'nın masalları” ve “Battal Gazi destanı” gibi sözlü eserler, çatışmaların sınır bölgesindeki halk hikayelerine yansıyan bir başka ürünüdürler.

Sekizinci yüzyıl ortalarından Selçukluların gelişine kadar Bizans-Arap mücadelelerinin -bazı istisnai dönemler haricinde- genel manada sınır şehirlerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Bu açıdan mücadeleler Sâsâni çatışmalarını hatırlatsa da Bizans'ın doğu sınırındaki bu yeni rakibi öncekinden çok daha çetindi ve nitekim Bizans İmparatorluğu uzun yıllar boyunca elinde tuttuğu çoğu kent ve kaleyi kısa bir süre içinde Müslüman Araplara terk etmek zorunda kaldı. (Bonner, 1992: 5-31) Amida, Edessa, Antiocheia, Martyropolis, Melitene gibi doğunun en önemli garnizon kentleri bunlardan sadece birkaçıydı. Ancak kuzeydoğu sınırında *Armenia ve Iberia* bölgeleri ile teması kesilmemişti ve bu durum on birinci yüzyıl sonuna kadar bu şekilde devam edecekti. Anadolu içlerine Arap akınları muhtemelen 662'de Muaviye'nin halifeliğini sağlamlaştırması sonrasında başlamıştı. 667'de ise Arapların ilk Konstantinopolis kuşatması denizden uygulanan abluka ile başladı. Kara ordusunun Anadolu yakasında Khalkedon'da geçirdiği kış sonrası 668 baharında da kuşatma orduları surlara ilk saldırıları düzenlediyse de iâşe yetersizliği sebebiyle kaldırıldı. Konstantinopolis kuşatması 670'lerin başlarında “Grek ateşi” adı verilen silahın etkili bir biçimde kullanılmasına kadar sürecekti. Konstantinopolis'in 717 dolaylarında ikinci kez kuşatılmasına kadar Bizans ordusu herhangi bir varlık dahi gösteremez duruma gelmişti. (Jankowiak, 2017: 222) Bizans-Arap mücadelesindeki bu ilk şok dalgası sonrası Arapların stratejileri değişime uğradı. Anadolu içlerinde başkente kadar uzanan uzun seferlerin yerine mücadeleler bilhassa *Kilikya* yöresinde cereyan eden sınır çatışmalarına dönmüştü. Konstantinopolis kuşatmalarında alınan yenilgiler büyük olasılıkla bu değişimin en önemli sebebiydi. R. Lillie'nin yorumuna göre Araplar Bizans ordusunu sınırda yıpratıp Konstantinopolis'e giden yolu açmayı umuyorlardı. (Lillie, 1976: 137-139) Sekizinci yüzyıl mücadelelerinde Bizans'ın hem Anadolu'da hem de denizdeki savunma kabiliyeti belirgin biçimde artmıştı. 720-740 arasında Araplar Bizans karşısında altı kez yenilgi aldılar. (Haldon and Kennedy, 2017: 142)

Harita 2. Bizans ile Müslüman Arapların Sınır Bölgesi (VIII – X. yüzyıllar)

Yedinci yüzyıl ortalarında Müslüman fetihlerinin başlangıcından onuncu yüzyıl ortalarına kadar mütemadiyen savunmada olan Bizans, onuncu yüzyıl ortalarında Abbasi hilafetinin Büveyhiler tarafından baskı altına alınması sonrasında doğu sınırında ciddi başarılar elde etmeye başlayacaktı. (Kennedy, 1992: 134) Araplara karşı mücadelede Bizans'ın talihi VII. Konstantinos (913-959) devrinden itibaren dönmeye başlamış, 949 dolaylarında Fırat nehri havalisi Bizans kontrolüne geçmişti. Fakat Araplarla olan mücadelede esas kırılma noktası 961 yılında İmparator II. Romanos döneminde (959-963) Girit adasının yeniden Bizans tarafından ele geçirilişi olmuştur. (Ioannes Skylitzes, XII, 4; Urfalı Matheos, III; Tsougarakis, 1988: 58-63; Ostrogorsky, 1981: 265-266) Bu olayın akabinde doğu sınırında da birbiri ardına başarılar geldi. 962'de Kilikya bölgesi ile Halep ve Toros dağları boyunca uzanan çok sayıda kalenin ele geçirildiği bilinmektedir. 964'te İmparator Nikephoros Phokas (963-969) döneminde de Tarsus ve Edessa kentleri, 969'da ise Antiocheia şehri Bizans tarafından alındı. 974 yılına gelindiğinde ise I. Ioannes Tsimiskes (969-976), Şam/Damascus, Beyrut ve Sidon kentlerine hakim olarak Filistin bölgesinde Bizans egemenliğini uzun bir aradan sonra yeniden tesis etti. (Urfalı Matheos, XV; Walker, 1977: 301-327; Holmes, 2006: 340) II. Basileios devrine kadarki bu toprak kazanımları, Romalıların daha evvel elinden çıkan bölgelerin "yeniden fethi" hareketi gibi görülebilir. Ancak II. Basileios (976-1025) ve sonrasında IX. Konstantin Monomakhos (1042-1055) zamanındaki doğu sınırındaki genişlemeler, Bizans'ın bu cephedeki son büyük toprak kazanımı olacaktır.

Bizans'ın güneydoğu sınırındaki bu ilerleyişine paralel, kuzeydoğu sınırında da benzer gelişmeler mevcuttu. 949'da Theodosiopolis/Karin ele geçirilmiş (Holmes, 2006: 152), 966'da *Taron* bölgesi ilhak edilmiş ve 1018'te Karin kenti tahkim edilerek XI. yüzyıl başında Bizans, *Armenia* sınırında yeniden aktif bir siyaset izlemeye başlamıştı. II. Basileios'un Gürcüler üzerine yaptığı başarılı seferler sonrası Iberia *Theması*nın kurulması sonrasında Ani kralı Hovhannes Smbat da telaşa kapılmış ve topraklarının Bizans tarafından talan edilmesinden korkarak 1022 yılının başlarında

Konstantinopolis'e gönderdiği bir mektupla Ani kentinin anahtarlarını imparatora teslim etmişti. (Honigmann, 1970: 166; Dedeyan, 2015: 235) Basileios ise onunla yaptığı anlaşmada ölümüne kadar krallığını idare etmesine izin vermiş, ölümünden sonra da tüm krallığının Bizans'a ilhak olacağına dair yazılı ahitnamesini istemişti. (Urfalı Matheos, LVI; Honigmann, 1970: 166) Nitekim böyle de oldu ve 1025 yılındaki ölümü sonrasında Bizans, Taron bölgesini, Iberia *Themasını*, Malazgirt merkezli *Apahunik* bölgesini ve Van gölünün kuzeyindeki diğer kentleri ilhak ederek *Vasपुरakan*'ı ele geçirmiş oldu. Hovhannes Smbat ve kardeşi Aşot'un 1041 yılında ölümleri sonrasında Bizans Ani kentinin de teslim edilmesini bekliyordu ancak böyle olmadı. Aşot'un oğlu II. Gagik Bizans'a direnmeyi tercih etti. 1044 yılına gelindiğinde kent surları önünde Bizanslılar iki kez mağlup edildiler ancak Gagik'in üzerinde baskı artmaktaydı. Bu doğrultuda barış sağlamak için başkent Konstantinopolis'e gelen Gagik'in Ani valisi olan *katholikos* Bedros kenti Bizanslılara teslim etti. (Honigmann, 1970: 172; Shepard, 1975: 292-295; Holmes, 2006: 101) Böylece 1045 yılına gelindiğinde Bizans'ın *Armenia*'daki genişlemesi son bularak Malazgirt savaşı öncesi doğudaki en geniş sınırlarına ulaştı. Ne var ki bu durum çok uzun sürmeyecek, 1060'lardan itibaren Selçuklular Anadolu içlerinde ilerleyip Kayseri havalisine kadar gireceklerdi. IV. Romanos'un tahta çıktıktan sonra Türklere karşı düzenlediği ilk iki sefer 1045 öncesi sınırın *status quo* durumunu koruma çabasıydı ancak her hâlükârda 1071 sonrasındaki süreçte doğu sınırı fiili olarak da çökmüş oldu.

3. SONUÇ

Son söz olarak; Roma/Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırının geç antik çağdan on birinci yüzyıl ortalarına kadar zaman zaman Sâsâniler ve ardından Müslüman Araplara karşı geri çekilmelerle birlikte dört kez büyük oranda genişlediğini görmekteyiz. Anadolu'nun batısındaki hakimiyet tesis edildikten sonra doğuya doğru ilk büyük ilerleme 298 yılı anlaşması ile Dicle nehrinin doğu sahiline geçiş, ikincisi 387 anlaşması ile *Armenia* arazilerinin paylaşımı, üçüncüsü 591 yılı anlaşması ile Arzanene ve Taron havalisinin ilhakıdır. 298 Anlaşmalı ile elde edilen kazanımlar 363 Anlaşması ile Sâsânilere teslim edilmişti. 387 ve 591 yıllarındaki anlaşmalar ile elde edilen topraklar ise VII. yüzyıl ortalarında Müslüman Arapların fetihleri ile imparatorluğun kontrolünden çıkmış, Bizans Dicle ve Fırat havalisinden çekilerek uzun bir müddet Kilikya ve orta Anadolu'yu savunmak durumunda kalmıştır. Bizans'ın doğuda Selçuklular ile karşılaşmadan evvelki son sınır genişlemesi ise bir anlaşma ile olmamış ve uzun bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. X. yüzyıl ortalarında başlayıp 1045'te son bulan bu süreç kendi içinde güneyde Müslüman Araplarla olan mücadele ve kuzeyde Ermenilerle olan mücadele olmak üzere iki dönemde incelenmelidir.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- Adonts', N. (Nikoghayos), & Garsoïan, N. G. (1970). *Armenia in the period of Justinian : the political conditions based on the Naxarar system*. Calouste Gulbenkian Foundation.
- Agat'angeghos., & Thomson, R. W. (1980). *Patmut' iwn Hayots' = History of the Armenians* (A facism. reproduction of the 1909 Tiflis ed., with an introd. by Robert W. Thomson). Caravan Books.
- Ahrweiler, H. (1962). L'Asie Mineure et les invasions arabes (VIIe-IXesiècles). *Revue historique*, 227(1), 1–32.
- Ammianus Marcellinus. (1950). *History* (J. C. Rolfe, Trans.). Harvard University Press.
- Andreasyan, H. D. (2000). *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Türk Tarih Kurumu.
- Austin, H. N. (1972). Julian at Ctesiphon: a fresh look at Ammianus' account. *Athenaeum*, (vol. 50, 301-309)
- Avcı, C. (2003). *İslam-Bizans İlişkileri*. Türk Tarih Kurumu.
- Beihammer, A. D. (2023). The Byzantine–Muslim Frontier from the Arab Conquests to the Arrival of the Seljuk Turks. *The Islamic Byzantine Border in History*. Edinburgh University Press.
- Blockley, R. C. (1973). Festus' Source on Julian's Persian Expedition. *Classical Philology*, 68(1), 54–55.
- Blockley, R. C. (1984). The Romano-Persian Peace Treaties of A.D. 299 and 363. *Florilegium (Ottawa)*, 6(1), 28–49.
- Blockley, R. C. (1987). The Division of Armenia between the Romans and the Persians at the End of the Fourth Century A.D. *Historia : Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 36(2), 222–234.
- Blockley, R. C. (1988). Ammianus Marcellinus on the Persian Invasion of A. D. 359. *Phoenix (Toronto)*, 42(3), 244–260.
- Blockley, R. C. (1992). *East Roman foreign policy : formation and conduct from Diocletian to Anastasius*. Francis Cairns.
- Bonner, M. (1992). Some Observations concerning the Early Development of Jihad on the Arab-Byzantine Frontier. *Studia Islamica*, 75(75), 5–31.
- Bonner, M. (1996). *Aristocratic violence and holy war : studies in the Jihad and the Arab-Byzantine frontier*. American Oriental Society.
- Cameron, Averil. (1970). *Agathias*. At the Clarendon Press.
- Cassius Dio., Cary, E., & Foster, H. B. (1914). *Dio's Roman history*. Cambridge University Press.
- Daryaeae, T. (2010). Ardaxhir and the Sasanians' Rise to Power. *Anabasis* (1, 236-255).
- Daryaeae, T. (2014). *Sasanian Persia : the rise and fall of an empire*. I.B.Tauris.
- Dedeyan, G. (2015) *Ermeni Halkının Tarihi*. Ayrıntı.
- Dignas, B., & Winter, E. (2007). *Rome and Persia in late antiquity : neighbours and rivals*. Cambridge University Press.
- Dodgeon, M. H., & Lieu, S. N. C. (1991). *The Roman Eastern frontier and the Persian Wars (AD 226-363) : a documentary history*. Routledge.
- Dodgeon, M. H., Lieu, S. N. C., & Greatrex, Geoffrey. (1991). *The Roman eastern frontier and the Persian Wars*. Routledge.
- Edwell, P. (2013). The Euphrates as a Boundary between Rome and Parthia in the Late Republic and Early Empire. *Antichthon*, 47(2013), 191–206.
- Edwell, P. M. (2008). *Between Rome and Persia the middle Euphrates, Mesopotamia and Palmyra under Roman control*. Routledge.
- Eger, A. A. (2014). *The Islamic-Byzantine frontier : interaction and exchange among Muslim and Christian communities*. I.B. Tauris.
- Eusebius, Cameron, Averil., & Hall, S. George. (1999). *Life of Constantine*. Clarendon Press.
- Eutropius, & Bird, H. W. (2011). *The Breviarium ab urbe condita*. Liverpool University Press.
- Frye, R. N. (1983). The Political History of Iran Under the Sasanians. in *The Cambridge History of Iran* (Vol. 3, pp. 116–180). Cambridge University Press.
- Frye, R. N. (2008). The Sasanians. in *The Cambridge Ancient History*, (Vol. 12, 461-472). Cambridge University Press.

- Haldon, J., Kennedy, H. (2017). The Arab-Byzantine Frontier in the Eight and Ninth Centuries: Military organisation and Society in the Borderlands. *Arab-Byzantine Relations in Early Islamic Times*. Routledge.
- Hauser S. (2011). The Arsacid (Parthian) Empire. In *Blackwell Companions to the Ancient World: A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*.
- Herodian., & Whittaker, C. R. (1969). *Herodian*. Heinemann.
- Honigmann, E. (1970) *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*. İstanbul Üniversitesi.
- Jankowiak, M. (2017). The first Arab siege of Constantinople: The campaign of Yazid b. Mu'awiyah in 667-669. *Byzantion'dan Constantinopolis'e İstanbul Kuşatmaları*. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü. 201-229.
- Kaldellis, A. (2019). *Romanland : ethnicity and empire in Byzantium*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Kennedy, H. (1992). Byzantine-Arab Diplomacy in the Near East from the Islamic Conquests to the mid-eleventh century. *Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies*. Variorum. 133-143.
- Kettenhofen, E. (1995). Die Eroberung von Nisibis und Karrhai durch die Sāsāniden in der Zeit Kaiser Maximins (235/236 n. chr.). *Iranica antiqua*, 30, 159–177.
- Konuk, S. (2022). *Roma-Sasani Mücadelesinde Yukarı Dicle Havzası'nın Tarihi Coğrafyası*. Türk Tarih Kurumu.
- Lilie, R.-Johannes. (1976). *Die byzantinische Reaktion auf die Ausbreitung der Araber : Studien zur Strukturwandlung des byzantinischen Staates im 7. und 8. Jahrhundert*. Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität.
- Maksymiuk, K. (2015). *Geography of Roman-Iranian wars : military operations of Rome and Sasanian Iran*. Siedlce.
- Malalas, J., Jeffreys, Elizabeth., Jeffreys, Michael., Scott, R., & Croke, Brian. (1986). *The chronicle of John Malalas*. Australian Association for Byzantine Studies.
- Millar, Fergus. (1993). *The Roman Near East, 31 BC-AD 337*. Harvard University Press.
- Mitchell, S. (2016). *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*. Türk Tarih Kurumu.
- Ostrogorsky, G. (1981). *Bizans Devleti Tarihi*. Türk Tarih Kurumu.
- Philostorgius., & Amidon, P. R. (2007). *Philostorgius church history*. Brill.
- Plutarch. (1914). *Lives* (B. Perrin, Trans.). Harvard University Press.
- P'awstos, & Garsoïan, N. G. (1989). *The epic histories attributed to P'awstos Buzand : (Buzandaran Patmut'iwnk')*. Harvard University Press.
- Scylitzes, J., & Wortley, J. (2010). *John Skylitzes: A Synopsis of Byzantine History, 811–1057 : Translation and Notes*. Cambridge University Press.
- Sebēos, Thomson, R. W., Howard-Johnston, James., & Greenwood, Tim. (1999). *The Armenian history attributed to Sebeos*. Liverpool University Press.
- Simocatta, Theophylactus., Whitby, Michael., & Whitby, Mary. (1986). *The History of Theophylact Simocatta : an English translation with introduction and notes*. Clarendon Press ; Oxford University Press.
- Tor, D. G. (2023) The Historical Significance of the Islamic–Byzantine Border: From The Seventh Century To 1291. *The Islamic Byzantine Border in History*. Edinburgh University Press.
- Tor, D. G. (Deborah G., & Beihammer, A. D. (Eds.). (2023). *The Islamic-Byzantine border in history : from the rise of Islam to the end of the crusades*. Edinburgh University Press.
- Tsounkarakēs, Dēmētṛēs. (1988). *Byzantine Crete : from the 5th century to the Venetian Conquest*. Historical Publications St. D. Basilopoulos.
- Turcan, R. (1967). L'abandon de Nisibe et l'opinion publique. *Mélanges D'archéologie et d'histoire offerts a André Piganiol (Paris)*, 875-890.
- Walker, P. E. (1977). The “Crusade” of John Tzimisce in The Light of New Arabic Evidence. *Byzantion (Bruxelles)*, 47, 301–327.
- Whitby, Mary., & Whitby, Michael. (1989). *Chronicon Paschale 284-628 AD*. Liverpool University Press.
- Zonaras, J., Banchich, T., & Lane, E. (2009). *The history of Zonaras from Alexander Severus to the death of Theodosius the Great*. Routledge.
- Zosimus. (2017). *Zosimus : new history* (R. T. Ridley, Trans.). Brill.

EXTENDED SUMMARY

In 224, after the Parthian dynasty collapsed with the rebellion of Artabanus III (224-40), the Sasanian dynasty, described by some historians as the "Neo-Persian Empire", was born, and thus the struggles with Rome entered a different phase. A war in 298 was an important turning point in the long-standing conflicts between the two countries, which were not reflected in their political borders. With the agreement concluded after this war, the Romans were able to shift their borders to the east for the first time since the first century BC, when they came to the Euphrates.

The second major expansion of the Romans' borders into Armenia, and thus eastwards, came with a "partition" treaty in 387. In 363, Romans established peace in the province of Mesopotamia and on the Tigris border, leaving the question of sovereignty over Armenia in the north unanswered. This geography, which was the territory of the Armenian Naxharars caught between the Roman and Sasanian states, was in the sphere of influence of both states, and the Armenian tribes in the region were sometimes in favour of the Romans and sometimes in favour of the Sasanians. This treaty of 387 left two thirds of the Armenia region to the Sasanians and one third to the Romans. With this treaty, the eastern border of the Roman Empire (in the north) was now officially extended for the second time, although in practice it had already been extended long before.

By 591, we see that the Roman borders had expanded eastwards for the third time. This expansion was mainly due to the successful policy of Emperor Maurice. In 590, Khosrev II, whose throne was usurped as a result of an internal rebellion that broke out in the Sasanian country, sought refuge in Byzantium and asked for support from the Romans. Establishing a close relationship with Emperor Maurice, Khosrev eventually regained his throne with the help of the Byzantine army and in return, he gave the Romans large lands in the Armenia region. The treaty of 591 was also the last border treaty between the two states, as the eastern border collapsed in the chaos following the assassination of Emperor Maurice in a coup, and the Sasanian armies organised raids throughout the provinces of Asia Minor during this period, even threatening the capital Constantinople.

After the elimination of the Sasanian state by the Muslim Arabs in the mid-seventh century, Byzantium's eastern neighbour became the Umayyad Caliphate. From this point on, the eastern border of Byzantium had to be pushed westwards from the Upper Tigris and Euphrates basins by Muslim conquests. From the mid-eighth century until the arrival of the Seljuks, we see that the Byzantine-Arab struggles -except for some exceptional periods- were generally concentrated in the border cities. Although in this respect the struggles were reminiscent of the Sasanian conflicts, this new rivalry on Byzantium's eastern border was much more formidable than the previous one, and the Byzantine empire was forced to cede most of the cities and fortresses it had held for many years to the Muslim Arabs in a short period of time. However, it remained in contact with Armenia and Iberia on its north-eastern frontier, a situation that would continue until the end of the eleventh century. Having gained the upper hand over the Arabs in the tenth century, Byzantium recaptured a significant part of the territories it had lost.

Parallel to this Byzantine advance on the southeastern frontier, there were similar developments on the northeastern frontier. After the death of Hovhannes Smbat, king of Ani, in 1025, Byzantium annexed the Taron region, the Thema of Iberia, the Apahunik region centred on Malazgirt, and other towns north of Lake Van and took control of Vaspurakan. By 1045, the Byzantine expansion in Armenia came to an end and reached its widest borders in the east before the Battle of Malazgirt. To conclude, the eastern frontier of the Roman/Byzantine Empire was greatly expanded four times from late antiquity to the mid eleventh century, with occasional retreats against the Sasanian and then the Muslim Arabs.

SONNOTLAR

ⁱ Erdeşir'in isyanı hakkında bkz: Dio Cassius, LXXX, 3, 1-2; Agathangelos, 3-9; Agathias, IV, 24,1.

ⁱⁱ İmparator Iulianus 362 yılının Mayıs ayında başkentten ayrıldı ve bir ay sonra Antiochia'ya ulaştı. Burada uzun vakit geçiren imparator, 363 senesinin Mart ayında altmış beş bin kişilik ordusu ise Sâsâniler üzerine yürüdü. Sâsâni başkenti Ctesiphon'a kadar ilerleyen Romalılara karşı Sâsânilerin yıpratma taktikleri başarılı oldu ve başkenti ele geçiremedikleri gibi 26 Haziran günü yapılan son savaşta Iulianus bir mızrak darbesi ile yaralandı ve kısa bir süre sonra da öldü. Romalılar bu şok ile Iovianus'u imparator ilan ettiler ve hem dönem kaynaklarında hem de sonraki yüzyıllarda dahi utanç ile anılacak olan barış anlaşmasını imzalamak zorunda kaldılar. Hem dönem hem de daha sonraki kaynaklarda geniş yer bulan sefer için bkz: Ammianus Marcellinus, XXV, 3; Zosimus, III, 28, 4-29; Philostorgius, VII, 15; Malalas, XIII, pp.331, 21-333.

ⁱⁱⁱ Emevi dönemi Bizans-Arap savaşları için güncel bir çalışma bkz: Wellhausen, 2017: 31-64.

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

16/2 - Aralık 2023 - E-ISSN-2148-9289

**ERZURUM'UN METROPOL İLÇELERİNDEKİ YERLEŞMELERİN
ALANSAL GELİŞİM SÜRECİ İLE JEOMORFOLOJİK BİRİMLER ARASINDAKİ
İLİŞKİNİN CBS VE UA YÖNTEMLERİYLE ANALİZİ**

**Analysis of the Relationship Between the Spatial Development Process of the
Settlements in the Metropolitan Districts of Erzurum and the Geomorphological Units
by GIS and UA Methods**

FATİH ORHAN

*Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım University Faculty of Arts and Sciences Department of Geography
forhan@erzincan.edu.tr
Orcid: 0000-0001-9623-4597*

ERTUĞRUL GÜNEY

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Master's Student, Sakarya University, Institute of Social Sciences
ertugrul.guney@ogr.sakarya.edu.tr
Orcid: 0000-0001-8582-9472*

Atf/©: Orhan, Fatih; Güney, Ertuğrul (2023). Erzurum'un Metropol İlçelerindeki Yerleşmelerin Alansal Gelişim Süreci ile Jeomorfolojik Birimler Arasındaki İlişkinin Cbs ve Ua Yöntemleriyle Analizi, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 16, Sayı 2, ss. 156-180

Citation/©: Orhan, Fatih; Güney, Ertuğrul (2023). Analysis of the Relationship Between the Spatial Development Process of the Settlements in the Metropolitan Districts of Erzurum and the Geomorphological Units by GIS and UA Methods, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 16, Issue 2, pp. 156-180

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma/Research
Geliş Tarihi-Received Date : 12.07.2023
Kabul Tarihi-Accepted Date : 11.09.2023
Sayfa Numarası-Page Numbers: 156-180
Doi : 10.46790/erzisosbil.1326303

Notlar/Notes

*Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.
Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir
Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/İntihal
Licenced by CC-BY-NC ile lisanslıdır*

ERZURUM'UN METROPOL İLÇELERİNDEKİ YERLEŞMELERİN ALANSAL GELİŞİM SÜRECİ İLE JEOMORFOLOJİK BİRİMLER ARASINDAKİ İLİŞKİNİN CBS VE UA YÖNTEMLERİYLE ANALİZİ

Analysis of the Relationship Between the Spatial Expansion Process of the Settlements in the Metropolitan Districts of Erzurum and the Geomorphological Units by GIS and UA Methods

FATİH ORHAN- ERTUĞRUL GÜNEY

Öz:

Günümüz dünyasında gelişen teknolojiye bağlı olarak birçok alanda dinamik bir süreç yaşanmaktadır. Nüfus artışının da etkisi ile sürekli değişim ve gelişimin yaşandığı alanlardan biri de yerleşmelerdir. Bu süreç teknolojik altyapının gelişimi olarak algılanabileceği gibi, mekânsal yayılımı da ifade etmektedir. Yerleşmelerdeki alansal büyümenin yönünü belirleyen birçok faktör olmakla birlikte, fiziki koşulların ve özellikle jeomorfolojik birimlerin de bunda payı vardır. Bununla birlikte yerleşmelerin, bazı jeomorfolojik birimler üzerinde baskı oluşturduğu da görülmektedir. Bu çalışmada da Erzurum metropol ilçelerindeki (Aziziye, Palandöken ve Yakutiye) yerleşmelerin 1985-2022 yılları arasındaki gelişimi ile jeomorfolojik birimler arasındaki ilişki ele alınmış olup, hangi jeomorfolojik birimler üzerinde baskı oluşturulduğunun belirlenmesi amaçlanmaktadır. CBS ve Uzaktan Algılama yöntemleri ile farklı yıllara ait 5 uydu görüntüsü üzerinden yerleşmelerdeki yayılımın tespit edildiği çalışmada, bahsi geçen yıllar arasında en fazla yayılımın birikinti konisi/yelpazesi ve ova alanı üzerinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Özellikle ova alanının tarımsal potansiyeli ve zemin sıvılaşmasına bağlı olarak artan deprem risk durumu göz önüne alındığında, bu yönlü bir gelişimin sürdürülebilir olmadığı ortadadır. Bu kapsamda imar planlarında yapılacak düzenlemeler ile yerleşmelerin ova alanına yayılımı engellenerek, dağ yamaçlarına doğru gelişiminin teşvik edilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yerleşme, Mekânsal gelişim, Jeomorfoloji, Erzurum.

Abstract:

In today's world, a dynamic process is experienced in many areas depending on the developing technology. With the effect of population growth, one of the areas where continuous change and development is experienced is settlements. While this process can be perceived as the development of technological infrastructure, it also refers to spatial expansion. Although there are many factors that determine the direction of areal growth in settlements, physical conditions and especially geomorphological units also play a role. However, it is seen that the settlements exert pressure on some geomorphological units. In this study, the expansion of the settlements in Erzurum metropolitan districts (Aziziye, Palandöken and Yakutiye) between 1985-2022 and the relationship between geomorphological units will be discussed, and it is aimed to determine which geomorphological units are under pressure. In the study, in which the expansion in the settlements was determined on 5 satellite images of different years with GIS and Remote Sensing methods, it was determined that the most expansion among the mentioned years was towards the alluvial cone/fan and lowland. Considering the agricultural potential of the lowland and the increased earthquake risk situation due to soil liquefaction, it is clear that such an expansion is not sustainable. In this context, it is necessary to prevent the expansion of settlements to the lowland with the arrangements to be made in the zoning plans and to encourage their expansion towards the mountain slopes.

Keywords: Settlement, Spatial expansion, Geomorphology, Erzurum.

1. GİRİŞ

Kent kavramı ile ilgili çeşitli parametrelere bağlı olarak farklı tanımlar yapılabilmektedir. Siyasi kriterlere göre yapılan tanımda kent; politik kararın bir sonucu olarak iktidarın belirlediği yerleşim alanları olarak ifade edilmektedir (Şahin, 2017: 3). Nüfus miktarına göre yapılan tanımlarda ise rakamsal bir eşik değeri ölçüt olarak kullanılmakla birlikte bu değerler ülke veya bölge bazında farklılık göstermektedir. Örneğin Finlandiya'da 250 kişiye sahip bir yerleşim alanı kent olarak kabul edilirken, Hindistan'da bu değer 5.000 kişi olarak belirlenmiştir (Uğur ve Aliağaoğlu, 2019: 2). Nüfus miktarı yerine nüfus yoğunluğunu ele alan sınıflamalar da literatürde yerini almaktadır. Örneğin Fransa'da km² başına 500, Almanya'da 1.000, İngiltere'de 2.500 kişiden fazla nüfus yoğunluğuna sahip olan yerleşmeleri şehir olarak adlandırmak mümkündür (Doğanay ve Orhan, 2021: 520-521). Ülkemizde de bu bakımdan farklı ölçütlerin dikkate alındığı görülmektedir. Örneğin 442 sayılı Köy kanununa göre yerleşmeler; 2.000 kişiye kadar köy, 2.000-20.000 arası kasaba ve 20.000 üstü ise şehir şeklinde sınıflandırılmıştır (Göney, 2019: 8). Bununla birlikte konu coğrafi açıdan değerlendirildiğinde 10.000 veya 20.000 nüfus kriterini benimseyen coğrafyacılar da yaygındır (Doğanay ve Orhan, 2021: 249). Ayrıca kimi araştırmacılar kentin bazı fonksiyonel özelliklerini ön plana çıkararak tanımlamalarda bulunmuşlardır. Örneğin Yahyagil kenti; tarım dışı fonksiyonların yoğunlukta olduğu, bina-altyapı unsurlarının sıkça görüldüğü, toplumsal ve siyasal yapılanmanın yaygın olduğu bir yerleşim alanı (1998: 106) olarak tanımlamıştır. Göney ise şehri; hizmet sektörünün önem kazandığı, iskân manzarasında büyük ölçüde insan müdahalesinin olduğu, sakinlerinin hayat tarzının daha değişik bulunduğu yerleşim alanları olarak tanımlamaktadır (2019: 6-7). Neticede çeşitli parametrelere bağlı olarak yapılmış olan bu tanımlardan hareketle, üzerinde tam olarak uzlaşılan bir kent tanımının yapılamadığı kanısına varılmaktadır.

Kentlerde bulunan çekici faktörler, kırsal alanlar üzerinde baskı yaratmakta ve belirli düzeydeki nüfusu kendisine çekmektedir. Bu değişimi sağlayan etkenler ülke veya bölge bazında değişiklik gösterse de sanayi devrimi ile birlikte yaşanan teknolojik yenilikler ve ulaşım alanındaki gelişmeler bu süreci başlatan ana faktörlerdendir (Yahyagil, 1998: 108). Dolayısıyla kentteki çekici faktörler ve kırsal alandaki itici faktörlerin bir sonucu olarak kentleşme, günümüzde çokça rastladığımız bir kavram haline gelmiştir. Ülkemizde kırsal alanlar; teknolojik yenilikler, motorlu tarım makinelerinin yaygınlaşması sonucu iş gücüne olan ihtiyacın azalması ve tarım arazilerinin miras yoluyla bölünmesi gibi itici faktörlerin etkisiyle büyük kentlere ve metropoliten alanlara göç vermiştir. Kentsel alanlar ise istihdam olanakları, iyi düzeyde eğitim ve sağlık hizmetlerinin verilmesi gibi çekici faktörlerin etkisiyle kırsal alanlardan göç almıştır (Doğanay ve Orhan, 2021: 170). Bu dinamik süreç kapsamında kent alanları da sürekli bir değişim ve gelişim içerisindedir. Neticede özellikle metropol kentlerde meydana gelen aşırı kentleşme, arazi kullanım alanlarında önemli değişikliklere yol açmaktadır. 1980'li yıllardan sonra bariz olarak ortaya çıkan bu tür değişikliklerin son yıllarda daha da artarak devam ettiği söylenebilir. Kentsel gelişme; belirli bir yerleşme alanındaki ekonomik, kültürel ve sosyal faktörlere bağlı olarak kentin niteliğindeki gelişme sürecini ifade ederken, bu kavram kentteki yapılaşmanın bir sonucu olarak kent alanının yatay yönde yayılımını da karşılamaktadır (Şimşek, 2019: 177). Dolayısıyla kentsel gelişim, nitel ve nicel özellikler bakımından iki farklı boyutta ele alınabilir. Kentsel gelişim kavramındaki bu iki farklı boyut nitel olarak sosyo-ekonomik, nicel olarak ise yapılaşma alanları ile ifade edilebilir.

Kentsel gelişim nicel boyutuyla ele alındığında; kent merkezindeki yapı unsurlarında alansal birtakım değişiklikler görülebildiği gibi; bireysel arzular, kent ve yakın çevresi arasındaki ulaşım kolaylıkları ve şehrin kargaşasından uzaklaşma isteği gibi nedenlere bağlı olarak kent çeperindeki alanlara doğru bir yönelim ve yayılım da söz konusu olabilmektedir. Bunun bir sonucu olarak da kentsel yayılım, farklı kent formlarının oluşumunu beraberinde getirmektedir. Elbette ki kent formlarının oluşumunda beşerî faktörlerin yanı sıra jeolojik, jeomorfolojik ve hidrografik özellikler gibi fiziki faktörlerin de önemli oranda etkili olduğu bilinmektedir (Uğur ve Aliağaoğlu, 2019: 113, 119). Bahsi geçen koşullar altında oluşan kent formları, genellikle üç ana başlık altında incelenmektedir. Kent merkezinin, üretim ve hizmet alanlarının çizgisel bir aks üzerinde gelişim gösterdiği kent formuna doğrusal (lineer); kentin her yöne yayılım gösterebildiği, kent içi ulaşım akslarının birbirini dik açıyla kestiği kent formuna ızgara (grid); merkezi iş sahası etrafında çevreye doğru yayılan hizmet ve üretim alanlarının yer aldığı, ışınsal yollar ve bu ışınsal yolları birbirine bağlayan iç içe geçmiş çember yollarla ulaşım aksının olduğu kent formuna ise konsantrik (kompakt) form ismi verilmektedir (Şimşek, 2019: 175).

1950'li yıllarda dünya nüfusunun yaklaşık %30'u kentlerde yaşamını sürdürürken, bu oran 2018 yılı itibarıyla %55 düzeyine yükselmiştir (United Nations, 2018: 9). Genel anlamda gelişmiş ülkeler kentleşmeyi daha yavaş ve olağan yaşarken; ülkemizdeki kentleşme hızlı ve düzensiz gerçekleşmiştir. Bir başka ifadeyle, ülkemizdeki kentleşme belirli bir plan dâhilinde veya gelişmişlik ile paralel bir şekilde meydana gelmemiştir. Nitekim 1980 yılında %44 düzeyinde olan kentleşme oranı, 2000 yılında %60-65'i ve 2012 yılında da %75'i aşmıştır (Doğanay ve Orhan, 2021: 531). 2012 yılında çıkarılan 6360 Sayılı Büyükşehir Kanununa göre; Büyükşehir sınırlarının il yönetim sınırıyla çakıştırılması ve il idare alanındaki tüm nüfusun şehir nüfusu olarak değerlendirilmesi neticesinde bu oran, %93'lere kadar çıkmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020). Bahsi geçen kanun, idari sınıflandırmada çeşitli farklılıklara yol açmış ve köylerin mahalleye dönüştürülmesi ile kırsal mahalleler ortaya çıkmıştır. Erzurum da 1993 yılında 504 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Büyükşehir statüsü kazanmış olup, 6360 Sayılı kanun hükümlerinden etkilenen iller arasında yer almaktadır. Bununla birlikte araştırma sahasında kır-kent nüfus ayrımı yapılırken coğrafi esaslar dikkate alınmış ve yasa öncesi köy statüsünde yer alan yerleşmelerin nüfusları kırsal nüfus olarak değerlendirilmiştir.

Erzurum, tarih boyunca askeri ve ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı bir merkez özelliği göstermektedir (Pamuk, 2006: 33). Bunda bulunduğu konum özellikleri ile jeomorfolojik yapının da etkisinin olduğu açıktır. Nitekim şehir, Erzurum ovası içerisinde, Karasu ve Aras nehirlerinin oluşturmuş olduğu doğu-batı uzantılı doğal bir yol koridoru üzerinde yer almaktadır. Geçmişte Uzak Doğu'nun ipek ve baharatını batıya ulaştırmak amacıyla İpek Yolu'nun geçiş güzergâhında bulunan kent, Kafkasya'dan gelen ticari ürünlerin Akdeniz ve Basra Körfezi'ne ulaştırılmasında da önemli bir paya sahiptir (Sözer, 1963: 211).

İlgili literatür incelendiğinde kentleşmenin akademik anlamda birçok çalışmaya konu olduğu görülmüştür. Genellikle konunun sosyologlar, şehir ve bölge planlamacıları, harita mühendisleri ile coğrafyacılar tarafından incelendiği görülmektedir. Coğrafyacılar kentleşmenin sosyo-ekonomik yönü ile ilgilendikleri gibi, kentsel gelişim ile arazi kullanımı arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar da yapmışlardır. Bahsi geçen ilişki, şehir ve bölge planlamacıları ile harita mühendislerinin de ilgisini çekmektedir. UA (Uzaktan Algılama) ve CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) yöntemleri kullanılarak yapılan bu çalışmalarda daha çok arazi kullanımındaki değişimler ele alınmıştır (Özdemir ve Bahadır, 2008; Kara ve Karatepe, 2012; Gülersoy, 2014; Reis vd., 2016; Algancı, 2018; Çolak ve Memişoğlu, 2018; Şenyiğit Doğan ve Yılmaz, 2019; Kaçmaz ve Döker, 2021). Ayrıca arazi kullanımı ve jeomorfolojik birimler arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar da mevcuttur (Taş, 2006; Kurt ve Duman, 2016; Koç ve Gündüz, 2022). Bazı çalışmalar ise özellikle kentleşme ile jeomorfolojik birimler arasındaki ilişkiyi konu edinmiştir (Cürebal vd., 2008; Özşahin ve Özder, 2011; Özşahin, 2014). Söz konusu çalışmalar genellikle belirli bir kent ölçeğinde yapılmış olup, bir il veya ilçe merkezi konumundaki şehirler çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Erzurum özelinde yapılan çalışmalar ele alındığında ise, bunlardan birinin 1947-2015 yılları arasında Erzurum ovasındaki arazi kullanımındaki değişimi incelediği görülmektedir (Sevindi, 2018). Diğer çalışmalar Erzurum kentini konu edinmiş olup, bu çalışmalarda şehirleşme süreci ile fiziki ve beşerî coğrafya unsurları arasındaki etkileşim (Altaş, 2015), şehrin 1950 yılı sonrasındaki mekânsal gelişimi (Şimşek, 2019) ve yerleşme ile jeolojik yapı/zemin ilişkisi (Karaca ve Bayram, 2019) ele alınmıştır. Ancak Erzurum'un metropol ilçelerindeki yerleşmelerin gelişim süreci ile özellikle jeomorfolojik birimler arasındaki ilişkiyi ele alan herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada söz konusu ilişki ve bunun zamansal değişimi, uydu görüntüleri ve CBS yardımıyla ele alınarak literatürdeki bu boşluk doldurulmaya çalışılacaktır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Yerleşmeler, dinamik bir yapıya sahip olup, canlı organizmalar gibi sürekli bir değişim ve gelişim içerisindedirler (Türkmen ve Tekkanat, 2018: 107). Özellikle metropol yerleşmelerde, daha bariz olan bu değişim ve yayılım sürecinde birçok faktör etkili olmakla birlikte, jeomorfolojik şekillerin de önemli bir etken olduğu göz ardı edilmemelidir. Ayrıca kimi zaman bu mekânsal yayılım sürecinin jeomorfolojik birimler üzerinde baskı oluşturduğu da bilinmektedir. Nitekim ova veya ova ile kontak sağlayan jeomorfolojik birimler üzerinde kurulan yerleşmelerde, bu yayılım süreci genellikle tarımsal potansiyelin yüksek olduğu alanlara doğru gerçekleşmektedir. Bu alanların ana kaya formasyonuna ait jeomorfolojik birimlere (dağ-yamaç) göre daha fazla deprem riski taşıdığı düşünüldüğünde durum daha önemli bir hal almaktadır. Erzurum metropol ilçe sınırları içerisinde yer alan yerleşmelerde de benzer bir yayılım gözlemlenmiştir. Nitekim Erzurum kentindeki kentsel gelişim, güvenli alanların aksine

ovaya doğru bir büyüme göstermektedir (Karaca ve Bayram, 2019: 82). Bu çalışmada da 1985 ile 2022 yılları arasında yerleşmelerdeki yayılım süreci uzaktan algılama ve CBS yöntemleri kullanılarak ortaya konulmuş olup, bunun mevcut ve olası sonuçları üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda özellikle Erzurum ili kent alanındaki yapılaşma incelenmiş ve kent formundaki değişim ortaya konulmuştur. Ayrıca afet güvenliği açısından jeomorfolojik birimlerin yerleşmeler üzerindeki etkileri de analiz edilmiştir.

Volkanizma, tektonizma ve flüvyal faaliyetler gibi doğal süreçlerin bir sonucu olarak yer sathının farklı bölgelerinde değişik jeomorfolojik birimler gelişmektedir (Şaroğlu ve Güner, 1981: 40). Bu birimler ile üzerinde kurulan yerleşmeler arasındaki ilişki muhtelif çalışmalara konu olmuştur. Söz konusu ilişki çalışmalarının bazılarında 5 farklı jeomorfolojik birim üzerinden ele alınmışken (Özşahin ve Özder, 2011; Özşahin, 2014) bazılarında ise 3 farklı birim oluşturulmuştur (Cürebal vd., 2008). Bununla birlikte çalışmada araştırma alanını en iyi şekilde temsil edebilecek detaylı bir sınıflama ile jeomorfolojik birimler oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Erzurum metropol ilçe sahasının morfolojik özellikleri de göz önünde bulundurularak 9 farklı jeomorfolojik birim (ova, yamaç, alçak aşınım yüzeyi, plato, çentik vadi, birikinti koni ve yelpazesi, tepelik alan, tabanlı vadi ve dağlık alan) belirlenmiştir.

Çalışma, nicel yöntemlerden yararlanılarak ilişkisel boyutta ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkincil veri niteliği taşıyan TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) ve DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) verileri yardımıyla Erzurum metropol ilçeleri sınırları içerisinde kalan yerleşmelerin nüfuslarındaki değişimler belirlenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda kent nüfusundaki değişimler de bu veriler yardımıyla belirli tarih aralıklarıyla ortaya konulmuştur. Amaç doğrultusunda hem kentsel gelişim formunu hem de jeomorfolojik birimler üzerindeki yayılımı ortaya koymak için, çeşitli tarih ve paftalara ait yüze yakın uydu görüntüsü taranmış, çalışmaya en uygun olan uydu görüntüleri titizlikle seçilmiştir. Bu bağlamda, çeşitli yersel çözünürlüğe sahip 5 adet uydu görüntüsünden yararlanılmıştır. Bu uydu görüntüleri 1985, 1995, 2005, 2015 ve 2022 yıllarına aittir (Tablo 1).

Bulutluluk oranı, uzaktan algılama çalışmalarında önemli bir sınırlandırıcı faktördür. Dolayısıyla yerleşim alanlarının net bir şekilde tayin edilebilmesi için havanın açık ve bulutluluk oranının düşük olduğu (%0'a yakın) görüntüler seçilmiştir. Kış aylarında havanın sürekli kapalı olması ve yerde kar örtüsünün bulunması sebebiyle bu mevsime ait uydu görüntüleri tercih edilmemiştir. Bununla birlikte renk kontrastının en iyi şekilde yakalanabildiği Mayıs-Haziran aylarında bulutluluk oranının yüksek olması, çalışmayı zora sokan en önemli faktörlerden biri olmuştur.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Uydu Görüntüleri

Uydu Görüntüsü	Tarih	Yersel Çözünürlük
Landsat 4-5 TM C2 Level 2	22.05.1985	30
Landsat 4-5 TM C1 Level 1	07.09.1995	30
Landsat 4-5 TM C2 Level 2	30.06.2005	30
Google Earth Pro	03.11.2015	-
Google Earth Pro	07.07.2022	-

Kaynak: <https://earthexplorer.usgs.gov/> (02.01.2021) ve Google Earth Pro.

Çalışma alanını kapsayan DEM (Digital Elevation Model/Sayısal Yükseklik Modeli) verisi, 1/250.000'lik 4 pafta şeklinde temin edilmiştir (ASF Data Search, 2021). Bu paftalara birleştirme işlemi uygulanarak altlık harita yapımına uygun hale getirilmiş ve sonrasında Dem verisi üzerinde araştırma alanının sınırları baz alınarak kesme işlemi uygulanmıştır. Elde edilen Dem verisi ile çalışmada kullanılacak çeşitli haritalar (topoğrafya, eğim, kabartma) oluşturulmuştur.

Jeomorfolojik birimlerle bağlantılı olarak metropol ilçelerin (Aziziye, Palandöken ve Yakutiye) jeoloji haritasının çalışmada yer alması da önem arz etmektedir. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nden (MTA) alınan çalışma alanının jeoloji haritası ArcMap 10.1 programına aktarılarak raster veriye dönüştürülmüştür. Bu harita yardımıyla çalışma alanının zemin özellikleri incelenmiş, deprem risk analizi hakkında bir ön izlenim sağlanmıştır.

Hazırlanan haritalarda, metropol ilçe kapsamında yer alan kırsal mahalleler de genel hatlarıyla çizilmiştir. Poligon türündeki vektörel verilere öznitelik bilgisi atanılarak alansal girdilerin değeri otomatik olarak hesaplanmıştır. Metropol ilçeye bağlı mahalle statüsünde yer alan yerleşmelerin konumunu belirlemek için Google Earth Pro programı yardımıyla farklı konumlara ait 142 nokta atılmıştır. Ayrıca ilgili program üzerinden 2015 ve 2022 yıllarına ait uydu görüntüleri vasıtasıyla yerleşme alan bilgisi elde edilmiştir. Daha sonra bu nokta ve poligon türündeki veriler çalışmada kullanılmak üzere ArcMap 10.1 programına çekilmiştir.

Uydu görüntülerindeki yerleşim alanı ayırımının yapılabilmesi için görüntülere filtreleme işlemi uygulanmış, 1985 ve 2022 yıllarına ait uydu görüntüleri üzerinde yerleşme alanlarının çizimi gerçekleştirilmiştir. Daha sonra jeomorfoloji haritası altlık olarak kullanılarak mahalle yerleşmelerinin yer aldığı jeomorfolojik birimler belirlenmiştir. Bu birimler farklı gruplarda toplanılarak sınıflandırma yapılmış, her bir birimin alansal değerleri yerleşme alanı haricindeki toplam jeomorfolojik birim alanından çıkarılarak yerleşmelerin birimler üzerindeki işgal ettiği alan bilgisi elde edilmiştir. Bununla birlikte Erzurum Havalimanı'nın herhangi bir alansal değişiklik göstermemesi nedeniyle bu alansal değer çalışmada kullanılmak üzere tasnif edilen sayısal değerlere dâhil edilmemiştir. Neticede 1985 ve 2022 yıllarına ait birimlerin alansal değerleri, bu iki farklı tarihe ait yerleşme alanı bilgileri ile ilişkisel yöntemlerle analiz edilmiş, elde edilen sonuçlar haritalar ve tablolar yardımıyla ortaya konulmuştur.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

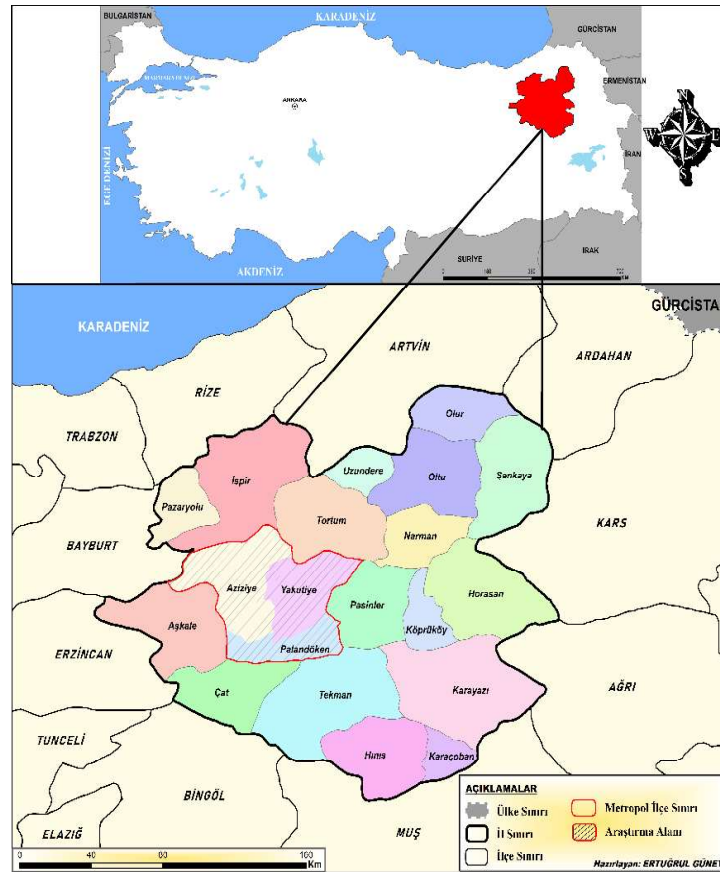
3.1. Erzurum İlinin Konumu ve Genel Coğrafi Özelliklerinin Metropol İlçe Yerleşmeleri Üzerindeki Etkisi

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Erzurum ili, 40° 14' 15" - 42° 33' 35" doğu boylamları ile 40° 54' 57" - 39° 06' 10" kuzey enlemleri arasında bulunmaktadır. 25.066 km²'lik alanıyla ülke bazında yüzölçümü bakımından 4., bölge bazında ise 1. sırada yer almaktadır. Erzurum genel hatlarıyla kuzeyde Artvin, Rize; batıda Bayburt, Erzincan; güneyde Bingöl, Muş; doğu ve kuzeydoğuda Ağrı, Kars, Ardahan illeri ile çevrilidir (Şekil 1). Erzurum'a sınır komşuluğu yapan mevzubahis iller, henüz Büyükşehir statüsü kazanmış değildir. Ancak Erzurum, 9 Eylül 1993 yılında T.C. Resmî Gazete'de yayımlanan 504 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Büyükşehir statüsü kazanmıştır. Hizmet kalitesini arttırmak ve hizmet kapsamını genişletmek için 22 Mart 2008 yılında T.C. Resmî Gazete'de yayımlanan 5747 Sayılı Kanun ile bazı kırsal mahalleler de merkez ilçeye bağlanılarak üç metropol ilçe (Yakutiye, Aziziye ve Palandöken) kurulmuştur (Koday, 2009: 72). İlgili kanunla kurulan bu üç metropol ilçenin sınırı, araştırma sahasını teşkil etmektedir.

Tektonizma açısından oldukça hareketli bir bölge olan Doğu Anadolu Bölgesi, Avrasya ve Arap levhalarının etkisiyle sıkışma ve gerilmeye uğramış, buna binaen tektonik faaliyetler çeşitli yükseltideki alanların teşekkülünü beraberinde getirmiştir (Atalay ve Mortan, 2003: 419). Söz konusu sıkışma ve gerilmeler sonucunda kırılma, parçalanma, bloklar halinde yükselme ve alçalmaya uğrayan Erzurum havzası da bu oluşumun en güzel örnekleri arasında yerini almaktadır (Atalay, 1978: 36). Erzurum havzası, çeşitli yönde ve farklı türde fay blokları (Dumlu, Aşkale ve Kandilli-Başköy fayları) tarafından işgal edilmektedir (Özer, 2019: 249). Ayrıca belirli dönemlerde ova tabanında meydana gelen zemin sıvılaşması (Karaca ve Bayram, 2019: 82) depremsellik bakımından önemli bir risk oluşturmaktadır. Özellikle yüzey dalgaları olarak bilinen L dalgaları (Karaman ve Kibici, 2013: 223) zemin sıvılaşmasına neden olmakta ve böylece depremin şiddetini artırarak önemli yıkımlara sebebiyet vermektedir. Nitekim Erzurum şehri; 1268, 1458 ve 1482 yıllarında yaşanan depremlerden önemli oranda etkilenmiş ve büyük yıkımlar yaşamıştır (Atalay, 1978: 33).

Şekil 1: Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası.

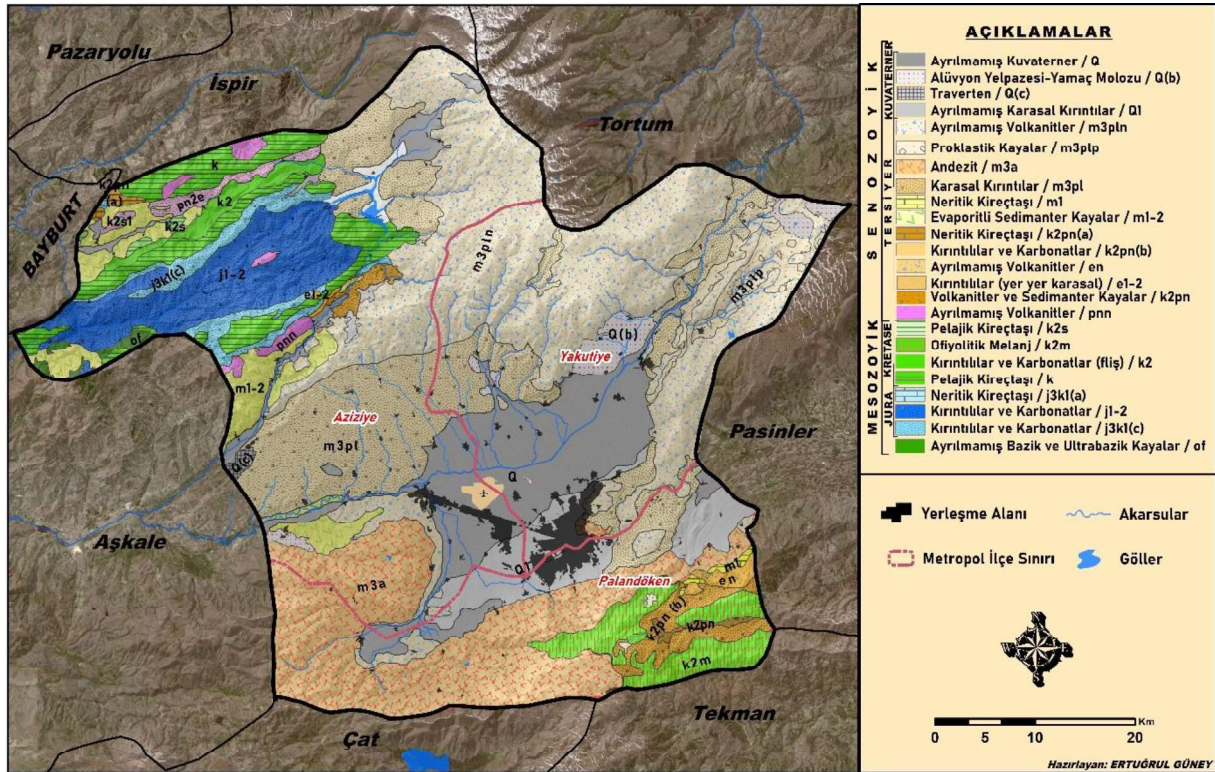

Araştırma sahasındaki en yaygın jeolojik formasyonlar Tersiyer dönemine ait olup; özellikle güneybatıda andezit ile kuzeydoğuda ayrılmamış volkanitler oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır. Bu bakımdan araştırma sahasının kuzeybatı ve güneydoğu kesimleri ise karmaşık bir yapıyı bünyesinde barındırmaktadır. Bu kesimlerde Jura dönemine ait kırıntılılar ve karbonatlar ile Kretase dönemine ait ofiyolitik melanj ve pelajik kireç taşı en yaygın formasyonları oluşturmuştur. Araştırma sahasının merkezi kısımlarını oluşturan ova alanında ise Kuvaterner dönemi ayrılmamış karasal kırıntılar ve alüvyal malzemeler yaygındır (Şekil 2). Erzurum Ovası'nın güneydoğusunda yer alan Palandöken Dağı etekleri, Erzurum şehrinin yerleşim alanını oluşturmaktadır. Nitekim kent büyük bir bölümü, söz konusu dağlardan kaynağını alan akarsuların taşımış olduğu alüvyal malzemelerden oluşan birikinti yelpazesi üzerinde yayılış göstermektedir (Atalay, 1978: 53). Özellikle de Palandöken ve Yakutiye metropol ilçe yerleşim alanları daha çok söz konusu birikinti koni ve yelpazesi üzerinde yer almaktadır. Son 30 yılda büyük oranda alansal gelişim yaşayan Dadaşkent semti ve Aziziye ilçe yerleşim alanı ise Kuvaterner kökenli alüvyal dolguların bulunduğu ova üzerinde yer almaktadır.

Erzurum il idari alanının %63,7'sini dağlık alanlar, %32,3'sünü platolar ve geriye kalan %4'lük kısmını ise ovalar oluşturmaktadır (Anonim, 1968: 10). Anlaşılabacağı üzere Erzurum ilinin büyük bir bölümü dağlık ve engebeli alanlardan meydana gelmektedir. Ancak konu metropol ilçeler açısından düşünüldüğünde dağlık alan ve platoların oransal olarak azalacağını, buna karşılık ova alanlarının artacağını söylemek mümkündür. Bununla birlikte araştırma sahasının kuzey ve güney kesimleri oldukça dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahiptir (Şekil 3 ve 4). Kuzeyde; Dumlu (3250m), Kavak (2903) ve Mescit (3329m) sıradağları ile güneyde; Karakaya (2950m), Kalaylı (3124m) ve nihayetinde Palandöken (3160m) Dağları bölgenin en yüksek irtifaya sahip alanlarını oluşturmaktadır (Sözer, 1970: 3). Araştırma sahasındaki yerleşmeler de bahsi geçen morfolojik yapıya büyük oranda bağlı kalmış ve buna uygun bir dağılım ve gelişim göstermişlerdir. Özellikle Palandöken Dağları Erzurum kent formunu ve kentsel yayılımını önemli derecede etkilemiştir. Ayrıca metropol ilçe sınırları içerisinde bulunan Kiremitlik Tepe ile büyük bir bölümü Milli Park olan ve tabyaların (Aziziye ve Mecidiye) bulunduğu Topdağı önemli derecede doğallığını korumuş, kentsel yayılım sürecinden diğer birimlere nazaran daha

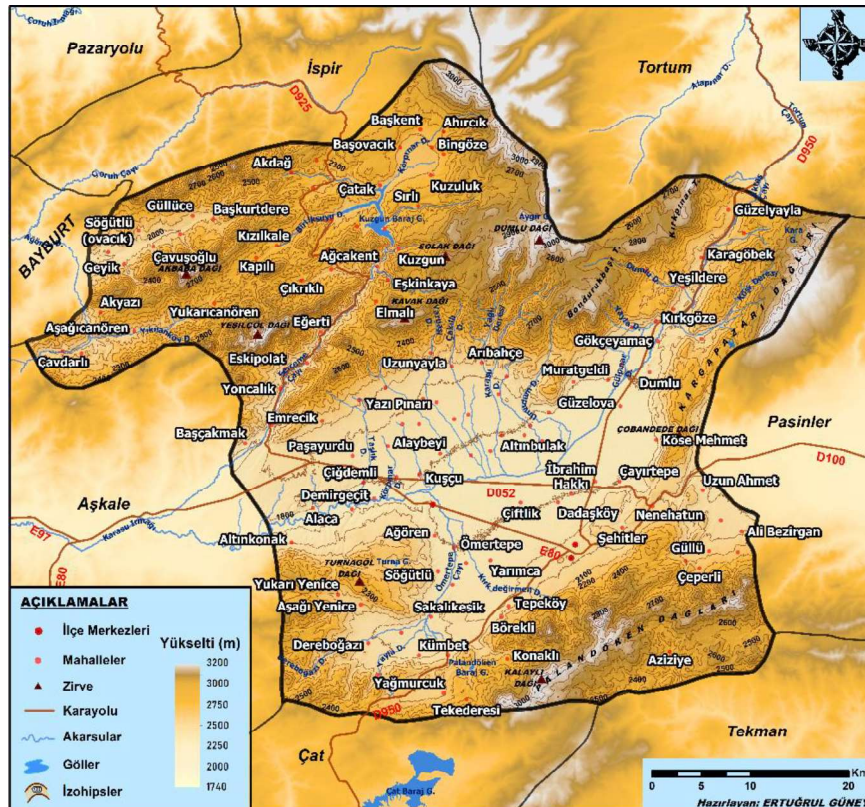
az etkilenmiştir. Özellikle kuzey kesimdeki kırsal mahallelerin bulunduğu dağlık alanlarda ise vadi yatağına bağlı yerleşmeler ortaya çıkmıştır (Şekil 5).

Şekil 2: Araştırma Sahasının Jeoloji Haritası.

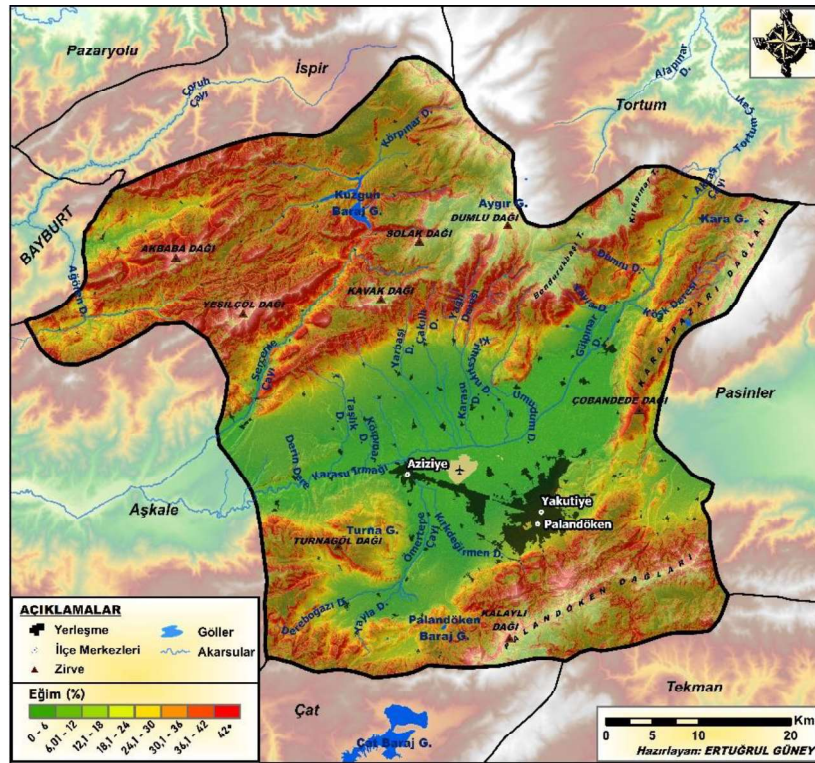

Kaynak: MTA'nın ilgili jeoloji haritasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 3: Araştırma Sahasının Topoğrafya Haritası.

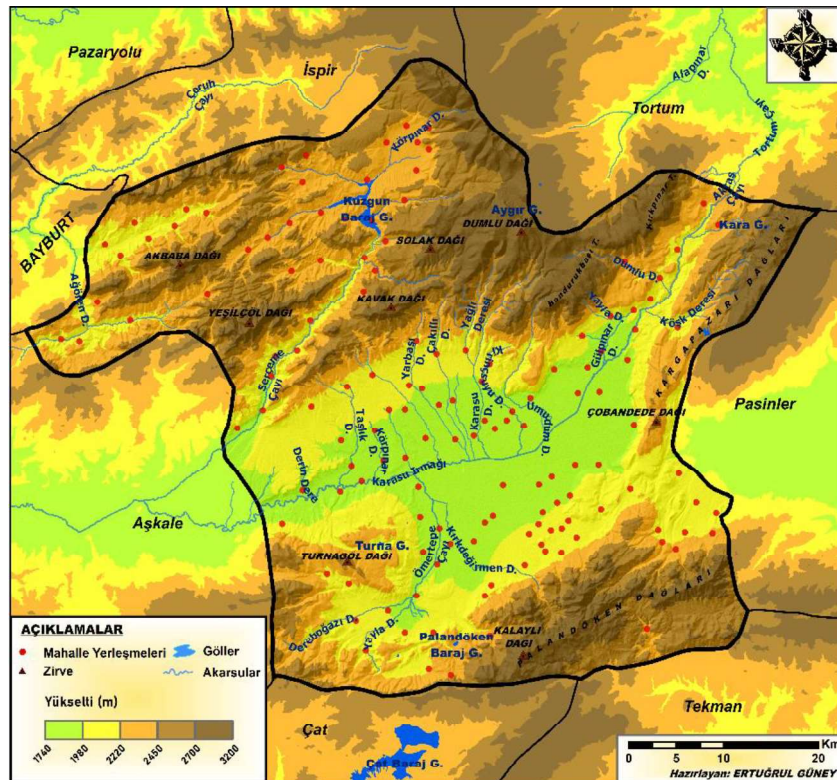

Şekil 4: Araştırma Sahasının Eğim Haritası.

Göl bakımından zengin olmayan araştırma sahası, akarsu varlığı bakımından önemli bir potansiyel barındırır. Ülkemizin en önemli akarsularından biri olan Fırat'ın kolu Karasu, kaynağını Erzurum il sınırları içerisinde yer alan Kargapazarı Dağları (3288m)'nın batı yamaçlarından almaktadır (Güney, 2004: 141). Doğu-batı uzantılı koridorun tamamlayıcısı niteliğindeki bir diğer akarsu olan Aras Nehri ise kaynağını; Erzurum il sınırları içerisinde yer alan Bingöl Dağları'nın kuzey yamaçlarından almaktadır (Şahin ve Doğanay, 2003: 73).

Şekil 5: Araştırma Sahasında Bulunan Mahalle Yerleşmelerinin Dağılışı.

3.2. Araştırma Sahası Nüfusunun Tarihsel Gelişim Süreci

Erzurum, ikliminin olumsuz etkileri ve taşıdığı deprem riskine rağmen sahip olduğu avantajlı konum özellikleri sayesinde tarih boyunca büyük nüfus kitlelerini bünyesinde barındırmıştır. Ancak Cumhuriyet öncesinde birçok kez savaş ve işgallere maruz kalmış olması nedeniyle şehir nüfusunda ilgili dönemlerde dalgalanmalar söz konusu olmuştur. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı ve bir yıllık Rus işgali sonrasında şehir nüfusunda büyük ölçüde bir azalma meydana gelmiştir. Nitekim 1827 yılında Erzurum'a gelen batılı seyyah J. Brant, şehir nüfusunun 130.000 kadar olduğunu ifade etmişken (Küçük, 1995: 326), savaş ve işgal nedeniyle 1835 yılında şehir nüfusu 15.000'e kadar gerilemiştir (Küçük, 1977: 187). İlerleyen yıllarda nüfus artmaya başlamış ve 1847 yılında Erzurum'un nüfusu 26.845 kişiye ulaşmıştır (Çoruh, 2002: 109). 1893 yılında Sultan II. Abdulhamit döneminde yapılan ilk sayımda 38.684 olan Erzurum Merkez Kaza nüfusu, 1906 yılında 123.639'a yükselmiş, ancak 1914 yılında 118.777'ye düşmüştür (Karpat, 2003: 262, 358). Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra üçüncü kez Rus işgaline maruz kalan Erzurum, 1917-1918 devresinde Ermeniler tarafından Müslüman halka karşı yapılan katliamlara tanıklık etmiştir. Bu mezalim sonucunda yaşanan göçler neticesinde şehirde 8.500 kişilik bir nüfusun kaldığı ifade edilmektedir (Fındıkoğlu, 1967: 9).

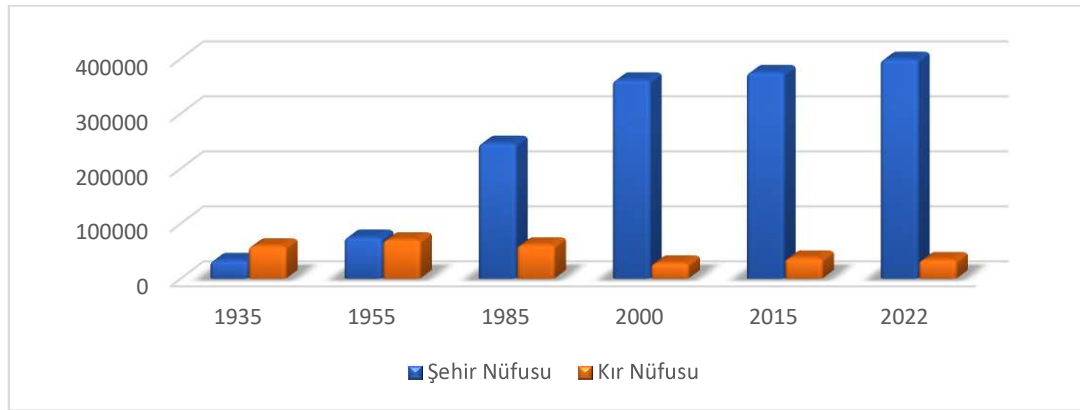
Cumhuriyet devrinde ise savaş ve işgaller, nüfus üzerinde belirleyici etken olmaktan çıkmış ve belli devreler göz ardı edildiğinde nüfus sürekli artmıştır. Gerek coğrafi konumu ve gerekse tarihi ve kültürel özellikleri açısından merkezi bir lokasyonda yer alması hasebiyle Erzurum, çevre illerden de önemli oranda göç alan bir kent özelliği göstermektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra yapılan ilk nüfus sayımında (1927), araştırma sahası nüfusunu belirleyebileceğimiz yeterli veri bulunmamaktadır. Ancak 1935 yılında yapılan sayımda ilçeler bazında kır ve kent nüfus ayrımı yapılmış olup, söz konusu yılda büyük oranda araştırma sahasıyla örtüştüğünü düşündüğümüz Erzurum Merkez ilçede, 92.538 kişi ikamet etmektedir. Bundan sonraki yıllarda da araştırma sahası nüfusu sürekli artmış ve bu sayı, 1955 yılında 145.864, 1985 yılında 307.411, 2000 yılında 389.619, 2015 yılında 412.326 ve nihayet 2022 yılı itibarıyla 433.298 kişiye yükselmiştir (Tablo 2). Buna göre, Cumhuriyet tarihi boyunca araştırma sahasında nüfus değişimine yaklaşık 350.000 kişilik pozitif yönlü bir katkı sunulmuştur. Bu nüfus artışının, başta kentler olmak üzere sahadaki yerleşim alanlarındaki fiziksel yayılıma neden olduğu aşikârdır.

Bilindiği üzere Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkemizin kırsal nüfus oranı, kentsel nüfus oranına göre oldukça yüksek olup, yıllar içerisinde yaşanan göçlerin de etkisi ile kentsel nüfus oranı artmıştır. Benzer bir durumu Erzurum Metropol ilçelerinde de gözlemlemek mümkündür. Zira 1935 yılında %35 civarlarında olan kentsel nüfus oranı, ilk kez 1955 yılında kırsal nüfus oranını geçmiştir. 2020 yılında ise coğrafi esaslara göre yapılan hesaplamalara göre bu oran, %90'ların üzerine çıkmıştır (Tablo 2 ve Şekil 6).

Tablo 2: Erzurum'un Metropol İlçelerindeki Şehir-Kır Nüfusunun Yıllara Göre Değişimi.

Yıllar/İdari Birimler	Şehir Nüfusu	Kır Nüfusu	Şehir Oran (%)	Kır Oran (%)	Toplam Nüfus
1935	33 104	59 434	35.77	64.23	92 538
1955	75 371	70 493	51.67	48.33	145 864
1985	246 053	61 358	80.04	19.96	307 411
2000	361 235	28 384	92.71	7.29	389 619
2015	374 877	37 489	90.92	9.08	412 326
2022	398 789	34 509	92.03	7.97	433 298

Kaynak: <https://tuikweb.tuik.gov.tr> (27.02.2023)

Şekil 6: Erzurum'un Metropol İlçelerindeki Şehir-Kır Nüfusunun Yıllara Göre Değişimi.

Yerleşmelerdeki yayılım süreci, tahmin edileceği üzere kentsel alanda daha fazla olmakla birlikte, kırsal yerleşmelerde de söz konusu olmaktadır. Metropol ilçelere bağlı olan kırsal mahalle yerleşmelerinin nüfusu resmi olarak her ne kadar şehir nüfusu içerisinde değerlendirilse de bu yerleşmelerin tarımsal fonksiyonlarının baskın olmasından ötürü coğrafi açıdan böyle bir değerlendirme pek mümkün değildir. Bu bağlamda 2022 yılı nüfus verisine göre metropol ilçelerden; Yakutiye 15.507, Aziziye 14.006 ve Palandöken 4.996 kırsal nüfusu bünyesinde bulundurmaktadır. Yakutiye metropol ilçesine bağlı olan İbrahim Hakkı (2.628) ve Aziziye metropol ilçesine bağlı olan Yarımca (2.405) kırsal mahalleleri, kırsal kesimde en fazla nüfusu bünyesinde barındıran yerleşmelerdir. Bu yerleşmelerin geçmişe göre nüfusları artmış olup, şehre yakın konumda olmaları nedeniyle ulaşım kolaylıkları ve şehrin kargaşasından uzaklaşma isteği gibi bireysel tercihler bu durum üzerinde etkili olmuştur. Bununla birlikte araştırma sahasındaki çoğu kırsal mahallenin nüfusu önemli oranda azalmıştır. Ancak kırsal mahallelerin de alansal olarak büyüdüğü tespit edilmiştir (Tablo 3). Örneğin, 25 ve 28 Mart 2004 Aşkale depremleri sonrasında araştırma sahasındaki kırsal mahalle yerleşmelerinde 865 yeni konut inşa edilmiştir (Gök vd., 2007: 116). Bu konutlardan 19'u Yeni Gelinkaya mahallesine yapılmış olup (Gök vd., 2007: 120) bu konutların inşası ve sonrasındaki süreçte 46,02 ha (alçak aşınım yüzeyi üzerinde) yerleşime açılmıştır. Neticede Gelinkaya Mahallesinde 52,49 ha'lık bir alansal yayılım süreci söz konusu olmuştur.

Tablo 3: Sahadaki Bazı Kırsal Mahallelerde Yaşanan Nüfus ve Yerleşim Alanı Değişimi (1985-2022).

Kırsal Mahalleler	1985		2022		Değişim	
	Yerleşim Alanı (ha)	Nüfus	Yerleşim Alanı (ha)	Nüfus	Yerleşim Alanı (ha)	Nüfus
Dumlu	46,70	4 030	134,45	2 341	87,75	-1 689
Gelinkaya	4,24	730	56,73	215	52,49	-515
Dereboğazı	8,17	1 187	54,34	832	46,17	-355
Dadaşköy	44,71	2 798	84,01	1 365	39,30	-1 433
Güzelova	12,31	1 569	49,53	1 176	37,22	-393
Çiftlik	22,76	1 266	58,59	1 100	35,83	-166
Soğucak	13,66	878	45,47	458	31,81	-420
Atlıkonak	10,22	737	40,57	197	30,35	-540
İbrahim Hakkı	8,60	696*	23,54	2 628	14,94	1 932
Yarımca	5,43	475	12,72	2 405	7,29	1 930

* Mahallenin eski adı Şeyh köyü olup, köyün 1975 yılı nüfusedir.

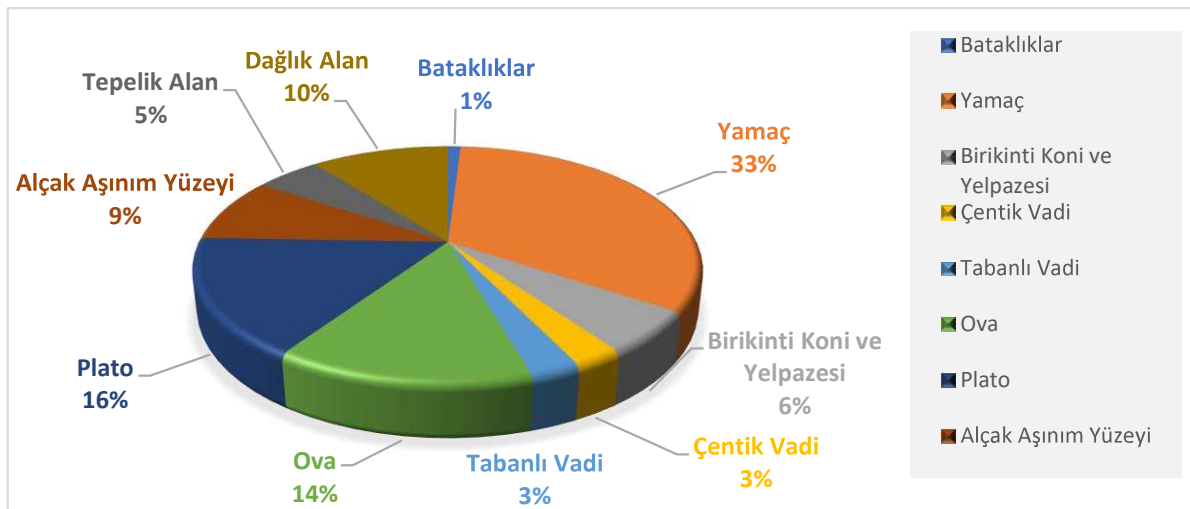
3.3. Erzurum Metropol İlçelerinin Jeomorfolojik Birim Özellikleri

Araştırma alanı, daha önce de bahsedilen çeşitli doğal süreçlerin etkisiyle kompleks bir yapıyı bünyesinde barındırmaktadır. Sahanın kuzey ve güneyinde engebenin arttığı alanlarda eğimi takiben çeşitli sel yarıntıları ve drenaj sistemleri gelişmiştir. Bu akarsu ağı sistemi, tedrici olarak tektonik yükselme ile birlikte kuzey ve güneydeki dağlık sahayı aşındırmış ve jeomorfolojik birim bakımından araştırma alanındaki en büyük paya sahip olan yamaçları (%33,4) oluşturmuştur (Tablo 4 ve Şekil 7). Söz konusu yamaç alanları içerisinde yer yer akarsular tarafından derince yarılarak oluşturulmuş vadiler de mevcuttur. Nispi olarak yükseltisi daha az, iklim ve ulaşım açısından daha elverişli ve korunaklı olan bu vadi tabanları yerleşmelerin kurulup gelişmesine olanak sağlamıştır. Nitekim Aziziye ve Yakutiye metropol ilçelerinin kuzey bölümündeki kırsal mahalle yerleşmeleri, genellikle bu tür vadi ve yamaçlar üzerinde kurulmuşlardır. Bununla birlikte flüvyal süreçlerin etkisiyle aşınım uğrayan dirençsiz kayalık topluluklarının yayılış gösterdiği 1900-2000 m irtifaya sahip görece alçak alanlar, ekseriyetle alçak aşınım yüzeylerine karşılık gelmektedir. Özellikle bu birimin büyük bir bölümünü kuzeyde Serçeme Çayı ile Umudum Deresi arasında uzanan alçak irtifaya sahip Tersiyer kökenli karasal kıyıntılar oluşturmaktadır. Buna ek olarak Turnagöl Dağı'nın kuzey yamaçları boyunca ve ova alanını takiben yer yer bu jeomorfolojik birimin örneklerine rastlamak da mümkündür (Şekil 9).

Tablo 4: Erzurum'un Metropol İlçelerinde Jeomorfolojik Birimlerin Alansal Dağılımı.

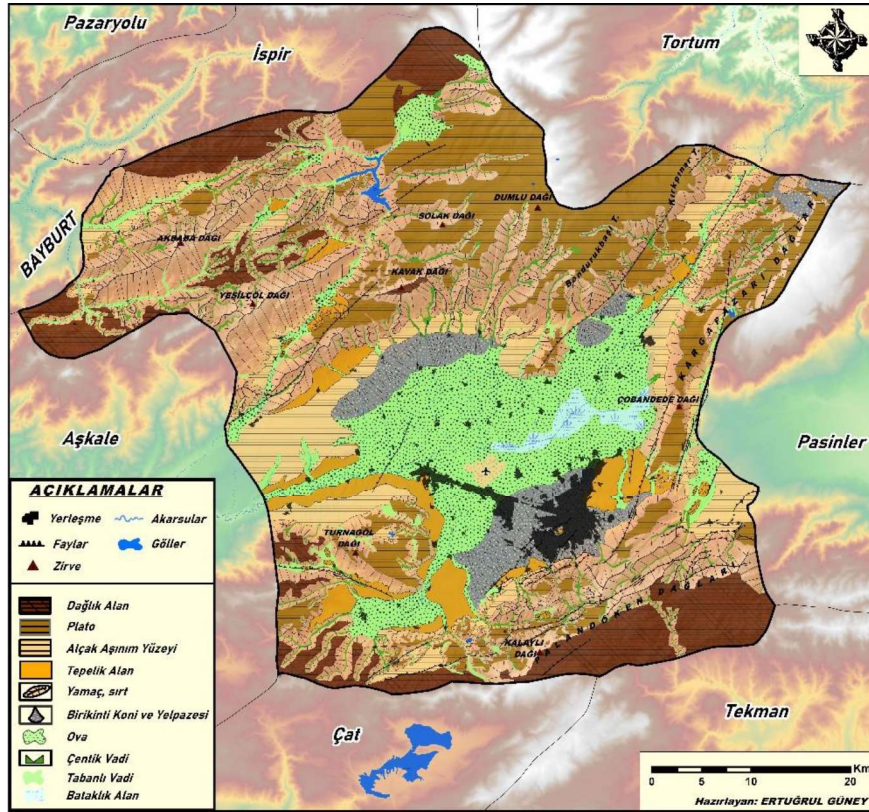
Jeomorfolojik Birimler	Alan (ha)	Oran (%)
Yamaç	105 727	33,4
Alçak Aşınım Yüzeyi	28 019	8,8
Plato	50 975	16,1
Ova	44 271	14,0
Dağlık Alan	33 720	10,6
Tabanlı Vadi	8 569	2,7
Çentik Vadi	8 440	2,7
Birikinti Konisi	18 417	5,8
Tepelik Alan	15 797	5,0
Bataklık Alan	3 076	1,0
Toplam	317 012	100,0

Şekil 7: Erzurum'un Metropol İlçelerinde Yer Alan Jeomorfolojik Birimlerin Dağılışı.

Eğime bağlı olarak yağışlar vasıtasıyla yüksek sahalarda akışa geçen konsekant akarsular, zamanla bu alandaki kompleks yapıyı aşındırarak platoların oluşumuna vesile olmuştur. Araştırma sahası kapsamında 2500-3000 m irtifaya sahip alanlarda gözlenen bu jeomorfolojik birim; kuzeyde Dumlu Dağı ve yakın çevresinde, kuzeydoğuda ise Kargapazarı Dağları'nın yüksek kesimlerinde yaygın olarak görülmektedir (Şekil 8).

Şekil 8: Araştırma Sahasının Jeomorfoloji Haritası

Kaynak: Atalay, 1978'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Karasu havzası çoğunlukla dandritik drenaj tipiyle karakterize olan akarsularla drene olmaktadır. Bu akarsuların taşımış olduğu unsurlar aracılığıyla eğimin ve irtifanın azaldığı alanlarda birikim süreci başlamış, bu birikim sürecini takiben kuvaterner kökenli alüvyal dolgular ova tabanını meydana getirmiştir.

3.4. Erzurum Metropol İlçelerindeki Yerleşmelerin Jeomorfolojik Birimler Üzerindeki Yayılımı

Erzurum'da son yıllarda artan kent nüfusuyla birlikte kent alanı ve kent çevresinde bulunan metropol ilçeye bağlı yerleşme alanlarında da önemli değişiklikler meydana gelmektedir. Doğal nüfus artışından ziyade göç hareketliliğinin ortaya çıkardığı bu durum, özellikle de kent çeperinde baskı oluşturacak şekilde kentsel yayılıma neden olmaktadır. Erzurum, çevresine kıyasla iş olanaklarının daha fazla; sağlık ve eğitim gibi çekici faktörlerin ise yeterli düzeyde olduğu bir kent özelliği göstermektedir. Bu gibi çekici faktörler de Erzurum'un çevresinden göç almasına sebep olmaktadır.

Özşahin tarafından Tekirdağ ili kapsamında yapılmış olan çalışmada; yükseltinin, yerleşme sayısı ve alanı üzerinde belirleyici bir faktör olduğu ifade edilmiştir (2014: 111). Nitekim konu Erzurum metropol ilçe yerleşmeleri açısından ele alındığında da yükselti değeri arttıkça yerleşme sayısında bir düşüş meydana geldiği görülmektedir. Dolayısıyla bu durum, jeomorfolojik birimler ile yerleşme alanı arasındaki ilişkiyi de etkilemektedir. Nitekim yükselti ve soğuk iklim koşullarıyla bağlantılı olarak dağlık alanların geçmişten beri yerleşmeler açısından pek tercih edilmediği ve bu nedenle de ele alınan dönemler arasındaki yerleşim alanı değişiminin minimum düzeyde kaldığı görülmektedir.

Metropol ilçelerde bulunan mahalle yerleşmeleri yükselti basamaklarına göre sınıflandırıldığında 1750-1900 m. yükselti aralığında 59 mahalle yer almaktadır. Bu sınıf %41,5 oranla yükselti basamakları

arasındaki en büyük paya sahiptir. Yükselti arttıkça yerleşme sayısındaki azalma gözle görülebilir niteliktedir. Örneğin; 1901-2050 m. yükselti sınıfındaki yerleşme sayısı 40 iken, 2051-2200 m. yükselti sınıfında 26, 2201-2350 m. yükselti sınıfında 16 ve 2350 m. üzerinde ise 1 yerleşme bulunmaktadır (Tablo 5). 1750-1900 m. yükselti sınıfındaki yerleşmeler çoğunlukla ova üzerinde; 1901-2050 m. yükselti sınıfındaki yerleşmeler çoğunlukla birikinti koni ve yelpazesi, alçak aşınım yüzeyi, tepelik alan, yamaç ve tabanlı vadi üzerinde; 2051-2200 m. yükselti sınıfındaki yerleşmeler çoğunlukla alçak aşınım yüzeyi, çentik vadi ve yamaç üzerinde; 2201-2350 m. yükselti sınıfındaki yerleşmeler çoğunlukla çentik vadi, plato ve dağlık alan üzerinde; 2350 m. üzerindeki tek yerleşme ise yamaç üzerinde yer almaktadır. Araştırma sahasında rakımı en az olan yerleşmelere Demirgeçit (1785 m.), Çayırca (1789 m.) ve Ortadüzü (1789 m.) kırsal mahalleleri örnek verilebilirken; Tekederesi (2315 m.), Elmalı (2322 m.) ve Yeşilvadi (2364 m.) kırsal mahalleleri de sahadaki en yüksek rakıma sahip yerleşmeleri oluşturmaktadır. Erzurum şehir alanı ise 1760 m. ila 2060 m. arasında yayılış göstermektedir.

Tablo 5: Erzurum'un Metropol İlçelerindeki Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı.

Yükselti (m)	Yerleşme Sayısı	Oran (%)
1750-1900	59	41,5
1901-2050	40	28,2
2051-2200	26	18,3
2201-2350	16	11,3
2350+	1	0,7
Toplam	142	100

Metropol ilçe sınırları içerisinde yer alan yerleşmelerdeki alansal değişimler bir bütün olarak incelendiğinde; 1985-2022 yılları arasındaki dönemde alansal bakımdan en büyük değişimin (2855 ha) birikinti koni ve yelpazeleri üzerinde olduğu tespit edilmiştir (Tablo 6). Nitekim Erzurum kenti, 1985 yılından itibaren güneye doğru kayda değer bir yayılım göstermiş, bu yayılımın da büyük oranda Palandöken dağı eteklerinde bulunan birikinti koni ve yelpazeleri üzerinde gerçekleştiği tespit edilmiştir (Şekil 9).

Tablo 6: Erzurum'un Metropol İlçelerindeki Yerleşmelerin Jeomorfolojik Birimler Üzerindeki Yayılımı (1985-2022).

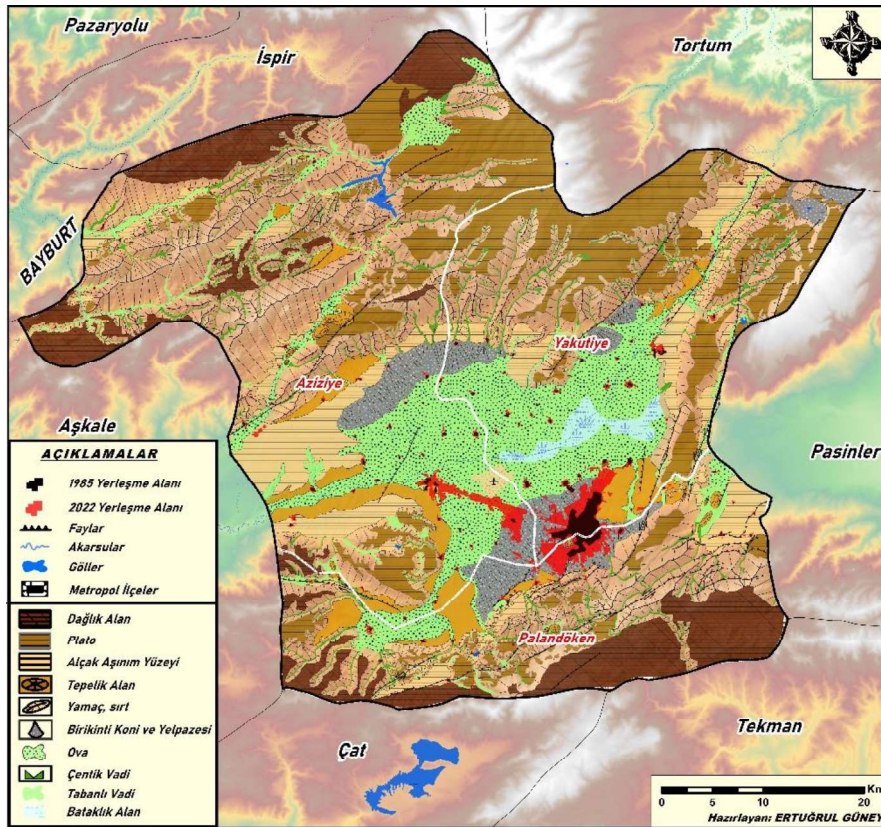
Jeomorfolojik Birimler	1985		2022		Değişim	
	Yerleşim Alanı (ha)	Oran (%)	Yerleşim Alanı (ha)	Oran (%)	Yerleşim Alanı (ha)	Oran (%)
Birikinti Koni ve Yelpazesi	1339,44	62,31	4194,23	55,58	2854,79	213,13
Ova	401,93	18,7	1984,73	26,3	1582,8	393,8
Tepelik Alan	137,87	6,41	564,3	7,48	426,43	309,30
Alçak Aşınım Yüzeyi	124,88	5,81	380,7	5,04	255,82	204,85
Yamaç	40,89	1,9	153,11	2,03	112,22	274,44
Çentik Vadi	41,67	1,94	114,72	1,52	73,05	175,31
Tabanlı Vadi	51,13	2,38	119,06	1,58	67,93	132,86
Plato	8,48	0,39	25,19	0,33	16,71	197,05
Dağlık Alan	3,45	0,16	10,2	0,14	6,75	195,65
Toplam	2149,74	100	7546,24	100	5396,5	251,03

Tarım arazilerinin bulunduğu ve sulu tarımla yüksek düzeyde rekoltenin sağlanabildiği Kuvaterner kökenli alüvyal dolgular, ova alanını teşkil etmektedir. Ekonomik kazancın artırılması ve sürdürülebilir bir ortam oluşturulması adına bu jeomorfolojik birim büyük önem arz etmektedir. Ancak ne yazık ki ova alanının geçmişe göre daha fazla yerleşime açıldığı görülmektedir (Tablo 6). Bunda kırsal kesimde inşa edilen kaçak yapıların, Ilıca Mahallesi ve Dadaşkent semtindeki kentsel yayılım sürecinin etkili olduğu düşünülmektedir. Gelişimini ova alanı üzerinde sürdüren Ilıca Mahallesi ve Dadaşkent semt alanı, bu birim üzerindeki değişimde önemli bir paya sahiptir. Nitekim 1985-2022 yılları arasında sadece Ilıca, Saltuklu ve Selçuklu Mahalleleri özelinde 859 ha bir değişim tespit edilmiştir. Bu değer, araştırma sahası içerisinde yer alan ova alanı üzerindeki toplam değişime oranlanacak olursa %54 gibi yüksek bir değere ulaşılmaktadır.

Ova tabanı ve yüksek dağlık saha arasında kalan orta eğimli (%6-18) arazilerde, tepelik alanlar ve alçak aşınım yüzeyleri en fazla yayılış gösteren birimleri oluşturmaktadır. Özellikle kent merkezi yakınında bulunan Kiremitlik Tepe ve Topdağı (Aziziye-Mecidiye tabyalarının bulunduğu tepelik alan) üzerinde 186 ha. bir değişim tespit edilmiştir. Buna ek olarak Tuzcu (18 ha.) ve Çayırtepe (16 ha.) Mahallelerinde de büyük oranda tepelik alanlar yerleşime açılmıştır. Sonuç olarak metropol ilçe sınırları içerisinde yer alan tepelik alanlar toplamda 426 ha. değişim gözlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre bu değişimin, %52 oranında kent merkezi ve çevresindeki tepelik alanlar üzerinde gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Şekil 9: 1985-2022 Yılları Arasında Erzurum Metropol İlçelerindeki Yerleşmelerin Jeomorfolojik Birimler Üzerindeki Alansal Yayılımı.

Diğer jeomorfolojik birimler üzerindeki alansal değişimler ele alındığında, alçak aşınım yüzeylerinde yaklaşık 256 ha. yerleşime açılmıştır. Bu değişim değerinin %40'lık dilimi ise Dumlu (57 ha) ve Gelinkaya (46 ha) Mahallelerindeki 103 ha'lık alçak aşınım yüzeyi üzerindeki yerleşme alanlarına karşılık gelmektedir. Ulaşılan değişim değerlerinden hareketle son 5 birimi ise sırasıyla; yamaç (112 ha), çentik vadi (73 ha), tabanlı vadi (68 ha), plato (17 ha) ve dağlık alan (7 ha) oluşturmaktadır.

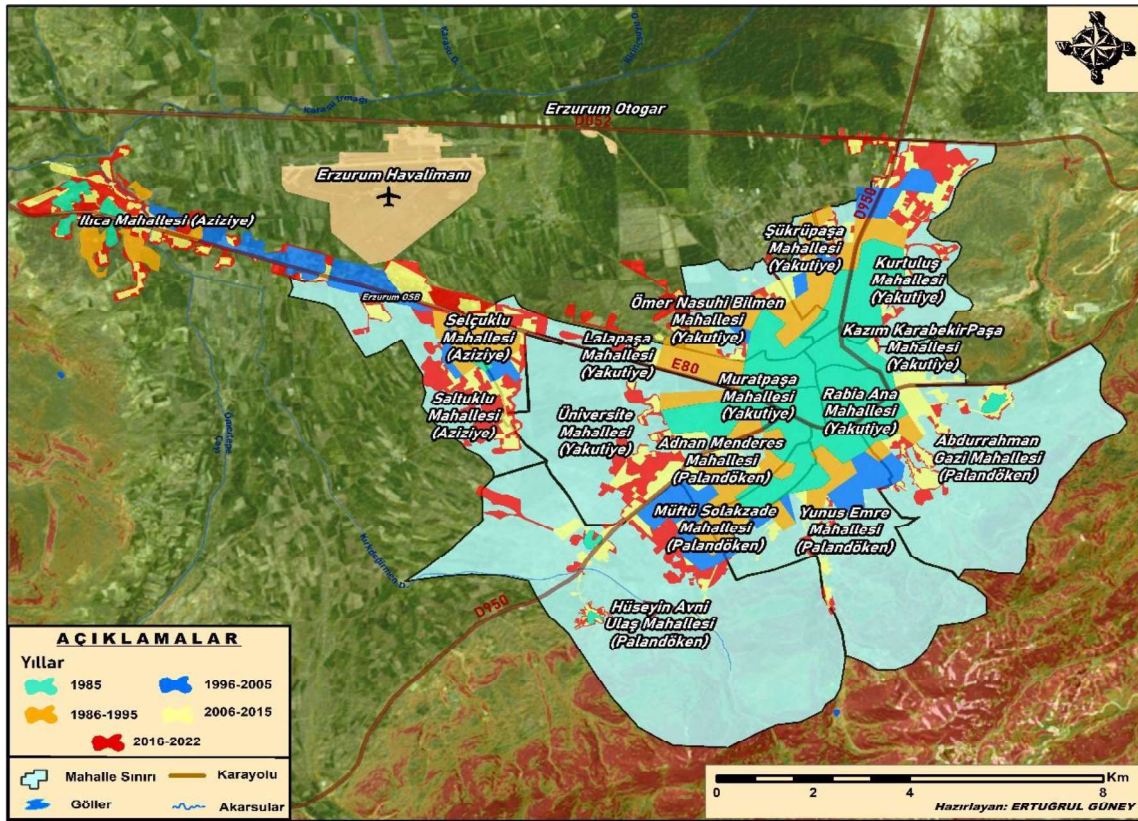
3.5. Erzurum Metropol İlçeleri Kent Formunun Zamansal Değişimi

Sanayi devrimi ile başlayan süreçte yoğun bir şekilde göç hareketine katılan nüfus, özellikle metropol kentlerde merkezi yerleşim alanı çerperinde kentleşme olgusuna dahil olmuş ve kent yayılım

dinamizmini önemli ölçüde belirlemiştir. Yeni yerleşim yeri seçiminde insan faktörünün önemli bir parametre olduğu açıktır. Bununla birlikte yataydaki yayılım ve gelişim sürecinin sadece insan kaynaklı tercihlerin sonucu olduğu düşünülmemelidir. Kentsel yayılım sürecinde; ulaşım aksları, devlet destekli yatırım faaliyetleri, yerel ölçekli projeler ve yayılım potansiyeli alanında bulunan coğrafi özellikler de önemli bir etken olarak görülmektedir (Göktuğ, 2002).

Tarihi kaynaklarda geçen bilgilere göre; Yakutiye ilçesine bağlı Rabia Ana, Lalapaşa ve Muratpaşa mahalleleri şehir merkezinin çekirdeğini oluşturmaktadır (Şekil 10). Nitekim Yakutiye Medresesi ve Lalapaşa Cami (Lalapaşa Mahallesi); Rüstempaşa Bedesteni, Çifte Minareli Medrese, Erzurum Kalesi ve Üç Kümbetler (Rabia Ana Mahallesi); Tarihi Muratpaşa Hamamı (Muratpaşa Mahallesi) gibi tarihi yapılar, 13. yy'dan itibaren kent alanının bu lokasyondan gelişip yayıldığı kanıtlar nitelikindedir. 1985 yılı öncesinde iskâna açılan Erzurum Havalimanı da (1966 yılında hizmete girmiştir) ova alanında 746 ha'lık bir alanı işgal etmektedir. Erzurum Havalimanı'nın alansal değeri dâhil edilmeden elde edilen bulgulara göre; 1985 yılında kent alanı 1.432 ha'lık bir sahaya yayılmaktadır (Tablo 7). Bu yıllarda henüz genç bir semt olan Dadaşkent ise 13 ha'lık alanıyla küçük bir yerleşme niteliğindedir. 1985 yılındaki kent formu ise daha çok her yöne gelişim gösteren konsantrik formu ifade edilebilir (Şekil 10).

Şekil 10: Erzurum kent merkezinde 1985-2022 yılları arasındaki kentsel yayılım süreci.

1985-1995 devresinde Erzurum şehri, kuzey ve güney yönünde yayılım göstermiş ve önemli bir alanı bünyesine katmıştır. Bu devrede kent, 1.144 ha büyüyen toplam alanını 2.576 hektara çıkarmıştır (Tablo 7). Nitekim Şükrüpaşa Mahallesi'nin büyük bir bölümü bu dönemde yerleşime açılmıştır (129 ha değişim). Ayrıca Müftü Solakzade Mahallesi'nde (Fotoğraf 1) 74 ha bir gelişim yaşanarak 20. yy. sonu (1995) itibariyle mahalle büyük oranda oluşumunu tamamlamıştır. 1985 yılında 13 ha'lık bir alan kaplayan Dadaşkent semti, bünyesine 133 ha daha katarak önemli bir alansal değişim yaşamıştır. 1985 öncesinde konsantrik formu ile karakterize olan kent fizyonomisinde ışınal yayılım kolları belirginleşmiş; ulaşım altyapısıyla bağlantılı olarak da şehir, bu ulaşım aksları boyunca yayılmaya devam etmiştir. Kent merkezinin doğusunda yer alan Topdağı ise kentin doğu ve güneydoğu yönünde gelişimini büyük oranda engellemiştir. Nitekim söz konusu tepelik alanın büyük bir kısmı (387 ha.), Nenehatun Tarihi Milli Parkı sınırları içerisinde kalmaktadır (Doğanay & Zaman, 2013: 236). Milli Park'ın imara kapalı olması

nedeniyle de Topdağı, kentsel yayılım sürecinde sınırlandırıcı role sahip coğrafi-tarihi bir eşik olarak nitelenebilir.

Fotoğraf 1: Müftü Solakzade Mahallesi (Çekim yönü kuzey), 21.05.2021.

Tablo 7: Erzurum Şehir Alanının Yıllara Göre Değişimi (1985-2022).

Yıllar	Kent Alanı (ha)	Değişim (ha)	Değişim Oranı (%)
1985	1 432	-	-
1995	2 576	1 144	44,41
2005	3 318	742	22,36
2015	4 391	1 073	24,44
2022	5 561	1 170	21,04
Toplam	-	4 129	288,33

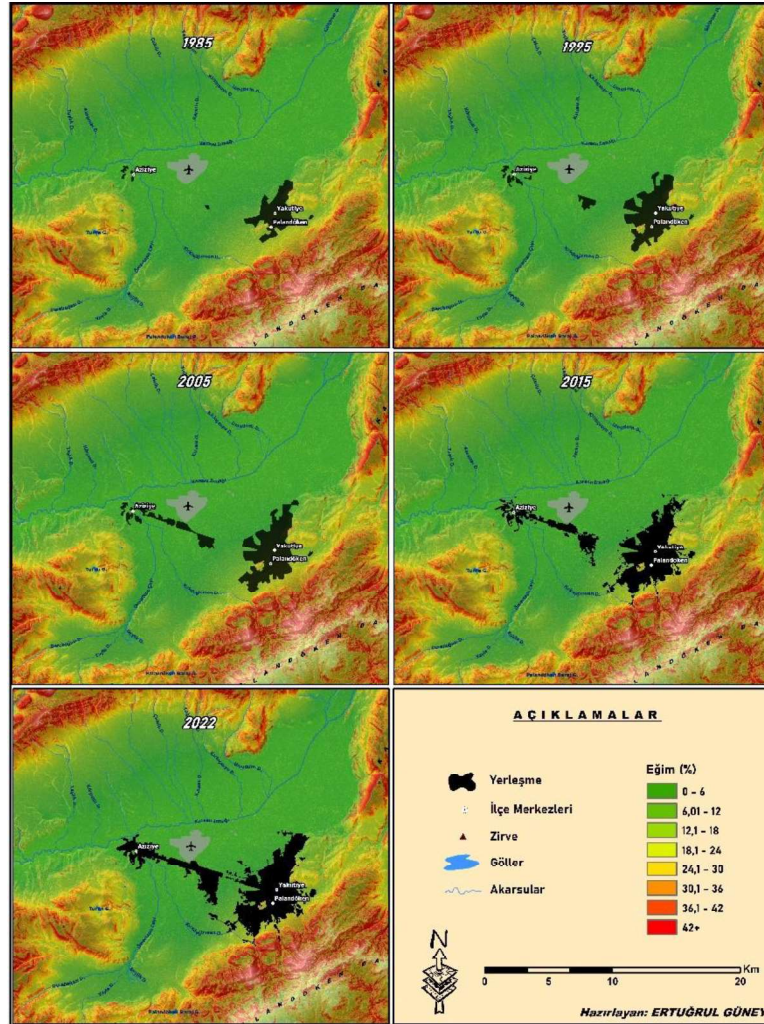
1995-2005 devresinde kent, bünyesine 742 ha katarak toplam alanını 3318 hektara çıkarmıştır (Tablo 7). Bu değer çalışma kapsamında dönemlik olarak ele alınan en düşük sayısal değeri oluşturmaktadır. Bu dönemde Palandöken ilçesine bağlı Kayakyolu (Yunus Emre Mahallesi) ve Yıldızkent (Hüseyin Avni Ulaş Mahallesi) semtleri ile Yakutiye ilçesine bağlı Şükrüpaşa ve Kurtuluş Mahallelerinde gözle görülebilir alansal değişiklikler meydana gelmiştir. Ayrıca 1995-2005 devresini kapsayan dönemde E80 ve D950 karayolları boyunca kentsel yayılım süreci belirgin şekilde devam etmiştir. Bu dönem sonunda kent formu doğu ve güneydoğu yönü kesik yarım yıldızvari bir görünüm kazanmıştır (Şekil 11).

Erzurum kenti 2005-2015 devresinde, bünyesine 1.073 ha katarak toplam alanını 4.391 hektara çıkarmıştır (Tablo 7). Bu dönem içerisinde Dadaşkent semtinde yer alan Saltuklu ve Selçuklu Mahalleleri, alanlarını 2 kat (198 ha değişim) artırmışlardır. Kuzey yönünde Şükrüpaşa ve Kurtuluş Mahalleleri, alanlarını genişletmeye devam etmiştir (154 ha değişim). Güney yönünde ise Yıldızkent (Hüseyin Avni Ulaş Mahallesi), Yenişehir (Adnan Menderes ve Müftü Solakzade Mahalleleri) ve Kayakyolu (Yunus Emre Mahallesi) semtlerinde kayda değer büyüklükteki alanlar yerleşime açılmıştır.

Diğer dönemlerden farklı olarak 7 yıllık bir zaman dilimi ele alınmasına rağmen 2015-2022 devresi, en büyük alansal değişimin yaşandığı dönem olarak dikkat çekmektedir. Nitekim Dadaşkent semti bünyesine 260 ha daha katarak en önemli yayılımını bu dönemde gerçekleştirmiştir. Bu dönemde; Kurtuluş Mahallesi (Hilalkent), Üniversite Mahallesi ve Hüseyin Avni Ulaş Mahallesi önemli oranda yerleşime açılmıştır. Buna ek olarak Atatürk Üniversitesi tarafından, öğrencilerin çağın gereklerine uygun bir şekilde eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürebilmesi için Yeni Nesil Üniversite Tasarım ve

Dönüşüm Projesi kapsamında kampüs alanında yeni altyapı ve teknoloji olanaklarının yer aldığı fakülte binaları inşa edilmiştir (Atatürk Üniversitesi, 2021). Bu yapılarla birlikte üniversite batı yönlü bir yayılım içerisine girmiştir. Ayrıca öğrencilerin konaklama ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yeni KYK yurtları inşa edilmiştir. Bu dönemde yapımı tamamlanan KYK yurtları ve yeni fakülte binaları ise kentsel gelişim sürecine 138 ha katkı sağlamıştır. Yine 2020 yılı itibariyle yapımı tamamlanmış olan ve 20 ha üzerine kurulu olan Erzurum Şehir Hastanesi de bu dönem kapsamında kentsel yayılım sürecine etki eden bir diğer yapıyı oluşturmaktadır. Henüz faaliyete geçmemiş olan Aziziye Ceza İnfaz Kurumu'nun inşasına ise 2018 yılında başlanmış ve 2022 yılı itibariyle yapımı büyük oranda tamamlanmıştır. 26 ha üzerine kurulmuş olan bu yapı, kentsel yayılım sürecine önemli derecede katkıda bulunmuştur.

Şekil 11: Erzurum Şehir Alanının 1985-2022 Yılları Arasındaki Değişimi.

Yeni mahallelerden biri olan ve büyük oranda 1996 yılından sonra gelişim gösteren Hüseyin Avni Ulaş Mahallesi, kent merkezinin güneybatı kısmında bulunmaktadır. Bu mahallede yer alan ve 2018 yılında yapımı tamamlanan Yıldızkent TOKİ konutları ise günümüzde şehrin güneybatı sınırını oluşturmaktadır (Fotoğraf 2).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünyamız sürekli bir değişim ve gelişim süreci içerisinde. Son dönemde artan teknoloji koşullarına bağlı olarak bu gelişim süreci çok daha hızlı bir şekilde yaşanmaktadır. Bu değişim ve gelişimin en çok yaşandığı alanlardan biri de yerleşmelerdir. Tabii ki bunda nüfusun sürekli artıyor olmasının da büyük bir etkisi olmuştur. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de kentleşme eğiliminin bariz olması, bu sürecin kentsel alanlarda daha fazla ve hızlı yaşanmasına neden olmaktadır. Özellikle de metropoller, değişim ve dönüşümün maksimum düzeyde yaşandığı yerleşim alanlarına karşılık gelmektedir.

Morfolojinin elverdiği düzeyde gerçekleşen bu gelişim, kent iskân manzarasında zaman boyutuyla birlikte dinamik bir yapı tayin etmektedir.

Fotoğraf 2: Hüseyin Avni Ulaş mahallesindeki Yıldızkent TOKİ konutları (Çekim yönü kuzeybatı), 21.05.2021.

Araştırma sahamızı oluşturan Erzurum metropol ilçelerindeki yerleşmelerde de 1985-2022 yılları arasında önemli oranda alansal büyümenin yaşandığı görülmektedir. Nitekim bahsi geçen 37 yıl içerisinde araştırma sahasındaki yerleşmeler, bünyelerine toplamda 5.397 ha yeni alan katmışlardır. Bunun 4.129 ha'nı kentsel gelişim alanı oluştururken, kırsal mahallelerdeki değişim 1.268 ha olarak gerçekleşmiştir. Gelişimin genellikle jeomorfolojik birimlerle uyumlu bir şekilde gerçekleştiği görülmekle birlikte, bazı alanlarda baskı oluşturduğu da ortadadır. Nitekim bu süreçte Erzurum kentinin de üzerinde yayılış gösterdiği birikinti koni ve yelpazesi (2.855 ha), ova (1.583 ha) ve tepelik alan (426 ha) en fazla yerleşime açılan jeomorfolojik birimleri oluştururken; dağlık alan (7 ha) ve platolar (17 ha) en az yerleşime açılan jeomorfolojik birimleri teşkil etmektedir. Diğer jeomorfolojik birimlerden alçak aşınım yüzeyi (256 ha), yamaç (112 ha), çentik vadi (73 ha) ve tabanlı vadi (68 ha) ise morfolojinin elverdiği düzeyde, çoğunlukla kırsal mahalleler tarafından yerleşime açılmıştır.

Şüphesiz ki, belirlenen jeomorfolojik birimler içerisinde en hassas ve kırılğan yapıya sahip olanı ova alanıdır. Nitekim ova alanlarının amaca uygun kullanımı oldukça önemlidir. Yerleşim alanlarının ova alanına yayılması, tarımsal potansiyeli olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca zeminin gevşek dokuya sahip olması ve sıvılaşma açısından risk teşkil etmesi de önemli bir dezavantajdır. Bu da herhangi bir sismik faaliyet sonucunda yüzeyde hissedilen deprem şiddetini arttıracak, daha fazla can ve mal kaybının yaşanmasına neden olacaktır.

Araştırma sahasında, 1985-2022 yılları arasındaki 37 yıllık zaman diliminde 1.583 ha ova alanı yerleşime açılmıştır. Bu değişime ana etken olarak Aziziye ilçe merkezi, Dadaşkent semti ve Erzurum Organize Sanayi Bölgesi'nin ova alanı üzerinde gelişimini sürdürmesi söylenebilir. Ulaşım akslarının da söz konusu yayılım sürecinde etkili olduğu görülmektedir. Bununla birlikte ova alanı içerisinde birçok kırsal mahalle (40'a yakın) de bulunmaktadır. Hem ova alanının sürdürülebilir bir yaklaşım ile amaca uygun kullanımı hem de depremsellik açısından risk teşkil eden mahallelerin güvenliği için bu yerleşmeler ile ilgili rasyonel planlamaların yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda öncelikle bu yerleşmelerdeki mevcut yapıları sağlamlaştırma yoluna gidilmeli ve çok katlı yapılara imar izni verilmemelidir. Ayrıca gerekli jeofizik ve jeolojik çalışmalar yapılarak risk düzeyi yüksek lokasyonlarda bulunan yerleşmelerin, kuzeyde Dumlu-Kavak Dağı etekleri (bu kesimdeki kırsal mahalleler için) ile güneyde yer alan Palandöken Dağı eteklerine doğru yayılımın yönlendirilmesi uygun olacaktır.

Erzurum kent formu, kamu yatırımlarının ve ulaşım akslarının etkisiyle son yarım asırda sürekli bir değişim ve gelişim içerisinde yer almıştır. Çalışma kapsamında başlangıç olarak alınan 1985 yılındaki kent formu daha kompakt bir yapıya sahipti. Karayolları bu yıllardan itibaren devlet yatırımlarının odak noktası olmuş, bu durum da takip eden yıllarda kent formunu şekillendirmiştir. Nitekim karayolu özelinde ulaşım olanaklarının artmasıyla D950 (Artvin-Erzurum-Bingöl) ve E80 (Erzurum-Erzincan) aksları üzerinde yapılaşma söz konusu olmuştur. Yine 1980'li yıllarda Dadaşkent semti kurulmaya başlanmış ve kısa süre içerisinde kent merkezinden 7 km uzakta bir uydu kent meydana gelmiştir. Takip eden süreçte 1985-2005 döneminde kent formunda bir saçaklanma meydana gelmiştir. 2000'li yıllardan itibaren ise saçaklanma kolları daha belirgin hale gelmiş, yayılım yönü ana karayolu akslarını izlemiştir. Sonuç olarak 2022 yılı itibari ile doğu yönü kesik her yöne yayılım gösteren bir kent formu ortaya çıkmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus yayılım yönünün ova tabanına doğru olmasıdır. Buna göre, yapılacak planlamalarla kuzey-kuzeybatı yönlü yayılım engellenmeli, aynı zamanda güney-güneybatı yönlü bir kentsel gelişim desteklenmelidir. Buna ek olarak Erzurum kenti kapsamında ulaşım ve altyapı maliyetinin minimuma indirilmesi için geleceğe dönük kompakt bir kent formu planlanması da uygun olacaktır.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- ALGANCI, U. (2018). "Arazi Örtüsü Değişimlerinin Çok Zamanlı Landsat 8 Uydu Görüntüleri ile Belirlenmesi: İstanbul Örneği", *Harita Dergisi*, (160): 24-33.
- ALTAŞ, N. T. (2015). *Coğrafi Çevre Unsurlarıyla Şehirleşme Etkileşimi Bakımından Erzurum Şehri*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- ANONİM, (1968). *İlimiz Erzurum*, Özgül Yayınları, Isparta.
- ATALAY, İ. (1978). *Erzurum Ovası ve Çevresinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- ATALAY, İ. ve MORTAN, K., (2003). *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- CÜREBAL, İ., EFE, R., SOYKAN, A. ve SÖNMEZ, S. (2008). "Balıkesir Kent Merkezi Yerleşim Alanı ile Jeomorfolojik Birimler Arasındaki İlişkinin CBS ve UA Yöntemleriyle Belirlenmesi", *Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu* (20-23 Ekim 2008), Çanakkale.
- ÇOLAK, H. E. ve MEMİŞOĞLU, T. (2018). "Trabzon İlinde Tarımsal Arazi Kullanımındaki Zamansal Değişimin CBS ile Belirlenmesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 946-958.
- ÇORUH, H. (2002). "Erzurum'daki Türk ve Ermeni Nüfusu Gösteren 1847 Tarihli Nüfus Defteri. *Ermeni Araştırmaları*", (6): 95-115.
- DOĞANAY, H. ve ORHAN, F. (2021). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- DOĞANAY, H. ve ZAMAN, S. (2013). *Türkiye Turizm Coğrafyası*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1967). "Erzurum Şehirleşmesi ve Gecekondu Problemi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 26 (1-4), İstanbul.
- GÖK, Y., ZAMAN, S. ve ALTAŞ, N. T. (2007). "Aşkale Depremlerinden Sonra İnşa Edilen Konutların Sosyo-Ekonomik Yönden İncelenmesi", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12 (18): 111-133.
- GÖKTUĞ, M. (2002). Kent İçi Ulaşım Sorunları, Çözümleri ve Erzurum Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- GÖNEY, S. (2019). *Şehir Coğrafyası 1*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- GÜLERSOY, A. E. (2014). "Seferihisar'da Arazi Kullanımının Zamansal Değişimi (1984-2010) ve İdeal Arazi Kullanımı için Öneriler", *Samsun Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31): 155-180.
- GÜNEY, E. (2004). *Türkiye Hidrocoğrafyası*, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- KAÇMAZ, M. ve DÖKER, M. F. (2021). "Sapanca Gölü Havzası'nda Arazi Kullanımı ve Mekânsal Değişim", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 19 (1): 161-194.
- KARA, F. ve KARATEPE, A. (2012). "Uzaktan Algılama Teknolojileri ile Beykoz İlçesi (1986-2011) Arazi Kullanımı Değişim Analizi", *Marmara Coğrafya Dergisi*, (25): 378-389.

- KARACA, S. ve BAYRAM, H. (2019). "Erzurum Havzası'nda Yerleşme ve Zemin İlişkisi", *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, 3(2): 80-98.
- KARAMAN, E. ve KİBİCİ, Y. (2013). *Temel Jeoloji Prensipleri*, CEM Web Ofset San. ve Tic. Ltd. Şti, Ankara.
- KARPAT, K. H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları:133, İstanbul.
- KOÇ, D. E. ve GÜNDÜZ, Z. (2022). "Marmara Adası'nda Jeomorfolojik Birimler ile Arazi Kullanımı Arasındaki İlişki", *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(9): 1279-1292.
- KODAY, Z. (2009). "İdari Coğrafya Özellikleri Bakımından Aziziye Metropol İlçesi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2): 67-80.
- KURT, S. ve DUMAN, E. (2016). "Sakarya İli'nde Kentsel Gelişim Sürecinin Arazi Kullanımı ve Jeomorfolojik Birimler Üzerindeki Etkisinin Zamansal Değişimi", *Marmara Coğrafya Dergisi*, (34): 268-282.
- KÜÇÜK, C. (1977). "Tanzimat Devrinde Erzurum'un Nüfus Durumu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (7-8): 1976-1977.
- KÜÇÜK, C. (1995). "Erzurum", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11, 321-329.
- ÖZDEMİR, A. M. ve BAHADIR, M. (2008). "Yalova İli'nde Arazi Kullanımının Zamansal Değişimi (1992-2007)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, (17): 1-15.
- ÖZER, Ç. (2019). "Erzurum ve Çevresi Yerel Zemin Etkilerinin SSR ve HVSZ Yöntemleri Kullanılarak Araştırılması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, 21(61): 247-257.
- ÖZŞAHİN, E. (2014). "CBS Kullanılarak Şehir ve Jeomorfoloji Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Tekirdağ Şehri Örneği", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (6): 93-122.
- ÖZŞAHİN, E. ve ÖZDER, A. (2011). *Fiziki Coğrafya Araştırmaları, Sistemik ve Bölgesel içinde "Antakya Şehri ve Jeomorfolojik Birimler Arasındaki İlişkinin Zamansal Değişimi (Hatay)"*, Türk Coğrafya Kurumu Yayınları, (5): 657-680.
- PAMUK, B. (2006). *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- REİS, M., DUTAL, H., ABİZ, B. ve BOLAT, N. (2016). "Kahramanmaraş İli Göksun İlçesi'nde Arazi Kullanımında Meydana Gelen Zamansal Değişimin Uzaktan Algılama Teknikleri ve Coğrafi Bilgi Sistemi İle Belirlenmesi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 19(2): 35-41.
- SEVİNDİ, C. (2018). "Erzurum Ovası'nda 1947-2015 Yılları Arasında Arazi Kullanımındaki Değişimler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22-Özel Sayı): 2855-2873.
- SÖZER, A. N. (1963). "Erzurum Ovası'nda Tarih Öncesi Kır Yerleşmeleri", *Türk Coğrafya Dergisi*, (22-23): 205-216.
- SÖZER, A. N. (1970). *Erzurum Ovası'nın Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

- ŞAHİN, C. ve DOĞANAY, H. (2003). *Türkiye Coğrafyası*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.
- ŞAHİN, Y. (2017). *Kentleşme Politikası (6. Baskı)*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- ŞAROĞLU, F. ve GÜNER, Y. (1981). “Doğu Anadolu’nun Jeomorfolojik Gelişimine Etki Eden Ögeler; Jeomorfoloji, Tektonik, Volkanizma İlişkileri”, *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, 24, 39-50.
- ŞENYİĞİT DOĞAN, S. ve YILMAZ, S. (2019). “CBS ve Uzaktan Algılama Yöntemleri ile Arazi Örtüsü Alan Kullanım Değişimlerinin Belirlenmesi: Bingöl Kent Merkezi Örneği”, *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 6(3): 536-545.
- ŞİMŞEK, G. (2019). “Erzurum Kenti Mekansal Gelişimi ve Bu Gelişimi Belirleyen Etmenlere İlişkin Bir Çözümleme”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20): 169-204.
- TAŞ, B. (2006). “Tosya İlçesi’nde Jeomorfolojik Birimlerin Arazi Kullanımı Üzerine Etkileri”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4(1): 43-66.
- TÜRKMEN, S. N. ve TEKKANAT, S. S. (2018). “Tarih Boyunca Kent Formlarının Biçimlenişi Üzerine Bir İnceleme”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4): 107-124.
- UĞUR, A. ve ALİAĞAOĞLU, A. (2019). *Şehir Coğrafyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- UNITED NATIONS. (2018). “World urbanization prospects: The 2018 revision”, *United Nations*, New York.
- YAHYAGİL, M. Y. (1998). “Kentlerin Kültürün Gelişmesindeki Etkileri”, *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (25): 105-120.

İnternet Kaynakları

- (2020, Kasım 26). Türkiye İstatistik Kurumu: <https://tuikweb.tuik.gov.tr> adresinden alındı
- (2021, Ocak 2). United States Geological Survey: <https://earthexplorer.usgs.gov/> adresinden alındı
- (2021, Ocak 5). ASF Data Search: <https://search.asf.alaska.edu/#/> adresinden alındı
- (2021, Ocak 12). Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü: <https://www.mta.gov.tr/> adresinden alındı
- (2021, Mayıs 25). Atatürk Üniversitesi: <https://atauni.edu.tr/tr/ataturk-universitesi-egitim-aginigenisletmeye-devam-ediyor> adresinden alındı
- (2023, Şubat 27). Türkiye İstatistik Kurumu: <https://tuikweb.tuik.gov.tr> adresinden alındı
- (2023, Nisan 28). Türkiye İstatistik Kurumu: <https://tuikweb.tuik.gov.tr> adresinden alındı

Kanunlar

- Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. (2008). *T.C. Resmî Gazete* (26824, 22 Mart 2008).
- Köy Kanunu. (1924). *T.C. Resmî Gazete* (68, 7 Nisan 1924).
- Milli Parklar Kanunu. (1983). *T.C. Resmî Gazete* (2873, 11 Ağustos 1983).
- On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2012). *T.C. Resmî Gazete* (28489, 6 Aralık 2012).

Yedi İlde Büyükşehir Belediyesi Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. (1993). *T.C. Resmî Gazete* (21693, 9 Eylül 1993).

EXTENDED SUMMARY

Settlements have a dynamic structure and are in a constant change and development like living organisms. Especially in metropolitan settlements, although many factors are effective in this change and expansion process, which is more obvious, it should not be ignored that geomorphological forms are also an important factor. It is also known that sometimes this spatial expansion process puts pressure on geomorphological units (lowland and alluvial cone/fan etc.). The situation becomes more important when it is considered that these areas carry more earthquake risk than the geomorphological units (mountain-slope) of the bedrock formation. A similar expansion was observed in the settlements within the boundaries of Erzurum metropolitan district. As a matter of fact, the urban expansion in the city of Erzurum is growing towards the lowland, unlike the safe areas. In this study, the expansion process in the settlements between 1985 and 2022 will be revealed using remote sensing and GIS methods, and the current and possible consequences of this will be emphasized. In this context, the structuring in the city area of Erzurum province will be examined and the change in the city form will be revealed. In addition, the effects of geomorphological units on settlements will be analyzed in terms of disaster safety.

It is seen that a significant amount of spatial growth was experienced in the settlements in Erzurum metropolitan districts, which constitute our research area, between the years 1985-2022. As a matter of fact, within the mentioned 37 years, the settlements in the research area have added 5397 ha of new area to their structure. While 4129 ha of this was urban expansion area, the change in rural neighborhoods was 1268 ha. Although it is seen that the expansion generally takes place in harmony with the geomorphological units, it is obvious that it creates pressure in some areas. As a matter of fact, in this process, while the alluvial cone and fan (2855 ha), lowland (1583 ha) and hilly area (426 ha) on which the city of Erzurum spread, constituted the geomorphological units that were opened to the most settlements; Mountainous areas (7 ha) and plateaus (17 ha) constitute the least inhabited geomorphological units.

In the research area, 1583 ha of lowland was opened to settlement in the 37-year period between 1985-2022. It can be said that Aziziye district center, Dadaşkent district and Erzurum Organized Industrial Zone continue their expansion on the lowland as the main factor in this change. It is seen that transportation axes are also effective in the said diffusion process. However, there are many rural neighborhoods (close to 40) within the lowland. Rational planning should be made for these settlements both for the sustainable use of the lowland and for the safety of the neighborhoods that pose a risk in terms of seismicity. In this context, first of all, the existing structures in these settlements should be strengthened and multi-storey structures should not be given zoning permits. In addition, by conducting the necessary geophysical and geological studies, it would be appropriate to direct the spread of the settlements located in high-risk locations towards the foothills of Dumlu-Kavak Mountain in the north (for rural neighborhoods in this area) and Palandöken Mountain in the south.

Erzurum city form has been in a constant change and expansion in the last half century with the effect of public investments and transportation axes. The city form in 1985, which was taken as a starting point within the scope of the study, had a more compact structure. Highways have been the focus of state investments since these years, and this has shaped the city form in the following years. Again in the 1980s, the Dadaşkent district began to be established and in a short time, a satellite city 7 km away from the city center was formed. In the following period, a fringing in the urban form occurred in the period of 1985-2005. Since the 2000s, the fringing branches have become more prominent, and the spreading direction has followed the main highway axes. As a result, as of 2022, a city form with an eastern direction and spreading in all directions has emerged.

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

16/2 - Aralık 2023 - E-ISSN-2148-9289

**BRICS ÜLKELERİ İLE TÜRKİYE’NİN EKONOMİK PERFORMANSININ DIŞ
TİCARET VERİLERİ KAPSAMINDA TOPSIS YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ**

**BRICS Countries and Turkey's Economic Performance Investigated Using
Foreign Trade Data Using The Topsis Method**

FEYZİ YAŞAR

*Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Göksun Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi
Bölümü*

*Asst. Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Göksun Vocational School, Accounting and Tax
Department*

fezyiyasar1246@gmail.com

Orcid: 0000-0001-6465-5813

İSMET BOLAT

*Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Göksun Meslek Yüksekokulu, Finans - Bankacılık
ve Sigortacılık Bölümü*

*Asst. Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Göksun Vocational School, Department of Finance,
Banking and Insurance*

46ibolat@gmail.com

Orcid: 0000-0002-5502-6211

Atf/©: Yaşar, Feyzi; Bolat, İsmet (2023). *BRICS Ülkeleri ile Türkiye'nin, Ekonomik Performansının Dış
Ticaret Verileri Kapsamında Topsis Yöntemi ile İncelenmesi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi, Yıl 16, Sayı 2, ss. 181-194*

Citation/©: Yaşar, Feyzi; Bolat, İsmet (2023). *BRICS Countries and Turkey's Economic Performance
Investigated Using Foreign Trade Data Using The Topsis Method, Erzincan University Journal of Social
Sciences Institute, Year 16, Issue 2, pp. 181-194*

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma - Research
Geliş Tarihi-Received Date : 05.10.2023
Kabul Tarihi-Accepted Date : 11.11.2023
Sayfa Numarası-Page Numbers: 181-194
Doi : 10.46790/erzisosbil.1371542

Notlar/Notes

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

BRICS ÜLKELERİ İLE TÜRKİYE’NİN EKONOMİK PERFORMANSININ DIŞ TİCARET VERİLERİ KAPSAMINDA TOPSIS YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ

BRICS Countries and Turkey's Economic Performance Investigated Using Foreign Trade Data Using The Topsis Method

FEYZİ YAŞAR – İSMET BOLAT

Öz:

Bu çalışmanın amacı, BRİCS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ülkeleri ile Türkiye'nin dış ticaret verileri, mal ticareti ve kişi başı GSMH verilerinin karşılaştırılması ve hangi ülkelerin daha iyi bir ekonomik performans sergilediğinin tespit edilmesidir. Çalışmada analiz yöntemi olarak çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSİS yöntemi kullanılmıştır. Çalışma için, kişi başına düşen GSMH, mal ve hizmet ihracatı, mal ve hizmet ithalatı, yüksek teknoloji ihracatı olmak üzere dört kriter belirlenmiştir. Bu kriterler kapsamında BRİCS-T ülkelerinin 2010-2020 yılları verileri kullanılmıştır. Veriler Dünya Bankası veri setinden elde edilmiştir. Elde edilen veriler kapsamında incelenen dönemde BRİCS-T ülkeleri sıralanmış ve verilerin karşılaştırması yapılmıştır. Analiz neticesinde ülkelerin ekonomik performansları değerlendirildiğinde, Çin ve Rusya'nın en iyi performans gösteren ülkeler olduğu görülürken, Güney Afrika ve Hindistan'ın en düşük performansla sahip ülkeler olduğu görülmüştür. Brezilya ve Türkiye'nin ekonomik performansları yıllar itibarıyla değişiklik göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, GSMH, BRİCS-T ülkeleri, Ekonomik Performans

Abstract:

This study compares the foreign trade, goods trade, and GNP per capita statistics of the BRICS (Brazil, Russia, India, China, and South Africa) nations with Turkey to see which ones perform better economically. The study's analysis method was the TOPSIS method, one of the multi-criteria decision-making techniques. GNP per capita, exports of goods and services, imports of goods and services, and high technology exports were the four criteria chosen for the study. The BRICS-T countries' 2010–2020 data were used in the context of these criteria. The World Bank dataset served as the source of the data. The BRICS-T countries in the studied period were listed within the parameters of the data collected, and the data were contrasted. China and Russia had the highest economic performances, while South Africa and India had the worst, according to the methodology, which was used to evaluate each nation's economic performance. Brazil's and Turkey's economic results have changed throughout time.

Keywords: International Trade, GNP, BRICS-T Nations, and Economic Performance

1. GİRİŞ

Temelde kültürel, siyasi ve ticari ilişkileri teşvik etmek üzere belli temel esaslarda işbirliği yapmak amacıyla kurulan BRICS forumu üyesi ülkelerin ekonomik gelişimleri son yıllarda dikkat çekici düzeyde artmıştır. Birçok araştırmaya konu olan BRICS üyesi ülkeler uluslararası piyasalarda daha fazla söz sahibi olmaya başlamışlardır. BRICS formunda, Güney Afrika, Çin, Hindistan, Rusya ve Brezilya olmak üzere beş ülke bulunmaktadır. Bu beş ülkenin dikkat çeken özellikleri ise, yüksek tüketim hacimleri, hızlı milli gelir artışları, yüksek nüfus, zengin doğal kaynaklar olarak sıralanmaktadır (Aşçı, 2019:40).

BRICS ülkelerinin temel amaçlarından biri de gelişmekte olan ülkelere tıpkı IMF ve Dünya bankası gibi finansal destek sağlamak ve dünya ekonomisinde daha fazla söz sahibi olabilmektir. Batılı ülkeler arasında yaşanan görüş ayrılıkları ve ekonomik çatışmaların aksine gelişmekte olan ülkelere bu konularda işbirliği giderek artmaktadır. Bu yönüyle BRICS ülkeleri hala istediği seviyeye ulaşmamış olsalar da ABD ve batılı ülkelerin dünya ekonomik sistemi üzerindeki etkilerini azaltmayı ve onların yerine sisteme daha çok müdahale etmeyi amaçlamaktadırlar (Dilek vd., 2018:7). Bu birlik, BRICS ülkelerinin küresel alanda ekonomik rekabet gücünün artırılmasına ve büyümesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. BRICS formunun yeni küresel büyümenin merkezi olarak tanınması ve küresel, siyasi, ekonomik ilişkiler üzerinde etkisinin giderek artması nedeniyle yakın gelecekte küresel ekonomiyi yönlendirecek bir güç olacağı düşünülmektedir. Bu birliğin ortaya çıkması ve etkinliğini artırması ile birlikte Batılı ülkelerin etkinliğini azaltacağı öngörülmektedir. Yine bu formumun Afrika kıtasındaki etkinliğini artırması bu bölgelerdeki güç kaynağının yönünü batı ülkelerinden BRICS' ülkelere doğru çevirecektir. Tüm dünyanın yakından takip ettiği ve hızlı bir gelişim içinde olan bu birliğe Türkiye'de üye olmak istemektedir. Özellikle Avrupa Birliği ile yaşanan sorunlar nedeniyle Türkiye'nin bu birliğe üyeliği düşüncesi daha öne çıkmaktadır.

Çalışmada dünya ekonomisi için artan önemine istinaden BRICS ülkeleri ticaret verileri ve ekonomik yapıları incelenmiş ve Türkiye'nin verileri bu ülkelerin verileriyle karşılaştırılmıştır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Baytar (2012) çalışmasında, BRIC ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticaret hacmini panel çekim modeli ile analiz etmiştir. Çalışma dönemi olarak 2001-2010 yılları arası seçilmiştir. Analiz sonucunda BRIC ülkeleriyle Türkiye arasında ihracat-ithalat değişkenleri arası ilişki ticareti artırıcı yönde ve anlamlı çıkmıştır.

Eyüboğlu (2016) çalışmasında, gelişmekte olan ülkeler ile Türkiye arasındaki ekonomik performansı 2003-2013 yılları arasında karşılaştırmalı olarak ölçmeyi amaçlamıştır. Çalışmada cari işlemler dengesi, GSYİH, enflasyon oranı, işsizlik oranı, ekonomik büyüme kriterleri esas alınmıştır. Çalışmada analiz yöntemi olarak TOPSİS yöntemi uygulanmış ve ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre sıralanmıştır. Çin ve Malezya en yüksek performansı gösteren ülkeler olurken çalışmaya dahil edilen 10 ülke arasında Türkiye'nin 2013 yılı itibarıyla son sırada yer aldığı görülmüştür.

Işık vd. (2016) çalışmalarında, 2013 yılı için analize dahil edilen gelişmekte olan 22 ülkenin ihracat performanslarını TOPSİS ve bulanık AHP yöntemleri ile ölçmüş ve performansa göre bir sıralama yapmışlardır. Araştırma sonucunda yüksek teknoloji ürün ihracatında en iyi performansı gösteren ülkenin Filipinler olduğu saptanmıştır.

Ersungur vd. (2017), BRICS ülkeleri ile Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkisini 1995-2011 arası kilit endüstriler ışığında 5 ayrı yıl verileriyle incelemişlerdir. Çalışmada incelenen yıllar 2011-2008-2005-2000-1995 yıllarıdır. Analizde Girdi-Çıktı analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye'nin ithal girdiye bağımlı olduğu ve bu bağımlılığın ülkedeki kilit endüstrileri olumsuz etkilediği belirtilmiştir.

Yeşilkaya (2017), Türkiye ve BRICS ülkelerinin ekonomik yapılarını makroekonomik değişkenler aracılığıyla karşılaştırmayı amaçladığı çalışmasında 2005-2016 yılları arası verileri kullanmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye'deki üretim teknolojisinin diğer ülkelere göre daha az gelişmiş olduğu ve Türkiye'nin üretimde ve ihracatta ithalata bağlı olduğunu tespit etmiştir.

Sevgin ve Kundakcı (2017), Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinin gelişmişlik düzeylerinin karşılaştırdıkları bu çalışmada analiz yöntemi olarak MOORA ve TOPSIS yöntemlerini kullanmışlardır. Analizde kullanılan değişkenler kamu borçları ve bütçe açığının GSYİH'ya oranı ve ihracat/ ithalat oranıdır. Çalışma sonucuna göre ekonomik gelişmişlik sırasında Lüksemburg, İsveç ve Danimarka'nın ilk sıralarda yer aldıkları görülmüştür.

Wanke vd. (2018) çalışmalarında, BRICS ülkelerindeki (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) bankacılık sektörünün etkinlik seviyelerini, iki aşamalı bulanık bir yaklaşım kullanarak 2010'dan 2014'e kadar analiz etmişlerdir. Bu çalışmada, öncelikle BRICS ülkelerindeki bankacılık işlemlerindeki faaliyetlerin önemini belirlemek için TOPSIS' yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca, bankacılık sektörünün ekonomiye etkisini tahmin etmek için regresyon modelleri kullanılmıştır. Sonuç olarak bankacılık sektöründeki etkinliğin, ülkenin brüt tasarruflarıyla ve GINI endeksi oranıyla pozitif yönde ilişkili olduğunu ancak kısmen yüksek enflasyon oranlarıyla olumsuz ilişkide olduğunu tespit etmişlerdir.

Yıldız ve Künü (2018) çalışmalarında, Türkiye ile BRICS ülkelerinin ihracat- ithalat verilerini 1996 – 2016 yılları arasında panel veri analizini kullanarak Linder hipotezi kapsamında karşılaştırmışlardır. Araştırma sonucunun Linder hipotezine uygun olduğu yani BRICS ülkeleriyle Türkiye arasındaki GSMH düzeyleri arası fark azaldıkça Türkiye'nin BRICS ülkelere yaptığı ihracat miktarının arttığı tespit edilmiştir.

Sezer (2018), 1992-2017 yılları arası Türkiye ile BRICS ülkelerinin ihracat ve ithalat üzerindeki yabancı yatırım ve doğrudan yatırımların etkisini panel veri analizi ile incelemiştir. Araştırma sonucunda ihracat ile doğrudan yatırımlar arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. İthalat ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında ise tek yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür.

Yalman (2019) yapmış olduğu çalışmada, BRICS ülkeleri ile Türkiye arasında ekonomik büyümeyi etkileyen ihracat, yüksek teknolojik ürünler, enerji tüketimi gibi faktörleri kullanarak karşılaştırmıştır. Çalışma dönemi olarak 2000-2016 tarih aralığı seçilmiştir. Çalışmada analiz yöntemi olarak eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda değişkenler arası bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Tekbaş (2019), BRICS-T ülkelerinde ekonomik büyüme ve globalleşmenin etkisi ve ilişkisini incelemiştir. Çalışmada FMOLS katsayı tahmincisi, Peron - Kao eşbütünleşme testi ve Panel Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Çalışma dönemi olarak 1990-2014 yılları seçilmiştir. Araştırma sonucunda, milli gelir üzerinde sermaye birikimi ve globalleşmenin pozitif bir etkisi olduğu görülmüştür. Ekonomiye küreselleşmeden tek yönlü, yine sermaye birikiminden de küreselleşmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Burange vd. (2019), BRICS'e ilişkin bir örnek çalışma olarak bu makalede zaman serisi analizinin ekonometrik tekniği kullanılarak BRICS üyesi ülkeler için ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışmada dört açıdan, yani mal ihracatı, mal ithalatı, hizmet ihracatı ve hizmet ithalatı açısından veriler incelenmiştir. Çalışma sonucun yapılan analiz, Çin için büyümeye dayalı ihracat ve büyümeye dayalı ithalat hipotezini, Güney Afrika için ise ihracat ve ithalata dayalı büyüme hipotezini desteklediği görülmektedir. Ancak Brezilya ve Rusya için herhangi bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkmadığı görülmüştür.

Ela ve Kurt (2019) çalışmalarında, 2016 yılında sekiz Afrika ülkesinin ekonomik performanslarını TOPSIS yöntemiyle karşılaştırmışlardır. Analizde cari işlemler oranı, işsizlik, büyüme oranı, GSYH gibi verileri kullanmışlardır. Analiz sonucunda, Tanzanya ve Fildişi Sahilleri en iyi ekonomik performans sergileyen ülkeler olurken, Güney Sudan'ın ise en kötü ekonomik performansı gösteren ülke olduğu tespit edilmiştir.

Altınır ve Yavuz (2019) çalışmalarında, Türkiye ile BRICS ülkelerinde ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz dönemi olarak 1990-2017 arası dönem seçilmiştir. Araştırmada analiz yöntemi olarak delta testi yapılmış, yatay kesit bağımlılığı incelenmiş ve panel nedensellik testi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre ihracat ile büyüme arasında iki yönlü ilişkinin olduğu tek ülke olarak Güney Afrika bulunmuştur. Ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin ise Türkiye, Rusya, Hindistan'da görüldüğü tespit edilmiştir.

Demir (2020), Türkiye ile BRICS ülkelerinin dış ticaret verilerini 2010-2019 yılları arasında incelemiş ve bu ülkeler arası dış ticaret verilerinin gelişimini karşılaştırmıştır. Araştırmada yoğunluk endeksleri kullanılmış ve araştırma sonucunda; BRICS ülkeleri ile Türkiye arasında gerçekleştirilen ikili ticarete dış ticaret verilerinin BRICS ülkeleri lehine olduğu ve Türkiye'nin dış ticaret açığı verdiği tespit edilmiştir.

Zhe vd. (2021) Bu çalışmalarında, Türkiye'deki yenilenebilir enerji kullanımının ekonomik büyüme ve finansal gelişme üzerindeki olumlu etkilerini araştırmışlardır. Bu amaçla VAR analizi ile bir değerlendirme yapılmıştır. Analiz sürecinde 1990-2015 yılları arasındaki döneme ait yıllık veriler kullanılmıştır. Bulgular, Türkiye'de yenilenebilir enerji kullanımı ve finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

Coşkun (2022) çalışmasında, 2011-2020 yılları arasında BRICS ülkeleriyle Türkiye'nin makroekonomik performanslarını karşılaştırmıştır. Çalışma değişkenleri olarak, ithalat, enflasyon, ihracat, GSYİH gibi veriler kullanılmıştır. Çalışmada analiz yöntemi olarak WASPAS ve Entropi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, BRICS-T ülkeleri içinde en yüksek performansa sahip ülkenin Çin olduğu görülmüştür. En düşük performansa sahip ülke ise Güney Afrika olduğu görülmüştür.

Çalışmada TOPSİS yöntemine göre ülkelerin ekonomik performansları belirlenmiş ve buna göre bir sıralama yapılmıştır. Ayrıca ülkelerin ticaret hacimleri bulunmuş ve bu veriler TOPSİS sonuçlarıyla ayrıca karşılaştırılmıştır. Bu yönüyle çalışma diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Özgün bir çalışma olması yönüyle çalışmanın literatüre katkısı olacağı düşünülmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODOLJİSİ

Bu çalışmanın temel amacı, BRICS-T ülkelerinin dış ticaret verileri kapsamında ekonomik performanslarının TOPSİS çok kriterli karar verme yöntemi ile değerlendirilmesidir. TOPSİS analiz sonuçlarıyla ülkelerin toplam ticaret hacimleri de ayrıca karşılaştırılmıştır. Çalışma dönemi olarak 2010-2020 yılları arası veriler kullanılmıştır. Veriler Dünya Bankası veri setinden elde edilmiştir. TOPSİS analizinde, kişi başına düşen GSMH, mal ve hizmet ihracatı, mal ve hizmet ithalatı, yüksek teknoloji ihracatı verileri kullanılmıştır. Bu verilere göre ülkelerin ekonomik performansları değerlendirilmiş ve sıralanmıştır. Ayrıca ülkelerin toplam ticaret verileri ile TOPSİS analiz sonuçları karşılaştırılmış ve yorumlanmıştır.

3.1. TOPSİS Analiz Yöntemi ve Uygulama Aşamaları

Bu yöntem ilk olarak, Hwang ve Yoon (1981) tarafından çok kriterli karar vermeyi destekleyen bir yöntem olarak geliştirilmiştir. Genel olarak TOPSİS, iki kutuplu bir referans alanı kullanarak, değerlendirilen tüm alternatiflerin sıralanmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca yine bu yöntemde İstatistiksel açıdan, ele alınan her bir alternatif için pozitif ve negatif ideal çözümlere olan mesafeler hesaplanmakta ve daha sonra bu iki ölçümün toplamı olan karar kriterleri oluşturulmaktadır. TOPSİS yöntemi bir problemin iyi yapılandırılmış olmasını ve her biri dikkate alınan alternatifini temsil eden m satır ve her biri değerlendirme kriterini temsil eden n sütunlu bir karar matrisi A biçiminde temsil edilmesini gerektirir (Wachowicz ve Błaszczuk, 2013 :1024).

Bu yöntem ideal çözüme olan mesafelere dayalı çok kriterli bir karar verme yöntemidir ve yöntem alternatiflerin belirli kriterlere göre göreceli olarak sıralanmasına olanak sağlar. En çok tercih edilen alternatif, ideal çözüme en yakın ve negatif ideal çözüme en uzak olan olmalıdır (Ela ve Kurt, 2019:551). Göreceli mesafelerle yapılan karşılaştırmalara dayanarak, alternatif öncelik düzenlemeleri elde edilebilir. TOPSİS yönteminin basit ve anlaşılır olması ve karar alternatiflerinin göreceli performansını basit bir matematiksel formda ölçebilme becerisine sahip olmasından dolayı yaygın olarak kullanılmaktadır (Çakır ve Perçin, 2013: 452).

Bu yöntemde Öklid uzaklığı yardımıyla tüm alternatiflerin negatif ve pozitif ideal çözüme olan uzaklıkları bulunmaktadır. Görece uzaklıkların karşılaştırılması ile ideal çözüme en yakın alternatifler sıralanabilmektedir (Sevgin ve Kundakçı, 2017: 89). Bu yöntemde, performans puanları 0 ile 1 arasında olduğundan dolayı alternatiflerin göreceli sıralamaları bu puanlara göre yapılmaktadır (Hatunoğlu vd.,

2019: 628). TOPSIS yöntemi bazı aşamalardan geçerek sonuca ulaşır bu aşamalar aşağıda belirtilmiştir (Sonmez vd., 2023: 151-152).

1.Aşama: Başlangıç (Karar) Matrisinin Oluşturulması

Üstünlükleri gösteren alternatifler başlangıç matrisinin satırlarında yer alır, sütunlarında ise bu alternatifler için kriterler bulunmaktadır. Başlangıç matrisi aynı zamanda karar matrisi olarak da bilinmektedir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1j} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2j} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{i1} & x_{i2} & \dots & x_{ij} \end{bmatrix}$$

2.Aşama: Karar Matrisinin Normalize Edilmesi

Bu aşamada karar matrisindeki kriterlere ait özelliklerin kareleri toplanır ve bu toplanan karelerin karekökü alınarak hesaplama işlemi yapılır. Elde edilen bu değerler her bir x_{ij} değerine bölünerek normalizasyon işlemi tamamlanır.

$$y_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}} \quad (i=1,2,\dots,m \text{ ve } j=1,2,\dots,n)$$

Hesaplanan y_{ij} değerleriyle oluşturulan normalize edilmiş karar matrisi (Y) aşağıda gösterilmiştir.

$$Y = \begin{bmatrix} y_{11} & y_{12} & \dots & y_{1n} \\ y_{21} & y_{22} & \dots & y_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ y_{m1} & y_{m2} & \dots & y_{mn} \end{bmatrix}$$

3.Aşama: Ağırlıklandırılmış Karar Matrisinin Oluşturulması

Burada değerlendirme kriterlerinin ağırlık değerlerinin toplamı $\sum_{j=1}^n w_j = 1$ olacak şekilde belirlenir.

Normalize edilmiş karar matrisi değerlendirme kriterlerine ait ağırlık değerleri (w_j) ile çarpılarak ağırlıklandırılmış karar matrisi oluşturulur. Bu matris aşağıda verilmiştir.

$$V = \begin{bmatrix} w_1 y_{11} & w_2 y_{12} & \dots & w_n y_{1n} \\ w_1 y_{21} & w_2 y_{22} & \dots & w_n y_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ w_1 y_{m1} & w_2 y_{m2} & \dots & w_n y_{mn} \end{bmatrix}$$

Araştırmanın uygulama kısmında 4 kriter alındığı ve bu kriterlerin ağırlıkları eşit önem derecesine sahip olduğu kabul edildiği için $w_j = 0,250$ ($j=1,\dots,4$) olarak alınmıştır (Yılmaz, 2013:4).

4.Aşama: Pozitif ve Negatif İdeal Çözümlerin Bulunması

Ağırlıklandırılmış V matrisinin pozitif (A^*) ve negatif ideal (A^-) çözüm kümeleri şu şekilde gösterilebilir.

$$A^* = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*\} \rightarrow \text{maksimum değerler}$$

$$A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\} \rightarrow \text{minimum değerler}$$

5. Aşama: Pozitif ve Negatif İdeal Noktalara Olan uzaklığın Bulunması

Her bir karar alternatifi için ideal ve ideal olmayan noktalara olan uzaklıklar aşağıdaki formüller yardımıyla hesaplanır (Ayçin, 2019: 241).

$$\text{Pozitif İdeal Uzaklık: } S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2}$$

$$\text{Negatif İdeal uzaklık: } S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$$

6. Aşama: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması

Her bir karar noktası için ideal göreli yakınlığın hesaplanmasında pozitif ve negatif ideal uzaklık ölçülerinden yararlanır.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+}$$

Yukarıdaki eşitlikteki C_i^* ideal çözüme göreli yakınlığı temsil eder ve $0 \leq C_i^* \leq 1$ aralığında bir değer alır. Eğer $C_i^* = 1$ ise pozitif ideal çözüme göreli yakınlığını, $C_i^* = 0$ ise negatif ideal çözüme yakınlığını gösterir. Her bir alternatif için C_i^* değeri hesaplanarak sıralamalar yapılır.

4. ANALİZ VE BULGULAR

Çalışmada 6 ülkeye ait 4 makroekonomik değişken 2010-2020 yılları arasında incelenmiştir. Bu bilgiler ışığında çalışmada 6 adet alternatif ve 4 değerlendirme kriteri bulunmaktadır. Çalışmada örnek yıl olarak 2010 yılı seçilmiş ve bu yıl için TOPSIS analiz uygulamaları detaylı şekilde verilmiştir. Sonraki yıllar için aynı mantıkla hesaplamalar yapılmış ve dönemsel karşılaştırmalar gösterilmiş olup tabloların altında gerekli açıklamalar yapılmıştır. Tablo 1'de analizde kullanılan kriterler ve tablolarda kullanılan kodlar gösterilmiştir.

Tablo 1. Makroekonomik Performans Değerlendirme Kriterleri ve Kodlar

Değerlendirme Kriteri	Kodlar
Kişi Başına Düşen GSMH	K1
Mal ve Hizmet İhracatı	K2
Mal ve Hizmet İthalatı	K3
Yüksek Teknoloji İhracatı	K4

Tablo 2. 2010 Yılı Standart Karar Matrisi

2010 BRICS-T Ülkeleri	KRİTERLER			
	GSMH (Kişi Başı, US\$)	İhracat(%G SHY)	İthalat(%G SHY)	Yüksek Teknoloji İhracatı(%)
Brezilya	9610	10.87	11.91	12.59
Çin	4340	27.19	23.53	32.12
Güney Afrika	6810	25.78	24.62	6.23
Hindistan	1210	22.40	26.85	7.72
Rusya	9980	29.22	21.14	9.37
Türkiye	10370	21.19	25.50	2.19

Bu analizde ilk olarak standart karar matrisi oluşturulur. Çalışmanın standart karar matrisinde tablonun sol tarafında alternatifler (ülkeler) ve üst tarafında ise kriterler (GSMH, İhracat, İthalat, Yüksek Teknoloji İhracatı) verileri yer almaktadır.

Tablo 3. 2010 Yılı Normalize Edilmiş Karar Matrisi

2010	KRİTERLER			
BRİCS-T Ülkeleri	K1	K2	K3	K4
Brezilya	0.502	0.188	0.213	0.339
Çin	0.227	0.471	0.421	0.864
Güney Afrika	0.356	0.447	0.441	0.168
Hindistan	0.063	0.388	0.481	0.208
Rusya	0.522	0.507	0.378	0.252
Türkiye	0.542	0.367	0.457	0.059
TOPLAM	2.212	2.369	2.391	1.890
Ağırlık oranı	0.250	0.250	0.250	0.250

Analizin ikinci aşamasında oluşturulan karar matrisinin normalize edilmesi söz konusudur. Burada standart karar matrisindeki veriler kullanılarak formül yardımıyla normalize edilmiş karar matrisi oluşturulmuştur. Standart karar matrisindeki ülkelerin her bir kriter değeri kriterlerin karelerinin toplamlarının karekökü bölünerek sonuçlar elde edilmiştir. Çalışma için değişkenlerin önem derecelerinin ağırlıklarına göre çeşitli normalize edilmiş karar matrisleri oluşturulabilmektedir. Bu çalışmada subjektif ağırlıklandırılmış veriler yerine tüm değişkenlerin eşit düzeyde öneme sahip olduğu varsayımıyla ağırlıklandırma yapılmıştır.

Tablo 4. 2010 Yılı Ağırlıklı Standart Karar Matrisi (V)

2010	KRİTERLER			
BRİCS-T Ülkeleri	K1	K2	K3	K4
Brezilya	0.126	0.047	0.053	0.085
Çin	0.057	0.118	0.105	0.216
Güney Afrika	0.089	0.112	0.110	0.042
Hindistan	0.016	0.097	0.120	0.052
Rusya	0.130	0.127	0.095	0.063
Türkiye	0.135	0.092	0.114	0.015
MAX	0.135	0.127	0.120	0.216
MIN	0.016	0.047	0.053	0.015

Burada matris değerleri normalize edilmiş matris verileriyle kriter ağırlıkları çarpılarak elde edilen sonuçları göstermektedir.

Tablo 5. 2010 Yılı İdeal Uzaklıklar Tablosu (Pozitif ve Negatif)

2010					
BRİCS-T Ülkeleri	S ⁺	S ⁻	(S ⁺)+(S ⁻)	C=S ⁻ /S ⁻ +S ⁺	C
Brezilya	0.16782	0.13012	0.29794	0.43674	0.43674
Çin	0.08065	0.22340	0.30405	0.73474	0.73474
Güney Afrika	0.18115	0.11623	0.29738	0.39085	0.39085
Hindistan	0.20525	0.09143	0.29668	0.30816	0.30816
Rusya	0.15522	0.15328	0.30850	0.49685	0.49685
Türkiye	0.20437	0.14152	0.34589	0.40914	0.40914

Burada öncelikle her bir kriterin maximum ve minimum olmak üzere ideal çözüm değerleri pozitif ve negatif olarak bulunmaktadır. Daha sonra ideal ve ideal olmayan noktalara olan uzaklık değerleri elde

edilmektedir. Burada ideal uzaklıkları (pozitif) hesaplanırken ağırlıklandırılmış normalize matris verilerinden ideal pozitif çözüm değerleri çıkarılarak kareleri alınır ve hepsi toplanarak karekökleri alınarak sonuç bulunur. Burada ideal olmayan uzaklıkları (negatif) hesaplanırken ağırlıklandırılmış normalize matris verilerinden ideal negatif çözüm değerleri çıkarılarak kareleri alınır ve hepsi toplanarak karekökleri alınarak sonuç bulunur.

Son olarak ideal pozitif çözüm değerleri ile negatif ideal çözüm noktaları toplanır ve her bir ülke için negatif çözüm değerleri bu toplama bölünerek sonuçlar elde edilir. Sonuçlar içinde en yüksek değere sahip ülke en iyi çözüm noktasına sahip demektir. Ülkelerin elde etmiş oldukları TOPSİS verileri ve bu verilere göre ülke sıralamaları tablo 6' da verilmiştir.

Tablo 6. Ülkelerin TOPSİS Verileri ve Sıralamaları

Topsis Verileri						Sıralama							
BRICS- Ülk.	T	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Brezilya	0.437	0.431	0.442	0.428	0.431	0.457	3	3	3	3	4	3	
Çin	0.735	0.740	0.715	0.697	0.703	0.720	1	1	1	1	1	1	
Güney Afrika	0.391	0.403	0.402	0.396	0.411	0.415	5	5	5	5	5	5	
Hindistan	0.308	0.340	0.327	0.311	0.300	0.227	6	6	6	6	6	6	
Rusya	0.497	0.467	0.488	0.515	0.558	0.614	2	2	2	2	2	2	
Türkiye	0.409	0.416	0.402	0.407	0.433	0.444	4	4	4	4	3	4	

BRICS-T Ülk.	2016	2017	2018	2019	2020	2016	2017	2018	2019	2020
Brezilya	0.464	0.422	0.437	0.418	0.355	3	4	3	4	4
Çin	0.729	0.748	0.735	0.712	0.715	1	1	1	1	1
Güney Afrika	0.422	0.378	0.346	0.347	0.300	5	5	5	5	5
Hindistan	0.238	0.234	0.250	0.240	0.228	6	6	6	6	6
Rusya	0.597	0.503	0.491	0.528	0.437	2	2	2	2	2
Türkiye	0.447	0.455	0.432	0.428	0.401	4	3	4	3	3

Tablo 6'ya göre, analize dahil edilen altı ülkeye ait sonuçların 2010-2020 yılları arası verileri incelendiğinde, Türkiye, Brezilya, ve Güney Afrika'nın 2010-2020 yılları arası ekonomik performans değerlerinin birbirine yakın aralıkta olduğu görülmektedir. 2010-2020 yıllarında ülkeler arası en düşük sıralama aralığının 0.106 ile 2015 yılında, en yüksek aralığının yine 0.514'lük değer ile 2016 yılında gerçekleştiği görülmektedir. Ülkelerin ekonomik verilerinin karşılaştırıldığı 2010-2020 döneminde tüm yıllarda en iyi performansı sergileyen ülkenin Çin, en kötü performansı sergileyen ülkenin ise, Hindistan olduğu görülmektedir. 2010-2020 yılları arasında Rusya en iyi performansı sergileyen ikinci ülke olmuştur. Bu dönemde Brezilya yedi defa en iyi üçüncü performansı sergilerken, Türkiye ise dört defa en iyi üçüncü performansı sergilemiştir. Güney Afrika ise incelenen dönemlerin tamamında beşinci sırada yer almıştır.

Ülkelerin TOPSİS verilerine bakıldığında 2011 yılından 2014 yılına kadar giderek azalan bir aralık olduğu görülmektedir. Bu durum ülkelerin 2011 yılından 2014 yılına kadar ekonomik performansları arasındaki farkın azaldığını göstermektedir. 2016 yılından 2017 yılına kadar verilerde artan bir aralık olduğu görülmektedir. 2017 yılından 2019 yılına kadar ülkelerin verilerinde azalan bir aralık olduğu görülmektedir. 2019 yılından 2020 yılına geçerken bu aralıkta yine bir artış görülmüştür.

5. TOPLAM TİCARET HACMİ YÜZDELERİ

Ticaretin GSYİH'ye oranı, bir ülkenin ekonomisinde uluslararası ticaretin göreceli öneminin bir göstergesidir. Belirli bir dönemdeki ithalat ve ihracatın toplam değerinin aynı dönemdeki gayri safi yurt içi hasılaya bölünmesiyle hesaplanır. Oran olarak adlandırılrsa da genellikle yüzde olarak ifade edilir. Bir ülkenin uluslararası ticaretteki açıklığının bir ölçüsü olarak kullanıldığı için ticari açıklık oranı da denilebilir. Aynı zamanda ekonominin küreselleşme derecesini gösterdiği için önemli bir veri olarak kabul edilmektedir.

Tablo 7. 2010- 2020 Toplam Ticaret Hacmi Yüzdeleri

BRİCS-T Ülkeleri	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Brezilya	17.82	18.82	19.28	19.61	18.80	20.38	18.09	18.46	22.16	22.12	25.44
Çin	48.86	48.23	45.32	43.46	41.06	35.74	32.81	33.36	33.27	32.06	31.70
Güney Afrika	45.09	50.90	52.20	55.50	56.40	53.55	51.89	49.95	51.45	50.85	50.32
Hindistan	34.41	42.09	43.03	42.02	38.53	31.47	27.29	28.25	31.05	28.58	24.32
Rusya	42.58	41.34	39.16	37.65	39.08	39.20	37.06	37.56	41.80	39.78	38.38
Türkiye	38.54	44.80	44.18	44.09	44.48	42.18	40.41	46.94	52.45	51.48	54.03

BRICS-T ülkelerinin incelenen dönemdeki ticaret hacimleri tablo 7’de gösterilmiştir. Tablo verileri incelendiğinde 2010 yılında GSYİH ‘ya göre en yüksek ticaret rakamına ulaşan ülke %48.8’lik oranla Çin olurken en düşük ticaret hacmi yaratan ülke %17.8’lik değeriyle Brezilya olmuştur.

2011 yılı verileri incelendiğinde, sırasıyla Güney Afrika ve Çin en yüksek ticaret hacmi yüzdesine sahip ülkeler olarak görülmektedir. Bu yılda en düşük hacmine sahip ülkeler Brezilya ve Rusya’dır. 2012 yılında en yüksek performansa sahip ülkeler sırasıyla; Güney Afrika, Çin, Türkiye, Hindistan, Rusya ve Brezilyadır. 2013 yılında Brezilya ve Rusya yine en düşük Ticaret/GSYH oranına sahip ülkelerdir. Bu yılda en yüksek orana ulaşan ülkeler Güney Afrika, Türkiye ve Çin’dir. 2014 yılı verileri incelendiğinde, Güney Afrika ve Türkiye’nin en yüksek ticari hacme sahip ülkeler olduğu görülmektedir.

2015 yılında en düşük performansa sahip ülkeler sırasıyla; Brezilya, Hindistan, Çin, Rusya, Türkiye ve Güney Afrika’dır. 2016 yılında yine Güney Afrika en yüksek orana ve Brezilya en düşük orana sahipken Türkiye’nin payda bir önceki yıla göre yaklaşık %2’lik bir düşüş göstermiştir. 2017 yılında bir önceki yıla göre Brezilyanın ticaret hacmi az da olsa artmıştır. Bu yılda önceki yıla göre Güney Afrika dışındaki bütün ülkelerin ticaret hacimlerini arttırdıkları görülmektedir. 2018 yılında bir önceki yıla göre diğerlerinden daha fazla artış sağlayan ülkeler; Türkiye, Rusya ve Brezilya’dır.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa incelenen dönemlerde 7 defa Güney Afrika, 3 defa Türkiye, 1 defa da Çin en yüksek oranlara ulaşırken, genelde Brezilya (1 yıl hariç) en düşük orana sahiptir. Çin 2015 yılına kadar hep ilk 3 sıra içindeyken bu yıldan sonra genelde 4. sırada yer almıştır. Hindistan genelde son sıralarda yer alırken sadece 2012-13-15 yıllarında 4. sırada yer almıştır. Rusya 2010 ve 2015-2020 arasında 2. sırada yer alırken diğer yıllarda 4. ve 5. sıralarda kendine yer bulmuştur. Türkiye 2016 yılından itibaren sürekli bir gelişim göstermiş ve son üç yılda ilk sırada yer almıştır.

Tablo 8. Ülkelerin yıllar itibarıyla TOPSİS ve Toplam Ticaret Hacmi Yüzdeleri Karşılaştırmalı Sıralaması

2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ticari Mal(%)	Ticari Mal(%)	Ticari Mal(%)	Ticari Mal(%)	Ticari Mal(%)	Ticari Mal(%)
Çin	Çin	Güney Afrika	Çin	Güney Afrika	Çin
Rusya	Güney Afrika	Rusya	Çin	Rusya	Türkiye
Brezilya	Rusya	Brezilya	Türkiye	Brezilya	Çin
Türkiye	Türkiye	Türkiye	Rusya	Türkiye	Hindistan
Güney A.	Hindistan	Güney A.	Hindistan	Güney A.	Rusya
Hindistan	Brezilya	Hindistan	Brezilya	Hindistan	Brezilya
2016	2017	2018	2019	2020	
Ticari Mal(%)	Ticari Mal(%)	Ticari Mal(%)	Ticari Mal(%)	Ticari Mal(%)	
Çin	Güney Afrika	Çin	Güney Afrika	Çin	
Rusya	Türkiye	Rusya	Türkiye	Rusya	
Brezilya	Rusya	Türkiye	Rusya	Türkiye	
Türkiye	Çin	Brezilya	Çin	Brezilya	
Güney Afrika	Hindistan	Güney Afrika	Hindistan	Güney Afrika	
Hindistan	Brezilya	Hindistan	Brezilya	Hindistan	

Tablo 8’de 2010-2020 yılları arası, ülkelerin toplam ticaret hacmi verileri ile yıllar itibarıyla TOPSİS verilerinin sonuçlarına göre karşılaştırmalı ülke sıralamaları görülmektedir.

TOPSİS sonuçlarına göre oluşan ülke ekonomik performans sıralamaları ile ticaret hacmi verilerine göre oluşan ülke sıralamaları oldukça farklılık göstermektedir. Özellikle yıllar itibarıyla TOPSİS sonuçlarına göre ilk sırada yer alan Çin, 2010 yılında ticaret hacmi verilerinde de ilk sırada yer almıştır. Ancak bundan sonraki yıllarda Çin’in ticaret hacmi verilerine göre sıralamadaki yeri gerilemiştir. 2012-13

yıllarında ikinci, 2014-15 yıllarında üçüncü 2015 yılından 2020 yılına kadar ise dördüncü sırada yer almıştır.

TOPSİS analiz sonuçlarına göre en düşük ekonomik performansı sergileyen ülke Hindistan olurken ticaret hacmi verilerine göre en düşük performansı sergileyen ülke Brezilya olmuştur. Yine TOPSİS analizinde en düşük ikinci ekonomik performansa sahip olan Güney Afrika'nın ticaret hacmi verilerinde üst sıralarda yer aldığı görülmektedir. Her iki karşılaştırmada Türkiye ve Brezilya'nın ortalamaya yakın bir performans sergiledikleri görülmektedir.

TOPSİS verilerine göre incelenen dönemde ikinci sırada yer alan Rusya'nın ticaret hacmi verilerinde hiçbir dönemde bu sıralamayı yakalayamadığı ve daha aşağılarda yer aldığı görülmüştür. Hindistan ve Brezilya bu dönemde her iki karşılaştırmada da en düşük ekonomik performansa sahip ülkeler olarak göze çarpmaktadır. Yine TOPSİS analizinde en düşük ikinci ekonomik performansa sahip olan Güney Afrika 2012-2017 yıllarında ticaret hacmi verilerinde üst sırada yer almaktadır. 2018-19-20 yıllarında en yüksek ticaret hacmi verisine ulaşan ülke Türkiye olmuştur. Bu dönemde TOPSİS yöntemine göre kendisine üçüncü ya da dördüncü sırada yer bulan Brezilyanın ticaret hacmi verilerine göre ise son sıralarda yer aldığı görülmektedir.

6. SONUÇ

2010- 2020 yılları arasında BRICS-T ülkelerinin ekonomik performanslarının 4 değişkenle (Kişi başına düşen GSMH, Mal ve hizmet ihracatı, Mal ve hizmet ithalatı, Yüksek teknoloji ihracatı) ölçüldüğü çalışma sonucunda; TOPSİS analiz sonuçlarına göre, Çin ve Rusya'nın incelenen dönemde belirlenen kriterler bazında en iyi performansı sergileyen ülkeler olduğu görülmüştür. Güney Afrika ve Hindistan en düşük performansı sergileyen ülkeler olarak tespit edilmiştir.

Araştırmada yer alan diğer iki ülke olan Türkiye ve Brezilyanın ekonomik performanslarının yakın seyrettiği belirlenmiştir. Bu iki ülkeden, Brezilya incelenen 11 yılda 7 kere üçüncü en iyi performansı sergileyen ülke olurken, Türkiye incelenen dönemlerde 4 defa üçüncü en iyi performansı sergileyen ülke olmuştur. Toplam ticaret hacmiyle GSYİH'nın oranlanmasıyla bulunan ticaret hacmi verileri incelendiğinde, en iyi performansı sergileyen ülke olarak Güney Afrika olurken (7 dönem), Türkiye'de en iyi ikinci performansa sahip ülke olarak (3 dönem) görülmektedir. Bu verilere göre Brezilya bir dönem dışında (2020) tüm dönemlerde en düşük performansa sahip ülke olarak dikkat çekmiştir. Brezilyadan sonra en kötü performansı sergileyen ülke ise Hindistan'dır.

Bu çalışmadaki şaşırtıcı bir nokta ise, TOPSİS yöntemine göre en iyi performansı sergileyen Çin ve Rusya'nın toplam ticaret verilerinde incelenen dönemlerde genelde daha kötü performans sergilemeleridir. Yine TOPSİS yönteminde neredeyse tüm dönemlerde sondan ikinci kötü performans sergileyen Güney Afrika toplam ticaret verilerine göre çoğu dönemde en yüksek ticaret hacmine ulaşan ülke olmuştur. Ülkelerin ticaret hacim verileri ile TOPSİS yöntemine göre belirlenen ekonomik performans verileri karşılaştırılmış ve yıllar itibarıyla sonuçların oldukça farklı olduğu görülmüştür. Oluşan bu farklılığın nedenleri şu şekilde sıralanabilir;

- TOPSİS analizinde kullanılan veriler dış ticaret verileri, ileri teknoloji ihracatı verileri ve GSMH verileridir. Bu veriler eşit ağırlıklandırılmıştır. Ülkelerin ticaret hacimleri ise ihracat ve ithalat toplamının GSYİH verilerine bölünmesiyle bulunmuştur. Yani TOPSİS yöntemine göre en üst sırada yer alan bir ülkenin ticaret verilerinde alt sıralarda yer alması;

- Ülkelerin GSMH ve GSYİH verilerinin farklılığıyla

- Yurtiçi ticaret verileri ile yurtdışı ticaret verilerinin farklılığıyla

- Teknolojik ürünlerin ihracatının hesaplamaya dahil edilip edilmemesiyle açıklanabilir.

Çalışma döneminin arttırılması ve farklı analiz yöntemlerinin kullanılmasıyla çalışmanın daha da geliştirilebileceği ve daha detaylı sonuçların elde edilebileceği düşünülmektedir.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- ALTINER, A. ve YAVUZ, V. (2019). BRICS-T ülkelerinde ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi: bootstrap panel nedensellik analiz*. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (65), s.938-944.
- AŞÇI, M.E. (2019). BRICS ülkelerinin küresel güç olma potansiyelleri ve Türkiye. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), s.39-60.
- BAYTAR, R.A. (2012). Türkiye ve BRIC ülkeleri arasındaki ticaret hacminin belirleyicileri: panel çekim modeli analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (21), s.403-424.
- BURANGE L, G., RANADİVE R.R, VE KARNİK N,N. (2019). Trade openness and economic growth Nexus: A case study of BRICS, *Foreign Trade Review*, 54(1), s.1-15.
- COŞKUN, A. E. (2022). BRICS-T Ekonomilerinin makroekonomik performanslarının değerlendirilmesi: Entropi tabanlı WASPAS yaklaşımı. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(45), s.1320-1340.
- ÇAKIR, S. VE PERÇİN, S. (2013). Çok Kriterli Karar Verme Teknikleriyle Lojistik Firmalarında Performans Ölçümü. *Ege Akademik Bakış*, 13(4), s.449-459.
- DEMİR, M. A. (2020). BRICS ülkelerinde ticari dinamikler: Türkiye ile BRICS grubu ülkelerin ticari yoğunluk analizi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, TBMM 100. Yıl Özel Sayısı, s.109-133.
- DİLEK, Ş., İSTİKBAL, D. VE YANARTAŞ M. (2018). Küresel ekonomide yeni bir güç odağı: "BRICS", *SETA*, Eylül 2018, Sayı: 256.
- ELA, M. VE KURT, V.S. (2019). Sahra altı Afrika ülkelerinin makroekonomik performanslarının TOPSIS metodu ile karşılaştırılması. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(3), s.547-555.
- ERSUNGUR Ş.M., BOZ, F.Ç, VE ÇINAR Ö. (2017). Türkiye ile BRICS ülkeleri arasındaki dış ticaret ilişkileri: girdi-çıkı yöntemi ile bir analiz, *Business and Economics Research Journal*, 8(3), s.395-412.
- EYÜBOĞLU, K. (2016). Comparison of developing countries' macro performances with AHP and TOPSIS methods. *Çankırı Karatekin University İktisadi ve İdari Bilimler Journal of The Faculty of Economics Fakültesi Dergisi and Administrative Sciences*, 6(1), s.131-146.
- HATUNOĞLU, Z., SATIR, H. VE YAŞAR, F. (2019). Katılım bankalarının kurumsal sosyal sorumluluk performanslarının değerlendirilmesi: ENTROPİ ve TOPSİS yöntemleri ile uygulama". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), s.613-639.
- IŞIK N., ENGELOĞLU, Ö, VE KARAOĞLAN S. (2016). Gelişmekte olan piyasa ekonomilerinin ihracat performansının bulanık AHP ve TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmesi*, *Business and Economics Research Journal*, 18(3), s.113-128.
- SEVGİN, H. VE KUNDAKÇI, N. (2017). TOPSIS ve MOORA yöntemleri ile Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerin ve Türkiye'nin ekonomik göstergelere göre sıralanması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), s.87-107.
- SEZER, S. (2018). Dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar arası ilişki: BRICS Ülkeleri ve Türkiye üzerine bir analiz. *Turkish Studies Social Sciences*, 13(18), s.1171-1189.
- SONMEZ, F., BAYSAL, G., ANİK BAYSAL, I., BADEMCİOĞLU, M. (2023). Determining the financial performances of BIST100 energy companies by topsis method.. *Press Academia Procedia (PAP)*, 16, s.149-155.
- TEKBAŞ, M. (2019). BRICS-T ülkelerinde ekonomik büyüme ve küreselleşme ilişkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), s.397-412.

- WANKE P., AZAD, A.K, VE EMROUZNEJAD A. (2018). Efficiency in BRICS banking under data vagueness: A two-stage fuzzy approach: *Global Finance Journal*, 35 (2018), s. 58–71.
- YALMAN, İ.N (2019). Yüksek Teknolojili ürün ihracatı, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, enerji tüketimi ve karbon emisyonunun ekonomik büyüme ile ilişkisi: BRICS-T ülkeleri örneği. *S.C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), s.1-23.
- YEŞİLKAYA, M. (2017). Sürdürülebilir kalkınmada dış ticaretin yeri ve önemi: Türkiye ve BRIC ülkelerinin karşılaştırmalı analizi. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 3(13), s.67-84.
- YILDIZ, Ş. VE KÜNÜ, S. (2018). Türkiye ile BRICS Ülkeleri arasındaki dış ticaret potansiyelinin linder hipotezi çerçevesinde değerlendirilmesi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi KAÜİİBFD*, 9(18), s.599-612.
- ZHE , L., YÜKSEL, S., DİNÇER, H., MUKHTAROV S. VE AZİZOV, M. (2021). The positive influences of renewable energy consumption on financial development and economic growth: *Sage Journals*, September 2021, s.1-10.
- WACHOWİCS, TVE BŁASZCZYK, P. (2013). TOPSIS Based Approach to Scoring Negotiating Offers in Negotiation Support Systems, *Group Decis Negot*, (2013) 2, s.1021–1050.

EXTENDED SUMMARY

This study compares the foreign trade, goods trade, and GNP per capita statistics of the BRICS (Brazil, Russia, India, China, and South Africa) nations with Turkey to see which ones perform better economically. The study's analysis method was the TOPSIS method, one of the multi-criteria decision-making techniques.

The results of the TOPSIS research were also compared to the total volume of trade between the nations. Data from 2010 to 2020 were used for the investigation. The World Bank dataset served as the source of the data. Data on the per capita GNP, exports of goods and services, imports of goods and services, and exports of high technology were used in the TOPSIS analysis. These data were used to evaluate and rank the economies of the various nations. Additionally, the entire trade data of the countries were compared, and a second assessment was done here. This involved assessing the countries' economic performances in accordance with the findings of the TOPSIS analysis.

4 macroeconomic variables from 6 nations were looked at between 2010 and 2020 in the study. Six alternatives and four evaluation criteria are included in the study as a result of this information. The sample year used in the study was 2010, and TOPSIS analysis applications for that year were provided in detail. The calculations for the succeeding years were made using the same reasoning, and the succeeding years' periodic comparisons were displayed.

As a result of the study, which measured the economic performances of the BRICS-T countries between 2010 and 2020 using four variables (GNP per capita, exports of goods and services, imports of goods and services, and exports of high technology), it was found that China and Russia had the best performances relative to the criteria looked at during the study period. The lowest performing nations were found to be South Africa and India.

When looking at trade volume statistics, which is determined by dividing total trade volume by GDP, South Africa is the nation with the best performance (7 periods), followed by Turkey (3 periods) as the nation with the second-highest performance. With the exception of one period (2020), Brazil had the lowest performance, per these figures. India is the nation that performed the poorest after Brazil.

The fact that China and Russia, who did best according to the TOPSIS technique, generally underperformed in the periods covered by the total trade statistics is a surprising finding in our analysis. According to total trade data, South Africa, which had the second-to-last poorest performance in nearly all periods using the TOPSIS technique, had the largest trade volume in the majority of those periods.

The fact that the study is an original one is its most significant contribution to the body of literature. The TOPSIS technique rankings of economic success were contrasted with the outcomes of trade volume analysis. The fact that this study is a pioneer in the field is crucial.

By extending the study duration and applying different analysis techniques, the study can be strengthened and more in-depth results can be obtained.

**NEOAVANGARD DEVRİMCİ BİR HAREKET: SİTÜASYONİST
ENTERNASYONAL VE PSİKOCOĞRAFYA**
**A Neo-avant-garde Revolutionary Movement: Situationist International and
Psychogeography**

ŞEYMA NALAN EKİCE

*Araştırma Görevlisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Görsel Sanatlar Bölümü
Research Assistant, Eskişehir Osmangazi University, Art and Design Faculty, The Department of Visual Arts
sekice@ogu.edu.tr*

Orcid: 0000-0002-9315-6965

Atıf/©: Ekice, Şeyma Nalan (2023). Neoavangard Devrimci Bir Hareket: Sitüasyonist Enternasyonal ve Psikocoğrafya, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 16, Sayı 2, ss. 195-213

Citation/©: Ekice, Şeyma Nalan (2023). A Neo-avant-garde Revolutionary Movement: Situationist International and Psychogeography, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 16, Issue 2, pp. 195-213

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma/Research
Geliş Tarihi-Received Date : 29.11.2022
Kabul Tarihi-Accepted Date : 31.12.2023
Sayfa Numarası-Page Numbers: 195-213
Doi : 10.46790/erzisosbil.1211753

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

**NEOAVANGARD DEVRİMÇİ BİR HAREKET:
SİTÜASYONİST ENTERNASYONAL VE PSİKOCOĞRAFYA**
**A Neo-avant-garde Revolutionary Movement: Situationist International and
Psychogeography**

ŞEYMA NALAN EKİCE

Öz:

19. yüzyıl ütopyacılarının hayatı dönüştürme gayesiyle başlattıkları sosyalist hareketler, hem 1848 Devrimi'nin öncülüğünü yapan hem de modernizm altında yeni bir döneme geçişi sağlayan en önemli dinamiklerdir. Sosyalist düşünceler özellikle, Birinci Dünya Savaşı sonrası Rusya'sında Marksist teoriyle yoğurulacak ve Avangard Rus sanatçıların Avrupa'daki Dada ve Sürrealizm üzerindeki etkisi gözle görülür bir hal alacaktır. Bu şekilde, tarihsel avangardların hayat ve sanatı bütünleştirme çabaları, savaş sonrası dönemde daha örgütlü bir şekilde Sitüasyonist Enternasyonal tarafından sürdürülecek ve 1968 Mayıs Devrimi'yle nihai sonuna kavuşacaktır.

Bu çalışmada, avangard sanat üzerine yapılan çalışmalardaki kuramsal incelemeler değerlendirilerek gerçek bir avangard tanımı yapılmaya çalışılmış ve tarihte önemli kavşaklar yaratan avangard ve neoavangard düşüncelerin kavramsal çerçevesi tartışılmıştır. Sitüasyonist Enternasyonal'in barikatlar şehri Paris'teki eylem ve faaliyetlerinin, sanat terminolojisine kazandırdıkları kavram ve terimlerin postmodern eleştirilere nasıl kaynaklık ettiği açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avangard, Sitüasyonist Enternasyonal, Neoavangard, Psikocoğrafya.

Abstract:

The socialist movements initiated by the utopians of the 19th century with the aim of transforming life are the most important dynamics that both pioneered the 1848 Revolution and provided the transition to a new era under modernism. Socialist ideas will be mixed with Marxist theory, especially in post-World War I Russia, and the influence of avant-garde Russian artists on Dada and Surrealism in Europe will become visible. In this way, the efforts of the historical avant-gardes to integrate life and art will be continued by the Situationist International in a more organized way in the post-war period and will reach its final end with the May Revolution of 1968.

In this study, a real avant-garde definition has been tried to be made by evaluating the theoretical reviews in the studies on avant-garde art. The conceptual framework of avant-garde and neo-avant-garde ideas, which have created important crossroads in history, has been discussed. It has been explained how the actions and activities of the Situationist International in Paris, the city of barricades, the concepts and terms that they brought to the art terminology, and how they became the source of postmodern criticism.

Keywords: Avant-garde, Situationist International, Neo-avant-garde, Psychogeography.

1. GİRİŞ

Birçok sanat tarihçi ve kuramcı modern sanatı, romantiklerle ya da empresyonistlerle başlatır. Sanatın bireyselleşmesi ve sadece kendi tözünde aranan bir hakikat semantiği oluşturması, romantizmi kolektif algılamadan özerk bir şekilde klasik estet anlayışından kurtarmıştır. Oysaki modernizm hayatın parçalanmasını görünür kılan yani, sanatın hayatın içine girmesini olanaklı kılan bireysellik kadar toplumsal bir ideolojiden de beslenir. Bu yüzden, romantikler avangardlarla ruh ikizidir. Ancak, öncelikle avangard sanatı, I. Dünya Savaşı öncesi ve I. Dünya Savaşı sonrası hareketler ve durumlara göre değerlendirmekte fayda vardır. Örneğin, Charles Baudelaire ve sonrası, Paul Cezanne, Van Gogh, Claude Monet, Edouard Manet gibi sanatçıların eğilimleri, I. Dünya Savaşı öncesi avangard sanat şeklinde takdim edilebilmektedir. Çünkü aynı zamanda modernist kabul edilen bu sanatçılar, sanatın özerkleşmesini hedef aldıkları ve sanatı siyaset ya da din gibi evrensel konulardan uzak tuttukları için avangarddılar. Ancak, bu sanatçılar evrensel dogmatik statükolara karşı çıkarken, Van Gogh'un söylemiyle sanatın zaten yeni bir din olduğu görüşünde belirli estetik tavırlar benimsemişlerdir. Dolayısıyla, hayat ve sanat diyalektiğini asıl kuran postavangardların belirli kategorilerle sınırlandırılmış her türlü estetik biçimciliği reddedişlerinden farklı yeni görme biçimleri yarattıkları söylenebilir.

Bununla birlikte, ilk olarak Romantizm'den etkilenerek Fransa merkezli 19. yüzyıl sosyalist ütopyik hareketlerinin başladığı ancak daha sonra modernizmle harmanlandığı ve tekrar 20. yüzyıl başlarında özellikle Rus avangardlarının etkisiyle ikinci bir avangard sanat dalgasının Avrupa'daki dadacı ve sürrealistlere sirayet ettiği ya da eş zamanlı gerçekleştiği söylenebilir. Ancak, kimi kuramcı ve sanat tarihçileri tarafından Dada ve Sürrealizm'in sanattaki devrim niteliğindeki buluşlarına rağmen sanat ile hayatı dönüştürme konusunda bir şekilde Rus avangardları kadar etkili olmadıkları düşünülür. Rus avangardlarının evrensel nitelikteki başarısı kadar önemli başka devrimci bir hareket ise, Bolşevik Devrimi'nden neredeyse elli yıl sonra yine Fransa'da Mayıs 1968'de gerçekleşir. Bu devrimin bu seferki belkemiği ise Sitüasyonist Enternasyonal ve onun selefleri Kobra, İmaginist Bauhaus ve Letrist Enternasyonal'dir. Sitüasyonist Enternasyonal'in kolektif ve bütüncül anlayışının *dérive*, psikocoğrafya, özne ve iktidar mefhumlarındaki yansımaları bireyin kendini hayata karşı konumlandırmasında özgül bir yönlendirme etkisi yaratırken, sanat ve toplum diyalektiğinde ise günümüz çağdaş sanat ve çağdaş mimarisine de sirayet eden önemli kırılmalar yaşatmıştır.

2. AVANGARD, MODERN, NEOAVANGARD ÜÇLEMESİNDEKİ KAOS

Sanatta farklı görme biçimleri yaratan Peter Bürger'in Avangard Kuramı'nda alımlamaya yönelik geliştirdiği sanat tipolojisi avangard, modern, postmodern kavramlarının anlamsal çelişkilerini ortadan kaldırmak için incelenebilir. Bürger, sanatı üç alt başlık altında çözümlerken ilk olarak ilkel sanat şeklinde tanımlanan dönem sanatına, 'Dinsel Sanat' şeklinde karşılık verir (Bürger, 2007: 101). Şöyle ki, mağara duvar resimlerinden başlayarak Antik Yunan'da devam eden ve Ortaçağ sanatını da içine alan bir dönem olarak dinsel sanatın kolektif alımlama ve hatta kolektif üretim ile gerçekleştiğini ileri sürer. Çünkü sanat önceden büyü ve kült ile ilişkiliydi. Mağara duvarlarına bizon resimlerinin çizilmesi, uzak olan avı yakına çekmek için kullanılan bir çeşit büyüydü ya da Heidegger'in ontolojik olarak incelediği gibi insan denilen varlık bir derinlik bir bilinmezlik içinde olduğu için aşkın saydığı nesne ve varlıklara şiirler yazmakta, güzelleme yapmaktaydı. Örneğin, doğa ve unsurlarına, yüce sayılan dağlardan, derelerden akan suya veya çeşitli hayvanlara bir bilinmezlik içinde büyüldü olduklarından dolayı şiirler yazılmış ve resimleri yapılmıştı. Antik Yunan'da ise ozan denen kişi İlyada'yı okuyor ve herkes tarafından dinleniyordu, felsefe bile toplu yapılıyor ve hatta günümüzdeki bireysel araştırma ve yazma yöntemlerinden oldukça uzak bir şekilde bilgi üretimi de kolektif yapılıyor. Dolayısıyla, bir Yunan tragedyasına giden ya da Ortaçağ katedralindeki bir freske bakan veyahut Shakespeare'i izlemeye giden insanların amacı eleştirel bir mahiyet taşımaktan öte, bir araya gelip kolektif paylaşımlar

gerçekleştirmektir. Bu yüzden, Ortaçağ'ın sonuna ya da Rönesans'ın ortasına kadar birey fikri olmadığı için bireysel ereksellikten de söz edilemezdi. Bürger'e göre tüm bu çağları kapsayan dönem boyunca kolektif bir anlayış hüküm sürmüştü ve sanat da alımlama biçimleriyle birlikte dinsel ve dolayısıyla kolektifti.

Bürger, ikinci olarak, 17. yüzyılda Saray Sanatı olarak nitelendirdiği dönemi başlatır ve bu dönemde sanatın kolektif alımlanmasının sonlandığını, fakat dinle olan bağlarını tamamen koparmadığını da ekler (Bürger, 2007: 101,102). Tarihin en ilginç krallarından XIV. Louis'in Hıristiyan sanatını en iyi sanat olarak atfettiği gibi yaratımın bireysel, alımlamanın kolektif olduğu düşünülebilir. Son olarak, Bürger'in 18. yüzyıl sonrasına tarihlendirdiği Burjuva Sanatı, üreticisiyle birlikte alımlamanın da bireysel olduğu sözde bir özerkleşme yaşatır (Bürger, 2007: 102). Çünkü sanatta özerkleşme, sadece burjuvazinin hayatını yansıtan bireysellik ile sınırlandırılmıştır. Dahası, burjuvazi hayatıyla beraber tüm estetik anlayışını 'güzellik' ile perçinleyerek ortaya koyduğu için günümüzde hala kullanılan 'güzel sanatlar' teriminin ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Anti-burjuva deyince akla gelen ilk isimlerden olan Baudelaire ise, sanatın bu şekilde özgürleşmesini iktidarla ilişki içine girmesine bağlar. Bu yüzden, sanatın kendi içine dönerek ve sanatçının da kendi kurallarını koyarak aşkınsallıktan kurtulabileceğini söyler. Şayet, sanat kolektif alımlamaya açık olursa hayatın sadece güzelliklerine değil, kötülüklerine de açık olacaktır. Güzelliğin sadece kır görüntüsü olmadığı gibi hayatın ve orta sınıfın yozlaşması, sanatı da dekadanslaştıracaktır. Dolayısıyla, 18. yüzyılda kurumsallaşan akademizm, modernizm ile eş tutulurken, romantiklerin akademinin sınırlayıcı kurallarına karşı çıkarak egemen sınıfı reddetmeleri, devrimci bir hareket olarak değerlendirilmiştir. Baudelaire'in 1845, 1846 ve 1859 Salon sergileri üzerine yaptığı eleştirilerde tek hayranlıkla andığı sanatçı Delacroix'dır (Baudelaire, 2013: 73). Salon estetiğine oldukça karşı olduğu bilinmesine rağmen, romantiklerin duyguyu ön plana çıkardığı resimlerindeki coşkuya koşut Delacroix figürlerindeki dinamizmden etkilenmesi, romantizmi modernizmden ayrı safta tuttuğunu gösterir. Çünkü, Kötülük Çiçekleri'nde olduğu gibi Baudelaire'in güzelliği kamusal beğenin popülarlaştırıldığı meta estetiği olamaz; onun güzelliği çirkinlik, modernizmi ise modern beğenin tam tersidir (Baudelaire, 2013: 73).

Sanayi devriminin en kalıcı meyvesi olan kapitalizmle birlikte sanatçının resmini satabilmesiyle sanatından para kazanmaya başlaması ise bir özgürlük yaratırken, sadece belirli bir zümreye hitap eden eserlerin standardizasyonunu da beraberinde getirmiştir. Buna karşın romantikler, basmakalıp formalizasyonun dışında kalabilmek adına bir kapanma hali yaşamayı tercih etmiştir. Bürger ise sanatta kolektif alımlamayı savunmasına rağmen bu içe kapalılık durumuna ılımlı yaklaşır. Şöyle ki, romantiklerin atölyelerine kapalı üretimleri, tinsellikle birlikte biraz da hayattan soyutlanarak gerçekleşir. Bu yüzden, Bürger sanatta eleştirel mesafeyi yakalamanın gerekliliği üzerine durur ve hayatla sanat arasındaki ince seviyenin önemine dikkat çeker (Bürger, 2007: 112). Şayet, bu çizgi aşıldığında ve hayatla sanat tamamen iç içe geçtiğinde en niteliksiz eserlerin bile müzelerde sergilenmeye başlayacağından dem vurur, dolayısıyla bu şekilde kısmen romantikleri desteklediği düşünülebilir. Ancak, Bürger'in esasen avangard sanattan etkilendiği bilinir ki, Baudelaire'in anti-burjuvazi görüşü gibi o da özerkleşen sanatın burjuvaziyle yozlaştığını dile getirir. Fakat yine de, Baudelaire'den farklı bir şekilde kolektif sanatı savunur. Çünkü ona göre burjuva sanatı zaten en başından beri kolektif olmamış, her daim tikelliğe ve tekelliğe hizmet etmiştir. Bunun yanı sıra, sanatın sadece hedonistçe seyirlik olması, zevk ve estetik çerçevesi içerisinde sınırlandırılması gibi bir sorun teşkil etmiştir. Dolayısıyla, ancak hayatı ve sanatı birlikte olumlayan veyahut olumsuzlayan bir sanat türü, eleştirel, eğitici, aktivist, dönüştürücü, devrimci ve ilerici olabilmektedir. Böylelikle, Bürger'in bireysel üretimlerden ziyade bireysel alımlamaya karşı çıkan ve erekselliği ön planda tutan bir sanat anlayışını benimsediği söylenebilir.

Peter Bürger'in avangard olarak addettiği dönem, iki dünya savaşı arasındaki en fazla yirmi, otuz yılı kapsayan bir süreçtir. Bu yüzden, savaşın yıkıntılarından biçimsel ve deneysel beslenen Dada ile bilişsel

ve psikanalitik hermenötigini yapan Sürrealizm, temsil krizinden yola çıkarak imgeleri bozmaya çalışmışlardır. Bürger'e göre ideolojinin daha ağır bastığı bu iki sanat akımı bir tür yıkıntı estetiği yarattığı için avangarddır. Çünkü özellikle, dadacıların I. Dünya Savaşı'ndan çıkardığı hakikat sorunsalına göre, Batı'nın hümanizm ve aydınlanma gibi nice devrimlerini hiçe sayarak kendi topraklarında başlattığı savaş, rasyonalizmin geçersizliğini ilan etmiştir. Artık, hayat sadece göze hitap eden seyirlik bir oyundur. Göz ise kuralı uygulayan en önemli organ olarak, yeni bir güzel yaratmak için siyaseti kullanmaktadır. Dolayısıyla, Dada standart görme biçimlerinin dışına çıkarak estetiğin, güzelliğin, biçimin deformasyonunu gerçekleştirmiş, bir gösteri topluluğu olan dünyaya koşut mantıksız ve düzensiz oyunlar sahnelemiştir. Dadacıların düşünsel olarak devamı olan sürrealistler ise hayata selefleri kadar karamsar bakmamakla birlikte psişik otomatizm aracılığıyla düş ve fantezi dünyasıyla rasyonel aklın sıradan dünyası arasında ilişki kurmayı amaçlamışlardır. Yani, Bürger'in deyimiyile sanatı araç, hayatı ise amaç kabul eden Dada ve Sürrealizm kurumsallaşmaya karşı çıkan bir misyon edinmişlerdir. Bu şekilde, romantiklerden aldıkları mirasla avangardlar, burjuva sanatına ve hayatına alaycı bir bakışla yaklaşmış ve biraz da mizahlaştırma yoluyla eleştirel bir tavır sergilemişlerdir.

Bürger'in avangard tanımıyla örtüşen sadece iki akımdan, Dada ve Sürrealizm'den bahsetmesi, avangardı modernizmden ayrı bir kefedede tuttuğunu gösterir. Çünkü Bürger'e göre modern sanat bir kırılma yaratsa da gelenek karşısında sadece biçimsel bir yenilenme sağlamıştır. Modernistler, sanat eserinin güzellikle eş tutulduğu görüşü yıkıma uğrattırken, avangardlar hayatla sanatı bütünleştirmeye çalışan aktivist eylemler gerçekleştirmiştir. Bu yüzden de, Bürger modern sanattaki izmlerin, avangarda yer alamayacağını dile getirir; çünkü avangard bir sanat akımı değil, devrimci bir harekettir. Dolayısıyla da, sürrealistlerde olduğu gibi avangardlar marksist ve sosyalist düşünceden beslenmişlerdir. Avangardlar, hayatla sanatı tekrar entegre etme çabaları doğrultusunda komünist bir eğilim sergilemiş ve angaje sanatçılar olarak kurumsallaşan sanatın tasfiyesini gerçekleştirmiştir. Ancak, Bürger avangard sanatın kısa süreli olmasının kanıtı olarak bir defaya mahsus ortaya çıktığını ve eserlerinin de sadece bir defa yapıldığında değerli ve tarihsel olduğunu da ekler (Bürger, 2007: 111, 112). Çünkü eğer sanat, tıpkı hayat gibi olursa ve arasındaki sınır ihlal edilirse avangard da başarısızlığa uğrayacaktır. Matei Calinescu da kendi tabirleriyle, Bürger'i destekleyerek sanatın sınırlarını aşarak hayatın sınırlarını da zorladığını ve bu yüzden de, hayat dekadanslaştıkça ve kitschleştikçe sanatın da dekadanslaştığını söyler. Avangardın hayatla sanatı bütünleştirme uğraşlarına yönelik yapılan eleştirilerden bir diğeri de, bu durumun sanatın içini boşaltabileceğidir; ancak, diğer yandan da izleyici kitlesinin artmasını sağlayarak sanata kolay ulaşılma fırsatı da sunabileceği görüşler arasında yer almaktadır.

Bürger'in avangard kuramından farklı olarak dikkat edilmesi gereken bir husus da I. Dünya Savaşı öncesi avangardların yani, romantiklerin ve hatta empresyonist ekolden gelen sanatçıların estetik kaygılar taşımasına koşut savaş sonrası sürrealistlerin de belirli estet davranışlar içinde olduğudur. Oysaki 1950 sonrası sanatın daha kuralsız, tabusuz ve ideolojiden bağımsız bir şekilde gelişme gösterdiği söylenebilir. Bürger ise, Greenberg modernizminin Hollywood efektinde yarattığı devasa sanat piyasasının (kurumsallaşmanın) ve devamında kural tanımaz sanatçıların özellikle Andy Warhol gibi şekilcilerin tek gayelerinin şaşırtmak olduğu ve bir süreliğine baş döndürücü bir etki yaratsalar da aslında başarısız olduklarını iddia eder (Bürger, 2007: 121, 122, 124). Bürger'in avangardının sadece bir dönem yaşadığı fikrine karşı çıkan Hal Foster ise 'Gerçeğin Geri Dönüşü' adlı kitabında 1950 sonrası sanatçıları neo-avangard olarak niteler ve neo avangardların *high art/low art* hegemonyasını yerle bir ederek aslında avangardların yapamadığını başardıklarını dile getirir. Birçok kuramcı da, postmodernizmden ziyade neo avangard tanımlamasını kullanmayı tercih ederek, bu dönemde ulvi ve yüce boyunduruğundan kurtulan sanatın burjuvaziye asıl başkaldırışı sembolize ettiğinde hem fikirdir. Yine de, sanatın sıradanlaşma dozunu fazlasıyla kaçıran Eve Babitz'in çıplak bir şekilde Duchamp'la

satranç oynadığı performansı veya Damien Hirst'ün kül tablası gibi işlerin avangard kabul edilmesinin Donald Kuspit nazarında sanatın sonunu ifade ettiği gibi düşünceler de mevcuttur.

Avangard ölçütler içerisinde sanatı egemen sınıftan tekelden kurtarmaktan daha baskın bir unsur olarak 'kurumsallaşma' aslında Bürger'in avangard kuramını doğrular niteliktedir. Çünkü gerek romantikler, gerekse dadacı ve sürrealistler, hem burjuvaziye hem de sanat kurumlarına karşı etkinlik göstermeye çalışmıştır. Dolayısıyla, avangard olma durumu, biraz da mekânla derdi olan anti-bürokratik sanatçıların kamuyla özdeş coğrafi konum ve toplumsal olaylar bazında hayatı estetikleştirme uğraşlarıyla ilintilidir. Bu yüzden de, Bürger alımlamada kolektivizm derken, avangardın marksist ve sosyalist olma gerekliliğini de hatırlatır. Oysa neo avangard veya post avangard olarak tarif edilen kuşaktaki bazı sanatçıların sanatın bir kurumla birlikte var olduğu şekliyle sanat yaptıkları bilinir. Dolayısıyla, hepsinin kurumsallaşmaya karşı çıktığını ya da hayatı dönüştürme çabası içinde olduğunu söylemek imkânsızlaşır. Bunun yanı sıra, gündelik hayattaki nesnelere kullanarak sanat yapmaya çalışan her sanatçı da avangard kabul edilemez. Örneğin, neo-dadaist olmasına rağmen Rauschenberg böyle bir amacının olmadığını şu sözlerle açıklamaktadır: 'Resim, hem sanat hem de hayatla ilişkilidir. İkisi de yapılamaz. Ben ikisinin arasındaki boşlukta devinmeye çalışıyorum.'¹ Böylelikle, Peter Bürger'in Avangard Kuramı'nın daha çok Fransa merkezli olduğu söylenebilir. Ancak, onun ölçütlerine baktığımızda İtalyan fütürist Filippo Tommaso Marinetti'yi ve 1914 Bolşevik Devrimi'nin kıvılcımını verdiği Proleter sanatı ve Rus avangardlarını hatırlamak gerekecektir. Marinetti de hayatı dönüştürme çabasıyla savaşın yıkıcılığını sanata empoze etmeye çalışmış; hatta sanatın acı, şiddet, ölüm barındırması gerektiğini beyan ederek faşist duygularını alelade belli etmiştir. Ayrıca, Marinetti de müze ve galerilere farklı gerekçelerle karşı çıkmış, onların yıkılıp yıkılarak geçmişin izlerinin silineceğine inanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası Fütürizm gözden düşmeye başlasa da Marinetti, Mussolini'nin yanında yer alarak ölümüne kadar faşist hareketlerini sürdürmüştür. 1924 yılında 'Fütürizm ve Faşizm' adlı yazını yayımlamış, 1935 yılında Etiyopya'daki sömürge savaşının bizzat destekçisi olmuştur. Marinetti, savaşı 'Gün ışığını gören en güzel fütürist şiir'ⁱⁱ şeklinde betimleyerek sanat, edebiyat ve şiiri savaşın birer kopyası olarak atfetmiştir.

Avangard sanatın yıkıcı bir özelliği bulunur, ancak Duchamp'ın pisuvarı sanatın ontolojik bir ilerleme kaydetmesi açısından sanatı özgürleştiren devrim niteliğindeki olumlu bir yıkıcılıktır. Oysa Marinetti'nin fütürizmi her ne kadar teknoloji ve makineyle bütünleşen yeni bir hayat biçimi sunsa da, sanatın anlamını ideolojik olarak sadece savaş ve siyasete indirgeyerek sanatın kavramsal çerçevesini daraltan olumsuz bir yıkıcılık sergiler. Bu yüzden, avangard sanatın tanımını yaparken toplumu ve hayatı parçalayan değil, onları sanatla bütünleştiren ve bir şekilde yapıbozumla ya da devrimle birlikte hayatı da ilerleyici ve iyileştirici bağlamda dönüştürebilecek tasarılar ya da sadece tasavvurlarla sınırlı kalmayan belki de gerçek olan projeler aklımıza gelmelidir. Avangard sözcüğü zaten semantik olarak incelendiğinde olumsuz çağrışımlar yapmamakta ve dolayısıyla Marinetti'nin distopyasından öte ütopyayla daha yakın anlamsal ilişkiler kurmaktadır. Ütopya ve avangard arasındaki bu yakın ilişkinin farkına vararak bu iki kelimenin sanat terminolojisinin içinde değerlendirilmesini sağlayan kişi ise Fransız sosyalizminin kurucusu Henri de Saint Simon'dur. Şöyle ki, ütopyik bir sosyalist devlet hayal eden Saint Simon, bunun gerçekleşmesinde öncü rolü sanata bahşeder ve 19. yüzyıl başlarında entelektüel bir kesime yaptığı konuşmada, sanatçıları toplumun avangardları olarak ilan eder. Ayrıca, sanatın yeni fikirleri yaymada en hızlı ve en etkili yol olduğunu ve toplumsal bir devrimin ancak sanatın gücüyle gerçekleşeceğini de dile getirir (Artun, 2007: 11). Böylelikle avangard terimi, devrimci siyasi hareketlerin ve özellikle komünist eylemlerin jargonuna girer. Fransa'da yükselen sosyalistler ki bunlar sosyalist romantikler olarak da algılanabilir, özellikle Saint Simoncular ve Fouriereciler, sosyalist bir dünya için sanatı siyasal olarak kurtarıcı görürler, ta ki 1848 devrimin bir kıvılcım gibi aniden ateş alıp çabucak sönmeye kadar. Dolayısıyla, daha evrensel anlamlar da taşıyan avangardın Fransa merkezli sosyalist düşüncelerinin dünya çapında dolaşıma girmesinde pek de başarılı olmadıkları görülse de,

hedefine ulaşan ve Avrupa'yla birlikte Asya'daki birçok ülkede etkisini gösteren bir örnek olarak Rusya verilebilir.

Fransız avangardlarından (19. yüzyıl ütopyacıları) neredeyse bir yüzyıl sonra sosyalizm tekrar Rusya'da canlanır. Burjuva iktidarı olan Çarlık rejimi, Lenin önderliğinde 1917 Ekim (Bolşevik) Devrimi'nden sonra yıkılır ve devrim karşıtı birtakım monarşist ayaklanmalar ve terör olaylarının başlattığı iç savaştan da galip çıkan Bolşevikler, 1922'de Sovyetler Birliği'ni kurar. Böylelikle, Avrupa'nın doğusuyla Asya'nın kuzey kesimleri boyunca yayılan SSCB, dünyanın en büyük ülkesi olmakla birlikte ilk sosyalist ülke olma unvanını da alır. Bu şekilde, Ekim Devrimi'yle inşa edilen sosyalist sistem, burjuvaziye karşı emekçi sınıfın haklarını savunan ve dolayısıyla işçi ve köylüleri de temsil eden birleştirici bir iktidar modeli oluşturur. Ancak Lenin, Sovyetler Birliği kurulmadan çok daha önce bu yeni sisteme geçişi sağlayacak önemli aşamalar kaydeder ve özellikle devrimin eski rejimi lağvetme başarısından destek alarak bir takım barış ve toprak kararları düzenler. Toplumun asıl çoğunluğu, köylüler lehine mülkiyet haklarına belirli kısıtlamalar getirerek toprakları kolektif mülkiyete devreder. Ekonomik sınıflara dair soyluluk unvanları ile birlikte kadın ve erkeklerin, herkesin eşit kabul edilmesine yönelik tüm sosyal sınıfları da ortadan kaldırır. İşçi haklarını savunarak çalışma sürelerini azaltır ve çocuk işçilerin çalıştırılmasını yasaklar. Ayrıca, çalışan kişilere veya çalışmayacak durumda olan yaşlı ve hastalara, çocuklara, kadınlara herkese sosyal güvenlik sağlar ve çalışanlara dinlenmeleri için izin hakkı tanır ve böylelikle ilk defa hafta sonu tatili denen kavram ortaya çıkar.

Lenin, sadece köylü ve işçilere kişisel, ekonomik hak ve özgürlükler getirmekle kalmaz, eğitime verdiği öncelikli önemle köylüler, işçiler, çocuklar ve hatta yetişkinler için tüm ülkede eğitim-öğretim seferberliği başlatır ve eğitimi tüm toplum için ücretsiz ve mecburi hale getirir. Ayrıca, işçi fakülteleri kurarak, onların teknik, teorik ve mesleki deneyim ve eğitim almalarını sağlar. Lenin, eğitim faaliyetlerinin yanı sıra sanatsal ve kültürel aktivitelerin de ön plana çıktığı çok çeşitli bilim ve sanat programları geliştirir. Örneğin Lenin, proletarya ile birlikte sanat yapma fikrini ortaya koyarak işçilerden oluşan bir grupla sanatın seyrini değiştiren bir anlaşma yapar. Bu işçiler, daha sonraları Rusya'nın ilk Marksist partisi olma özelliği taşıyan Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin üyeleri haline gelirken, artık devlette siyasi olarak da söz sahibi olmaya başlarlar. Bununla birlikte, avangardın isim sahibi entelektüel, aydın ve sanatçıların başlattığı kolektif sanat, artık işçilerin de yer aldığı bir şekle bürünür ki, bu aynı zamanda yüksek sanat ve alçak sanat arasındaki uçurumun kapatıldığına dair bir işarettir. Şöyle ki, Ekim Devrimi'yle canlanan Rus Fütürizmi ve Rus Konstrüktivizminin icracıları avangard sanatçılar ile proleter sanatın icracıları işçilerin hep birlikte sanatla hayatı bir araya getirdikleri görülür. Bu başarıdaki en büyük etken ise, 19. yüzyıl Ütopyacıları'nda daha henüz yeşermeyen Marksist düşüncenin Rusya'da kitlelerce benimsenerek büyük bir yer teşkil etmesidir. Bu yüzden, sosyalist düşüncenin tüm dünyada yaygınlık kazanması ve etkinlik göstermesi, avangard tarihinin Rusya'yla özdeşleştirilmesine neden olmaktadır.

Rus avangardlarının Bürger'in avangard olarak atfettiği sanatçılar yani, dadacılar ve sürrealistler üzerindeki etkisi de unutulmamalıdır. Her ne kadar Dada, Birinci Dünya Savaşı'nın yıkım ve vahşeti yüzünden toplumsal bir amaçlılık ya da ereksellik gütmese de, anti-savaş ve anti-sanat düşünceleri ile faşizme, barbarlığa ve belirli sanatsal kategorilere karşı çıkmalarıyla zaten akımın kendisini tümüyle bir protestoya dönüştürür. Oysa, sürrealistlerin hayata daha umutlu ve optimist yaklaştıkları söylenebilir. Bu yüzden de, Rusya'nın özellikle sürrealistlerle olan ilişkisi Lev Troçki'ye dayandırılır. Lenin'in Sovyetler Birliği'nin kurulmasından iki sene sonraki vefatı üzerine yerine geçen Stalin'in her ne kadar Marksist-Leninist ideolojiyi sürdürdüğü kimi çevrelerce iddia edilse de, Troçki Lenin zamanındaki eşitlikçi ve özgürlükçü davaya sadık kalmaması yüzünden Stalin'in her zaman karşısında durmuştur. Ayrıca, Stalin ile giriştiği iktidar mücadelesini kaybedip sürgün edilmesine rağmen Troçki, aynı kararlılık ve tutarlılıkla devrimci hareketlerini sürdürmüştür. Troçki'nin 1940'ta bir suikastla

gerçekleşen ölümüne kadar, Dördüncü Enternasyonal'i kurma girişimleri ve Nazizm'e karşı açılan savaşın en büyük destekçisi olarak sanatçıları ve entelektüelleri örgütlemeğe çalıştığı bilinir. Belki de sürgün edilmesi yüzünden farklı ülkelerde yaşamak zorunluluğunu bir avantaja çeviren Troçki, bazen Avrupalı düşünür ve sanatçılarla iletişime geçerek toplantılar gerçekleştirmiş, bazen de kendine kalacak yer aramak suretiyle arkadaşlarının evlerine yerleşmiş ve onlarla birlikte yaşamıştır. Sürrealizmin kurucusu Andre Breton ile de birçok kez görüşme gerçekleştirmiş ve sanat konusunda bir uzlaşmaya vararak her ikisi de sanatın radikal yollar keşfederek tekrar hayatın içine girmesi gerektiğine inanmıştır.

3. PARİS BOHEMYASI'NDA VAROLUŞÇULUK

1968 Mayıs Devrimi'nin Paris'te cereyan ederek küresel çapta yankı uyandırmasındaki kültürel ve sosyolojik unsurlar incelendiğinde, yönümüzü tekrar iki büyük savaşın ardından yıkıntılar içinde kalan Paris sokaklarına çevirmek gerekecektir. Savaşlar, en azından Soğuk Savaş öncesi dünyayı büyük bir kaosa sürükleyen ilk yıkım, emperyalist devletlerin III. Dünya Ülkeleri üzerinde daha çok hak iddia ederek bu ülkeleri paylaşma arzuları ve buna karşın sömürülen ülkelerin de kendi bağımsızlıklarını kazanma uğraşları dolayısıyla gerçekleşmiştir. İlki, her ne kadar İmparatorluklar Çağı'ndaki sömürge savaşları olarak görülsede, bu sonrasında ulus devletlerin ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Ulus devletlerin temel ilkelerinden olan milliyetçilik ve halkçılığın benimsenme oranlarına dayalı gerçekleşen ideolojik çatışmalar ise neredeyse bir yüzyıl süren faşist ve komünist saflaşmasını başlatmıştır. Yani, ilkinde başka ülkeleri sömüren Avrupa, daha sonra milliyetçilik kisvesi altında ırkçı propagandalarıyla kendi içinde bölünmelere giderek, büyük soykırımlar gerçekleştirmiştir. İtalya ve Almanya merkezli faşizmin her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'nda peyda olduğuna inanılsa da, ilk savaştaki kolonyalist politikalar da aynı ereksellelikle vuku bulmuş ve her iki savaştan çıkan ortak sonuç ise, bireysel özgürlük olmuştur. Dolayısıyla, bu yıkım ve zulüm içinde yaşamın nasıl idame ettirebileceği ve tekrardan nasıl var olunabileceği, artık tüm insanlığın ortak derdi haline gelmiştir. Böylesi karanlık, travmatik ve kaotik bir dönemden sonra açılan ışıklarla insanın tekrar kendini görmeye çalışması; öz, öznellik ve benliğe dair sorgulamalara başlaması beraberinde varoluşçuluğun yaygınlaşmasını getirmiştir.

Yıkık dökük Avrupa yeniden inşa edilmeye çalışılırken, Haussmann'dan miras kalan Paris de bulvar, sokak ve binalarıyla tabii ki yine barikata müsaade göstermez yapısıyla totaliter mimarisini canlandırır. Caddeler tekrar aydınlanır, karartmasız ve karnesiz yemek dağıtımıyla günlük yaşama devam edilir. Savaş zamanındaki yasaklar bir bir kalkar: Kent caz dinleyerek, polisiye romanlar okuyarak ve gangster filmleri izleyerek acı dolu belleklerini boşaltır ve varoluşçulukla ilgili kitaplarla özgürlüklerini yaşar. Varoluşçuluk özellikle Paris'in Saint Germain des Pres mahallesinde bir akım gibi kitleleri etkisi altına alır ve Jean Paul Sartre, Simone de Beauvoir ve Maurice Merleau-Ponty'e olan ilgi her geçen gün katbekat artar (Wark, 2014: 19). Ünlü kafeler, bu düşünür ve yazarlarla tanışmaya meraklı insanlarla dolup taşar; varoluşçusu, sanatçısı, müzisyeni, dansçısı günlük ritüellerini hep birlikte bir kabile kurmuşçasına burada gerçekleştirir. Gece olunca da, aynı takım yeraltı kulüplerine giderek içki ve müzik eşliğinde dans edip, sabahlara kadar eğlenir. Buraya kadar anlatılanlar, hiç savaş yaşamamış gibi keyfi yerinde bir Paris tablosu çizmesin. Bilindiği üzere, yirminci yüzyıl başlarında özellikle Paris'e atıfla 'Bohem' adıyla yeni bir yaşayış tarzı ortaya çıkar ve genellikle işsiz güçsüz, parasız, pespaye, alkol ve zevk düşkünü gibi aykırı kişilerce benimsendiği düşünüldüğü için hor görülüp, küçümsendiği de olur. Bununla birlikte, modernizm deyince akla gelen ilk isimlerden Charles Baudelaire'in ya da yirminci yüzyılın en büyük İngiliz ressamı olarak addedilen Francis Bacon'nun en önemli bohem sanatçılardan olduğunu hatırlamak gerekir. Dolayısıyla, eserlerinde sıra dışı ve bilinmeyene yönelik karanlık, acı, ölüm, kötülük ve çirkinlik temalarını tercih eden ve klasik estetik tavırların dışına çıkan sanatçıların ortak bir özelliği olarak bohemiğin savaşın karanlık yüzüyle ilintili olduğu söylenebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Saint-Germain'deki varoluşçuluk modasının yine bohem edebiyatçı ve sanatçılar arasında yaygınlık kazanması da bunun bir göstergesidir. Ancak, yine kendi döneminde bohemlik oldukça eleştiri

olarak varoluşçuluğun bu kişiler tarafından çıkarları için kullanıldığı iddia edilmiştir. Hatta yeraltı kulüplerine gidenler için mağara varoluşçusu yakıştırmaları yapıp (Wark, 2014: 21), asla gerçek bir varoluşçunun bu tip köhne mekânlarda takılamayacağı düşünülmüştür. Örneğin, Simone de Beauvoir, Saint-Germain'in en ünlü mağarası *Le Tabou* hakkında şunları yazmıştır: 'İnsanlar hem içeride, hem de kapının önünde içer, dans eder ve dalaşlırdı da. Mahalleli onlara savaş açmıştı... geceleri mahalleliler müşterilerin ve hatta sadece sokaktan geçen insanların üzerine su dökerdi' (Wark, 2014: 20). Simone de Beauvoir, kendisinin hiçbir zaman orada bulunmadığını da ilave ederek, mekânın müdavimlerinden Anne Marie Cazalis ve Juliette Greco'nun varoluşçuluğa bu tür çıkarlar dolayısıyla yaklaştıklarını ve bu yüzden duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirir (Wark, 2014: 20).

Simone de Beauvoir'ın yazdıklarından da anlaşılıyor ki, bohem sanatçıların vurdumduymaz tavırları ile sıra dışı ve marjinal hayat tarzlarının entelektüel mercilerin disipliniyle çelişki yaratması, onların bu camiada ve hatta mahallede istenmeyen yaramaz çocuklar olarak addedilmelerine neden olmuştur. Yani, varoluşçular kendi içlerinde bile kutuplaşmalar yaşarken, bu çatışmalar dönemin basınında da oldukça yankı uyandırmış ve ister bohem hayatı olsun ister gerçek entelektüel yaşantısı, varoluşçuluk tümüyle topa tutulmuş ve ahlaki çöküşten mesul tutulmuştur. Ayrıca, bohem sanatçı ve yazarlar her ne kadar aslının taklitleri olarak yeteneksiz ve kabiliyetsiz gibi görülseler de, bu mağara varoluşçuları arasında sanatıyla ses getiren ve kendini kabul ettiren kişiler de vardır. Öyle ki, bu grubu eleştiren Simone de Beauvoir'ın da arkadaşı olan Boris Vian, geçmişte yasaklanan tüm yazın ve müzik türlerini tekrar ele almasıyla aykırılığın en uç ve en canlı örneğini sunar. Her şeyden öte, ilk başta büyük bir caz tutkunu olarak grupta trompet çalar, ayrıca roman ve tiyatro yazılarıyla birlikte sahte Amerikan polisiye türünde eserler ele alır. Hicivli tarzıyla dönem Saint Germain'in etnografik haritasını çıkardığı bir *Saint Germain des Pres* Rehberi'nde bu muhitte yaşayan kişileri, farklı sosyal gruplarla betimler.ⁱⁱⁱ Bir ara gazetecilik de yaptığı bilinen Boris Vian, işte bu kitapçılığıyla basının aktardığı Saint Germain tablosunu yıkmaya çalışır, çünkü medya Sartre'yi mecusi ilan etmekle kalmayıp Simone de Beauvoir'ı da İkinci Cins adlı eseriyle genç kızların ahlakını bozmakla itham etmektedir. Vian ise, bu durumu kitapçığında şu cümlelerle özetlemiştir:

Efsanenin başı: Amatör bir yıkım varoluşçuluğu. Hikayenin tamamı: Kan, şehvet, ölüm. Zavallı mağara varoluşçuları birer ergendir, paralarının yetmediği ucuz otellerde yaşarlar. Zararlı ve şiddet doludurlar, Amerikan polisiye romanlarıyla kendilerinden geçmişlerdir. Kulüplerde ölüm perileri gibi çılglık atarken bulunabilirler. Basın böylece daha sonraları ahlaki paniğe yol açacak bir günah keçisi yaratmıştır (Vian, 2022),(Wark, 2014: 21).

Burada önemli bir nokta olarak, romantizmin modernlerin ve dahası tarihsel avangardların öncüsü olarak nitelendirilmesine koşut,^{iv} 20. yüzyıl Paris Bohemya'sı da postavangarda geçişi etkileyen unsurlardan biri olarak görülebilir. Çünkü her iki dünya savaşının etkilerinden dolayı daha içe kapalı, amaçsız ve belki de biraz avare bir tarza sahip bohem hayat, toplumsal olarak dışlanma yüzünden farklı bir alt kültür oluşturur. Kolektif bir aidiyetlikle fakir, zenci, homoseksüel ve taşralılara yuva olan bu diyar, anti-burjuvazinin en somut ve en gerçek örneğidir. Giyimlerinden saç biçimlerine, dinledikleri müzikten, okudukları kitaplara kadar aykırı addedilen bohem kişiler, 'farklılık, ötekilik, otonomi, azınlık, periferi' kavramlarıyla postmodernizmi heterojen yapıda inşa eden en güçlü dinamiklerdendir. Özellikle, farklı mecralardan sanatçı, dansçı, model, yazar, şair, müzisyen gibi kişileri bir araya getirmesiyle de düşünsel çeşitliliğe ve disiplinlerarası üretimlere olanak tanır. Avangard tutumları ise, sanatla hayatı iç içe yaşamalarından, belirli yerleri mesken edinmeleri ile mekân yaratma anlayışını benimsemelerinden ve neredeyse örgütsel denilebilecek itaatsiz davranış biçimleri sergilemelerinden anlaşılabilir. Dolayısıyla, hayat ve sanat diyalektiğine uygun yeni kişi ve mekân adları üretmek, avangardların ortak bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Baudelaire'in *dandy*'leri ve pasajları, sürrealistlerin *flaneur*'leri ve bilinçaltı odacıları ve son olarak sitüasyonist enternasyonallerin *derive* ve piskocoğrafyaları avangard sanatçı profilleri ile birlikte kentsel bağlamda alternatif mekânlar yaratır.

4. SİTÜASYONİST ENTERNASYONAL VE PSİKOCOĞRAFYA

Varoluşçuluk, avangardın salt özgül alanına girerken, Sartre kadar 1968 döneminin düşünsel zeminin hazırlanmasında etkili olan başka bir isim ise Henri Lefebvre'dir.^v Şöyle ki, 1930'larda avangard sanat gündelik hayatın dönüştürülmesini hedeflerken, Andre Breton'un artık devrimci hareket içinde yer almadığını düşünen bazı sürrealistler, yeni bir kolektivizmle devrimci şiarlarını devam ettirir. Bu nedenle, 1948 yılında Belçikalı sürrealistler, Danimarkalı ve Hollandalı deneyiciler ile birlikte Devrimci Sürrealizm'i diğer adıyla COBRA'yı kurarlar.^{vi} Özellikle, bu grubun öncülerinden Asger Jorn, Constant ve devamında Sitüasyonist Enternasyonal içinde faaliyet gösterecek Guiseppe Pinot Gallizio, Guy Debord gibi nice avangard sanatçı Henri Lefebvre'in Gündelik Hayatın Eleştirisi (1947) adlı kitabında Marksizm temelli yabancılaşma mefhumuyla ele aldığı metalaştırılmış zaman ve mekân deneyimine dair eleştirel teoriden etkilenir.^{vii} Şöyle ki, kapitalizmin tipik zaman anlayışına göre çalışma zamanı ve boş zaman olarak ayrılan sistemde vaktin harcanmasına yönelik zorunlu mekân deneyimleri yaratılır. Marksist zaman anlayışına temellendirildiği için kişi, genellikle fabrikalarda çalışan, boş zamanında da fabrika ürünlerini satın alan ve böylece kendi ürettiği nesnelere yabancılaştırılan ve zamanı metalaştıran tüketim toplumunun bir parçası haline gelir. Çalışmanın gerçekleştiği iş mekânı, serbest zamanı harcamak için kullanılan boş mekân (tüketim mekânları) ve dinlenme mekânları olarak da evler, mekân deneyimlerinin gerçekleştiği yerlerdir.

Bu şekilde, sermayenin modern kenti nasıl kurduğuna odaklanan Lefebvre, daha sonralarında 'Mekânın Üretimi' (1974) adlı eseriyle de kent, kentleşme, kırsal ve kentsel hayat koşulları, mekân politikaları ve hatta Foucaultcu beden ve iktidar analizlerine kadar tüm postmodern teoriler üzerinde etkisini gösterecektir. Lefebvre'in düşüncelerinden büyük oranda etkilenen Asger Jorn ise kapitalist düzenin sonuç odaklı emek sömürüsüne karşılık sanatsal üretimlerinde deneyciliği ön plana çıkararak, üründen ziyade yaratma eyleminin ve deneyiminin önemine dikkat çeker. Letrizm'in kurucusu Isidore Isou'dan^{viii} ayrılan bir grubun (Debord ve Chtcheglov öncülüğünde) 1952'de Fransa'da kurduğu Letrist Enternasyonal ise modern zaman anlayışına ve tüketim toplumuna tepki gösteren avangard gruplardan bir diğeridir (Erdoğan, 2008: 59). *Potlach* adıyla kurdukları bir gazetede, fabrikaların etrafındaki banliyöler için önerdikleri duvar yazısı şöyledir: 'Unutmayın, patron için uyuyorsunuz! (Wark, 2014: 37). Bu sözlerle uykunun bile, yani boş zamandaki dinlenme sürecinin dahi patron için daha iyi çalışabilmek adına gerçekleştirildiği belirtilir. Ayrıca, grup üyelerinin çalışmaktan kaçınan tavırlarıyla özdeşleşen bu söylem, aynı zamanda sürrealistlerin rüya dünyasına da bir gönderme yapar. Şöyle ki, COBRA hareketi ile başlayan sürrealistlere yönelik saldırılar, her ne kadar birbirinden farklı eğilimlerin sözcüleriyle birlikte gerçekleştirilse de Sartre, Isou ve Lefebvre tarafından sürdürülecek ve dahasında Letrist Enternasyonallerin de benimsediği bir hale dönüşecektir. Örneğin, Londra Psikocoğrafya Birliği'nin kurucularından olan İngiliz sanatçı Ralph Rumney^{ix}, 'Kötü kötü kokmaya başlayan zarif bir cesetti, gerçeküstücülük' şeklinde yazarken, Guy Debord ise 'Büyük Uyku ve Onun Müşterileri (1955)' adlı filmi sürrealistlerin bilinçdışı fantezilerinin Hollywood'un arzu sektörüyle örtüştüğünü göstermek için yapacaktır (Wark, 2014: 38).

Guy Debord Gösteri Toplumu'na kadar giden yolda sürrealistlerin bilinçaltı odacıklarının mekân ve zaman deneyimlerinde baskın bir hale gelen arzu ve istencin kitlesel tüketimi körükleyebileceğiyle doğru orantılı sanatın da metalaşacağı yönünde rahatsızlık duyuyordu. Dolayısıyla, hayatı değiştirebilecek avangard sanat, sadece tahayyüllerle kuşatılan ütöpik tasarımlardan ve mekânlardan kurtarılmalı ve salt gerçekliğe kavuşturulmalıydı. Böylelikle, metanın üretici gücü yok edilirse, ürünün tüketim de sonlanabilirdi. Debord, artık çalışmaya son verecek ve iki kelime sloganıyla 1968 duvar yazılarının başlangıcına öncülük edecekti: 'Çalışmaya Son!'. Bu slogan sonrasında ise 1957'de kurulan Sitüasyonist Enternasyonal'in aynı adla çıkardıkları dergi tarafından sitüasyonist hareketin asgari programı olarak ilan edilecektir.^x

İtalya merkezli Sitüasyonist Enternasyonal (SE) aslında selef grupların yani, COBRA (1948), Letrist Enternasyonal (LE-1952) ve Imaginist Bauhaus'un (IMIB-1953) temsilcilerinin benzer düşüncelere sahip olmaları dolayısıyla bir araya gelip, beraber neler üretebileceklerini görmek amacıyla kurulmuştur (Erdoğan, 2008: 16). Bu üç mikro grubun başlangıçta az sayıdaki üye kabulü ile belirli kurallara sadık kalma hareketleri, Sitüasyonist Enternasyonal makro grubunun da ilk başta üç kadın ve altı erkeğin gerçekleştirdiği toplantıyla kurulmasıyla ve varolduğu on beş yıl boyunca da üye sayısını yetmiş ikiyle sınırlandırılmasıyla özdeşleşir (Wark, 2014: 77). Böylelikle, sadece oyunu kurallarına göre oynayabilen kişilerin kabul edildiği bilinçli bir tercih meselesi olarak faaliyet gösteren Sitüasyonist Enternasyonal, oldukça kararlı ve özgün olma tutumlarıyla ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden üyeleri aracılığıyla enternasyonal olma girişimleriyle birlikte daha örgütlü bir hal almıştır. Ancak, SE ile ilgili bazı kaynaklar, kuruluşundaki gruplar, amaçları ve ürettikleri kavramlar hakkında birbirinden farklı bilgiler sunmaktadır. Örneğin, COBRA'yı SE'ye dahil etmeyen ya da Londra Psikocoğrafya Birliği'ni bu gruba dahil eden, SE ile ortaya atılan bazı kavramların öncülleri tarafından üretildiğini iddia eden ya da SE'yi sadece edebi ütöpik tasarılar içinde değerlendiren yazırlarla karşılaşmaktadır. Bunun bir nedeni olarak öncü sitüasyonist akımlar ya da hareketler olarak nitelendirilen bu üç grupla Sitüasyonist Enternasyonal'in ortak isimler barındırması görülebilir. Ayrıca, enternasyonal kavramının doğru okunamaması yüzünden sitüasyonist üretimlerin sadece tek disiplin içinde açıklanmaya çalışılması da bu karmaşaya neden olmaktadır. Şöyle ki, aslında Asger Jorn, Constant, Rumney, Chtcheglov ya da Debord gibi isimlerin yani diğer üç grubun temsilcilerinin düşüncelerini geliştirerek ve beyanlarını güçlendirerek Sitüasyonist Enternasyonal'e zemin hazırladığı ve SE'yi öncüllerinden daha kusursuz, daha uç ve anarşist bir örgüt olarak tasarladıkları düşünülebilir. Çünkü öncülerıyla birlikte sitüasyonistlerin, hepsinin tek ortak gayesi, gündelik hayatın sanat aracılığıyla dönüştürülmesidir. Asger Jorn, komünizmi sanat eserinin gündelik hataya dönüşmesi olarak betimlerken, Debord ise gündelik hayatı bir dizi sitüasyon olarak tahayyül eder.^{xi}

Sitüasyonistler, tarihsel avangardlarda da olduğu üzere sosyal hayatı vurgulayan yeni sözcükler ve ifade tarzları üretirler. Sosyal hayatın yeni biçimleri hakkında açıklamalara yer verdikleri Sitüasyonist Enternasyonal dergisinin ilk sayısında sitüasyonist kavramı 'üniter bir çevrenin ve bir oyununun kolektif örgütü tarafından somut ve kasıtlı bir şekilde yapılandırılan bir hayat anı veya var edilmiş durumu' (Erdoğan, 2008: 19) olarak açıklanmıştır. Bu şekilde, 'sitüasyonist' ismi, hem inşa etme durumlarının teorisiyle ya da pratik eylemleriyle ilişkisi olana hem de kurulmuş ve yapılandırılmış durumlarla ya da durumları yapılandırmayla uğraşana yani SE'nin bir üyesine karşılık gelmektedir (Covery, 2011: 78). Dolayısıyla sitüasyonizmi, durumcu şeklinde yapılan çevirilerden ziyade kurulmuş veya yapılandırılmış durumlar şeklinde okumak daha doğru olacaktır ki aslında sitüasyonizm diye de bir şey yoktur, çünkü mevcut koşulların yorumlanmasına dair bir doktrin anlamına gelen sitüasyonizm sadece anti-sitüasyonistler tarafından icat edilmiş bir kavramdır (Covery, 2011: 78). Bununla birlikte, SE'nin Letrist Enternasyonal zamanında ürettiği ancak sonrasında kuramsallaştırarak Sitüasyonist Enternasyonal'in lügatına kattığı iki önemli mefhumu *dérive* ve *psikocoğrafya*'dır. LE'nin *dérive* aracılığıyla yeni bir kent keşfine girişmeleri ve bu kenti oyun, aşk ve macera güzergâhları üzerine kurlmaları, Guy Debord'un 1957'de 'Çıplak Kent' adında bir Paris haritası çıkarmasına öncülük eder. Böylece, daha öncesinde Pinot Gallizio'nun ütopyacı mimarlık hareketi içinde tüm dünyayı bir lunaparka dönüştürmeye çalıştığı tasarısı ve Constant'ın Alba çingeneleri için geçici bir yer olarak tasavvur ettiği Yeni Babil projesi hayatın bir şiir, bir oyun gibi yaşanma arzusu üzerine kuruludur.^{xii} Dolayısıyla, Imaginist Bauhaus'a benzer özellikleriyle Çıplak Kent de, gündelik hayatı işlevden, çıkardan ve amaçlılıktan arındırarak mekânı akılcı, yönlendirici bir bağlam pratiğinden ziyade toplumsal pratiklere eklemeyi amaçlar. Debord'un kesilmiş Paris haritalarını rastgele düzenlemesiyle on dokuz paftadan oluşan bu kolaj, modern kentin tüm kapitalist unsurlarını yıkıma uğratar ve artık haritanın evrensel bilgi sunumuna dair görevini yerine getiremez. Debord'un kırmızı oklarıyla gerçekleşen *dérive* turları ancak aşka, arzuya,

deneyciliğe, yaratıcılığa, sanata ve şiire teslim olan bir kent deneyimini işaret eder. Bu şekilde, Çıplak Kent'in öne çıkardığı bir kavram olarak *dérive*, bize kenti amaçsızca, eylemsizce dolaşan ve avare gezinen flanörleri hatırlatsa da, gözlemin artık kenti dönüştürme pratiği içinde gerçekleştirildiği söylenebilir. Yani, tesadüfi ve keyfi bir sanatsal deneyimin dışında, politik bir eylemi gerekli kılan yapısıyla *dérive*, çelişkileri gün yüzüne çıkararak ve buna bağlı diğer potansiyelleri sunarak haritalarda görülmesi zor, arka planda kalan kentsel unsurları dönüştürür.^{xiii}

Dérive etimolojik olarak incelendiğinde ise Latince'deki kökeni *derivare*, bir akıntıdan çıkmak, bir akışın yönünü değiştirmek anlamına gelir. İngilizce'deki kökeni ise hem 'çıkarsamak' (*derive*) sözcüğüne hem de 'nehir' (*river*) sözcüğüne dayanır (Wark, 2014: 36). Anlamsal olarak tümüyle suyla ilişkili olan *derive*, bu şekliyle akıntıları, sürüklenmeleri, denize açılmayı ve hatta rüzgâra karşı yol almayı akla getirir. Dolayısıyla hep bir karşı harekettir ve Sitüasyonist Enternasyonal'in sunduğu sözlüğe göre de kentsel toplum koşullarıyla bağlılık gösteren deneysel davranışların bir biçimidir. Değişken çevreler aracılığıyla yapılan geçici bir seyahat tekniğidir. Aynı zamanda sürekli olarak dolaşmanın belirli bir aşamasını adlandırmak amacıyla da kullanılır (Coverly, 2011: 79). Patrick Straram adlı Fransız bir yazar Letrist Enternasyonallerle birlikte Saint Germain'de takıldığı bir dönemde yazdığı Kaykılan Şişe adlı romanında Debord'a ve Chtcheglov'a benzeyen karakterler üzerinden sürüklenmeleri betimlemeye çalışır: 'Avare, renkler ve gölgeli şekillerle dolu bir labirentte kendisine rağmen ustalıklıca yol alıyordu, hiçbir şeyi özümseyemiyordu; bozuk bir optik uyarınca çarpıtılmış bir yorum, ne kadar sarsıcı şekilde doğru olursa olsun' (Wark, 2014: 38). Ancak, Straram romanını hiçbir zaman bitiremedi ve belki de bu yarım kalmışlık, sürüklenmenin edebiyat için uygun olmadığına ya da tamamen farklı bir disipline ait bir pratik olduğuna dair bir işaret etti.

Aslında *dérive* (sürüklenme) edebi bir mahiyet taşımaktan ziyade, mekân ve *topos*'un deneyimine yönelik, Marksist zaman anlayışının iş zamanı ve boş zaman arasındaki ayrımına benzer ancak onun çok ötesine de geçebilen yeni bir zaman algısı yaratır. Çünkü kentte başıboş kendi zaman algılamı içinde sürüklenmeye çalışanlar, mekânı işlevselliği dışında da kullanabilir. Dolayısıyla, sürüklenmenin zamanı, boş zaman ve iş zamanı olarak ayrılmaz, ancak sürüklenme zamanı keyfi ve yararlı şekilde bölünmelere giderek, kapitalist boş zamandaki serbestlik ile de çelişki gösterir. Çünkü serbest zaman çalışılmayan bir zamansa, çalışma olmadan özgürlüğün deneyimlenebileceği bir alan da kalmamaktadır. İşte tam da bu yüzden, Debord 'Asla çalışma!' mottosuyla bu ikiliği ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Artık sadece çalışma süreleri kısalmayacak, çalışma tamamıyla ontolojik olarak mümkün olmayacaktı ve dolayısıyla kavramsal bir çiftin ancak ötekisiyle var olabilmesi durumu, boş zamanı da yok edecekti. Zamanın bölünmesiyle ilintili bir şekilde bedeninin parçalanmasını anti-oedipus, yersiz-yurtsuzlaşma ve organsız beden kavramlarına temellendiren Deleuze ise, göçebelik teorisiyle sürüklenme arasında yakın bir ilişki kurar. Ancak, arzunun üretimi konusundaki psikanalitik analizleri Guattari'yle birlikte hicveden Deleuze, 'yürüyüşe çıkan bir şizofren, analist kanepesinde uzanan bir nevrotikten daha iyi bir modeldir' (Wark, 2014: 40) şeklindeki sözleriyle dili ilişik olduğu pratikler bütününden ayıran psikanalizin, arzunun dışsal anlamdaki üretken güçlerini yok sayan yorumundaki eksikliği ve yanlışlığı dile getirir. Letrist Enternasyonal'in kurucularından olan Chtcheglov ise Deleuze'den çok daha önce kendi göçebelik teorisini geliştirirken, sürüklenmenin bir tür analiz (teknik) olduğunu saptamış ve 'bütünlük için sürüklenme (edimlerin, jestlerin, gezintilerin, karşılaşmaların akışıyla) ne idiyse, dil için psikanaliz de odur' (Wark, 2014: 40) sözleriyle sürüklenmenin bütüncül yapısına dikkat çekmiştir.

Sürüklenmenin (*dérive'nin*) sanatsal, siyasi ve psikanalitik anlamları dışında kentin gündelik yaşamından ayrılmaz bir şekilde kültürel ve sosyolojik boyutları da barındırdığı ve ayrıca Constant'ın kent hayatını oyunla kaynaştıran mimarlık ve birleşik urbanizm (üniter kentçilik) düşüncelerini de temsil ettiği üzere kentsel mekândan, şehir planlamaya kadar tüm coğrafyaya müdahale edebildiği görülmektedir. Şöyle ki, sürüklenmenin coğrafik etkileri denildiğinde sadece topoğrafyaya özgü gerçekleştirilen kentsel tasarımlar değil, belirli *topos*'larda yaşayan insanların demografik özellikleri de

akla gelmelidir. Yani, belirli coğrafi sınırlarla kurulan ülke veya daha küçük bir birimi şeklindeki toplulukların merkez/periferi, yüksek kültür/alt kültür, heteronomi/otonomi, kolonyalist/koloni ikiliklerinde gerek sınıf çatışmalarını gerekse ekonomik ve siyasi savaşlarını ele alarak bu tür coğrafi koşullar içinde bireyin psikolojik davranışlarını ait olduğu çevreye göre gözlemleyen ve görüntüleyen bilimsel bir inceleme yöntemi olarak düşünülebilir. Bu tanım ise karşılığını kısaca psikocoğrafya olarak adlandırılan terimde bulurken, çalışmalarıyla bu sözcüğün esin kaynağı olan kişi ise Paul Henry Chombart de Lauwe'dur. Chombart, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Fransız sosyolog Marcel Mauss ile birlikte çalışmış ve onun sosyolojik çözümlemelerinden ve sosyalist düşüncelerinden etkilenmiştir. Ayrıca, Chombart 1936 yılında Büyük Sahra'ya yaptığı turistik bir geziyle orada edindiği deneyimlerini paylaşarak bazı etnografik keşiflere katkı sağlaması ve savaş sırasında direnişe katılarak Fransa'nın savaş pilotu olarak çalışması dolayısıyla topoğrafya gözlemleriyle tanınan bir isimdir (Wark, 2014: 41). Chombart, kent gözlemlerini işçilerle yaptığı röportajlardan, savaş sırasındaki hava keşiflerinde kadar birçok farklı yöntem kullanarak gerçekleştirmiş ve bu şekilde sınıf mücadelesinin hava görüntüsünü elde etmiştir. 1952'de Paris ve çevresi üzerine yaptığı kapsamlı çalışmasının yayımlanmasından sonra Sitüasyonist hareket ve psikocoğrafya pratiği için önemli bir başvuru kaynağı olmuştur (Wark, 2014: 41). Şöyle ki, Paris'in Chicago'ya benzer eş merkezli halkalardan oluşan şehir planında en merkezdeki noktaya yakınlık durumlarına göre arazi fiyatlarının belirlendiğini ortaya koymuştur. Chombart'ın bu çıkarımı özellikle, Georges Bataille'ı oldukça etkilemiştir, çünkü bu şekilde sınıfın gerçekten uzama yansıdığı salt hiyerarşik bir görüntü sunmuştur (Wark, 2014: 41). Chombart, işçi sınıfı davasına gönülden bağlı komünist ama Stalinist olmayan bir katolikti ve toplumsal coğrafyayı peyzaj alanın hizmetine sunmayı benimsediği kadar, işçiler için Le Corbusierci tarzda tasarlanan devasa yapılar fikrine de olumlu bakmıştır. Le Corbusier mimarlığı ise, öncü sitüasyonist hareketlerle birlikte tüm Sitüasyonist Enternasyonal için kabul edilemez bir rasyonaliteye ve işlevselliğe sahipti. Dolayısıyla, bu tür bir mimarlığı destekleyen biri olarak Chombart, Debord ve çevresinden büyük bir tepki alarak saldırılara maruz kalmıştır. Başka bir tepki olarak da, onun hava keşfi tekniği saptırılarak^{xiv} bahsi geçen psikocoğrafya terimiyle özdeşleştirilmiştir (Wark, 2014: 42).

Sitüasyonist Enternasyonal sözlüğüne göre psikocoğrafya, kasten veya bilinçsiz bir şekilde düzenlenen coğrafi koşulların, bireylerin duyguları ve davranışları üzerindeki özgül etkilerinin bir çalışması olarak tanımlanmaktadır (Covery, 2011: 78). Dolayısıyla, psikocoğrafya kentin birey üzerinde bıraktığı izlerle öznel; kentin toplumsal yapısıyla kurduğu ilişki neticesinde ise nesnel bir pratik olarak karşımıza çıkar. Psikocoğrafya, her ne kadar Chombart'ın kuş bakışı hava tekniğinin saptırılmasından ortaya çıksa da, bu teknik fetiş hale getirilmeden Debord öncülüğünde Letrist Enternasyonaller tarafından kullanılmaya devam etmiş ve teknik mahiyeti yanında kendine has bir zaman ve mekân parametresi yaratmasıyla sadece işten muktedir olan devlet ve sermaye menfaatlerini yapıbozuma uğratarak hayatta yeni bir var olma stratejisi icat etmiştir. Kent, artık bilimsel ve sosyolojik bir şekilde oyunlaştırılmakta ancak fantezi dünyasına da hizmet etmemektedir. Psikocoğrafya, ne sosyalist romantiklerin ütöpik tasarılarındaki gibi bir hayata ne de sürrealistlerin hayallerle donatılmış fantazmagoryaları gibi aldatıcı bir atmosfere sahiptir. Flanörlerin sadece gözlerine güvenerek çıktıkları yolculukta yaşadıkları rastlantısal karşılaşmalar yerine *dérive* turları, bilinçli mekânsal lokalizasyon keşifleri, hava fotoğrafları, ekolojik analizler, toplumsal morfoloji ve sokak etnografyası, mekânsal aura ve idari yapının mekânsal denetimi, kent karakteri gibi olguları tümüyle kapsayan ve dolayısıyla pek de şansa dayalı olmayan psikocoğrafik gözlem metodolojisini kullanmıştır. Debord'un da dediği gibi psikocoğrafya salt bir bilimdir ve tıpkı yetenekli bir kimyager gibi psikocoğrafyacı da kentsel çevrenin çeşitli atmosferlerini hem tanımlayabilir hem de saflaştırabilir (Covery, 2011: 76).

Her ne kadar öncü sitüasyonistler tarafından psikocoğrafya teriminin ilk kez açıklanmaya çalışıldığı ve hatta psikocoğrafya oyunları adı altında *Potlatch* dergilerinde yetersiz yazılarla karşılaşıldığı bir dönem de olsa, Debord ve Chtcheglov'un psikocoğrafyayı kuramsallaştırma çabaları hatta kendilerine özgü

birer tipoloji bile geliştirdikleri göz ardı edilemez bir gerçektir. Örneğin, Chtcheglov kentin küçük yapı taşları olarak mahallere has geliştirilen kişisel duygusal bağlar bazında bir kategori sunar: ‘Tuhaf Mahalle (özellikle yerleşime ayrılmış), Mutlu Mahalle (iyi çocuklar için), Asil ve Trajik Mahalle, Tarihsel Mahalle (müzeler, okullar), Yararlı Mahalle (hastane, alet edevat dükkanları), Kötü Mahalle...’ (Covery, 2011: 71). Chtcheglov’un bu metni 1953 yılında yazılmasına rağmen 1958 yılına kadar yayımlanmayan *Formulary for New Urbanism* adlı kitabında yer alır ve tam olarak psikocoğrafik bir anlatıya uygun bir şekilde yazılmasa da, Chtcheglov’un mimariyi ve şehri alımlamada kişilere duyguları ve sosyal hayatları ile hareket edecek önermelerde bulunması ve arzuyu kapitalist modern dünyanın dışına yönlendirecek bir gözle kente dair bakış açısı sunması bakımından önemlidir. Modern kentin öznesine özgürleştirici bir duygulanım yaşatan bu deneyimsel psikocoğrafya ölçeğinin yanı sıra, kentin kapalı yollarını, arka sokaklarını, şebeke çatlaklarını, elektrik kaçaklarını, kırmızı ışıklarını, köprü altlarını, barikatlarını gün yüzüne çıkaran bir yanı da vardır ki, bu da topuğunu çamurlu arnavut kaldırımına kaptırmak kadar can sıkıcıdır ve ne yazık ki kaldırımın yaşattığı bir anlık çaresizlik betondan örülü açık hava hapishanesi kentte ardı kesilmeyen kıvrımlara, sürekli hale gelen kramplara evrilmiştir. Bu yüzden de sitüasyonistler yeni bir şehir planlaması yapmayı değil, var olan şehir planının eleştirisini yapmaya çalışmışlardır. Psikocoğrafyanın hem öznel hem de nesnel oluşu da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Psikocoğrafya, kenti kendi içinde bir bütün olarak görerek aynı zamanda özneliği de bireyci kabuktan dışarı çıkarabilmiştir. Böylece, terapinin benlik dışında, kentin kendisine yönelik yapılması mümkün hale gelmiştir (Wark, 2014: 45).

Psikocoğrafyanın bu şekliyle ikili bir etkiye sahip olduğu söylenebilir, bunlar basitçe öznenin yarattığı kent ve kentin yarattığı insan biçimleri olarak okunabilir. Bu yüzden de, psikocoğrafya, *dérive* turlarının deneyimlendiği bir mefhum olarak karşımıza çıkmakta ve aynı kapitalist zaman anlayışındaki gibi birinin var olmayışı diğerini de yok etmektedir. Debord, birbirine bağımlı bu iki dinamikten şöyle bahseder: ‘*Sürüklenme (dérive) açısından bakıldığında kent, belirli bölgelere giriş çıkış cesaretini kıran aralıksız akıntılarıyla, sabit noktaları ve anaforlarıyla psikocoğrafik hatlara sahiptir. Sürüklenme işte bu hatları keşfeder... Sürüklenmenin keşfettiği şey psikocoğrafyadır: öznel mekânın ana hatları*’ (Wark, 2014: 42). Dolayısıyla, psikocoğrafya kentsel durakları zaman içinde eriterek yer ve mekânları canlı tutan ve bu tümelin bir parçası olan özne ile reaktif hale gelerek sonsuz döngü ve dönüşümler yaratmasıyla kentin ve hayatın akışını kayıt altına alan çok boyutlu bir inceleme ve belgeleme yöntemidir. Bununla birlikte, psikocoğrafya ile ilgili kaynaklarda bu terimin belirsiz ve muğlak anlamlar taşıdığı iddialarından, sadece mimari ölçekte veyahut edebi tasavvurlarla sınırlayana kadar birçok görüşe rastlanmaktadır. Örneğin Merlin Covery, Psikocoğrafya adlı kitabında psikocoğrafyayı, Sitüasyonist Enternasyonel’in estetik ve politik erekselliğindeki hayatı dönüştürme formalizasyonu dışında daha edebi bir geleneğin parçası olarak görmektedir (Covery, 2011: 9). Bu, ilk bakışta psikocoğrafyanın çok katmanlı morfolojisi ve sitüasyonizmin literal yapıya öncelik veren tavrı düşünüldüğünde çok da aykırı gözükmemektedir. Ancak, Covery’nin kendi tabiriyle kent gezginliğini, zihinsel gezgin figürü ve iz sürücüyle birlikte ele alarak isimlerin değişmesinin pek de mühim olmadığını dile getirmesi (Covery, 2011: 9), Baudelaire ve Benjamin’den Ballard ve De Certeau’ya kadar tüm isimleri aynı kefeye koyması ve sadece yürümek eyleminin fark yaratacağına inanması (Covery, 2011: 9), bu metin boyunca dikkatle sürrealizmle ayrılan noktaların vurgulanmasının yanı sıra, tüm avangard anlatılara taban tabana zıtlık göstermektedir. Çünkü, bu şekilde her zihin yolculuğunun ve her fantazmagorik hülyanın mekân tasarısını sitüasyonist bir kent olarak; her ütöpic veya distöpic evren tahayyülünü de psikocoğrafik analiz olarak kabul etmek gerekecektir. Oysaki, avangardların modern olabileceği ancak her modernin avangard olamayacağı gibi her yürüme, saptırma ve dönüştürme eyleminin de psikocoğrafyayla ilişkili olamayacağı aşikârdır.

5. SONUÇ

Tarihsel avangardların mihenk taşı olarak addedilen Romantizm'den neoavangard devrimci bir hareket Sitüasyonist Enternasyonal'e kadar iki dünya savaşı geride bırakılmış, bir yüzyılı geçen bu sürede doğanın bir parçası olan insan, kente dair aidiyetlik kazanmaya başlamıştır. Romantikler, her ne kadar kurumsallaşmaya karşı gelseler de asıl başkaldırıışlarının kaynağı, doğanın mimetik unsurları olmuştur. Dolayısıyla, yaşadıkları dünyanın kopyasını yapmayı değil de, o bütüncül yapının içindeki tikelliklerle birlikte neler hissettiğini konu alan Romantikler, aslında doğaya karşı bireyin nasıl var olduğunu resmederek ilk varoluşçu tavrı sergilemişlerdir. Bu yüzden, avangard gerçek bireyciliğe önem veren toplumsal bir harekettir. Modernizm ile hayatın varoluş dinamikleri değiştiğinde de, bazen teknoloji, hız ve endüstriyelleşme övgülerle karşılanmış bazen de makineleşmenin yarattığı kopya ve tekrarlarla kaybolan auranın eleştirisi yapılmıştır. Ancak, burada önemli olan, avangardın tanımı kadar aykırı ama bir o kadar da evrensel olan eylem ve hareketlerdir. Bu yüzden, Sitüasyonist Enternasyonal'i neoavangard yapan, estetik kaygılarla başlattığı söylem ve üretimlerini giderek politik bir halde eylemselleştirerek toplumsal bir örgüt altında toplamalarıdır. Böylelikle, Sitüasyonist Enternasyonal ütopyalarla sınırlı kalmayan gerçek bir dünya kurma girişimlerinde hayatı dönüştürmenin yolunu, kavram ve eylemlerle birlikte yapıbozuma uğratmakta bulmuştur. Dolayısıyla, en önemli mefhumları olan sürüklenmeye (*dérive*) ve saptırmaya (*détournement*) bakıldığında her ikisi de hem semantik olarak olumsuz hem de işlevsel olarak yıkıcı ama yenileyicidir. Aynı zamanda hayal dünyasına da tahammülü olmayan sitüasyonistler, fantazmagoryalarla gelen her biçimi ve düşünceyi değiştirerek daha gerçekçi bir hale getirmişlerdir.

Debord'un da dediği üzere, *gerçeküstücüler psikanalizi sokağa indirdi, fakat yalnızca bir sapmaydı bu, sonu yeniden edebiyata çıktı. Chombart da sosyal bilimleri sokağa indirdi, ama bu da bir sapmaydı ve şehir planlamasından öteye gidemedi. Letrist Enternasyonal ise yeni bir tür bilgi, ana yöntemi sürüklenme olan bir sokak etnografyası icat etti ve bu da psikocoğrafyayı beraberinde getirdi (Wark, 2014: 42).*

Öznel mekânın ana hatları psikocoğrafya, ancak onu ezoterizmden kurtarabilecek *dérive*'lerle birlikte gerçek, dinamik ve aktiftir. Bu koşul kipli terimi ilk bulan Letrist Enternasyonal'in bilgi sistemini yeniden geliştiren Sitüasyonistler ise uygulayıcılarını meşru kılmışlardır. Bu tür özne ve *topos* ikilisiyle ortaya çıkan mekân deneyimlerini, nice ütopyik tasarımlara, mimari planlara, edebi metinlere döken nice kuramcı ve yazarlar olmasına rağmen, belki de Michel Foucault'nun bu söylem dilini en bilinçli ve en doğru kullanabilen düşünür olduğunu hatırlamak gerekecektir. Çünkü Foucault'nun kendine has söylemselleştirme adıyla geliştirdiği tarihsel araştırma metodu, döneminde çok kayda değer görülmeyen, ancak aslında toplumun sosyolojik yapısı için oldukça önemli olabilecek olgu ve olayların gün yüzüne çıkarılmasına dayalı geliştirilmiştir. Parantez açmak gerekir ki Foucault, özne ve iktidar mefhumlarıyla gözetim ve denetim mekanizmalarının yarattığı toplumsal düzen ve yapıdan dem vurarken, aynı zamanda siyaset ve bilgi rejimleriyle birlikte toplumun kendi inşa ettiği kültürel form ve etnografik unsurlardan da bahsetmektedir ki, bunlar Foucault tarafından 'heterotopya' olarak adlandırılmıştır. *Dérive* turlarıyla keşfedilen psikocoğrafya da, haritaların gösteremediği toplumsal yapının yasaklarını, tabularını, kimi zaman ekonomik savaşları ile sınıf çatışmalarını ve hatta dini ve kültürel değerlerini gerçek bir şekilde tümüyle ortaya çıkarmaktadır. Bu şekilde Foucault'nun gerçekleşen ütopyalar/distopyalar olarak tanımladığı heterotopya, psikocoğrafyanın gerçekçi tutumu dahilinde başka bir kavramsal çerçevede incelenebilir.

Bunun yanı sıra, psikocoğrafyanın diğer bir özelliği ise kentleşmenin, sanayileşmenin, teknolojinin *toposu* labirentimsi çıkmaz sokaklara dönüştürmesiyle kurulan kaotik düzene yönelik eleştirel bir bakış açısı taşımasıdır. Dolayısıyla, sitüasyonistlerden çok daha öncesine Sanayi Devrimi'nin öncülüğünü yapan İngiltere'nin Londra şehir planlamasıyla veya Haussmann'dan miras kalan şehir düzenini hala

canlı tutan Paris'in totaliter mimarisiyle ilgili psikocoğrafik analizler de mevcuttur. Bu ekseninde, Sitüasyonistler zamanında Londra Psikocoğrafya Birliği'nin tek ismi olarak anılan İngiliz sanatçı Ralph Rumney'in de Enternasyonal'e katıldığı bilinir. Ancak, özellikle 1962'de Debord'un sıkı disiplin anlayışı ve sanatın bölünmez bir devrimci uygulamayı barındırması inancı yüzünden SE'deki politik kuramcılar ve sanatçılar arasında bir ayrışma yaşanmıştır. Her ne kadar, 1967'de yayımlanan Guy Debord'un Gösteri Toplumu ve Raoul Vaneigem'in Gündelik Hayatta Devrim'i, sitüasyonist açıdan oldukça verimli modern kapitalizm eleştirileri sunsa da, 1968 Mayıs Olayları'nın yaşanmasına birçok farklı etken neden olmuştur. Cinsel Devrimden öğrenci ve işçi haklarına, Cezayir sömürsünde kilit rol oynayan Fransa'ya yönelik artan tepkilerden, ABD-Vietnam savaşına kadar çeşitli olaylardan rahatsızlık duyan birçok Avrupa ülkesindeki işçi, öğrenci, yazar, sanatçı, aktivist sömürüye, savaşa ve eşitsizliğe karşı sokaklara dökülmüştür. Bu örgütlenmede, öncü sitüasyonistlerle birlikte SE'in Avrupa ve İskandinavya'da edindiği kollar ile düzenledikleri enternasyonal konferanslar ve düzenli aralıklarla çıkardıkları dergilerin payı büyüktür. Ayrıca, devrimin öncü propagandalarını üreten Sitüasyonist Enternasyonal, sokakların ve duvarların 'Şiir sokaklardadır... Gerçekçi ol ve imkânsız iste... Eylem tepkisel değil yaratıcı olmalıdır... Komşularınızla konuşun... Birbirinizi sevin... Kaldırım taşlarının altında kumsal var...' (Clark, 2004: 184, 185) şeklindeki yazılarıyla dolup taşmasında önemli bir rol oynamıştır. Böylelikle, De Gaulle hükümeti bir iki ay kadar etkisiz hale getirilse de, devrim etkisini yine bir kıvılcım gibi aniden alev alıp, çabucak sönecek kadar göstermiştir. 1968 sonrasındaki yeni mücadele dönemiyle başa çıkamayan SE ise 1969'da son konferansını düzenlemiş ve 1972'de resmi olarak dağıldıklarında, SE'in yalnızca iki üyesi kalmıştır: Guy Debord ve Gianfranco Sanguinetti (Erdoğan, 2008: 61). Günümüzde, sitüasyonist hareketler devam etmese de, özellikle fluxus sanatçıları tarafından *dérive* turlarının yapıldığı bilinmekte, Guy Debord zamanındaki davadan çok daha farklı bir yön çizen Stewart Home öncülüğünde Londra Psikocoğrafya Birliği faaliyetlerine devam etmektedir.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- ARTUN, A. (2007). *Kuramda Avangardlar ve Bürger'in Avangard Kuramı*, *Avangard Kuramı* içinde, (Çev: Erol Özbek), İletişim Yayınları, İstanbul.
- ARTUN, A. (21.05.2019). *1968'in Sanatı*, *Ankara Mimarlar Derneği*.
- BAUDELAIRE, C. (2013). *Modern Hayatın Ressamı*, (Çev: Ali Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul.
- BURGER, P. (2007). *Avangard Kuramı*, (Çev: Erol Özbek), İletişim Yayınları, İstanbul.
- CALINESCU, M. (2017). *Modernliğin Beş Yüzü*, (Çev: Sabri Gürses), Küre Yayınları, İstanbul.
- CASTELLS, M. (1997). *Kent, Sınıf, İktidar*, (Çev: Asuman Erendil), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- CLARK, T. (2004). *Sanat ve Propaganda*, (Çev: Esin Hoşsucu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- COVERY, M. (2011). *Psikocoğrafya: Londra Yazıları*, (Çev: Selen Serezli), Kalkedon Yayıncılık, İstanbul.
- DEBORD, G. (2006). *Gösteri Toplumu*, (Çev: Ayşen Ekmekçi, Okşan Taşkent), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- ERDOĞAN, Ş. (2008). *Sütüasyonist Enternasyonel*, (Çev: Merve Darende, Melis Oflas, Artemis Günebakanlı), Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul.
- FOSTER, H. (2009). *Gerçeğin Geri Dönüşü*, (Çev: Esin Hoşsucu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- GUATTARI, F. ve NEGRI, A. (2006). *Bizim Gibi Komünistler*, (Çev: İlkey Sümer, Mustafa Erata, Barış Özçorlu), Otonom Yayıncılık, İstanbul.
- HARVEY, D. (2016). *Kent Deneyimi*, (Çev: Esin Soğancılar), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- KUSPIT, D. (2006). *Sanatın Sonu*, (Çev: Yasemin Tezgiden), Metis Yayınları, İstanbul.
- LEFEBVRE, H. (2013). *Gündelik Hayatın Eleştirisi-I*, (Çev: Işık Ergüden), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- LEFEBVRE, H. (2013). *Gündelik Hayatın Eleştirisi-II*, (Çev: Işık Ergüden), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- LEFEBVRE, H. (2015). *Kentsel Devrim*, (Çev: Selim Sezer), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- LEFEBVRE, H. (2014). *Mekânın Üretimi*, (Çev: Işık Ergüden), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- NEGRI, A. (2006). *Avrupa ve İmparatorluk*, (Çev: Kemal Atakay), Otonom Yayıncılık, İstanbul.
- NEGRI, A. (2006). *Marx Ötesi Marx*, (Çev: Münevver Çelik), Otonom Yayıncılık, İstanbul.
- SOJA, E. (2017). *Postmodern Coğrafyalar*, (Çev: Yunus Çetin), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- STAVRIDES, S. (2016). *Kentsel Heterotopya*, (Çev: Ali Karatay), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- VANEIGEM, R. (1996). *Gençler İçin Hayat Bilgisi El Kitabı: Gündelik Hayatta Devrim*, (Çev: Ali Çakıroğlu ve Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- VIAN, B. (2022). *Saint Germain des Pres Rehberi*, (Çev: Alev Er), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- WARK, M. (2014). *Kaldırım Taşlarının Altında Kumsal Var*, (Çev: Arda Çiltepe), Sel Yayıncılık, İstanbul.

İnternet Kaynakları

<https://manifold.press/bosluk> (Erişim tarihi: 28.11.2022).

<https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2017/08/13/futurizm-makinelerin-ve-olumun-tapinagi/> (Erişim tarihi: 28.11.2022).

A. Artun (01.05.2018). *Sanat ve 1968 Baharı: Bir Kronoloji*. Skopbülten: <http://www.e-skop.com/skopbulten/sanat-ve-1968-bahari-bir-kronoloji/3783?fbclid=IwAR2oUmHt8OB3mxzkAowmNH-pLCvJno3KYoTv134Uw9D7DCgCe2AMIAhH4c> (Erişim tarihi: 28.11.2022).

EXTENDED SUMMARY

This study evaluated theoretical examinations in works on avant-garde art, analyzing avant-garde art in relation to pre-World War I and post-World War I movements and situations. Consequently, it was explained that, in addition to the common perspective of many art historians and theorists who initiate modern art with romantic or impressionist movements, the romantic resistance both aesthetically to mimetic elements of nature and politically against institutionalization serves as a cornerstone for considering historical avant-gardes. However, the tendencies of artists such as Charles Baudelaire and those who followed, including Paul Cezanne, Van Gogh, Claude Monet, and Edouard Manet, are often presented as pre-World War I avant-garde art. This is attributed to the confusion in definitions of modernism and avant-gardism, leading to the association of avant-garde artists who rebel against universal dogmatic stances with modern artists producing works outside classical aesthetic norms. Moreover, the study provided anecdotes suggesting that the socialist utopian movements, initially influenced by Romanticism and emerging in 19th-century France, later merged with modernism. It further suggested that a second wave of avant-garde art, influenced particularly by Russian avant-gardes in the early 20th century, infiltrated or occurred simultaneously with Dadaists and surrealists in Europe.

As the dynamics of life changed with modernism, avant-garde responses alternated between praising technology, speed, and industrialization and critiquing the loss of aura through mechanization's copies and repetitions. Avant-garde thus embodies a contradictory yet universal quality as a societal movement emphasizing genuine individualism amid clichés. Despite revolutionary breakthroughs in art achieved by Dada and Surrealism, some theorists and art historians suggest that they were not as effective as Russian avant-gardes in transforming art and life. Another significant revolutionary movement, occurring almost fifty years after the Bolshevik Revolution, took place in May 1968 in France. The core of this revolution was formed by the Situationist International and its predecessors, Cobra, Imaginist Bauhaus, and Lettrist International. Therefore, it has been conveyed that the Situationist International gained significance as the primary collective of artists and architects within the neo-avant-garde movement, not only for initiating discourse and productions with aesthetic concerns but also for progressively transforming them into a political reality and consolidating them under a societal organization. Throughout this work, an attempt was made to define avant-garde in the context of the efforts of historical avant-gardes, ranging from the utopian aspirations of 19th-century socialists to post-World War I avant-garde Russian artists and Dadaist and Surrealist artists in Europe, to integrate life and art. The conceptual framework of avant-garde and neo-avant-garde thoughts, which created significant intersections in history, was discussed. Finally, the study elucidated how the actions and activities of the Situationist International, a neo-avant-garde movement seeking to transform life through concepts and actions, contributed to postmodern critiques by introducing terms and concepts to the art terminology during their barricade protests in the city of Paris.

SONNOTLAR

ⁱ <https://manifold.press/bosluk> (Erişim tarihi: 28.11.2022).

ⁱⁱ <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2017/08/13/futurizm-makinelerin-ve-olumun-tapinagi/> (Erişim tarihi: 28.11.2022)

ⁱⁱⁱ Bu konu hakkında daha kapsamlı bilgi almak için bkz: Vian, Boris. (2022). Saint Germain des Pres Rehberi, (Çev: Alev Er), Sel Yayıncılık, İstanbul.

^{iv} Ali Artun ise, 21.05.2019 tarihinde Ankara Mimarlar Derneği'nde gerçekleştirdiği konuşmasında, avangard sanatın temellerini sembolizme dayandırmıştır.

^v Artun, A. (21.05.2019). *1968'in Sanatı*. Ankara Mimarlar Derneği.

^{vi} Kobra adı, grubun kurucularının yaşadıkları şehirlerin baş harflerinin (Kopenhag, Brüksel ve Amsterdam) birleştirilmesiyle oluşmuştur. Kaynak için bkz: Ş. Erdoğan (2008). Sitüasyonist Enternasyonal, (Çev: Merve Darende, Melis Oflas, Artemis Günebakanlı), Altıkkırkbeş Yayınları, İstanbul, s. 16.

^{vii} Bu konu hakkında daha kapsamlı bilgi almak için Henri Lefebvre'in iki ciltten oluşan Gündelik Hayatın Eleştirisi adlı kitaplarına bkz: Lefebvre, H. (2013). Gündelik Hayatın Eleştirisi-I, (Çev: Işık Ergüden), Sel Yayıncılık, İstanbul; Lefebvre, H. (2013). Gündelik Hayatın Eleştirisi-II, (Çev: Işık Ergüden), Sel Yayıncılık, İstanbul.

^{viii} Sözcükleri harflere indirgeyerek sınırsız ifade biçimleri hedefleyen Letrizm, Dada ekolünden gelen Isodore Isou'nun söylemleri yüzünden çoğu zaman Dada'nın taklidi olarak görülmüş, özellikle Sartre'in pek haz etmediği Letristler, avangardın başat özelliği olan komünist ve varoluşçu eğilimleri saf dışı bırakan pratikler sergilemiştir.

^{ix} Aynı zamanda Sitüasyonist Enternasyonal'in kurucu üyesidir (Wark, 2014: 77).

^x Artun, A. (01.05.2018). *Sanat ve 1968 Baharı: Bir Kronoloji*. Skopbülten: <http://www.e-skop.com/skopbulten/sanat-ve-1968-bahari-bir-kronoloji/3783?fbclid=IwAR2oUmHt8OB3mxzkAowmNH-pLCvJno3KYoTv134Uwf9D7DCgCe2AMlahH4c> (Erişim tarihi: 28.011.2022).

^{xi} Artun, A. (01.05.2018). *Sanat ve 1968 Baharı: Bir Kronoloji*. Skopbülten.

^{xii} Artun, A. (21.05.2019). *1968'in Sanatı*. Ankara Mimarlar Derneği.

^{xiii} Artun, A. (21.05.2019). *1968'in Sanatı*. Ankara Mimarlar Derneği.

^{xiv} Saptırma (Détournement) bir çeşit bilinçli intihal yapma biçimi olarak adlandırılabilir. Yapılan alıntılardaki kişi isimlerinin değiştirilerek başkaları tarafından temellük edilmesi ya da mevcut kavram ve olgular anlam kaymalarına uğratarak başka ideolojilerce benimsenmesi olarak karşımıza çıkar. '*Kısaca; önceden var olan estetik unsurların saptırılması anlamındadır. Mevcut ya da geçmişteki sanatsal üretimlerin, üstün nitelikli bir sosyal çevrenin oluşturulması için bir araya getirilmesidir... Daha temel bir anlamda, eski kültürel sınıfların bünyesindeki détournement, bu sınıfları yıpratmaya ve önemini azaltmaya yönelik bir propaganda yöntemidir.*' Bu tanımın yapıldığı SE sözlüğündeki saptırma terimi için bkz: (Coverly, 2011: 79).

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

16/2 - Aralık 2023 - E-ISSN-2148-9289

**İNSANİ GÜVENLİK KAPSAMINDA GIDA GÜVENLİĞİ SORUNSALINI
İNCELEMEK**

Examining the Problem of Food Security within the Scope of Human Security

TUĞÇE ERSOY AKÇE

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü*

*Postgraduate Student, Erzincan Binali Yıldırım University Department of Political Science and Public
Administration*

tugceersoy22@gmail.com

Orcid: 0009-0004-7185-3446

Atıf/©: Ersoy Akçe, Tuğçe (2023). İnsani Güvenlik Kapsamında Gıda Güvenliği Sorunsalını İncelenmek,
Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 16, Sayı 2, ss. 214-231

Citation/©: Ersoy Akçe, Tuğçe (2023). Examining the Problem of Food Security within the Scope of Human
Security, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 16, Issue 2, pp. 214-231

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : *Araştırma/Research*
Geliş Tarihi-Received Date : *17.07.2023*
Kabul Tarihi-Accepted Date : *29.12.2023*
Sayfa Numarası-Page Numbers: *214-231*
Doi : *10.46790/erzisosbil.1328829*

Notlar/Notes

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır.

İNSANİ GÜVENLİK KAPSAMINDA GIDA GÜVENLİĞİ SORUNSALINI İNCELENMEK

Examining The Problem Of Food Security Within The Scope Of Human Security

TUĞÇE ERSOY AKÇE

Öz:

Soğuk Savaş sonrası dönemden itibaren güvenliğin kapsamı giderek genişletilmiştir. Özellikle küreselleşmenin getirdiği çok boyutlu faktörlerin zamanla tehdit haline gelmesi güvenliğin kapsamının genişletilmesini insan, toplum ve çevre üzerinde gerekli kılmıştır. Genişleyen güvenlik kapsamında ortaya çıkan insani güvenlik kavramı odak noktasına bireyi yerleştirmiştir. İnsani güvenlik kavramının boyutlarından biri olan gıda güvenliği kavramı ise, insanların yaşamını sürdürülebilmesi için birer ihtiyaç olması sebebiyle günümüzde fazlasıyla öncelik verilmesi gereken konulardan biridir. Artan nüfus, iklim değişikliği, savaş, salgın hastalıklar gibi birçok sorun teşkil eden faktörlerle gıda güvenliği meselesi, olası ve mümkün gıda krizleriyle tehdit altındadır. Bütün bu olası sorun ve tehditlerden bağımlı değişken olarak insanlar etkilenmektedir. Çalışma bu bağlamda yeterli düzeyde gıdaya erişim, gıda dağılımı, gıdanın güvenilirliğinin sağlanması gibi gıda güvenliği sorunsalını oluşturan etkenlerin ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve dünyada yaşanan son gelişmeler ile ilişkisini örnekler üzerinden ele alarak insani güvenlik çerçevesinde bu etkenlerin oluşturduğu potansiyel riskler ve tehditlerin güvenlik alanlarına yönelik analiz sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, İnsani Güvenlik, Küreselleşme, Gıda Güvenliği, Gıda Krizi.

Abstract:

Since the post-Cold War period, the scope of security has been gradually expanded. In particular, multidimensional factors brought about by globalization have become threats over time, making it necessary to expand the scope of security on people, society and the environment. The concept of human security, which emerged within the scope of expanding security, placed the individual at its focal point. The concept of food security, which is one of the dimensions of the concept of human security, is one of the issues that should be given high priority today, as it is a necessity for the survival of people. With many problematic factors such as increasing population, climate change, war and epidemics, the issue of food security is threatened by possible and probable food crises. People are affected by all these possible problems and threats as the dependent variable. In this context, the study will analyze the security areas of the potential risks and threats posed by these factors within the framework of human security by examining the relationship between the factors that constitute the food security problem, such as access to sufficient food, food distribution, and ensuring the safety of food, with the development levels of the countries and the latest developments in the world, through examples.

Anahtar Kelimler: Security, Human Security, Globalization, Food Security, Food Crises.

1. GİRİŞ

Soğuk Savaş sonrası dönemden itibaren güvenlik kavramının kapsamı eleştirel yaklaşım çerçevesinde genişletilmiştir. Güvenlik kavramının birçok disiplin ile ilişkili olması da bu kavramın dar kalıplardan çıkmasına olanak sağlamıştır. Geleneksel kuramda bu kavram, sadece devletlerin ulusal güvenliğini siyasi ve askeri boyutta ve diğer devletler ile olan ilişkisini tehdit ve risk oluşturma potansiyeli yelpazesinde incelerken, ilerleyen dönemlerde eleştirel güvenlik çalışmaları ile birlikte daha geniş perspektifte ele alınmasını sağlamıştır.

Güvenlik kavramının anlamlandırılması ve içeriğinin genişletilmesi çok boyutlu faktörler ekseninde gerçekleşmiştir. Güvenlik kavramı; ulusal güvenlik boyutu ile birlikte toplumsal, insani ve çevresel boyutlarıyla ele alınmıştır. Bu boyutlardan biri olan insan güvenliği, literatüre 1990'lı yılların ortalarına doğru İnsani Kalkınma Raporu'nda girmiştir. Bilimsel rapor ve yaklaşımlar ile desteklenen güvenlik kavramı, devleti önceleyen bir konumdan insanı önceleyen bir konuma doğru eğilim göstererek insanların güvenliğinin sağlanmasının önemini vurgulamıştır. Bireyleri merkeze alarak güvende olmasını amaçlayan bu kavram, aynı zamanda insanların güvenliğini sağlamak ve yaşam kalitesini yükseltmek için; açlık, salgın hastalıklar, yoksulluk, temiz suya erişememe vb. tüm olası tehdit ve durumlarla da karşılaşmasını önlemeye çalışmaktadır. Ancak küreselleşmenin getirdiği yenilikler insanlar ve çevre üzerinde olumsuz yansımalara sebebiyet vermektedir. Bu sebebiyet, insanların olası tehdit ve durumlarla karşılaşma ihtimalini artırmakla beraber güvende olma durumu ve güvenliğini de tehlikeye atmaktadır.

Küreselleşen dünyada kapitalizmin dayattığı tahakküm ile insanların artan tüketim alışkanlıkları, insanın doğaya egemen yaklaşımı neticesinde küresel düzeyde ortaya çıkan çevre sorunları (iklim değişikliği, geniş çaptaki radyoaktif kirlenmeler, biyoçeşitliliğin azalması gibi) artan nüfus, savaş vb. birçok parametre ile insanların varlığını sürdürmek için gerekli olan beslenme ve gıda hakkı risk altındadır. Bu risk sadece insanları değil ülkeleri de olumsuz yönde etkilemektedir. Keza günümüzde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gıdaya erişim, gıdanın adil dağılımı, yeterli ve dengeli beslenme gibi birçok unsur da problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Beslenmenin yeterli ve sağlıklı koşullarda olması gereklidir. Aksi takdirde yetersiz ve kalitesiz beslenme ile gıda kaynaklı hastalıkların hatta ölümlerin meydana gelmesi de kaçınılmaz olabilir.

Gıda güvenliğinin sağlanması ile sadece insanlar üretici ve tüketici bağlamında zarar görmez, çevre de tahrip edilmemiş olur. Bu durum bize hem yaşadığımız ekosistemin refahı hem de gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamada faydalar sunmaktadır. Dolayısıyla gıda güvenliği doğrudan ya da dolaylı yollarla insan güvenliğini de beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda çeşitli aktörlerin (devlet, hükümetler arası uluslararası örgütler, gıda ile ilgili sivil toplum kuruluşu vb.) gıda güvenliği konusu kapsamında insanların güvenliğini sağlamak adına iş birliği ve dayanışma içinde olması gerekmektedir.

Çalışmada insani güvenlik kapsamında gıda güvenliği sorunsalının analizi üç bölümde incelenecektir. Birinci bölümde, güvenlik kavramı ile birlikte genişletilmiş güvenlik kavramlarının boyutlarından biri olan insani güvenlik kavramı ele alınacaktır. İkinci bölümde; gıda güvenliğinin kavramsal çerçevesi; gıda hakkı, gıda güvenliği ve gıda güvenilirliği başlıkları altında sunulacaktır. Üçüncü bölümde ise insani güvenlik kapsamında gıda güvenliği sorunsalı; gıda krizleri, gıda güvensizliği, gıdanın adil olmayan dağılımı ve gıda güvenliğinin geleceği şeklinde belirlenen başlıklar altında incelenecektir.

2. LİTERATÜR

2.1. GÜVENLİK KAVRAMININ DERİNLEŞEN ANLAM ARAYIŞINDA GERÇEKLEŞEN DÖNÜŞÜM: İNSAN GÜVENLİĞİ

Güvenlik kavramı, “*Toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu, emniyet*” olarak tanımlanır (TDK, 2023). Emniyette olma hali tüm tehdit unsurlarının ortadan kalkmasıyla sağlanır. Tehlike potansiyeli arz eden tehdit unsurlarına karşı önlem almak üzerine de kullanılan güvenlik kavramı birey, toplum ve devletlerin güvenliği gibi birçok faktörü de içinde bulundurmaktadır (Dedeoğlu, 2008: 21-24). Keza güvenlik kavramının kapsamı, tarihsel süreç içerisinde önemli gelişmelerle giderek genişlemiştir.

Güvenlik kavramı II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Realist teori çerçevesinde asıl unsurun devlet olduğu ve devletlerin varlığını sürdürebilmesi için askeri gücün araç olduğu yönünde ele alınmaktayken 1980'li yılların başlamasıyla birlikte Richard Ulman ve Barry Buzan güvenliği farklı açılardan ele alarak tanımlamaya başlamıştır (Erdem, 2016: 257-258). Devletleri askeri açıdan etkileyen güvenlik kavramının 1980'li yıllar ve sonrasında askeri olmayan kaynak ile yeniden tanımlanması ile kapsamı genişletilmiştir. Buzan genişleyen güvenlik kavramının kapsamını; askeri, siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları ile ele alarak analiz etmiştir (Buzan, 1983: 214-242).

Güvenlik kavramının önemli tarihsel noktalarından biri olan Soğuk Savaş dönemi, merkezine ulus-devletin güvenliği önceliğini alırken uluslararası alanda yaşanan değişimler ile güvenlik çalışmalarında yeni yaklaşımların önemi artmaya başlamıştır (Ağır, 2015: 103-104). Geleneksel güvenlik çalışmalarında devletin bekasının tüm insanlar için güvenlik anlamı taşımasının aksine eleştirel güvenlik yaklaşımları çerçevesinde Soğuk Savaş sonrası dönemde tanınmaya başlayan Galler Okulu, bekanın hayatta kalma anlamına gelerek güvenlik kavramının yaşamı sürdürme kapsamında canlılık taşıdığını ve hatta ötesini anlattığını ifade etmektedir. Bu kapsamda Galler Okulu güvenliğin odak noktasının devlet olmasına eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır (Bingöl, 2016: 36).

Güvenlik kavramı geçmişten günümüze odak noktasının değişen ve gelişen yapısıyla bireyi önceleyen bir konuma doğru yol almıştır. Güvenlik kavramı birçok disiplin ile ilişkili olup anlamı ve etkilediği boyutlar küreselleşen çağda daha da derinleşerek çeşitlenmektedir. Güvenlik çalışmalarının derinleşmesi ile yeni bir güvenlik anlayışı gelişmiştir. Risk ve tehditler yelpazesinin genişleyen içeriği gündemin de genişletilmesinin ve yeni güvenlik anlayışının benimsenmesinin pratikteki yansıması olmuştur. Yeni güvenlik anlayışı odak noktasına insanı ve insanın ihtiyaçlarını yerleştirerek dönüşümünü bütüncül bir kapsamda gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla “güvenlik kimin içindir?” sorusunun cevabı da insanı referans alan bir yaklaşımı içermektedir (Bilgin, 2010: 79).

Genişletilmiş güvenlik mefhumlarından biri olan insan güvenliği, güvenliğin tüm boyutlarının başat unsurunu oluşturmaktadır. Tehditlerden ilk olarak toplumun temel taşı olan insanlar etkilenmektedir. Gerçekleşen ya da gerçekleşmesi ihtimaller dâhilinde mümkün olan tehlikelerden etkilenen insanların güvenliği tehdit altındadır. Kimin güvenliği sorusuna cevap teşkil eden insan güvenliği aynı zamanda, devleti temel alan gerçekçi güvenlik yaklaşımına da meydan okumaktadır (Ovalı, 2006: 6). Bu meydan okuyan dönüşüm ile insan güvenliğinin sadece savaş tehdidi ile değil birçok tehdit unsurları ile karşı karşıya gelme durumu yaklaşımının kapsamını daha da genişleterek özgürleşme ve güvenlik kavramlarını ilişkilendirmiştir (Booth, 1991: 319). Güvenliğin derinleşen ve derinleştikçe dönüşüm gerçekleştiren yapısı “ulusal” kavramdan “insan-merkezli” bir kavrama doğru genişlemiştir. (Brauch, 2008: 6).

Güvenliğin derinleşen anlamının çıktılarında biri olan İnsani Kalkınma Raporu'na göre güvenlik kavramı; küresel güvenliğin sağlanması kapsamında uzunca bir süredir dışarıdan gelebilecek tüm saldırılara karşı, ulusal menfaatlerin korunması, toprakların savunulması yönünde dar bir pencereden ulus devlet anlayışı çerçevesinde yorumlanmaktaydı. Ancak bu dar pencereden bakılırken insanların gündelik yaşamındaki güvenliklerini sağlamaya yönelik endişeler unutulmaktaydı. Bu insanlar için güvenlik artık derinleşen anlamıyla; salgın hastalıklar, işsizlik, suç, açlık, siyasi baskı, sosyal çatışma ve çevresel tehditlerden korunma olarak karşılık bulmuştur (UNDP, 1994: 22).

Dönüşümün yeni referans noktası insan güvenliği kavramının kilometre taşını aynı zamanda 1994'te yayımlanan İnsani Kalkınma Raporu oluşturmaktadır. İnsan güvenliğinin hem ulusal hem de küresel endişelerini inceleyen bu rapor aynı zamanda insan güvenliğinin ekonomik, sağlık, çevresel, kişisel, topluluk, siyasi ve gıda güvenliği gibi yedi bileşenden oluştuğunu ifade etmektedir (UNDP, 1994). Genişletilmiş güvenlik kavramlarından biri olan insan güvenliği kavramıyla, bireylerin hayatta kalma ve yaşam kalitesini; küreselleşme, terörizm, çevre sorunları gibi tehdit unsurlarına karşı korunması amaçlanmaktadır (Brauch, 2008: 11). İnsanların yaşam kalitesini yaşadığımız coğrafyada tehdit eden kaynakların en önemlilerinden birisini de açlık, gıda krizi gibi sorunlarla karşımıza çıkan gıda güvenliği meselesi oluşturmaktadır.

3. İNSANİ GÜVENLİK KAVRAMININ BİLEŞENLERİNDEN BİRİ OLAN: GIDA GÜVENLİĞİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

3.1. Gıda Hakkı

İnsanların varlığını devam ettirebilmesi gıdaya erişimi ve devamında beslenmesi ile mümkündür. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde beslenme “*vücut için gerekli besin maddelerini alma*” olarak ifade edilmektedir (TDK, 2023). Beslenmenin sağlanabilmesi için bireyin ihtiyaçları dâhilinde gıdaya erişim hakkının bulunması gerekmektedir. İnsan hakları için bir dönüm noktası olan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 25. maddesi, gıda hakkına; herkesin, kendisi ve ailesinin sağlığı için sahip olması gerektiği bir hak olarak yer vermiştir (United Nations, 1948). Gıda hakkının sağlanması insanın varlığını devam ettirerek yaşam kalitesine nitelik kazandıran ve aynı zamanda insanın güvende hissetmesine zemin oluşturan temel bir haktır.

Yeterli gıdaya erişim ve açlığın ortadan kalkmasına yönelik amaçlara Eylül 2000’de değerlerin belirlendiği “Binyıl Kalkınma Hedefleri”nde ilk sırada yer verilmiştir (United Nations, 2011). Sonrasında bu hedefler 2015 yılında “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri”ne evrilerek kabul edilmiştir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 2030 yılı için insanı ve sahip olduğu temel hakları odak noktasına alan iddialı hedefler belirlemektedir. Hedeflere ulaşmadaki başarı bazı engeller ve coğrafyaya bağlı eşitsizlikler ile sendelemiştir. Gıdanın eşitsiz ve adil olmayan bölüşümü gıda hakkının gerçekleştirilmesinin önündeki engellerden en önemlisi olarak karşımıza çıkmaktadır (United Nations, 2019). Uluslararası sahada yapılan toplantılar ve toplantılarda belirlenen hedefler, tüm insanlar için temel bir hak olan gıda hakkının sağlanması, açlığın giderilmesi ve ortadan kalkmasına yönelik konunun önemine dikkat çekmektedir.

Temel haklardan biri olan gıda hakkının tüm insanlar nezdinde sağlanabilmesi için öncelikle; besin maddesi olan gıdanın mevcut ve erişilebilir olması, insanların gıdayı temin edecek gelir imkânına sahip olması ve hepsinin bileşiminde gıdanın sağlıklı olması gerekmektedir (Gürbüz, 2008: 32). Ayrıca gıda hakkının temin edilmesi ile insanların yaşam kalitesi arasında pozitif bir ilişki vardır denilebilir.

3.2. Gıda Güvenliği ve Gıda Güvenilirliği Kavramları

Soğuk Savaş’ın bitiminin ardından İnsani Kalkınma Raporu’nda yer verilen insani güvenliğin bileşenlerinden biri olarak karşımıza çıkan “gıda güvenliği” kavramı hem tüm canlılar hem de yaşadığımız dünya için önem arz eden bir konu olup kapsamı giderek genişlemiştir. Gıda güvenliği kavramının 1948 yılında yayımlanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde gıdaya erişim hakkının temel haklardan biri olduğu belirtilmiştir. Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından 1996’da Dünya Gıda Zirvesi’nde yapılan ve kapsamı giderek genişletilmiş olan tanıma göre gıda güvenliği, “*tüm insanların her zaman beslenme gereksinimlerini karşılamak için yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik olarak devamlı erişebilmesi ve aktif ve sağlıklı bir yaşam için gıda tercihlerinin karşılanması*” şeklinde ifade edilmiştir (FAO, 2003a: 28). Gıda güvenliği kavramının yapılan bu tanım doğrultusunda tüm insanları kapsayan bir süreçle sağlıklı bir yaşam için gerekli olduğu ifade edilmiştir. Gıda güvenliğinin dört esas boyutu da bu tanım temelinde Kasım 2009 yılında toplanılan Dünya Gıda Güvenliği Zirvesi Deklarasyonunda; bulunabilirlik-sağlanabilirlik (food availability), erişilebilirlik (food access), tüketim-kullanılabilirlik (food utilization) ve son belirleyici faktör ise istikrar olarak belirtilmiştir (World Summit on Food Security, 2009). Gıda güvenliği, gerekli koşulların sağlanması ile insan yaşamının temel niteliği olan besin ihtiyacının karşılanması ve çevre sağlığını da etkilemesi sebebiyle oldukça önem arz etmektedir.

Gıda güvenliği ve gıda güvenilirliği kavramı birbiriyle ilişkili olan iki temel kavramdır. Gıda güvenliği ile ilişkili olan ve İngilizce karşılıklarının çok iyi anlaşılmadığı gıda güvenilirliği ya da gıda güvencesi kavramı akademik çalışmalarda net bir şekilde ayrılmamıştır. Çeviriden kaynaklı sorun ile uzunca bir süre *food security* terimi gıda güvencesi yerine kullanılırken *food safety* terimi ise gıda güvenliği kavramı yerine kullanılmıştır. 2011 yılında Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından bu iki kavram netleştirilmek üzere “security” güvenlik, “safety” ise güvenilirlik olarak belirlenmiştir (İba-Gürsoy, 2013: 169). Bakanlığın son çalışmaları da bu Türkçe karşılıkları destekler nitelikte devam etmektedir. Çalışma da bu kapsamda “security” kelimesinin güvenlik anlamına gelmesi ve uluslararası güvenlik anlayışıyla örtüşmesi sebebiyle gıda güvenliği kavramını *food security* olarak ele alacaktır. Türkçe karşılığı *food security* olarak ele alınan bir çalışmaya göre gıda güvencesi kavramı, mikro açıdan

incelendiğinde, hane halkının sağlıklı ve yeterli beslenme imkânını oluştururken makro açıdan incelendiğinde ise yeterli gıdanın sağlanarak ulusal ve uluslararası düzenleme ve eylem planları ile oluşturulmasını ifade etmektedir (Koç ve Uzmay, 2015: 40).

Herkes için her zaman yeterli düzeyde güvenli gıdanın mevcut olması ve gıdanın tüketime uygun bir şekilde sağlanması gıda güvenliğinin temel gerekliliklerden biridir (FAO, 1996). Gıda güvenliğinin sağlanması, gıdanın kaliteli bir şekilde üretim evresinden tüketim evresine kadar sürdürülmesi ile mümkün olabilir. Ancak günümüzde yaşanan pek çok sorun karşısında (küreselleşmenin beraberinde getirdiği çevresel sorun vb.) gıda güvenliği ve gıda güvencesi kavramları tehdit altındadır (Koç ve Uzmay, 2015: 39). 2003 yılında FAO tarafından yayınlanmış rapora göre gıda güvenliği, gıdayı tüketen insanların sağlığına akut veya kronik olarak zarar teşkil edebilecek tehlikeler unsuru olarak ifade edilmiştir (FAO, 2003b). Bu raporda, gıdanın güvenilir olmasının ve güvencesinin sağlanılmasının insan sağlığı üzerine ciddi etkilerinin olduğu belirtilmiştir. BM Genel Kurulu'nun Mayıs 2023'te "Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Doğru İlerleme" kapsamında yayımladığı rapora göre; açlık ve gıda güvensizliği yaşayan insanların sayısında artış olduğu ifade edilerek 2015'te 589 milyon olan sayının 2021 yılında 768 milyona ulaştığı saptanmıştır (United Nations, 2023).

4. İNSANI GÜVENLİK KAPSAMINDA GIDA GÜVENLİĞİ SORUNLARININ ANALİZİ

Gıda güvenliği sorunsalı insan sağlığı ve güvenliği açısından birçok tehditle karşı karşıyadır. Gıda güvenliği ilgilendiren iki önemli tehditten biri, fiyat artışları çerçevesinde artan gıda kıtlığı diğeri ise, gıdanın adil olmayan dağılımıdır (Toffolutti vd., 2020: 626). Gıda güvenliği sorunsalında endişe etmeni oluşturan birden fazla yüz vardır. Çalışma endişenin bir ucunda gıda kıtlığı dolayısıyla yaşanması muhtemel olan gıda krizlerini, bir ucunda gıda güvensizliğini, diğer bir ucunda ise gıdanın adil olmayan dağılımının obezite ve üçüncü dünya ülkelerindeki durumunu başlıklar halinde ele alacaktır.

4.1. Gıda Krizi ve Nedenleri

Dünyada 2007-2008 yıllarında yaşanan gıda krizi uluslararası güvenlik konularında dikkat edilmesi gereken bir konu olarak öncelik kazanmıştır. Gıda güvenliği ve güvencesinin sağlanması, iklim değişikliği gibi küresel bir sorununun olası sonuçları ve etkileri, arz talep dengesinin kurulması, insanların beslenmelerindeki ve üretici-tüketici fiyatlarındaki değişiklikler gibi birçok unsurla ilişkili olması sebebiyle son derece önem arz eden bir konudur (Koç ve Uzmay, 2015: 40). Ayrıca gıda güvenliği ve güvencesinin sağlanması yönünde tehdit unsuru taşıyan birçok sebep de sıralanabilir. Bu sebepler (savaş, ekonomik büyüme, küreselleşme, pandemi, yoksulluk, artan nüfus vb.) başta gıda temelinde tehlikeler oluşturarak sonrasında gıda krizlerine yol açabilir. Gıda krizi kısacası, insanların yeterli beslenememe ve birtakım sorunlar ile birlikte yeterli gıdaya erişim sağlayamaması sonucunda meydana gelen durum olarak anlaşılabilmektedir.

Gıda Krizi Küresel Raporu (Global Network Against Food Crisis) ve FAO tarafından 2020 yılında yayımlanan rapora göre, 2019 yılı sonu itibarıyla 55 ülkede en az 135 milyon insan akut gıda krizi yaşamıştır. 2019'da büyümenin kesintiye uğraması sebebiyle 17 milyon insan yetersiz beslenmeden etkilenmiştir. Bu veriler 2017'de yayımlanan ilk rapordan bu yana en yüksek verileri göstermektedir (FAO, 2020: 2-11). Gıda krizinin nedenlerini incelediğimizde bu nedenleri; iklim değişikliği, küreselleşme, ekonomik büyüme, artan nüfus, savaş ve pandemi gibi alt başlıklarda özetleyebiliriz.

4.1.1. İklim Değişikliğinin Gölgesinde Büyüyen Sorun: Gıda Krizi

İklim değişikliğinin olası nedenlerinin geniş yelpazede etkilediği birçok husus söz konusudur. İnsanların hayatta kalmasını sağlayan beslenme koşulu, tarımsal üretim boyutuyla küresel bir sorun olan iklim değişikliğinin gıda güvenliği üzerine yansımalarından olumsuz biçimde etkilenmektedir (Kovancı ve Yıldız-Karakoç, 2019: 352). İklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarından gıda güvenliğinin boyutları, doğrudan ve dolaylı olarak etkilenmektedir. Buna bağlı olarak iklim değişikliğinin gıda sistemlerine doğrudan etkileri sonucunda gıda arzı zincirinde kesintiler ve gıda dağıtımında fiyat artışları yaşanması görülecektir. Ülkelerin dış ticaret ilişkileri, gıda kaynaklı hastalıklar, yetersiz beslenme, yükselen gıda fiyatları gibi birçok unsur iklim değişikliğinin etkilerinin gıda güvenliği boyutları üzerindeki olumsuz sonuçlarından birkaçıdır (Adaptation and Food Security, 2011: 2-3).

İklim değişikliğinin meydana getirdiği sorunların gıda güvenliği üzerindeki olumsuz etkilerine ve risklerine “Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli” (IPCC) raporunda yer verilerek sıcaklık artışının özellikle ılıman yerlerde tahıl üretimini olumsuz etkileyeceği ifade edilmiştir (IPCC, 2014: 488-489). Gelişmekte olan ülkelerde 2080 yılı itibariyle ürünlerin ortalama verimlilik kaybının yüzde 15 olacağı tahmin edilmektedir (Fischer vd., 2005).

Dünya Kalkınma Raporu’nun 2008 tarihli “Kalkınma için Tarım” temalı raporunda dünyada önümüzdeki 50 yıl içinde gıdaya olan talebin ikiye katlanmasının beklenildiği ifade edilmiştir. Gıdanın karşılanmasındaki en büyük faktörlerden biri olan tarımı sürdüren doğal kaynakların giderek daha yetersiz, kalitesiz ve iklim değişikliğinin etkilerine karşı savunmasız hale geleceğinden bahsedilmiştir. Buna yönelik tarım için fırsatlar ve tarımsal büyüme için kaynaklar gibi birçok soru temelinde konuya dikkat çekilerek vurgulanmıştır (WB, 2008).

4.1.2. Küreselleşmenin Beraberinde Getirdiği Tehlike: Gıda Güvenliği Sorunları

Küreselleşme yenilikçi, pozitif gibi anlam çağrışımı yaparken politika ve stratejilerle zaman içerisindeki anlam ve çağrışım yolculuğu beraberinde birçok sorunun da başat unsurunu oluşturmuştur. Kapitalizmin dünya çapında yayılımı olarak da ifade edilen küreselleşme süreci, devletlerin kontrolü altındaki siyasi sınırlarının mahiyetini kaybetmesine yol açarak askeri nitelikte olmayan güvenlik sorunlarının etki sahasını genişletmiştir (Ağır, 2015: 124). Günümüzde askeri nitelikte olmayan ve sınırları aşan güvenlik sorunlarından biri olarak karşımıza gıda güvenliği sorunları çıkmaktadır. Gıda güvenliği temelinde ele alınan sorunlar (açlık, yetersiz beslenme, gıdanın adaletsiz dağılımı gibi) küreselleşmenin de etkisi ile dünyadaki diğer ülkeler ve insanlar üzerinde etkisel bir alana sahiptir. Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan güvenlik sorunlarından biri olan gıda güvenliği kavramının, günümüz dünyasında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki yeri oldukça büyüktür (Arıkan ve Tozkporan, 2022: 462). Küreselleşme olgusu ile birbirinden çok uzak olan bölgeler ve o bölgelerde gerçekleşen birtakım olaylar kendi dışındaki bölgeyi etkileyerek ve bazen de o bölgeden etkilenerek karşılıklı etkileşim potansiyelini doğurmaktadır (Giddens, 1995; aktaran Kartal, 2007: 254). Bu etkileşim genellikle olumsuz yönde olmaktadır. Nitekim gıda güvenliği sorunsalı ele alınırken etkileşimin olumsuz yönleri görülecektir.

Küreselleşme ile beraber aynı zamanda kırsal alanda tarımla geçimini sağlayan ufak çaptaki işletmeler ya da büyük aile çiftçiliği günümüz dünyasında neredeyse tükenme eşiğine gelmiştir (Aydın, 2014: 9). Küreselleşme ile gerçekleşen bu tükenme eşiği gıdanın mevcudiyetini ve gıdaya erişimi tehlike altına atmaktadır. Uluslararası gıda ticareti küreselleşme ile gelişmektedir. Beraberinde gıdaların dolaşımı, saklanması ve depo edilme süreleri artmaktadır. Fakat bu aşamaların gerekli şartlarda yapılamaması, gıda güvenliğini olumsuz yönde etkileyerek gıda kaynaklı hastalıkların oluşumunu yaygınlaştırıp tedbir alınmaması gibi istenmeyen sonuçlar doğurabilmektedir (Koç ve Uzman, 2015: 41).

Küreselleşen dünyada kapitalizmin dayattığı tahakküm ile insanların artan tüketim alışkanlıkları, insanın doğaya egemen yaklaşımı neticesinde küresel düzeyde ortaya çıkan çevre sorunları (iklim değişikliği, geniş çaptaki radyoaktif kirlenmeler, biyoçeşitliliğin azalması vb.), artan nüfus, savaş vb. birçok parametre ile insanların varlığını sürdürmek için gerekli olan beslenme ve gıda hakkı risk altındadır. Küreselleşme kavramı ile birlikte güvenlik sorunları ortaya çıkmış ve bu sorunlardan bütün ülkeler etkilenmiştir. Dolayısıyla küreselleşme temelinde gıda güvenliği kavramları günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri etkileyerek önemli bir konuma yerleşmiştir (Arıkan ve Tozkoparan, 2022: 462).

4.1.3. Ekonomik Büyüme ve Artan Nüfusun Karşısında Beliren Tehlike: Gıda Krizi

Ekonomik büyüme gösterge ve rakamları gıda krizini bağımsız değişken olarak etkilemektedir. Özellikle ekonomisi giderek büyüyen Çin ve Hindistan nezdinde bunu örnekleyebiliriz. Ekonomileri gün geçtikçe gelişen Çin ve Hindistan gibi ülkeler bununla doğru orantılı olarak çok fazla miktarda tüketim artışlarına yol açmaktadır (Gürlük ve Turan, 2008: 66). İnsanlara yeterli gıda sağlanması gıda güvenliğinin önemli boyutlarından birisidir. Ekonomik büyüme ile artan tüketim artışı karşısında olası gıda krizlerinin yaşanması gıda güvenliğinin boyutlarını da tehdit altına almaktadır.

Dünya nüfusunun 8 milyarı geçmesi sonucunda artan nüfus ile talep arasında doğru bir orantı olduğunu da bu çerçevede ifade etmemiz yanlış olmaz. Nitekim dünya nüfusunun artması sonucunda gıdaya duyulan ihtiyaç yani talep de artar ve buna bağlı olarak gıdanın piyasaya sunulma miktarında azalmalar

görülebilir. Bu azalışlar beraberinde birtakım parametrelerin de etkisi ile gıda krizi sorununu getirmektedir.

4.1.4. Savaşın Acı Tablosu Olarak Gıda Krizi

Gıda krizinin nedenlerinden biri de savaşlardır. Savaş, taraflar nezdinde yıkıcı, tahrip edici etkileri olan ve insanlık tarihinde arzu edilmemesiyle beraber inkâr edilemez bir parçaya dönüşen eylemlerdir (Yılmaz, 2007: 18). Savaşlar sonucunda ortaya çıkan ekonomik krizler, çevresel sorunlar, salgın hastalıklar gibi birçok sorunun sınırları aşan boyutu uluslararası güvenliği doğrudan etkilemektedir. Ekonomik değeri bulunan bir ürünün piyasaya sunulmaması, sivil vatandaşların çeşitli bölgelere kitlesel göç gerçekleştirmek durumunda kalması ve sınır aşan çevresel tahribatların olması gibi etkenler, savaşların sadece iki taraf ülke arasında devam eden bir eylem olmadığını göstermektedir (Aliyev, 2023: 39).

Savaşların etki sahasının geniş olması küresel düzeyde gıda güvenliğini de etkilemektedir. Kuraklıkla beraber azalan verim ve covid-19 salgını gıdanın tedarik zincirinde kesintilere, gıda fiyatlarının artışına sebebiyet vermişken Rusya ve Ukrayna arasındaki savaş da yaşanan krizin derinleştirmiştir (Glauber, Laborde ve Mamun, 2022). Zira iki ülkenin dünya buğday ihracatı verileriyle durumun ciddiyetini vurgulayabiliriz. Örneğin ülkeler bazında Rusya 2020/21 döneminde dünya buğday ihracatında 38.9 milyon tonluk ihracat ile ilk sırada, Ukrayna da 17 milyon ton ile sıralamada hatırı sayılır bir dereceye sahip olarak yer almaktadır (TMO, 2021: 5). Bu durum da iki ülke arasında yaşanan savaşın tahribat etkisinin gıda mevcudiyetinin sağlanmasında ne kadar kritik bir öneme sahip olduğu ve bu durumun diğer ülkeleri özellikle gelişmekte olan ülkeleri etkileyen bir durum olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. Güvenlik tehlikesi olan savaşın tahrip edici yansımaları gıda zincirini de sarsarak insanların sağlığını ve güvenliğini tehdit etmektedir.

Rusya ve Ukrayna arasında süren savaşın yıkıcı etkileri artarak hâlen sürmeye devam etmektedir. Bu durumun somut ve güncel örneklerinden birisi yakın zamanda meydana gelen Ukrayna'daki Kakhovka Barajı'nın yıkılmasıdır. Barajın yıkılmasına yönelik Birleşmiş Milletlerin İnsani İşlerden Sorumlu Genel Sekreteri; dünyanın tahıl ihtiyacının karşılanmasında önemli ülkelerden biri olan Ukrayna'da su baskımının tahrip edici etkilerinin tahıl ihracatının düşmesine, dünya genelinde gıdaya yönelik fiyatların artması ve milyonlarca insanın daha az gıdaya erişim ile karşı karşıya kalacağı noktasında uyarılarda bulunmuştur (TRT Haber/AA, 2023).

Dünyadaki birçok ülkeye ve milyonlarca insana tahıl kaynağı olarak gıdaya erişebilme imkânı sunan Ukrayna savaş nedeniyle gıdanın geleceğine yönelik risk oluşturmaya devam etmektedir. Barajın yıkılması da insanların sağlığını doğrudan veya dolaylı olarak etkileme potansiyeline sahiptir. Bu da güvenliği tehdit eden unsurlardan biri olan savaşın hem şimdiki zamanda hem de gelecek zamanda insan güvenliğine dolaylı yoldan bir saldırısıdır.

4.1.5. Covid-19'un Gölgesinde Gıda Krizi

Tek zincirli ve zarflı RNA virüslerinden biri olan *Coronavirüsler*, insanlarda basit düzeyde bir soğuk algınlığından ağır solunum yolu hastalıklarına kadar pek çok etkiye sahip virüslerdir. İlk olarak Çin'in Hubei eyaletine bağlı Wuhan şehrinde bildirilen bu virüs insanlarda ve hayvanlarda ciddi hastalıklara sebebiyet vermiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020: 4-6). İnsanların sağlık durumlarının yanı sıra pek çok sektörü de etki sahası içine almıştır. Bireylerin zorunlu ihtiyaçlarından biri olan beslenme de gıda güvenliği ve gıdanın tedarik edilme süreçleri ile bu durumdan etkilenmiştir.

Dünya Sağlık Örgütü koronavirüsün gıdalar aracılığıyla bulaştığı yönünde bulgular olmasa da gıda güvenliği uygulamalarına olası risklerin azaltılması için rutinden daha fazla özen gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir (WHO, 2020). Gıdanın tedarik edilme sürecinde tarımsal üretimden tüketime kadar birçok aşama bulunmaktadır. Gıdanın tedarik zincirinin sürekliliği için kişisel hijyen, gerekli koruyucu ekipman, eldiven, sterilizasyon vb. gibi bir dizi güvenlik önlemleri alınması gerekmektedir. Bu önlemlerin alınması daha fazla insanın bu süreçten etkilenmemesi için oldukça kritik bir önem arz etmektedir (Aday ve Aday, 2020: 169-173). Salgına sebebiyet veren viral etkenin çiftlikten sofraya varan süreçte gıda zincirine girmemesi gıda güvenliği için çok önemlidir (Tayar, 2020).

Dünya nüfusunda açlıktan etkilenenlerin sayısının 2030 yılına kadar 840 milyonu aşma ihtimali Covid-19'un potansiyel etkileri hesaba katılmadan bile endişe vericiyken pandeminin genel durumu daha da kötüleştirme beklentisi öngörülmektedir (FAO vd., 2020). Aynı zamanda 2022 yılında yayımlanan Dünyada Gıda Güvenliği ve Beslenmenin Durumu (The State of Food Security and Nutrition in the World) raporu, dünyada 2021 yılında açlıktan etkilenen insanların 702 milyon ile 828 milyon arasında olduğu tahminine yer vererek bu sayının Covid-19 salgını ile 150 milyon daha arttığını ifade etmiştir (FAO vd., 2022: 10). Ayrıca Covid-19, gelişmekte olan ülkelerde yaşayan insanların ekonomik faaliyetler içerisindeki çalışma ve gelir durumlarını da etkilemiştir. Pek çok insanın gıdayı satın alamama sonucu gıda krizine yol açmıştır (Henry, 2020: 1095).

4.2. Gıda Güvensizliği

İnsani güvenlik kapsamında gıda güvensizliği konusu da insan sağlığını tehlikeye atan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Gıdanın yeterlilik durumuyla ilişkili olan gıda güvensizliği iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. *Global Report on Food Crises* tarafından hazırlanan rapora göre, akut gıda güvensizliği, yeterli gıda tüketemeyen bir kişinin yaşamını tehlikeye atma durumu olarak ifade edilebilir. Kronik gıda güvensizliği ise uzun dönemli ve kalıcı bir yetersizlik olarak tarif edilmektedir. Raporun 2019 yılı sonu verilerine göre 55 ülkede 135 milyon insan akut gıda güvensizliği yaşamış ve 75 milyon çocukta bodurluk, 17 milyon çocukta aşırı derecede zayıflık görülmüştür (Global Report on Food Crises, 2020).

Yeterli gıdaya ulaşamama ile gerçekleşen gıda güvensizliğinin bölgelere göre oranlarına bakıldığında en fazla Afrika'nın bölgelerinde sıkıntı çekildiği görülmektedir (FAO vd., 2018: 8). Yeterli gıda ile beslenemeyen çocuklar hastalıklara karşı daha savunmasız olabilmektedir. Yetersiz beslenmeye bağlı olarak beş yaş altı çocuklarda ölümler meydana gelmektedir. Hatta bu yaş grubundaki çocukların yaklaşık olarak yarısının ölümü yetersiz beslenme sonucunda görülmektedir. Beş yaşın altındaki çocuklarda görülen ölüm riski oranı Afrika'da Avrupa'ya kıyasla yaklaşık olarak 8 kat daha fazladır (WHES, 2018). Dolayısıyla gıdanın adil olmayan dağılımı da insan güvenliğini fazlasıyla tehdit etmektedir.

4.3. Gıdanın Adil Olmayan Dağılımı ile Endişenin Diğer Yüzü: Obezite

Gıda güvenliği sorunsalını oluşturan önemli etkenlerden birisi de gıdanın adil olmayan dağılımıdır. Gıda adaleti "*ayrımları ve eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı amaç edinen ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere mevcut gıda sisteminin dönüşümünü*" ifade eden bir kavramdır (Gottlieb ve Joshi, 2010: ix). Gıda adaleti ile sağlanmak istenen ayırım ve eşitsizliklerin ortadan kaldırılması, gıda güvenliği sorunsalı karşısında hedeflerini tam olarak gerçekleştirememektedir. Nitekim gıdanın adil olmayan dağılımı sonucunda bir tarafta sağlıklı beslenmeye bağlı olarak obezite sorunu görülürken diğer tarafta ise yetersiz beslenmeye bağlı milyonlarca insan açlığa maruz kalmaktadır. Endişe zincirinin bir ucunda gıda güvensizliği etkenlerinden biri olan obezite diğer ucunda ise açlık kavramı yer alır. Bu durum bile tek başına gıdanın bölgelere adaletli bir şekilde dağılımının ve erişilebilir gıdanın sağlıklı olmadığını gösteren bir olgudur.

Ülkeler arasında görülen gelir ve refah eşitsizlikleri hem yetersiz beslenme hem de obezite ile ilişki göstermektedir (FAO vd., 2019). Gıdanın adil olmayan dağılımı ve gıda adaletinin sağlanamaması, küreselleşme ile birlikte kapitalist ilişkiler çerçevesinde ekonomik politikalar ve artan tüketim alışkanlıkları ile bugünkü halini oluşturmuştur ve oluşturmaya devam etmesi de önümüzdeki süreçte muhtemel görünmektedir.

Endişenin bir diğer yüzü olan obezite, insan vücudunda etki alanları ile hastalıklara ve buna bağlı olarak gelişen ölümlere sebebiyet veren önemli bir sağlık sorunudur. Kardiyovasküler ve endokrin sistem başta olmak üzere tüm organları ve sistemleri de etkileme potansiyeline sahip bir tehlikedir. Dünya Sağlık Örgütü obezitenin kanserle ilgisi olduğunu belirterek en riskli on hastalıktan biri olduğunu ifade etmiştir (WHO, 1997).

İşlenmiş gıdaların fazlaca tüketilmesi, daha sedanter bir yaşam şeklinin giderek yaygınlaşması ile aşırı kiloya bağlı oranlar dünya çapında artış göstermiştir. Dünya genelinde aşırı kilodan etkilenen 5 yaş altı çocuklarda bu sayı; 2000 yılında 33 milyon iken 2022 yılında 37 milyona ulaşarak artış göstermiştir (UNICEF vd., 2023 Edition). Aşırı kiloya bağlı obezite riski; çocuklar, yetişkinler, kadınlar, kentel

mekânlar ve daha varsıl hanelerde görece daha yüksektir (Food Security and Nutrition in the World, 2022, s: 42).

Yetersiz beslenmenin görülme sıklığı; düşük, alt-orta ve orta gelirli ülkelerde yüksek gelirli ülkelere göre daha fazladır. Yüksek gelirli gelişmiş ülkelerde görülen obezite ise daha çok yoksullar arasında yoğunlaşmıştır (Perez-Escamilla vd., 2018). 2019 yılında önceki yıllara kıyasla açlık çeken kişi sayısının artarak 690 milyona ulaştığı ve yetersiz beslenmenin en çok görüldüğü ülkelerin başında Afrika ve Asya'nın geldiği raporlarla ifade edilmiştir (FAO vd., 2020). Buradan hareketle açlık ve yetersiz beslenmenin daha çok üçüncü dünya ülkelerinde gözlendiğini ifade etmemiz yanlış olmaz.

Obezite insan vücudunda etki alanları ile hastalıklara ve buna bağlı olarak gelişen ölümlere sebebiyet veren önemli bir sağlık sorunudur. Kardiovasküler ve endokrin sistem başta olmak üzere tüm organları ve sistemleri de etkileme potansiyeline sahip bir tehlikedir. Dünya Sağlık Örgütü obezitenin kanserle ilgisi olduğunu belirterek en riskli 10 hastalıktan biri olduğunu ifade etmiştir (WHO, 1997). Ayrıca obezitenin insan sağlığına olumsuz yansımalarının yanı sıra ülkelerin milli bütçelerinde de etkisi söz konusudur. Gıda güvensizliği ile endişenin diğer bir yüzü olan obezitenin artması sonucunda sağlık sorunlarının çözümünün maliyeti ülkelerin milli bütçelerine de yansiyarak dünya genelinde 2 trilyon doları bulmaktadır (AA, 2023).

4.3.1. Üçüncü Dünya Ülkelerinde Gıdanın Dağılımı

Üçüncü Dünya kavramı tarihte ilk defa Alfred Sauvy tarafından 14 Ağustos 1952'de, Doğu ve Batı bloklarında yer almayan ülkeleri tanımlamak amacıyla kullanılmıştır (Wolf-Phillips, 1987: 1312). Üçüncü Dünya kavramı üzerinde herkesin anlaşmaya vardığı genel bir anlama sahip olmamakla birlikte; az gelişmiş ülkeler, sanayileşmiş ülkeler, yükselen ülkeler, gelişmekte olan ülkeler ve en bilinen tabiriyle Güney gibi kavramlar ile uluslararası ilişkiler alanında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır (Akgün ve Çelik, 2007: 41). Ayoob'a göre ise Üçüncü Dünya kavramı, hatırı sayılır derecede sayısal çoğunluğa sahip Latin Amerika, Afrika ve Asya'da yer alan zayıf, az gelişmiş ve fakir devletleri belirtmek için kullanılan bir ifadedir (Ayoob, 1995: 12-16).

Kuraklık, salgın hastalıklar, ekonomik istikrasızlıklar gibi gelişmeler zengin doğal kaynakları ve stratejik güçlü konumda olan limanları ile üçüncü dünya ülkelerinden biri olan Afrika'nın yükselişinin önünde birtakım sorunlar yaratmaktadır (Aliyev, 2023: 43).

Güvenlik açısından üçüncü dünya ülkelerini ele alacak olursak yaşanan tehlikeler açlık, kuraklık, yoksulluk, ekonomik kaygı, teknolojik bağımlılık vb. gibi sorunlar etrafında şekillenmekte ve güvenlik tehdidi alanı oluşturmaktadır. İnsan yaşamını tehdit eden bu alanlardan konumuzla ilgili olan gıda güvenliği temelinde yetersiz beslenmeye bağlı olarak oluşan açlık sorunudur.

Dünya Bankasının (WB) 2010 yılı raporuna göre, modern altyapıya erişim günümüzde çok daha yaygın iken çocukların bir kısmının yetersiz beslenmesi sonucunda erken ölüm riskiyle karşı karşıya olması kritik bir öneme sahiptir. Tarihte ilk defa aç insan sayısının milyarı geçmesiyle beraber ihtiyaçların önemi ve belirlenmesi çok büyük bir etken olarak karşımıza çıkıyor. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkeler için kapsayıcı öncelik olmaya devam ediyor (WB, 2010).

Özellikle üçüncü dünya ülkeler kategorisinde yer alan ülkeler nezdinde bu durumu verilerle örnekleyecek olursak 2022 yılında yayımlanan Dünyada Gıda Güvenliği ve Beslenmenin Durumu (The State of Food Security and Nutrition in the World) raporuna göre, Afrika'da yetersiz beslenme yaygınlığından 2020 yılında 2019'a kıyasla 35 milyon kişi daha etkilendi. Önceki Covid-19 salgınının da olumsuz etkisi sonucunda 2021'de ek 15 milyon ile iki yılda toplam 50 milyondan fazla insan etkilenmiştir. Benzer şekilde Latin Amerika ve Karayipler'de 2020 yılında 2019'a kıyasla 4 milyon insan daha açlığa maruz kalmış ve 2020-2021 yılları arasında bu sayı 4 milyon daha artmıştır. Asya'daki artışlara bakacak olursak 2020'de 58 milyon, 2021'de 26 milyon olarak belirtilmiştir (FAO vd., 2022: 14).

Yetersiz beslenme ve açlık göstergelerinin yıllar bazında özellikle üçüncü dünya ülkelerinde artış gösteriyor olması insan yaşam kalitesini tehdit eden bir durumdur. Yetersiz beslenmenin üçüncü dünya ülkelerindeki kadınları, çocukları ve tüm insanları etkileyen gidişatı adeta birer tehlike çarpanına dönüşerek insanın sağlığını ve güvenliğini tehdit eden bir durum almıştır. Tehlike arz eden durum gelecek nesilleri de etkileyen oldukça önem arz eden bir konudur.

4.4. Gıda Güvenliğinin Geleceği ve Tahıl Koridoru Anlaşması

Dünya nüfusunun artan oranda yükseliş göstermesi gelecekte beklenen bir durumdur. Dünya nüfusunun orta düzey projeksiyonuna göre, 2050 yılında 10 milyara yakın olacağı tahmin edilmektedir (United Nations, 2015: 241). Dünya nüfusunun artan oranda yükseliş göstermesi tüketimin daha da artacağını ve tüketimi karşılayarak destekleyecek üretimin durumunun ise ne olacağını akıllara soru işareti olarak düşürmektedir. FAO'nun tahminlerine göre ise dünya nüfusunu 2050 yılında besleyebilmek için üretim sürecinde yüzde 70'lik artışın gerçekleşmesi son derece gereklidir (Odegard ve van der Voet, 2014: 51-59). Bu artış ciddi bir oranı simgelemekle birlikte konunun önemini daha da vurgulamaktadır.

Gelecek tüm insanlar ve çevre için siyasi, teknolojik, nüfus, iklimsel vb. birçok faktör ile tahmin edilmesi güç bir zaman olarak belirmektedir (Gökırmaklı ve Bayram, 2018: 358). Artan nüfus ve ekonomik büyümeler arz talep dengesinde dalgalanmalara sebebiyet verirken gıdanın güvenilirliğini hem şimdiki zamanda hem de gelecek zamanda etkileyebilme potansiyeline sahiptir. Bu potansiyel içinde insan sağlığı için olası tehlikeleri barındırabilir. Gıda mevcudiyetinin sürmesi ve gıda güvenliğinin sağlanması adına teknolojik çalışmalar, gelişmeler önem arz etmektedir. Gıda güvenliğinin geleceğinin teknolojik gelişmeler ile garanti altına alınması tüm insanları ve çevrenin sağlığı adına gereklidir.

Gıdanın geleceğinin korunmasına ilişkin teknolojik gelişmeler son derece insan sağlığı ve güvenliği için önemlidir. Günümüzde gelişen teknoloji olarak 3 boyutlu yazıcılar ile ilerde kullanımının artarak ve yaygınlaşarak gıdaları bireysel ve tasarım şeklinde oluşturacağı düşünülmektedir (Sun vd., 2015: 308-319). Keza nanoteknoloji de çevreyi koruma, hastalıkların erken teşhisi vb. özelliklerinin yanı sıra, besinleri absorbe etme yeteneğinin artırılması gibi yeni tekniklerle gıda ve üretim sürecine katkı sağlaması öngörülmektedir (Demirbilek, 2015: 46-53).

Hem insan güvenliğini tehdit eden hem de yıkıcı etkileri ile tahribat gücü insan ve çevre üzerinde yüksek olan savaşlar da gıdanın gelecekteki durumu ve dağılımını risk altına almaktadır. Dünyaya sunulan tahıl miktarında öncü aktör olan Rusya ve Ukrayna arasında gerçekleşen savaş sonucunda Ukrayna'dan ihracatı yapılamayan tahıllarla ilgili sorun ilk sırada Orta Doğu ve Afrika ülkeleri üzerinde küresel açlık bağlamında ciddi bir güvenlik riski yaratmıştır. Gıdanın geleceğini tehdit altına alan bu durumun önüne geçilmesi adına Türkiye'nin öncülüğünde Karadeniz'den başlayarak koridor oluşturulması ihtiyacı ile 22 Temmuz 2022 tarihinde "Tahıl Koridoru Anlaşması" imzalanmıştır (Candan ve Halhallı, 2022: 370, 373). Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Guterres Türkiye'nin öncülüğünde gerçekleşen tahıl koridoru anlaşması için, "Bugün Karadeniz üzerinde bir ışık var, dünyanın her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyduğu bir umut ışığı" ifadesini kullanmıştır. Dünyanın gıda krizine yenik düşmemesi adına gelişmekte olan ülkelere ve o ülkelerdeki açlığın eşiğinde kırılgan vaziyette olan insanlar için bu anlaşmanın çok önemli olduğunu vurgulamıştır (<https://turkiye.un.org/tr/>, 2023). Rusya ve Ukrayna arasındaki savaş nedeniyle yaşanan ve tüm dünyada etkisi hissedilen gıda krizinin ortadan kaldırılmasına yönelik Türkiye'nin katkıları ile oluşturulan "tahıl koridoru" anlaşması ile "tahıl koridoru"ndan sevkiyatı yapılan tahıllar Avrupa'ya, Afrika'ya, Asya'ya, Türkiye'ye ve Orta Doğu'ya taşınarak süresi 2 ay daha uzatılmıştır. Devam eden transfer neticesinde Türkiye'nin de katkılarıyla tahıl koridorundan sevkiyatı sağlanan tahıl miktarı 30 milyon 250 bin tonu geçmiş bulunmaktadır (TRT Haber/AA, 2023). Savaşın yıkıcı etkisinin gıda krizine yansması sonucunda Türkiye'nin de çabaları ile iki ülke arasında kurulan anlaşma ile dünyanın birçok yerine özellikle gıdaya ulaşım açısından önem arz eden üçüncü dünya ülkelerine de tahıl sevkiyatı sağlanarak insanların beslenmesi ve gıda mevcudiyetinin sağlanması yönünde küresel anlamda iş birliği gerçekleştirilmiştir. Bu durum gıdanın geleceği yönünde doğru atılmış işbirlikçi ve dayanışma sağlayan bir diplomatik adım olmuştur.

5. SONUÇ

Güvenlik kavramının önceleri devlet merkezli olan anlayışı, Soğuk Savaş sonrası dönemden itibaren eleştirel yaklaşım çerçevesinde anlamı ve bakış açısı derinleştirilerek genişletilmiştir. Toplumun nüvesi olan insanların ve insanlığın yaşam kalitesini ve bekasını tehdit eden sorunların varlığı güvenliğinin kapsamının genişletilmesini gerekli kılmıştır.

Genişletilmiş güvenliğin yapıtaşlarından biri olan insani güvenlik boyutu, insanı odak noktasına alarak insanlığın güvende olma durumu ile ilgilenmektedir. Güvende olma durumu ise, risk altında bulunan ve insanların hayat kalitesini tehdit eden sorunların varlığının bilinmesi ve bu sorunlara yönelik çözüm üretilmesi ile mümkün olabilir. Tehlike unsuru oluşturan sorunlar, insanların günlük yaşamında karşılaşılabileceği açlık, çevresel felaketler, hastalıklar, işsizlik vb. gibi birçok sorunla ilişkili olabileceğinden insani güvenlik kavramı sorunlarla birlikte kendi içinde farklı bileşenler kazanmıştır. Bu bileşenlerden birisi de insanların temel ve zorunlu ihtiyaçlarından olan beslenmenin giderilmesi ile karşımıza çıkan gıda güvenliği bileşenidir.

İnsani güvenlik bağlamında beslenmenin, dünyadaki tüm insanlar için yeterli ve sağlıklı koşullarda olması gerekmektedir. Ancak iklim değişikliği, artan nüfus, ekonomik büyüme, küreselleşmeye bağlı olarak değişen ticaret şekilleri, savaşların yıkıcı tahribatı ile ciddi tehdit altında olduğunu görmekteyiz. Yetersiz ve kalitesiz beslenme ile gıda kaynaklı hastalıkların hatta ölümlerin meydana gelmesi de şüphesiz bu tehditler ile kaçınılmaz olmaktadır. İnsanların güvende olması her türlü saldırı ya da tehditten uzak olması ile sağlanır. İnsani güvenliğin sağlanması insan hayatında tehdit unsuru olan çevresel, gıda, sağlık, kişisel ve siyasi tehlikelerden korunması ile mümkün olabilir. Açlık insanların fizyolojik ihtiyacının karşılanması ve sağlıklı olmaları yönünde giderilmesi gereken bir ön koşul görevi görse de insanların güvende olması yönünde de birtakım unsurlara sahiptir. Milyonlarca çocuğun, kadının, yetişkinin kısacası toplumun tüm öznelerinin gıdaya erişememesiyle açlık, gıdanın sağlıklı ve kaliteli olmayışı ile obezite gibi endişe veren risklerle karşı karşıya geliyor olması konunun önemini gözler önüne sermektedir. Bu ehemmiyetin derecesinin büyüklüğünü bu risklerle karşı karşıya gelen milyonlarca insanın yaşamının tehlikede olması da destekler niteliktedir. Nitekim açlığa bağlı olarak yeterli gıdaya erişemeyen milyonlarca insan yaşamını kaybetmektedir.

Gıda güvensizliği, gıda krizi ve gıdanın adil olmayan dağılımı insanların yaşam kalitesini etkilemekte ve daha ağır sonuçların da ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. İnsanın fiziki ve ekonomik olarak temel gıda ihtiyacını karşılamak istemesi gıda güvenliği temelinde insanın güvenliğini de inşa etmektedir. Günümüzde gıdayı güvence altına alarak insanların hayatta ve güvende kalmasını sağlamış oluruz. Güvende olma durumu sadece yıkıcı etkilere sahip olan savaşlar gibi güvenlik tehditleri ile risk altında olmayıp, geniş çerçevede ele alındığında çevresel, açlık, ekonomik gibi birçok faktör ile tehlike altında olabilir. Nitekim yakın zamanda meydana gelen Rusya-Ukrayna savaşının yıkıcı etkilerinin gıda üzerinden insanların yaşam kalitesini ve bekasını tehdit eden bir alev topuna dönüşerek ülkeler ve bölgeler arasında da tahribat gücünün kötümser tablosunu görmekteyiz.

İnsanların zorunlu ihtiyaçlarından biri olan beslenmenin ve gıdanın güvenliğinin sağlanması ile güvenlik durumu hem doğrudan hem de dolaylı yoldan sağlanmış olacaktır. Gıda güvenliğinin geleceği beraberinde insanın ve insanlığın güvenliğini de getirecektir. Gıda güvenliğini etkileyen tehditleri ortadan kaldırmak veya en aza indirmek için teknolojik gelişmeler ve çalışmalar ile desteklenerek projeler üretilmelidir. Bu yönde üretilmiş olan projelerin hayata geçirilmesi hızlandırılmalıdır. Keza gıda güvenliği sorunsalının yönetim aktörü olan ülkelerin diplomatik girişimleri, işbirliği süreçleri ve bölgelerarası anlaşmaları tüm insanların yaşam kalitesini artıracak yönde, gıdanın adil dağılımı ile geleceğe güvenli adım atılması sağlanmalı ve desteklenmelidir. Yakın zamanda meydana gelen ve gıda krizinin yaşanmaması adına öncü ve önemli diplomatik girişimlerden biri olan “Tahıl Koridoru Anlaşması”nın devam etmesi küresel çapta tüm dünyada gıdaya erişim ve gıda mevcudiyetinin sağlanması adına umut doğuran ve sürmesi halinde umut yeşerten bir adımdır. Süresi uzatılan bu anlaşmanın devam etmemesi durumunda ülkelerin diplomatik girişimleri ile insanlığın güvenliğinin sağlanması adına başka alternatiflerin de hızlıca geliştirilmesi gerekmektedir.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- AA, (2023, Haziran17). Bir yanda açlık, bir yanda obezite, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bir-yanda-aclik-bir-yanda-obezite/1614213>.
- Adaptation and Food Security, CARE International Climate Change Brief, April 2011, https://www.care.org/wp-content/uploads/2020/05/CC-2011-CARE_Food_Security_Brief.pdf, Erişim Tarihi: 06.06.2023.
- Aday, S., & Aday, M. S. (2020). Impact of covid-19 on the food supply chain, *Food Quality and Safety*, 4(4) 167-180.
- Ağır, B. S. (2015). Güvenlik kavramını yeniden düşünmek: Küreselleşme, kimlik ve değişen güvenlik anlayışı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), 97-130.
- Akgün, B., & Çelik M. (2007). Küreselleşme çağında ‘üçüncü dünya’yı yeniden okumak, *Avrasya Etüdleri*, 13, 31-32, s. 41-78.
- Aliyev, P. (2023). Rusya-Ukrayna savaşı ve Afrika’da gıda güvenliği, *Africana-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 36-50.
- Arıkan, Y., & Tozkoparan, İ. B. (2022). Küreselleşme sürecinde Türkiye’de gıda güvenliği. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 4(9), 458-480. DOI: 10.47994/usbad.1118026.
- Aydın, D. (2014). Küreselleşme ve Yoksulluk. İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 1- 15.
- Ayoob, M. (1995). *Third World Security Theory*, Lynne Rienner, Boulder, London.
- Bilgin, P. (2010). Güvenlik çalışmalarında yeni açılımlar: Yeni güvenlik çalışmaları. *SAREM Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(14), 69-96.
- Bingöl, O. (2016). Yeni Güvenlik Yaklaşımları ve 21. Yüzyıl Sorunları. İçinde H, Çomak vd., (Ed.), *Uluslararası Güvenlik* (s.17-44). İstanbul: Beta.
- Birleşmiş Milletler Türkiye, (2022, Temmuz 22). BM Genel Sekreteri Guterres: “Tahıl koridoru anlaşması Karadeniz’de bir umut ışığı”, <https://turkiye.un.org/tr/191442-bm-genel-sekreteri-guterres-tah%C4%B1-koridoru-anla%C5%9Fmas%C4%B1-karadenizde-bir-umut%C4%B1%C5%9F%C4%B1%C4%9F%C4%B1>, Erişim Tarihi:21.06.2023.
- Booth, K. (1991). Security and Emancipation, *Review of International Studies*, 17(4), 313-326.
- Brauch, H. G. (2008). Güvenliğin yeniden kavramsallaştırılması: Barış, güvenlik, kalkınma ve çevre kavramsal dörtlüsü. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(18), 1-47.
- Buzan, B. (1983). *People, States and Fear; The National Security Problem in International Relation*. The University of North Carolina Press.
- Candan, T., & Halhallı, O. E. (2022). Uluslararası hukuk açısından Tahıl Koridoru anlaşması’nın kısa bir analizi. *Ankara Barosu Dergisi*, 80(4), 363-404.
- Dedeoğlu, B. (2008). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, Yeni Yüzyıl Yayınları.
- Demirbilek, M. E. (2015). Tarımda ve gıdada nanoteknoloji. *Gıda Ve Yem Bilimi Teknolojisi Dergisi*, 15, 46-53.
- Dünya Bankası, (2010). Dünya Kalkınma Raporu 2010: Kalkınma ve İklim Değişikliği . © Washington, DC . <http://hdl.handle.net/10986/4387>. ErişimTarihi: 09.06.2023.
- Erdem, E. İ. (2016). İnsani güvenlik kavramı bağlamında çevre güvenliği. *Gazi Akademik Bakış*, 10(19), 255-281.
- FAO Reports, (2020). Global Report on Food Crisis, (New York: Food Security Information Network, 2020), s. 2-11.
- FAO, (1996), Rome Declaration on World Food Security, World Food Summit, 13-17 November, Rome, Italy, <https://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm>. Erişim Tarihi: 06.06.2023.

- FAO, (2003a). Trade Reforms and Food Security: Conceptualizing the Linkages, Commodity Policy and Projections Service Commodities and Trade Division, Rome: FAO.
- FAO, (2003b). Assuring Food Safety and Quality. p.76. Rome [Google Search | Food and Agriculture Organization of the United Nations \(fao.org\)](#), Erişim Tarihi: 06.06.2023.
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO (2018). *The State of Food Security and Nutrition in the World 2018. Building Climate Resilience for Food Security and Nutrition*, Rome: FAO.
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO (2019). *The State of Food Security and Nutrition in the World 2019. Safeguarding against economic slowdowns and downturns*. Rome, FAO.
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO (2020). *The State of Food Security and Nutrition in the World 2020. Transforming food systems for affordable healthy diets*. Rome, FAO. <https://doi.org/10.4060/ca9692en>.
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO (2022). *The State of Food Security and Nutrition in the World 2022. Repurposing food and agricultural policies to make healthy diets more affordable*. Rome. <https://www.fao.org/3/cc0639en/cc0639en.pdf>, Erişim Tarihi: 11.06.2023.
- Fischer, G., Shah, M., N. Tubiello, F., & Van Velhuizen, H. (2005). Socio-economic and climate change impacts on agriculture: An integrated assessment, 1990–2080. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 360(1463), 2067-2083.
- Glauber, J., Laborde, D. & Mamun, A. (2022). From bad to worse: How Russia-Ukraine war-related export restrictions exacerbate global food insecurity. *IFPRI – International Food Policy Research Institute*.
- Global Report on Global Food Crises, (2020). https://www.fsinplatform.org/sites/default/files/resources/files/GRFC_2020_ONLINE_200420.pdf, Erişim Tarihi: 10.06.2023.
- Gökırmaklı, Ç., & Bayram, M. (2018). Gıda için gelecek öngörüler: Yıl 2050. *Akademik Gıda*, 16(3), 351-360.
- Gürbüz, M. (2008). Gıda hakkı temasının hukuksal boyutta irdelenmesi, Gıda Hakkı Sempozyumu (19-20 Ekim 2007), (ss. 31-41.), Payda Yayıncılık, Ankara.
- Gürlük, S., & Turan, Ö. (2008). Dünya gıda krizi: Nedenleri ve etkileri. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 22(1), 63-74.
- Gürsoy, S. İ. (2013). Uluslararası güvenlik anlayışında gıda güvenliği sorunsalı: Avrupa Birliği-Türkiye karşılaştırmalı analizi, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Henry, R. (2020). Innovations in agriculture and food supply in response to the covid-19 pandemic. *Molecular Plant*. 13(8), 1095- 1097.
- IPCC (2014). *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. Cambridge University Press: New York.
- Kartal, Z. (2007). Kavramsal ve tarihsel yönleri ile küreselleşme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 251-264.
- Koç, G. & Uzman, A. (2015). Gıda güvenliği ve gıda güvenliği: kavramsal çerçeve, gelişmeler ve Türkiye. *Tarım Ekonomisi Dergisi* 21(1), 39-48.
- Kovancı, E., & Karakoç, D. Y. (2019). Bir güvenlik tehdidi olarak iklim değişikliği. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 344-357.
- Odegard, I. Y. R., & Van der Voet, E. (2014). The future of food—Scenarios and the effect on natural resource use in agriculture in 2050. *Ecological Economics*, 97, 51-59.
- Ovalı, A. Ş. (2006). Ütopya ile pratik arasında: uluslararası ilişkilerde insan güvenliği kavramsallaştırması, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 3(10), 3-52.

- Perez-Escamilla, R., Bermudez, O., Buccini, G. S., Kumanyika, S., Lutter, C. K., Monsivais, P., & Victora, C. (2018). Nutrition disparities and the global burden of malnutrition. *British Medical Journal*, 361.
- Prevention and management of the global epidemic of obesity. Report of the WHO Consultation on Obesity (Geneva, June, 3–5, 1997). Geneva: WHO.
- Sun, J., Peng, Z., Zhou, W., Fuh, J.Y., Hong, G.S., & Chiu, A. (2015). A review on 3D printing for customized food fabrication. *Procedia Manufacturing*, 1, 308-319.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, (2020). Covid-19 (Sars-CoV2 Enfeksiyonu) Rehberi. https://toraks.org.tr/site/sf/nmf/pre_migration/0cd6655ae86e94eec61e88ab75cc757d8eaald39ce43d3c871b3d715afde5b6.pdf.
- Tayar, M. (2020). Gıda güvenliği ve covid-19. *Veteriner Farmakoloji ve Toksikoloji Derneği Bülteni*, 11(2), 61-71.
- TDK (2023). Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 18.05.2023.
- TDK (2023). Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 20.05.2023.
- TMO (2021). 2020 Yılı Hububat Sektör Raporu. hububat2020.pdf (tmo.gov.tr), Erişim Tarihi: 10.06.2023.
- Toffolutti, V., Stuckler, D., & McKee, M. (2020). Is the COVID-19 pandemic turning into a European food crisis? *European Journal of Public Health*, 30(4), 626-627.
- TRT Haber/AA, (2023, Haziran10). BM: Ukrayna'daki Kakhova Barajı'nın yıkılmasından öncesine göre "çok daha kötü", <https://www.trthaber.com/haber/dunya/bm-ukraynadaki-insani-durum-kakhovka-barajinin-yikilmasindan-oncesine-gore-cok-daha-kotu-773878.html>.
- TRT Haber/AA, (2023, Mayıs17). Tahıl Koridoru Anlaşması 2 ay uzatıldı, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/tahil-koridoru-anlasmasi-2-ay-uzatildi-768092.html>.
- UN, (2015). World population prospects: the 2015 revision, key findings and advance tables. United Nations Department of Economic and Social Affairs and Population Division, Working Paper No ESA/P/WP. 241.
- UNICEF, WHO, World Bank Group Joint Child Malnutrition Estimates, (2021, April) Edition. <https://data.unicef.org/topic/nutrition/child-nutrition/>, www.who.int/data/gho/data/themes/topics/joint-child-malnutrition-estimates-unicef-who-wb, Erişim Tarihi: 15.06.2023.
- United Nations (1948). Universal Declaration of Human Rights, <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>, Erişim Tarihi: 20.05.2023.
- United Nations (2011). The Millenium Development Goals, New York, [https://www.un.org/millenniumgoals/pdf/\(2011_E\)%20MDG%20Report%202011_Book%20LR.pdf](https://www.un.org/millenniumgoals/pdf/(2011_E)%20MDG%20Report%202011_Book%20LR.pdf), Erişim tarihi: 06.06.2023.
- United Nations (2019). UN Report of the Special Rapporteur on Sustainable Development Goals and the Right to Food, A/74/164.
- United Nations (2023). General Assembly Economic and Social Council, ADVANCE UNEDITED VERSION, https://sdgs.un.org/sites/default/files/2023-04/SDG_Progress_Report_Special_Edition_2023_ADVANCE_UNEDITED_VERSION.pdf, Erişim Tarihi:05.06.2023.
- United Nations Development Programme, (1994). Human Development Report 1994, UNDP, New York, 1994.
- WB (2008). World Bank Group World Development Report 2008: Agriculture for development. Washington,D.C.

- WHES (2018). World Child Hunger Facts, [Dünya Çocuk Açlık Gerçekleri - Dünya Açlık Eğitimi - Dünya Açlık Haberleri \(worldhunger.org\)](#), Erişim Tarihi: 21.06.2023.
- Wolf-Phillips, L. (1987). Why Third World ?: Origin, Definition and Usage”, *Third World Quarterly*,9(4), 1311-1327.
- World Health Organization (WHO) (2020). Water, sanitation, hygiene and waste management for COVID19: technical brief, 03 March 2020. World Health Organization, Geneva. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331305/WHO-2019-NcOV-IPC_WASH-2020.1-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y, Erişim Tarihi:10.06.2023.
- World Summit on Food Security, (16-18 Kasım 2009). <https://www.mofa.go.jp/policy/economy/fishery/wsfs0911-2.pdf>, Erişim Tarihi: 06.06.2023.
- Yılmaz, M. E. (2007). Westphalia'dan günümüze savaş. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 4(14), 17-38.

EXTENDED SUMMARY

The post-Cold War period has been a historical turning point in changing perceptions of security and broadening its scope. After many developments and studies on security since the post-Cold War period, the dimensions of the concept of security have been expanded from narrow patterns to include society, people, and the environment. The focus of the concept of security, which was dealt with in the political and military dimension of national security, has been expanded from the state factor to the human factor after critical security studies.

The concept of human security, which is one of the dimensions of the expanded concept of security, prioritizes the security of the individual in every aspect by focusing on the individual. As social beings, people want to feel safe and protected from threats and dangers, both in their own lives and in social life. Today, people's security is threatened by factors that compromise their quality of life. Threat source risk factors have the potential to directly and indirectly affect people's safety. These threat factors, which have been seen from the past to the present, continue to be a source of threat to people's security through various factors such as war, natural disasters, hunger, global environmental problems and diseases. Human security and the components of human security continue to be threatened by these threats.

The concept of food security, which is one of the components of human security, is threatened by many parameters such as globalization, increasing and changing consumption habits under the influence of capitalism, population, environmental problems emerging at the global level. The elimination of food security from the risk factors is one of the most important and prioritized issues for the world and geography we live in. The quality of life of the people in the geography we live in continues to be under threat due to issues such as hunger, lack of access to food, food crisis, and moreover, potentially harming humanity with possible consequences such as food-borne diseases and related deaths.

The concept of human security, which focuses on people's lives and quality of life, and the right to food and access to food, which are essential for people to survive, converge on the same target and draw attention to the importance of the issue through the study. In this context, the study aims to analyze the security areas of the food security problem under different headings within the framework of human security. It also shows the importance of cooperation and solidarity among different actors such as the state, international intergovernmental organizations, food-related non-governmental organizations to ensure food security on the basis of human security for the current and future state of food security.

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

16/2 - Aralık 2023 - E-ISSN-2148-9289

**AMASYA İLİNİN TERMAL TURİZM POTANSİYELİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Evaluation of the Thermal Tourism Potential of Amasya Province

MELAHAT AVŞAR

Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Amasya Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Amasya, Türkiye.

Asst. Prof. Dr., Amasya University, Social Sciences Vocational School, Amasya, Türkiye.

melahat.avsar@amasya.edu.tr

Orcid: 0000-0002-5700-2061

Atf/©: Avşar, Melahat (2023). Amasya İlinin Termal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 16, Sayı 2, ss. 232-244

Citation/©: Avşar, Melahat (2023). Evaluation of the Thermal Tourism Potential of Amasya Province, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 16, Issue 2, pp. 232-244

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : *Araştırma/Research*
Geliş Tarihi-Received Date : *07.02.2023*
Kabul Tarihi-Accepted Date : *13.09.2023*
Sayfa Numarası-Page Numbers: *232-244*
Doi : *10.46790/erzisosbil.1248721*

Notlar/Notes

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/İntihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

AMASYA İLİNİN TERMAL TURİZM POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of the Thermal Tourism Potential of Amasya Province

Melahat AVŞAR

Öz:

Günümüzde sanayileşmeyle birlikte kalabalık şehir hayatı, yoğun ve stresli çalışma koşulları insanların tatil tercihlerini etkilemiştir. Tatil ve sağlık amacıyla termal turizm faaliyetlerine olan ilgi, her geçen gün artmaktadır. Orta Karadeniz Bölümünün iç kısmında bulunan Amasya'nın konumu, özellikleri ve Amasya'ya ve Amasya'nın termal tesislerine gelen turist sayıları göz önüne alındığında özellikle termal turizmin geliştirilmesi ve bu alanda çalışmaların yapılmasının oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmanın temel amacı; Amasya ilinin termal turizm kapsamında potansiyelinin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda Amasya'nın sahip olduğu termal kaynakların ve tesislerin termal turizm kapsamında değerlendirilmesi ve potansiyelinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır ve ikincil kaynaklardan da faydalanılmıştır. Ayrıca Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden de Amasya ve termal tesislerine gelen turist sayıları ile ilgili istatistiki bilgiler alınmıştır. Araştırmanın sonucunda da Amasya ilinin termal turizm kaynakları, termal turizm tesisleri ve bu tesislere gelen turist sayıları değerlendirilmiş ve turizm işletmecilerine ve turizm paydaşlarına öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Termal kaplıcalar, termal turizm, Amasya.

Abstract:

Nowadays, with industrialization, the crowded city life and intense and stressful working conditions have affected people's holiday preferences. Interest in thermal tourism activities for vacation and health purposes is increasing day by day. Considering the location and characteristics of Amasya, located in the inner part of the Central Black Sea Region, and the number of tourists coming to Amasya and its thermal facilities, it is thought that it is very important to develop thermal tourism and carry out studies in this field. The main purpose of this study to determine the potential of Amasya province within the scope of thermal tourism. For this purpose, it is aimed to evaluate the thermal resources and facilities of Amasya within the scope of thermal tourism and determine their potential. In the research, document analysis, one of the qualitative research methods, was used and secondary sources were also used. In addition, statistical information about the number of tourists visiting Amasya and its thermal facilities was obtained from the Amasya Provincial Directorate of Culture and Tourism. As a result of the research, the thermal tourism resources of Amasya province, thermal tourism facilities and the number of tourists coming to these facilities were evaluated and suggestions were presented to tourism operators and tourism stakeholders.

Keywords: Thermal springs, thermal tourism, Amasya.

1.GİRİŞ

Günümüzde insanlar turizm faaliyetlerini; eğlenmek, yeni insanlar ve yerler görmenin yanında şifalı su kaynaklarından ve iklim tedavilerinden de faydalanmak için gerçekleştirmektedirler (Aydın, 2012:92). Termal kaplıcalar uzun zamandır rekreasyonel turizm gelişimi için önemli bir doğal kaynak olarak kabul edilmektedir (Menkshi vd., 2019:23). Yoğun olarak sanayileşmenin yaşandığı ülkelerdeki insanlar termal turizm faaliyetlerine; sağlıklı olmak, sağlıklarını korumak, farklı aktivitelerde bulunmak ve nitelikli zaman geçirmek için katılmaktadırlar (Tunçsiper ve Kaşlı, 2008:121). Covid-19 hastalığının neden olduğu halk sağlığı krizi göz önüne alındığında, termal turizmi; bunu kendileri telafi etmek ve sağlığına kavuşmak isteyen daha fazla insanı kendine çekmiştir (Huang vd., 2022:1).

Termal turizmin temel güçlü yönleri, ilk olarak diğer tüm turizm türlerinden daha uzun ortalama kalış süresi; ikincisi mevsime bağımlılığının düşük olması ve üçüncüsü de sağlık kaplıcalarının genellikle kırsal bölgelerde yer alması ve böylece yerel ekonomi üzerinde güçlü bir harekete geçirici etkiye sahip olmasıdır (Alén vd., 2006:246). Bu bağlamda termal turizmin özellikle diğer turizm türleri ile bütünleşebilme özelliğinden dolayı turizm sezonunun tüm yıla yayılması, tesisin doluluk oranlarını artırması, çalışan istihdamının devamını sağlaması ve kırsal bölgelerin kalkınmasında oldukça önemli bir yeri olduğu söylenebilir.

Literatürde Amasya ilinin termal kaplıcalarının yer aldığı çalışmalar incelendiğinde; Zengin, Öztürk ve Salha (2014) Amasya'nın alternatif turizm potansiyelini değerlendirdikleri çalışmalarında termal turizmden bahsetmişlerdir. Aylar'ın (2014) Amasya'nın Gözlek kaplıcaları ile ilgili ve Yıldız, Yüksel ve Dönmez'in (2011) Amasya Terziköy Roma Hamamı üzerine çalışmalarının olduğu görülmektedir. Fakat Amasya'nın termal kaplıcalarını termal turizm açısından değerlendiren çalışmanın olmadığı görülmüştür. Bu çalışma ile Amasya'nın termal turizm potansiyelinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda Amasya'nın sahip olduğu termal kaynakların ve tesislerin potansiyeli termal turizm kapsamında ele alınmıştır. Bu doğrultuda Amasya'nın termal turizm kaynakları, termal turizm tesisleri ve bu tesislere gelen turist sayıları değerlendirilmiş ve turizm işletmecilerine ve paydaşlarına öneriler sunulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Termal Turizm

İnsanların, termal tedavilerin etkilerinin faydalarını, suyun insan yaşamındaki önemini ve temel bir unsur olduğunu keşfetmeleri, denizlerin ve nehirlerin yakınında eski çağlarda kurmuş oldukları ilk uygarlık dönemlerinden bu yana bilinmektedir (Gianfaldoni vd., 2017:566). Tarihin ilk çağlarından bu yana insanlar sağlık amacıyla termal suların buldukları bölgelere gitmektedirler (Kozak vd., 2017: 31). Tedavi amacıyla termal suyun kullanılabilmesi için suyun yer altından çıkması ve doğal termal su olması gerekmektedir. Ayrıca suyun sıcaklığı da 20 °C üzerinde ve litresinde de en az bir gram mineralin bulunması gerekmektedir (shgmturizmdb.saglik.gov.tr).

Termal turizm, inhalasyon, termomineral su banyosu ve çamur banyosu gibi çeşitli türlerdeki yöntemler ile egzersiz, iklim kürü, fizik tedavi, rehabilitasyon, psikoterapi ve diyet gibi destekleyici tedavilerin de birleştirilmesiyle yapılan kür yani tedavi uygulamalarının yanı sıra termal sularının rekreasyon ve eğlence amacıyla kullanılması sonucu ortaya çıkan turizm türü şeklinde tanımlanmaktadır (KTB, 2022a). Kozak ve diğerleri (2017: 31) de sağlık turizmi içinde değerlendirdikleri termal turizmini içeriğinde erimiş mineralin olduğu maden sularının tedavi, dinlenme ve zindeleşme amacı için kullanımından meydana gelen bir dizi ilişkiden kaynaklanmakta olduğunu belirtmektedirler. Termal turizm işletmeleri de konaklama işletmelerinin temel de sunduğu konaklama, eğlence ve yeme-içme faaliyetlerine ilave olarak termal kür olarak isimlendirilen ve birçok balneoterapi uygulamalarıyla tamamlayıcı ve destekleyici tedavileri içeren tesisler şeklinde açıklanmaktadır (Kozak, 1992:33-34).

2.2. Termal Turizmin Önemi ve Özellikleri

Termal turizmin bütün yıl devam edebilme özelliği ve en az iki ya da üç hafta devam etme zorunluluğu diğer turizm çeşitleriyle bütünleşmiş bir şekilde her zaman uygulama ve programlama kolaylığı ve avantajından dolayı tesislerin bütün yıl doluluk oranlarının %80'in üstünde tutulabilmesi, yıl boyunca karlılık ve istihdam sağlaması mümkün olabilmektedir (Özbek, 1991:16). Ayrıca diğer turizm türlerine

göre daha farklı yatırımlara ihtiyaç duyulan termal turizmde; termal havuzlar, çamur banyosu, rehabilitasyon havuzları, el ve ayak banyo donanımları, masaj, basınçlı duş, açık ve kapalı spor salonlarına, nitelikli sağlık personeline ve farklı tedavi üniteleri gibi teknik alanda farklı yatırımlara gereksinim duyulmaktadır (Emekli, 2002). Termal turizm işletmelerinde personelin sürekli olarak değiştirilmemesi, personelin uzman ve işinde deneyimli olması gibi kendine özgü bazı özellikleri vardır (Kozak, 1992:36).

Albayrak (2013:123) ve Şenol'a (2016:83) göre termal turizmin özellikleri; hem sağlıklı hem de hasta bireylere hizmet eden, yılın 12 ayı yapılabilen, uzmanlık gerektiren, yüksek gelir sağlayan, iyileştirici etkinin yanında eğlenme, dinlenme ve zindelik olanağı sağlayan, iyileşme sürecine bağlı olarak kalış süreleri uzun olan, turistlerde alışkanlık yaratan ve bu alanda faaliyet gösteren işletmelerin maliyetlerinin fazla olduğu bir turizm türü olup termal kaynağın olduğu; rutubetsiz, rüzgarsız ve güneş gören yerlere tesisin kurulması ve termal kaynağın jeolojik, teknik, sağlık, hijyenik ve estetik bakımdan bütün özellikleri sunması gerekmektedir (akt. Zengin ve Eker, 2016:167). Brandão ve diğerlerinin (2021:1) yaptıkları çalışmalarının sonucunda araştırmaya katılanların çoğunun günlük stresten kaçmak, aileyle vakit geçirmek ve şımartılmak gibi boş zaman ve dinlenme faydaları nedeniyle termal turizm faaliyetlerine katıldıklarını vurgulamışlardır. Ayrıca en değerli motivasyonlarının rahatlama olduğu ve bunu psikolojik ve fiziksel refah arayışının takip ettiği ortaya çıkmıştır.

2.3. Dünya'da ve Türkiye'de Termal Turizm

Dünya çapında termal turizm özellikle Orta, Güney ve Doğu Avrupa, Asya, Kuzey Afrika ve Güney Amerika ülkelerinde yaygın olup Almanya, Macaristan, Yunanistan, İsviçre, Fransa, İspanya, İtalya, Avusturya, Rusya ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkeler de başta olmak üzere Avrupa'da birçok tedavi edici kaplıca merkezi bulunmaktadır (Aksu ve Aktuğ, 2011:6). Japonya, Yeni Zelanda, Fransa, İspanya, Portekiz, Yunanistan, Tunus, İtalya, Almanya ve İzlanda gibi ülkeler, jeotermal kaynaklı kaplıca suyu kullanımına dayalı balneoloji ve hidroterapi (termalizm) gibi sağlık ve zindelik tedavileri konusunda önemli ve uzun süredir devam eden bir üne sahiptir (Erfurt-Cooper, 2010:1). Global Wellness Institute (2022) raporuna göre Dünyanın en kalabalık ülkeleri (örn. Çin, Hindistan, Endonezya, Brezilya, Rusya) veya en zenginleri (örn. İsviçre, Avustralya, Hollanda) veya büyüklük ile zenginliği birleştiren ülkeler (örn. ABD, Japonya, Almanya, Birleşik Krallık, vb.), en çok sağlık için harcama yapan ülkelerdir. ABD, 1,2 trilyon dolarla açık farkla en büyük pazara sahiptir ve 683 milyar dolarla ikinci en büyük pazar da Çin'dir. USHAŞ'ın (2022) verilerine göre 2022 yılının ilk üç çeyreğinde sağlık hizmeti almak için toplam 876.521 kişi Türkiye'ye gelmiştir ve buradan elde edilen gelir 1.603.479 bin ABD doları tutarında gerçekleşmiştir.

Termal su kaynakları bakımından Türkiye, oldukça zengin bir ülkedir (Aksu ve Aktuğ, 2011:10). Türkiye coğrafi bakımdan dünyanın en önemli jeotermal kuşağı üzerindedir ve konumundan dolayı doğal termal kaynak suyu potansiyeli ve zenginliği göz önüne alındığında Avrupa'da birinci sırada yer alırken dünyada da ilk yedi ülke arasındadır (shgmturizmdb.saglik.gov.tr). Tablo 1'de Türkiye'nin termal kaynaklarının bölgelere göre dağılışı yer almaktadır.

Tablo 1. Türkiye'nin Termal Kaynaklarının Bölgelere Göre Dağılışı

Bölge Adı	Kaynak Sayısı
Ege Bölgesi	123
İç Anadolu Bölgesi	91
Doğu Anadolu Bölgesi	64
Marmara Bölgesi	53
Karadeniz Bölgesi	45
Akdeniz Bölgesi	24
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	10
Toplam	410

Kaynak: Özşahin ve Kaymaz, 2013:31.

Tablo 1 değerlendirildiğinde, Ege Bölgesinin en fazla termal kaynağa sahip bölge olduğu dikkat çekmektedir.

2.4. Amasya İlinin Özellikleri ve Turizm Potansiyeli

Harşena Dağı'nın eteklerinde Yeşilirmak Vadisi boyunca kurulan Amasya, 8 bin yılı aşkın tarihi geçmiş ile krallıklara başkentlik yapmış, bilim insanları, sanatkârlar ve şairler yetiştirmiş, şehzadelerin eğitim aldığı bir yer olmuştur. Kurtuluş savaşının başlangıç temellerinin atıldığı Amasya, kültürel ve tarihi değerlerinin yanında özellikle Yalıboyu evleri ile de dikkat çeken bir ildir (KTB, 2023). Karadeniz ikliminin ve İç Anadolu'nun karasal ikliminin etkilerinin görüldüğü Amasya, Orta Karadeniz Bölümü'nün kıyıda yaklaşık 80 km içerisinde bulunmaktadır (Yılmaz, 2020:185).

Zengin ve diğerlerinin (2014:18) Amasya'nın alternatif turizm potansiyelini değerlendirdikleri çalışmalarının sonucunda, Amasya'nın hem yazın hem de kışın kültüre ve doğaya bağlı alternatif turizm türlerinin çoğunun gerçekleşmesine olanak tanıyan potansiyele sahip olduğunu belirtmişlerdir. Kılıç ve diğerleri de (2019:101) Amasya'nın ekoturizm potansiyelinin belirlenmesi üzerine yaptıkları çalışmalarında Amasya'nın bisiklet sürme, balık tutma, avcılık, botanik turizmi, doğa yürüyüşleri ve sporları, yayla turizmi, yamaç paraşütü, kuş gözlemciliği, tarım ve çiftlik turizmi, kamp ve karavan turizmi ve festival turizmi gibi etkinliklere yönelik oldukça zengin bir eko-turizm potansiyeline sahip olduğu sonucuna varmışlardır. Eryılmaz'ın (2020:1391) Amasya'daki yerel halkın turiste ve turizme ilişkin görüşlerini belirlemeyi amaçladığı çalışmasının sonucunda, araştırmaya katılan kişilerin büyük çoğunluğu, Amasya ilinin turizm potansiyelinin olduğunu düşündüklerini ve turizmin geliştirilmesi için yapılan çalışmaları da desteklediklerini belirtmişlerdir. Yapılan bu çalışmalar doğrultusunda Amasya'nın hem turizm potansiyelinin yüksek olduğunu hem de yerel halkında turizmin geliştirilmesi için yapılan çalışmaları destekledikleri söylenebilir. Bu bağlamda Amasya coğrafi konumu, özellikleri, tarihi geçmişi, kültürel değerleri ve doğal güzellikleri ile dikkat çeken bir il olduğu için turizm alanında da gelişeceği ve marka destinasyon olma yolunda ilerleyebileceği söylenebilir.

2.5. Termal Kaynakların Turizme Katkısı

Termal turizm, tamamlayıcı bir terapi sağlayarak insanların sağlık durumlarını iyileştirmeye yardımcı olan ve aynı zamanda ziyaretçiler için birçok rekreasyonel aktiviteye olanak sağlayan önemli bir turizm türüdür (Oğuz vd., 2010:819). Uluslararası düzeyde kaplıca tesislerinin sunduğu olanaklar giderek daha çeşitli hale gelmekte ve termal yüzme havuzları ve banyolarla birlikte genellikle balneoterapi, hidroterapi, güzellik bakımları, masaj, rahatlama ve iyileşme için bir dizi alternatif terapi gibi tedaviyi içermektedir (Boekstein, 2014:4). Brandão ve diğerleri (2021:1) özellikle pandemi sonrası sağlık ve zindelik turizmine önem verilmesini ve termal turizmin de nüfusun refah ve yaşam kalitesini sosyal, fiziksel ve çevresel düzeyde artıran stratejik bir ürün olma potansiyeline sahip olduğunu, destinasyonun sunduklarını tamamlayan özelliğinden dolayı yenilik, çeşitlilik ve her yaş grubu için kabul edilen faydalar üzerine tasarlanmış spesifik bir ürün olarak teşvik edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Oğuz ve diğerleri (2010:819) termal kaynakların turizmin gelişimine katkısını Çankırı Çavundur üzerine araştırdıkları çalışmalarında, Çankırı Çavundur termallerinin, Çankırı'nın tarihi ve kültürel mekanlarının ve Ilgaz kış turizmi alanının bir tur rotası ile bütünleştirilip çeşitli fırsatlar sunacak şekilde tanıtıldığında, Çankırı bölgesinin popülaritesinin artacağını ve Çankırı'nın kırsal kalkınmasına önemli katkı sağlanacağını belirtmişlerdir.

Kaşlı ve Öztürk (2014:13-14) Bursa, Eskişehir ve Bilecik bölgelerinde yerel ve bölgesel kalkınmaya ivme kazandıracak önemli bir potansiyele sahip olan sağlık turizmi sektörü ve bir alt alan olarak termal turizmi için paydaşların ihtiyaç duyduğu stratejik bir araştırmanın yapılmasını amaçladıkları çalışmalarında, termal su parkları, alışveriş merkezleri veya fizik tedavi hastaneleri gibi tesislerin büyük ölçekli ve işletmelerin iş birliği ile yapılması gerekmekte olduğunu belirtmişlerdir.

Çetin (2011:899) termal turizm potansiyeli açısından Nevşehir'in Kozaklı ilçesinde yaptığı çalışmasının sonucunda yörenin dünyada iyi tanınan ve termal turizmin merkezi olabilmesi için uluslararası düzeyde tanıtılması gerektiğini belirtmiştir. Zengin ve Eker (2016:165) Sakarya ilinin termal turizm potansiyelini araştırdıkları çalışmalarında, Sakarya'nın termal turizm alanında iç turizm açısından oldukça ilerlemiş olduğunu, fakat özellikle dış turizmde istenen seviyede olmadığı sonucuna varmışlardır. Tuna (2019:117) Bolu ilinin termal turizm potansiyelini araştırdığı çalışmada, Bolu'nun çok sayıda termal kaynağa sahip olduğunu fakat kaynakların olduğu yerlerin çoğunda hizmet veren tesis olmadığını belirtmiştir. Bostan (2020:40) Kuşadası'nın termal turizm potansiyelini analiz ettiği çalışmada Davutlar'da termal kaynakların var olduğunu fakat bu termal kaynakların etkin olarak kullanılmadığını

ve Davutlar'da sunulacak sağlık turizmi hizmetinin bir fırsat yaratacağının düşünülmekte olduğunu belirtmiştir. Çakır ve Aydın (2020-93) termal turizm potansiyeli bakımından Haymana ilçesini ve termal turizm konusundaki yerel halkın tutumlarını incelediği çalışmalarının sonucuna göre katılımcılar, termal turizmin Haymana'da gelişebilmesi için reklam ve tanıtım çalışmalarına daha çok önem verilmesini, yatırımların artırılmasını, ilçede sosyal alanların sayısının artırılmasını, termal tesislerin hem nitelik hem de nicelik açısından iyileştirilmesini ve termal turizm ile ilgili yerel halkın bilinçlendirilmesini belirtmişlerdir.

3. YÖNTEM

Bu araştırma ile termal turizm kapsamında Amasya ilinin potansiyelinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda veri elde etmek için nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır ve ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır. Kırıl'a (2020:170) göre literatürde oldukça fazla tercih edilen doküman analizi yöntemi; dokümana ulaşılması, dokümanın anlaşılması ve analiz edilmesi, orijinal olup olmadığını teyit edilmesi ve verinin kullanılmasıdır. Literatürde, termal turizm ve Amasya ile ilgili yapılan çalışmalar incelenmiştir. Ayrıca Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden de termal tesisler ve Amasya ilindeki konaklama istatistikleri için e-posta yoluyla bilgi ve veri talep edilmiştir. Bu kapsamda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır;

1. Amasya ilinde hangi termal kaplıcalar bulunmaktadır ve bu kaplıcaların konumları ve özellikleri nelerdir?
2. Amasya ilinde yer alan termal kaplıcalarda turizm tesisi bulunmakta mıdır?
3. Son 5 yılda termal turizm tesislerine gelen yerli ve yabancı turist sayısı kaçtır?
4. Son 5 yılda Amasya iline gelen yerli ve yabancı turist sayısı kaçtır?

4. BULGULAR

Terziköy Kaplıcası

Amasya şehir merkezine 36 km uzaklıkta olan Terziköy Termal Kaplıcasının suyu 39,5 derecedir. Roma Dönemi zamanından bu yana kullanılan kaplıca suyunun mide, bağırsak, idrar yolu, romatizma ve beslenme bozukluğuna iyi geldiği bilinmektedir. Kaplıcanın yakınında konaklama tesisi bulunmaktadır (KTB, 2022b). Geçmişte oldukça eskilere dayanan Terziköy kaplıcalarının bulunduğu yer içerisinde Antik Dönem hamam duvar kalıntılarına ait malzemeler bulunmaktadır (Yıldız vd., 2011:121).

Gözlek Kaplıcası

Amasya şehir merkezine 13 km uzaklıkta olan Gözlek Termal Kaplıcasının suyu 38,5 derecedir. Cilt hastalıkları, sedef hastalığı, eklem romatizmaları, kadın hastalıkları, genel stres bozuklukları ve ameliyat sonrası tedavilerde faydalı olduğu bilinmektedir. Kaplıcanın yakınında konaklama tesisi bulunmaktadır (KTB, 2022b). Son yıllarda adından söz ettiren ve ziyaretçi sayısı bakımından önemli bir potansiyel elde eden Gözlek Termal Tesisleri, önemli bir termal merkez haline gelmiştir (Aylar, 2014:273).

Hamamözü Kaplıcası

Amasya ilinin merkezine 90 km ve Çorum ilinin merkezine de 43 km uzaklıkta olan Hamamözü Termal Kaplıcasının suyu 42,5 derecedir. Kalp-damar ve tansiyon rahatsızlıklarına, sinir sistemi hastalıklarına ve siyatik gibi sorunlara faydalı olduğu bilinmektedir. Kaplıcanın yakınında konaklama tesisi bulunmaktadır (KTB, 2022b). İlçede en önemli turizm faaliyeti termal turizmdir ve burada Arkutbey Şifa Kaplıcaları ve Gimpaş Termal Tesisleri olmak üzere iki önemli kalıcı tesisi bulunmaktadır (Ak, 2013:71).

Tablo 2. Amasya'daki Kaplıcalar ve Özellikleri

Kaplıca Adı	Suyun Derecesi	Faydaları
Terziköy Kaplıcası	39,5	Mide, bağırsak, idrar yolu, romatizma ve beslenme bozukluğu
Gözlek Kaplıcası	38,5	Cilt hastalıkları, sedef hastalığı, eklem romatizmaları, kadın hastalıkları, genel stres bozuklukları ve ameliyat sonrası tedaviler

Hamamözü Kaplıcası	42,5	Kalp-damar ve tansiyon rahatsızlıklarına, sinir sistemi hastalıklarına ve siyatik gibi sorunlar
---------------------------	------	---

Kaynak: Tablo, yazar tarafından Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün internet sitesindeki bilgilerden faydalanılarak oluşturulmuştur (KTB, 2022b).

Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2022d) tarafından verilen bilgilere göre; Hamamözü'nde ve merkezde termal oteller bulunmaktadır. Hamamözü ilçesinde bulunan termal hamam yılın 12 ayı hizmet vermektedir. Merkezde bulunan tesis de 12 ay hizmet vermektedir fakat Hamamözü ilçesinde bulunan tesis sadece yaz aylarında hizmet vermektedir. Tablo 3'te Amasya'da bulunan termal otellerin listesi yer almaktadır.

Tablo 3. Amasya'da Bulunan Termal Oteller

İşletme Adı	Oda	Yatak	İlçe
Gözlek Termal Otel	45	96	Merkez
Hamamözü Termal Otel	63	126	Hamamözü
Fimarlife Termal Otel	88	240	Merkez

Kaynak: Tablo, yazar tarafından Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün internet sitesindeki "Bakanlık Turizm İşletme Belgeli Oteller" kısmındaki bilgilerden faydalanılarak oluşturulmuştur (KTB, 2022c).

Tablo 4'te yıl bazında son 5 yılda Amasya ilindeki termal turizm tesislerini ziyaret eden yerli ve yabancı turist sayısı bulunmaktadır.

Tablo 4. Son 5 Yılda Termal Turizm Tesislerine Gelen Yerli ve Yabancı Turist Sayısı

	2018		2019		2020		2021		2022	
	Yerli	Yabancı	Yerli	Yabancı	Yerli	Yabancı	Yerli	Yabancı	Yerli	Yabancı
Merkez	49.486	1.005	48.568	1.840	27.932	286	31.112	878	42.960	1.119
İlçe	22.089		17.400		5.380	3	239		201	

Kaynak: Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2022d.

Tablo 4'te yer alan bilgiler değerlendirildiğinde yerli ve yabancı turistlerin ağırlıklı olarak merkezdeki termal tesisleri tercih ettiği görülmektedir. Covid-19 pandemisi döneminde turist sayısında azalma olduğu fakat pandemi sonrasında termal tesislere gelen turist sayısında yükselmenin olduğu görülmektedir. Tabloda dikkat çeken bir diğer hususta özellikle yabancı turistlerin merkezdeki termal tesisleri tercih ettiği yönündedir. Tablo 5'te yıl bazında son 5 yılda Amasya'yı ziyaret eden yerli ve yabancı turist sayıları bulunmaktadır.

Tablo 5. Amasya İli Konaklama İstatistikleri

Yıllar	Yerli	Yabancı	Toplam
2018	320.989	11.329	332.318
2019	319.305	13.245	332.550
2020	212.724	2.455	215.179
2021	285.183	6.451	291.634
2022 Kasım	322.794	15.707	338.501

Kaynak: Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022d.

Tablo 5'te yer alan bilgiler değerlendirildiğinde yine pandemi döneminde Amasya'ya gelen yerli ve yabancı turist sayısında azalma olduğu görülmektedir. Fakat pandemiden sonra Amasya'yı ziyarette bulunan yerli ve yabancı turist sayısında artış olduğu dikkat çekmektedir. 2022 yılı Kasım ayı verilerine

göre Amasya'yı ziyaret eden toplam 338.501 kişinin 322.794'ü yerli 15.707'si yabancı turistlerden oluşmaktadır.

Tablo 4 ve Tablo 5'te yer alan bilgiler doğrultusunda, 2022 yılında merkezdeki ve ilçedeki termal tesise gelen yerli ve yabancı turistlerin sayısı 44.280'dir. Bir diğer ifade ile 2022 yılında Amasya'da konaklayan turistlerin yaklaşık %13'ünün termal turizm amacıyla Amasya'ya geldiği söylenebilir.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlık turizmi kapsamında değerlendirilen termal turizmin özellikleri dikkate alındığında özellikle turizmin mevsimsel özelliğine bağlı olmadan yılın 12 ayı turist çekebilene, istihdamı artıran ve genellikle termal kaynakların kırsal bölgelerde bulunmasından dolayı kırsal alanların gelişmesinde önemli rolü olduğu söylenebilir. Turizm birçok sektör ile bağlantılı olduğu için yerel kalkınmaya ve bölge halkına gelir kaynağı oluşturabilmektedir. Ayrıca kültür alışverişi olacağı için sosyo-kültürel anlamda da etkileşim oluşturmaktadır.

Amasya ili konumu, iklim özellikleri, doğal kaynakları ve güzellikleri ile alternatif turizm türleri içerisinde özellikle termal turizm konusunda potansiyeli oldukça yüksektir. Terziköy, Gözlek ve Hamamözü kaplıcaları başta olmak üzere oldukça zengin kaplıcaları olan Amasya, termal turistler için oldukça çekici bir turizm destinasyonudur.

Amasya'ya 2022 yılında günübirlik ziyaretçiler hariç termal tesislere gelen yerli ve yabancı turist sayısı 44.280'dir. Bu rakam 2022 yılında Amasya'yı ziyaret eden yerli ve yabancı turistlerin yaklaşık %13'ü olduğu söylenebilir. Bu kapsamda üç tane önemli termal kaplıcası bulunan Amasya'nın termal turizm potansiyelinin oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda da termal turizm için şu önerilerde bulunulabilir;

- Günümüzde değişen tüketici tatil davranışları ve sağlıklı yaşam bilincinin arttığı göz önüne alındığında insanların termal kaynakların varlığından haberdar olabilmeleri için etkili tanıtım yapılmasının oldukça önemli olduğu söylenebilir. Termal kaynakların hangi rahatsızlıklara iyi geldiği konusunda detaylı bilgiler verilebilir. Termal turizmin geliştirilmesi ile ilgili Çetin (2011) ve Çakır ve Aydın (2020) da tanıtım ve reklam faaliyetlerine önem verilmesi gerekliliğini çalışmalarında vurgulamışlardır.
- Termal turizmin yılın 12 ayı yapılabilir olması ve diğer turizm çeşitleri ile entegre olabilmesi (örneğin kongre, kış turizmi, doğa temelli turizm gibi alternatif turizm çeşitleri) özelliğinden dolayı turistik ürün geliştirilirken ve pazarlanırken termal turizme de yer verilebilir. Ayrıca termal turistler daha uzun süre konaklama yaptıkları için hem tesisin doluluk oranlarının yüksek olması hem de personel istihdamı açısından oldukça önemli olduğu söylenebilir.
- Amasya'ya termal turizm için gelen yerli ve yabancı turist verileri değerlendirildiğinde özellikle yabancı turistlerin oldukça az sayıda olduğu dikkat çekmektedir. Bu yüzden yurt dışında tanıtım yapılabilir.
- Termal turizm tesislerinin kaynağı doğaya bağlı olduğu için çevre konusunda hassas ve çevreye duyarlı olunması, çevrenin korunması ve termal kaynakların sürdürülebilir kullanılması açısından oldukça önemli olduğu söylenebilir.
- Pelit ve diğerleri (2017:68) termal otel işletmelerindeki müşteri profilinin ağırlıklı olarak anlayış, sabır, ilgi ve hoşgörü isteyen hasta ve yaşlı kişilerden oluşmasından dolayı personel işe alınırken kişilerin bu tür özelliklerini belirlemeye yönelik testlerin kullanılmasının yerinde olacağını belirtmişlerdir. Bu doğrultuda termal turizm işletmelerine personel alınırken termal turizm için gelen turistlerin profili dikkate alınarak bu tür belirtilen özelliklere dikkat edilerek eğitilmiş ve nitelikli kişilerin işe alınması önerilebilir.
- Amasya'da bulunan termal oteller incelendiğinde oda ve yatak kapasitesinin oldukça az olduğu görülmektedir. Termal turizm tesisi sayısı artırılabilir. Fakat termal turizm tesisi yapılırken de Aydın'a göre (2012:96) yapımında dikkat edilmesi gereken bazı önemli hususların olduğu ve Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı'nın kurallarına uygun olarak projelendirilip yapılması gerektiği dikkate alınmalıdır.
- Timur (2018:38) termal turizm işletmelerinde hizmet kalitesi, destinasyon imajı ve tekrar ziyaret niyeti ilişkilerini araştırdığı çalışmasının sonucunda termal turistlerin hizmet kalitesi, destinasyon imajı algıları ve tekrar ziyaret etme niyetleri arasında anlamlı ilişkiler olduğu

sonucuna varmıştır. Bu açıdan bakıldığında termal turizm işletmelerine gelen turistleri, termal otellerin sunduğu hizmetin kalitesi ve destinasyon imajının tekrar ziyaret etme niyetlerini etkilediği göz önüne alınarak termal turizm işletmelerine kaliteli hizmet sunmaları ve destinasyonun tanıtılmasında ve pazarlanmasında termal turizmin iyi konumlandırılmasının oldukça önemli olduğu söylenebilir.

- Termal turistler için Amasya'ya özel ilgi turları kapsamında turlar düzenlenebilir.
- Termal tesislerin yılın 12 ayı açık olabilmeleri ve doluluk oranlarını da yüksek tutabilmeleri için pazarlama stratejilerini geliştirmeleri önerilebilir.

Bu çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmış ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Fakat gelecekte yapılacak olan çalışmalarda termal turistler ve turizm işletmeleri de araştırmaya dahil edilerek daha detaylı ve kapsamlı araştırmalar yapılabilir. Ayrıca Amasya'ya termal turizm için gelen turistlerin seyahat motivasyonları da araştırılabilir.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- AK, U. (2013). Amasya İlinde Doğa Turizmi Master Planı 2013 – 2023. T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı XI. Bölge Müdürlüğü Amasya Şube Müdürlüğü.
- AKSU, C. ve AKTUĞ, E. (2011). Güney Ege Bölgesi Termal Turizm Araştırması. Güney Ege Kalkınma Ajansı. https://geka.gov.tr/uploads/pages_v/o_19v5e3rnhs11tg319h35c11c928.pdf (18.12.2022).
- ALBAYRAK, A. (2013). *Alternatif Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- ALÉN, M. E., FRAIZ, J. A. ve RUFÍN, R. (2006). Analysis of Health Spa Customers' Expectations and Perceptions: The Case of Spanish Establishments. *Polytechnical Studies Review*, 3(5/6), 245-262.
- AYDIN, O. (2012). Türkiye'de Alternatif Bir Turizm; Sağlık Turizmi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23): 91-96.
- AYLAR, F. (2014). Orta Karadeniz'de Yeni Gelişen Bir Termal Turizm Merkezi: Gözlek Kaplıcası (Amasya). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(32), 261-276.
- BOEKSTEIN, M. (2014). Tourism, Health and the Changing Role of Thermal Springs- Should South Africa Reposition Its Thermal Spring Tourism Product? *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 3(2), 1-9.
- BOSTAN, A. (2020). Kuşadası'nda Termal Turizm Potansiyelinin Analizi. *Journal of New Tourism Trends*, 1(1), 40-54.
- BRANDÃO, F., LIBERATO, D., TEIXEIRA, A. S. ve LIBERATO, P. (2021). Motives for Thermal Tourism: An Application to North and Central Portugal. *Sustainability*, 13(22), 12688.
- ÇAKIR, M. ve AYDIN, F. (2020). Yerel Halkın Termal Turizme Yönelik Görüşleri: Haymana İlçesi Örneği. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(43), 93-110.
- ÇETİN, T. (2011). Termal Turizm Potansiyeli Açısından Kozaklı (Nevşehir) Kaplıcaları. *Turkish Studies (Elektronik)*, 6(1), 899-924.
- EMEKLİ, G. (2002). Turistik Ürün Çeşitlendirilmesinde Termal Turizmin Önemi ve İzmir. *Türkiye Turizmini Araştırma Enstitüsü*, 3, 267-286.
- ERFURT-COOPER, P. (2010). The Importance of Natural Geothermal Resources in Tourism. *In Proceedings World Geothermal Congress* (pp. 1-10), 25-29 April 2010 Bali, Indonesia.
- ERYILMAZ, B. (2020). Yerel Halkın Turiste ve Turizme Bakışı: Amasya Örneği (Locals' Viewpoints Towards Tourist and Tourism: Case of Amasya). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(2), 1381-1395.
- GIANFALDONI, S., TCHERNEV, G., WOLLINA, U., ROCCIA, M. G., FIORANELLI, M., GIANFALDONI, R. ve LOTTI, T. (2017). History of the Baths and Thermal Medicine. *Open Access Macedonian Journal of Medical Sciences*, 5(4), 566-568.
- GLOBAL WELLNESS INSTITUTE, 2022 The Global Wellness Economy: Country Rankings, <https://globalwellnessinstitute.org/industry-research/2022-global-wellness-economy-country-rankings/> (18.12.2022).
- HUANG, X., ZHANG, Y. ve LI, C. (2022). Assessing the Compensatory Potentiality of Hot Spring Tourism in The Covid-19 Post-Pandemic Environment. *Sustainability*, 14(14), 8579, 1-19.
- KAŞLI, M. ve ÖZTÜRK, D. (2014). An Investigation on Thermal Tourism In Bursa, Eskisehir and Bilecik. *Global Journal on Advances in Pure and Applied Sciences*, 4, 13-20.
- KILIÇ, D.D., GÜLER, D., BABACAN, A. ve KILIÇ, M. (2019). Amasya'nın Ekoturizm Potansiyelinin Belirlenmesi Üzerine Bir Derleme. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 77-106.
- KIRAL, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.

- KOZAK, N. (1992). Termal Turizm İşletmeciliği ve Önemi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 33-38.
- KOZAK, N., AKOĞLAN KOZAK, M. ve KOZAK, M. (2017). *Genel Turizm İlkeler- Kavramlar*. (19. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- MENKSHI, E., QIRICI, E. ve SHEHU, D. (2019). Thermal Springs of Benja-Albania, Possibilities for Tourism Deveelopment. *European Journal of Social Sciences*, 58(1), 23-31.
- OĞUZ, D., KÜLEKÇİ, Ö. C. ve AKPINAR, N. (2010). The Contribution of Thermal Sources to Tourism Development: A Case Study from Çankiri Çavundur, Turkey. *Scientific Research and Essays*, 5(8), 819-825.
- ÖZBEK, T. (1991). Dünya'da ve Türkiye'de Termal Turizmin Önemi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 15-29.
- ÖZŞAHİN, E. ve KAYMAZ, Ç. K. (2013). Türkiye'nin Termal Su Kaynaklarının Coğrafi Açından Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (50), 25-37.
- PELİT, E., SOYBALI, H. H. ve AK, S. (2017). Termal Otel İşletmelerinde Personel Bulma, Seçme ve Personeli İşe Yerleştirme Sürecindeki Uygulamalar ve Sorunlar Üzerine Bir Araştırma: Afyonkarahisar Örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(3), 53-73.
- ŞENOL, F. (2016). *Türkiye Turizm Coğrafyası ve Dünya Kültürel Mirası*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI (2022a), Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-11475/genel-tanimlar.html> (18.12.2022).
- T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI (2022b), Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Termal Turizm, <https://amasya.ktb.gov.tr/TR-59547/termal-turizm.html> Erişim Tarihi: (20.12.2022).
- T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI (2022c), Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Bakanlık Turizm İşletme Belgeli Oteller, <https://amasya.ktb.gov.tr/TR-178791/bakanlik-turizm-isletme-belgeli-oteller.html> (26.12.2022).
- T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI (2022d), Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, iktm05@ktb.gov.tr (21.12.2022).
- T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI (2023), Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Genel Bilgiler, <https://amasya.ktb.gov.tr/TR-59457/genel-bilgiler.html> (24.01.2023).
- TİMUR, B. (2018). Service Quality, Destination Image and Revisit Intention Relationships at Thermal Tourism Businesses. *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 1(1), 38-48.
- TUNA, H. (2019). Bolu İlinin Termal Turizm Açısından Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15(1), 117-130.
- TUNÇSİPER, B. ve KAŞLI, M. (2008). Termal Turizmin Ekonomik Etkileri: Gönen Örneği. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 120-135.
- TÜRKİYE'DE TERMAL SAĞLIK TURİZMİ, <https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/Eklenti/10949/0/07pdf.pdf> (18.12.2022).
- USHAŞ Uluslararası Sağlık Hizmetleri Aş. Sağlık Turizmi, <https://www.ushas.com.tr/saglik-turizmi/> Erişim Tarihi: 19.12.2022.
- YILDIZ, M. Ş., YÜKSEL, F. A. ve DÖNMEZ, Ş. (2011). Amasya Terziköy Roma Hamamı Arkeojeofizik Çalışmaları. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 27. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, (23-28 Mayıs 2011 Malatya) ss.121-138.
- YILMAZ, Y. (2020). Amasya Şehri'nin İklim Yapısı ve Özellikleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (Aralık Özel Sayı), 167-186.
- ZENGİN, B., ÖZTÜRK, E. ve SALHA, H. (2014). Amasya İlinin Alternatif Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2014(2), 1-22.

ZENGİN, B. ve EKER, N. (2016). Sakarya İli Termal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 165-181.

EXTENDED SUMMARY

The interest in thermal tourism activities for holiday and health purposes is increasing day by day. Considering the location and characteristics of Amasya, located in the inner part of the Central Black Sea Region, and the number of tourists coming to Amasya and its thermal facilities, it is thought that it is very important to develop thermal tourism and carry out studies. This study aimed to evaluate the thermal tourism potential of Amasya. In this context, the potential of Amasya's thermal resources and facilities has been evaluated within the scope of thermal tourism.

For this purpose, document analysis method, one of the qualitative research methods, was used to obtain data and secondary sources were used. In the literature, studies on thermal tourism and Amasya were examined. In addition, information and data regarding thermal facilities and accommodation statistics in Amasya were requested from the Amasya Provincial Directorate of Culture and Tourism via e-mail.

Amasya province has a very high potential among alternative tourism types, especially thermal tourism, with its location, climate characteristics, natural resources and beauties. Amasya, which has very rich thermal springs, especially Terziköy, Gözlek and Hamamözü thermal springs, is a very attractive tourism destination for thermal tourists. The number of local and foreign tourists coming to the thermal facilities in Amasya in 2022, excluding daily visitors, is 44,280. It can be said that this figure is approximately 13% of the local and foreign tourists visiting Amasya in 2022. In this context, it can be said that Amasya, which has three important thermal spas, has a very high thermal tourism potential.

Considering the changing consumer holiday behaviors and increasing awareness of healthy living today, it can be said that effective promotion is very important so that people can be aware of the existence of thermal resources. Since thermal tourism can be done 12 months a year and can be integrated with other types of tourism, thermal tourism can be included when developing and marketing touristic products. When the data of local and foreign tourists coming to Amasya for thermal tourism are evaluated, it is noteworthy that the number of foreign tourists is quite low. Therefore, it can be promoted abroad. When the thermal hotels in Amasya are examined, it is seen that the room and bed capacity is quite low. The number of thermal tourism facilities can be increased. Tours can be organized within the scope of special interest tours to Amasya for thermal tourists. It may be recommended that thermal facilities develop their marketing strategies so that they can be open 12 months a year and keep their occupancy rates high.

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

16/2 - Aralık 2023 - E-ISSN-2148-9289

**ANNELERİN SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİ: DİYARBAKIR ANNELERİ
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Civil Disobedience Actions of Mothers: A Review on Diyarbakir Mothers

NİSA NUR ARDUÇ

Mezun Yüksek Lisans Öğrencisi., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Master's degree., Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences
nisanurarduc.33@gmail.com
Orcid: 0009-0006-8080-2282

AYŞEM SEZER ŞANLI

Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Political Science and Public Administration
asezer@erzincan.edu.tr
Orcid: 0000-0002-9954-4811

Atf/©: Arduç, Nisa Nur; Sezer Şanlı, Ayşem (2023). Annelerin Sivil İtaatsizlik Eylemleri: Diyarbakır Anneleri Üzerine Bir İnceleme, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 16, Sayı 2, ss. 245-260

Citation/©: Arduç, Nisa Nur; Sezer Şanlı, Ayşem (2023). Civil Disobedience Actions of Mothers: A Review on Diyarbakir Mothers, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 16, Issue 2, pp. 245-260

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : *Araştırma/Research*
Geliş Tarihi-Received Date : *28.03.2023*
Kabul Tarihi-Accepted Date : *31.12.2023*
Sayfa Numarası-Page Numbers: *245-260*
Doi : *10.46790/erzisosbil.1272741*

Notlar/Notes

Bu çalışma, “1990’lı Yıllardan Günümüze Türkiye’de Sivil İtaatsizlik ve Örnek Olaylar” başlıklı tezden üretilmiştir.

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/İntihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

ANNELERİN SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİ: DİYARBAKIR ANNELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Civil Disobedience Actions of Mothers: A Review on Diyarbakir Mothers

NİSA NUR ARDUÇ - AYŞEM SEZER ŞANLI

Öz:

Bu makale, sivil itaatsizlikten yola çıkarak kadınların annelik kimliği üstünden inşa ettikleri aktivizmlerine örnek olan Diyarbakır Anneleri hareketini ele almaktadır. Diyarbakır Anneleri, 3 Eylül 2019 tarihinde bir anne kafilesinin Diyarbakır HDP İl Başkanlığı binasının önünde oturma eylemi başlatmasıyla doğmuştur. Protestoların ilk halkasını 22 Ağustos 2019 gününde başlatılan oturma eylemi oluşturmaktadır. Hareket, çocukları terör örgütü PKK tarafından kaçırılan ailelerin, ekseriyetle Kürt annelerin ortaya koyduğu iradenin ürünüdür. Bu hareket, bireysel bir acının toplumsal bir protesto eylemine dönüşümünü göstermesi açısından önemlidir. İkinci olarak çalışma, kadının özel alandan kamusal alana taşınan politikleşme sürecini değerlendirmektedir. 1990 yılı ve sonrasında Güneydoğu illerinde yaşanan gelişmeler kadınların siyasallaşma süreçlerini tetiklemiştir. Bu siyasallaşma hareketleri içerisinde; Barış Anneleri, Cumartesi Anneleri, Diyarbakır Anneleri sıralanabilmektedir. Bu bakımdan çalışma, Türkiye’de gelişen üç farklı örneklemeden hareket etmekte, Diyarbakır Anneleri örneğinin neden sivil itaatsizlik olarak değerlendirilmesi gerektiğini öncülü olan iki annelik aktivizmi ile mukayeseli olarak değerlendirmektedir. Bu açıdan çalışma literatürü detaylı ele alarak ikincil veri analizine dayanmaktadır. Sonuç olarak, Diyarbakır Anneleri hareketinin, iktidardan da gördüğü destekle annelik aktivizmleri içerisinde önemli bir konum edindiği bulgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır Anneleri, Sivil İtaatsizlik, Oturma Eylemi.

Abstract:

This article deals with Diyarbakir Mothers movement, which sets a precedent for the activism of women based on the identity of motherhood, based on civil disobedience. Diyarbakir Mothers were born on September 3, 2019, when a mother's group started a sitting protest in front of the Diyarbakir HDP Provincial President building. The first ring of protests was the sit-in on August 22, 2019. This protest is a product of the will of families, especially Kurdish mothers whose children were kidnapped by the terrorist organization PKK. The movement refers to the necessity of evaluating the politicization process of women, which overflows from the private sphere and flows into the public sphere. Developments in the Southeast provinces in 1990 and later affected women and triggered the processes of politicization. Within these politicization movements; Peace Mothers, Saturday Mothers, Diyarbakir Mothers can be listed. In this respect, the study draws on three different examples developed in Turkey and evaluates why the example of Diyarbakir Mothers should be considered as civil disobedience in comparison with its two predecessors, motherhood activism. In this respect, the study is based on secondary data analysis by examining the literature in detail. As a result, it is found that the Diyarbakir Mothers movement has gained an important position within motherhood activism with the support it receives from the government.

Keywords: Diyarbakir Mothers, Civil Disobedience, Sit-in.

1. GİRİŞ

Türkçeye Fransızcadan geçen “sivil” sözcüğü, askeri veya askerliğe ait olmayan anlamına gelmektedir. Sözcüğün kökenine inildiğinde medeni ve medeniyet kavramlarına karşılık geldiği ifade edilmektedir. Sivil sözcüğü yurttaşlık bilincine sahip olma, toplumsal ve politik mesuliyet yüklenme, resmi kurumlardan bağımsız bir irade ortaya koyabilme gibi kavram öbekleriyle ilişkilendirilebilmektedir. “İtaat” kelimesi ise buyruklara uyma, boyun eğme, bir talebi yerine getirme anlamlarına gelmektedir (Candan ve Bilgin, 2011: 59). İki kelimenin birleşiminden oluşan “sivil itaatsizlik”, keyfi kanunların ya da aksayan yönetimin yanlışlarını ortaya çıkaran, barışçıl, şiddeti reddeden, vicdana dayalı pratikler bütünüdür. Başkaldırı hareketi olarak somutlaşan aktif direnme ile barışçıl yöntemleri kullanan pasif direnme arasında yer alan bir davranış biçimidir (Arendt, 2021: 103).

Sivil itaatsizlik eylemleri, Türkiye’de özellikle 1990’lı yıllarda görünürlük kazanmıştır (Demirel ve Erdoğan, 2017: 141). Bu çalışma, bu dönemde başlayıp günümüze uzana üç önemli sivil itaatsizlik eylemine odaklanmakta, bu bakımdan öne çıkan annelik aktivizmlerini ele almaktadır. Çalışmanın amacı, sivil itaatsizliğin kavramsal ve kuramsal çerçevesini çizerek, sivil itaatsizlik eylemleri arasında annelik aktivizmleri olarak yerleşen Diyarbakır Anneleri hareketine odaklanmak ve bu hareketin kendinden önceki yıllarda icra edilen Cumartesi Anneleri ve Barış Anneleri eylemleri ile ilişkisi içerisinde önemini ortaya koymaktır. Çalışma, bu itibarla kadınların özel alandan kamusal alana çıkarak politize oluş sürecini, siyasi özneye evrilmesini ele almakta; annelik kimliği üstünden gerçekleştirilen, bireysel bir acının toplumsal bir eyleme dönüşümünü değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, bu amaçla iki temel bölümde yapılandırılmaktadır. Birinci bölümde, kuramsal olarak sivil itaatsizliğe ilişkin temel tanım ve yaklaşımlar ele alınmaktadır. İkinci bölüm ise üç ana başlık altında yapılandırılmakta, bu alt başlıklarda kronolojik sıraya uygun olarak Cumartesi Anneleri, Barış Anneleri ve Diyarbakır Anneleri eylemleri sivil itaatsizlik bağlamında değerlendirilmektedir.

Çalışmada annelik aktivizmi olarak nitelenebilecek üç farklı örneklem literatür taraması ile incelenmiş, doküman analizi yöntemi kullanılarak bu konuda öne çıkan kitap ve makaleler taranmıştır. Bu açıdan çalışma ikincil veri analizine dayanmakta; çalışmanın merkezi konusunu ise Diyarbakır Anneleri’nin eylemi oluşturmaktadır. Cumartesi Anneleri ve Barış Anneleri’nin eylemleri 90’lı yıllarda başlayıp 2000’li yıllar ve sonrasında da sürdürülmekle birlikte, en güncel örnek olan Diyarbakır Anneleri’nin eylemleri yakın tarihin en önemli anne aktivizmi olarak önemini korumaktadır. Bir diğer yönüyle, mevcut iktidardan destek gören bir eylem olması nedeniyle, Türkiye’de örgütlenen itaatsizlik eylemleri açısından özgün bir örnek oluşturmaktadır. Üç örnekten ilk ikisi, eylem repertuarı açısından Diyarbakır Anneleri’nin aktivizminin öncülü olarak değerlendirilmekte; çalışmanın esas odak noktasını Diyarbakır Anneleri oluşturmaktadır.

2. SİVİL İTAATSİZLİK: DÜŞÜNÜRLER, TANIMLAR VE YAKLAŞIMLAR

Sivil itaatsizlik, protestocunun tüm hukuki yolların tüketildiğine dair inanç beslediği anda kalktığı zorunluluk eylemi, ortak adalet anlayışına yapılan bir davettir. Eylemciler mevcut hükümeti protesto etmekte; ancak bunu barışçıl bir dille yapmaktadırlar. Hükümetler genellikle yöntem ve üslubunu şiddete göre tayin ettiği için, barışçıl pratiklerle karşı karşıya geldiklerinde bocalamaktadırlar. Barışçıl direniş ortaya koyan eylemciler, bu tutumu sergilemek hususunda kararlılık gösterebilir ve kamu vicdanda kıpırtı meydana getirebilirlerse muvaffak olabileceklerdir. Devlet baskı aygıtlarını kullansa da, eylemciler nezaket sınırlarını aşan söylem ve yaklaşımlardan uzak durmalıdır. Bu tutum sivil itaatsizliğin temel prensipleriyle uyumsuzdur. Sivil itaatsizlik, ötekini örselemeyi, birbirinden yonttukça inşa edilecek bir birliği değil, tüm farklılıkları kucaklayan bir yapıyı karşılamaktadır (Coşar, 2021: 29). Sivil itaatsizliğe kayma sebebi siyasal çoğunluğa yapılan çağrılarının başarısızlıkla neticelenmesi ve kanuni kanallarda tıkanma gerçekleşmesidir. Sivil itaatsizliği haklı kılan şey, toplumun adalet anlayışına seslenen bir edim olmasıdır (Rawls, 2021: 66-67).

Sivil itaatsizliği yazına kazandıran teorisyenler Henri David Thoreau, Mahatma Gandhi ve Martin Luther King olarak kabul edilmektedir. Thoreau, sivil itaatsizlik kavramını ilk kullanan kişi olma özelliği taşımaktadır. Thoreau, ülkesi ABD’de hükümetin kölelik politikasını eleştirmiş, yerli Amerikalıların maruz kaldığı muameleleri Meksika ile savaş hazırlığında bulunulmasını da göz önünde

bulundurarak vicdanının bunu reddettiğini ifade ederek bir yurttaş olarak vergisini ödememiştir. Bu tavrının ona dönütü hapis cezasına çarptırılması olmuştur (Meçin, 2022: 1272). Hükümetin lağvedilmesinden yana bir tavır sergilemekten ziyade fayda sağlayabilecek bir hükümetin varlığından söz etmektedir. Buna göre hükümet tasfiye edilmemeli, iyileştirilmelidir. Ancak bu şekilde bireylerin saygısı kazanılabilmektedir. Saygının kazanılması da vicdanlı bir devlet yönetimi ile mümkündür. Devletin kurum ve kuruluşları vicdanlı kişilerden oluşursa adil bir düzenin kapıları aralanabilecektir (Thoreau, 2013: 8-10). Thoreau'nun sergilediği bu tutum ülkesi ABD başta olmak üzere çok geniş bir coğrafyada yankı uyandırmıştır. Thoreau'nun düşünceleri kavramın popüleritesini arttıran King ve Gandhi'yi de tesiri altına almıştır (Meçin, 2022: 1272).

Gandhi, Güney Afrika'da Hint yurttaşların maruz kaldığı ırk ayrımcılığına tanıklık edince, ömrü boyunca sürecektir mücadelenin tohumları ekilmiştir. Gandhi, fiziksel güç kullanmayı ve şiddet dilini dışlayarak pasif direniş pratiklerini uygulamaya koymasıyla bilinmektedir. Gandhi'nin "Satyagraha" ismini verdiği barışçıl felsefesi dünya çapında bir üne kavuşmuştur. Gerçekleştirdiği "Tuz Yürüyüşü" ise, sivil itaatsizlik kapsamında ses getiren bir eylemdir. Eylem 24 gün sürmüş, binlerce insan aynı anda tuz buharlaştırarak hükümetin koyduğu tuz vergisi kapsamındaki yasağı ihlal etmiştir (Ökçesiz, 2011: 45-47).

King ise, Amerika'da bir siyahi olarak yaşamının zorluğuna atfen geliştirdiği doğrudan eylem hareketiyle, dünya çapında tanınırlık kazanmıştır. Ezilen ve haksızlığa uğrayan çoğunluğun; yani siyahilerin ebediyen bu konumda olmayacağını, içlerinde özgürlük talebinin gelişeceğini gerçekleştirdiği protesto eylemleriyle ortaya koymuştur. King, Siyahî milliyetçileri de eleştirerek iki grubun arasında bir yere yerleşmiştir. Şiddetten yoksun bir protesto ve sevginin doğru yol olduğuna inanarak yürüyüşler tertip etmiş, özgürlük hakkına kavuşabilmek için mücadele etmiştir (King, 2021: 219).

Literatürde sivil itaatsizliğe ilişkin tanımlara bakıldığında John Rawls, Hannah Arendt ve Jürgen Habermas'ın tanımları öne çıkmaktadır. John Rawls (2021: 60), sivil itaatsizliği şu şekilde tanımlamaktadır: "*Sivil itaatsizlik yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyen, kamuoyu önünde icra edilen (aleni), şiddete dayanmayan, vicdani ancak yasal olmayan politik bir eylemdir.*"

Hannah Arendt (2021: 103) ise, sivil itaatsizliği şöyle ifade eder:

"Sivil itaatsizlik anlamlı sayıda yurttaşın ya geleneksel değişiklik yollarının tıkandığına yani itirazlarının artık dinlenip incelenmediğine ya da tersine, birtakım değişiklikleri gündemine alan hükümetin yasallığı ve anayasaya uygunluğu ciddi bir biçimde kuşkulu olan bir politikada ısrar ettiğine inandıkları bir durumda ortaya çıkar."

Jürgen Habermas'a göre (2021: 135) ise, "*Sivil itaatsizlik, yalnızca kişisel inanç ya da çıkarlara dayandırılmayacak, ahlaki olarak gerekçelendirilen bir protesto eylemidir; ikinci olarak, sivil itaatsizlik, kural olarak önceden ilan edilen ve polis devamını kestirebileceği, aleni bir edimdir.*"

Türkçe literatüre bakıldığında, sivil itaatsizlik tanımları içerisinde yaygın kabul gören tanımlardan biri Hayrettin Ökçesiz'e aittir. Ökçesiz'e göre (2011: 151) sivil itaatsizlik, "*hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, bu sırada üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkını çiğnemeyen barışçıl bir protesto edimidir.*" Yakup Coşar'ın (2021: 10) sivil itaatsizliğe ilişkin değerlendirmesi ise şu şekildedir:

"Şu ya da bu şekilde adil ilişkilerin hüküm sürdüğü demokratik bir sistemde ortaya çıkan ciddi haksızlıklara karşı, yasal imkânların tükendiği noktada son bir çare olarak başvurulmuş, kendisine anayasayı ya da toplumsal sözleşmede ifadesini bulan ortak adalet anlayışını temel alan, şiddeti reddeden, yasadışı politik bir edimdir."

Sivil itaatsizlik pratikleriyle amaçlanan, eylemler kanalıyla kamusal alanda görünür olabilmektir. Eylemci, itaatsiz eylemini hükümete sesini duyurabilmek noktasında araç olarak kullanmaktadır. Eylemci kamuoyunun adalet anlayışına hitap etmekte, toplumsal dokuyu dönüştürmeye çalışmaktadır. Eylemci, eylemin meşru olduğu hususunda kamuoyunu ikna etmeye çalışarak, toplumsal hareketler zincirinin halkası olmaya çabalamaktadır (Candan ve Bilgin, 2011: 68-69).

Sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilebilecek bir eylemin birtakım unsurları barındırması gerekmektedir. Bu unsurlardan ilki kanuna aykırılıktır. Sivil itaatsizlik, haksız bir uygulamaya karşı kanuni yolların tüketilmesi sonucunda başvurulmuş bir edimdir. Sivil itaatsiz, hukuk sisteminin temel dinamiklerinin karşısında durmamaktadır. Toplumsal sözleşmenin ihlalinden doğan tedirginliğini ortaya koymaktadır. Sivil itaatsizlik bu yönüyle kanundışı bir eylem olarak kabul edilmektedir. Mevcut bir yasayı ihlal etmesi nedeniyle ve fakat anayasal düzene sadakat ve bağlılık göstermesi nedeniyle meşru bir edim olarak kabul edilmektedir (Coşar, 2021:10).

Sivil itaatsizlik eylemlerinin bir diğer unsuru aleniliktir. Sivil itaatsizlik, kanundışı nitelik taşımasına rağmen kamuya açık icra edilen bir edimdir. Alenilikle ifade edilen, eylemcilerin kendilerini sakınmamalarını değil, eylemin kamuoyu tarafından kavranabilmesini ifade etmektedir. Alenilik unsuruna yönelik kısıtlamalar mevcuttur. Eylemin başından sonuna kadar aleni olması eylemin başarısına olumsuz etkide bulunabilmektedir. Eylemin başarısını riske atmamak amacıyla eylemin başlangıcında gizli tutulması ve fakat sonrasında kamuoyuna ilan edilmesi gereğini ortaya koyan yaklaşımlar da bulunmaktadır (Coşar, 2021: 11).

Hesaplanabilirlik, itaatsizlik eylemlerinin bir diğer önemli unsurudur. Hesaplanabilirlik, eylemin kendi içinde tutarlılık arz edebilmesi için eylemin başlangıç seyir ve bitişinin aynı doğrultuda ilerlemesini ifade etmektedir (Anbarlı, 2006: 77). Eylem biçimi oturma eylemi olarak tayin edilmişse, oturma eylemi ile sonlandırılmalı, süreç farklı bir eylemle sürdürülmemelidir. Bu unsur, eylemin ikna ediciliğini ve eylemcinin içtenliğini ortaya koymaktadır (Uran, 2003: 18).

Eylemden doğan hukuki yaptırımı yüklenme sivil itaatsizliğin tamamlayıcı unsurlarından biridir (Anbarlı, 2006: 86-87). Bu unsur, eylemcinin niyetini göstermekte ve eyleme inandırıcılık kazandırmaktadır. Birey, bu şekilde cezai yaptırıma rıza göstererek sistemin karşısında durmadığını da gözler önüne sermektedir (Saner, 2021: 182-183). Sivil itaatsizlik eylemleri, kamuoyunun gözü önünde gerçekleştirilmektedir. Bu sebeple, eylem sonucunda doğan hukuki sorumluluktan kaçınmak, sivil itaatsizliğin temel prensipleriyle uyuşmamakta; eylemle verilmek istenen mesajın yerine ulaşmasının da önüne geçmektedir (Tokgöz, 2019: 23).

Sivil itaatsizliği kamuoyuna yapılan bir sesleniş; bir diğer ifadeyle ortak adalet anlayışına bir çağrı olarak okumak doğrudur. Bu sesleniş, kaynağını kamusal bir adalet anlayışının mevcudiyetinden almaktadır. Ortak adalet anlayışının temel prensiplerinin sürekli ve istemli ihlali, eşit özgürlükler prensibini zedeleyerek ayaklanmalara neden olabilmektedir. Sivil itaatsizlik bu yanı ile sorgulamayı teşvik ederek sistemdeki aksaklık ve yanlışlıklar için bir uyarı niyeti taşımaktadır (Coşar, 2021:13).

Sivil itaatsizliğin aslı niteliklerinden biri de şiddetten yoksunluktur. Sivil itaatsizlik eylemi şiddetsiz pratiklerle gerçekleşmektedir (Anbarlı, 2006: 79). Sivil itaatsizliğin özünde nefreti perçinlemek değil, nefreti tasfiye etmek yatmaktadır. Sivil itaatsizliğin temel dinamikleri ikna etmek üzerine kurulmuştur. Şiddet kullanımı, sivil itaatsizliğin ruhuyla örtüşmemekte, amaçları ile ters düşmektedir (Coşar, 2021:12). Sivil itaatsiz, eylemini gerçekleştirirken hiç kimsenin psikolojik ve fiziksel sağlığına zarar vermemeyi öncelemektedir (Anbarlı, 2006: 72). Barışçıl pratikler kullanması, şiddetten yoksun olması bu eylemlerin temel özelliklerindedir (Arendt, 2021:105). Sivil itaatsizlik eylemleri şiddeti dışlayan eylem biçimleri kullanırlar. Daha fazla insanı eylemin içine çekebilmek için özellikle barışçıl eylem formlarına yönelen bu protestolarda oturma eylemi, insan zinciri eylemi, işgal, uzun mesafeler arası yürüyüş, yol kapama gibi repertuarlar tercih edilmektedir (Habermas, 2021: 132).

Sivil itaatsizlik eylemcisi sonuç olarak anayasal düzenin ilkelerini kabul etmektedir. Yurttaş sivil itaatsizliği, anayasaya bağlı kalmak kaydıyla, haksız uygulamalarla baş etme aracı olarak tercih etmektedir. Sivil itaatsizliğin meşruluğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bu eylemlerin meşruluğu iki düzlemde tartışmaya açılmaktadır. Teorisyenlerin bir kısmı sivil itaatsiz barışçıl pratikleri kullanması, kamu yararını gözetmesi, hukuk devletinin temel değerlerine sadakat göstermesini gerekçe göstererek eylemleri meşru kabul etmektedir (Ökçesiz, 2011:187). Teorisyenlerin diğer kısmı ise kanuna aykırı bir edimin meşru kabul edilemeyeceği kanaatindedir. Sivil itaatsizliğin kanunilik ile meşruluk arasında asılı kaldığı kanaatini taşıyan teorisyenler de mevcuttur (Ökçesiz, 2011:159). İnsan hakları ihlallerinin gerçekleşmesi neticesinde kanuni tüm yollara başvurmak ve o yolların tüketilmesi koşuluyla anayasal düzeni riske sokmadan yapılan bu eylemlerin meşru kabul edilmesi yine de baskın bir görüştür.

Bu eylemlerin meşruluğu pozitif hukuk kapsamında değil doğal hukuk zemininde kabul görmektedir (Gönen, 2011: 23).

3. TÜRKİYE'DE SİVİL İTAATSIZ ANNELİK AKTİVİZMLERİ

Türkiye'de sokakta siyasetin etkin olduğu 1960'lı ve 1970'li yıllarda, toplumsal hareketlerin temel aktörleri olarak işçiler ve öğrencilerin ağırlıkta olduğunu görmekteyiz. Anneler, ev kadınları, köylüler gibi siyaseten kendinden menkul bir değeri olmadığı kabul edilen ve geleneksel siyaset anlayışında siyasal özneler olarak görülmeyen bireylerin politize oluşu ise 1990'lı yıllara denk gelmektedir (Sezer Şanlı, 2022: 93). Bu dönem, daha önce siyasal hayatta görünür olmamış pek çok yurttaşın hızla politikleştiği bir periyod olarak öne çıkmakta, farklı anne gruplarının inşa ettiği protesto eylemleri ise bu dönemin en önemli aktivizmleri olarak ağırlık kazanmaktadır. Bu bölümde, annelerin sivil itaatsiz eylem biçimlerini kullanarak inşa ettikleri üç önemli ve uzun soluklu protesto olan Cumartesi Anneleri, Barış Anneleri ve Diyarbakır Anneleri örnekleri ele alınacaktır.

Türkiye örneklerine geçmeden önce çalışmada, anneliğin toplumsal cinsiyet bağlamında babalıktan farklı olarak inşa edilen sosyal konumu üzerinde durmakta fayda var. Anneliğin sosyal bir inşa olduğunu, toplumsal anlamda annelerden beklenen bir makbul annelik biçimi olduğunu dile getiren ve bu durumu annelik ideolojisi olarak formüle eden E. N. Glenn (Akt. Kazak, 2009: 20), bu ideolojinin gelişmelerini şu şekilde ifade eder:

“Anneler, bir taraftan yaşam veren, kendini feda eden, affedici olarak romantize edilir; diğer taraftan, boğucu, karmaşık, yıkıcı gibi niteliklerle de her türlü kötülüklerin sorumlusu olarak gösterilirler. Benzer bir biçimde hem çocuklarının kaderini dolayısıyla toplumun geleceğini ellerinde tutan güçlü olarak; hem de doğa kanunlarına, içgüdülerine ve sosyal güçlere bağımlı olan güçsüz, zavallı olarak betimlenirler.”

Bu bağlamdan yola çıkıldığında, iktidarlar, sistemin onaylamadığı eylem ve etkinliklerde bulunan çocuklarına sahip çıkan anneleri *sözde anneler*, onay gören davranışlara mensup çocuklar yetiştiren anneleri de *makbul anneler* olarak imlerler. Örneklem üzerinden değerlendirildiğinde, son derece benzer şiddetsiz eylem biçimlerinden yola çıkan üç örnekten ilk ikisi makbul olmayan bir annelik üzerinden değerlendirilmekte; Diyarbakır Anneleri örneği ise makbul annelik olarak kodlanarak mevcut iktidar tarafından onaylanmaktadır. Bu bakımdan, Glenn'in kategorizasyonu üç örneklem arasındaki farklı noktaları ortaya koymada işlevseldir.

3.1. Cumartesi Anneleri

Türkiye'nin siyasal hayatında 1970'li yıllarda toplumsal kıyıdanmalar ve siyasal istikrarsızlıklar yaşanmıştır. İleriki yıllarda da sağ ve sol cenah arasındaki gerginlik yerini silahlı çatışmalara bırakmış; üniversite kampüslerindeki hareketlilik gündelik yaşamın her alanını kuşatmıştır. Farklı görüşler arasındaki bireysel ve kolektif şiddetin doruğa çıktığı bu dönemin sonunda 12 Eylül Askeri Darbesi yapılmıştır. 1980 darbesi ve 1990'lı yıllara uzanan süreçte, birçok insan hakkı ihlali gerçekleştirilmiş, işkence ve kayıp vakaları iddiaları sık dile getirilmiştir. Türkiye “gözaltında kaybetme” ile askeri yönetim döneminde tanışmış, kayıp iddiaları 1990'lı yıllarda belirgin bir artış göstermiştir (Genç Yılmaz, 2014: 57). Bu kayıplardan biri olan Hasan Ocak'ın cansız bedeninin, ailesinin aylarca aramasına ve yetkililerin bilgimiz yok demesine rağmen 7 Mayıs 1995 gününde Kimsesizler Mezarlığı'nda bulunması kayıp iddialarında kritik eşik olmuştur. Rıdvan Karakoç'un da cenazesinin benzer şekilde bulunması sivil itaatsiz tarzda yapılan Cumartesi Anneleri eylemlerini başlatmıştır. Hasan Ocak ve Rıdvan Karakoç görülen ilk kayıp vakaları olmasa da delillerin açık oluşu, dönemin hükümetinin sessizliği ve kayıp vakalarındaki gözle görülür artış durumunun sistematikleştiğini ortaya çıkarmaktadır. Cumartesi Anneleri kayıp annelerinin kaybetme edimine verdiği reaksiyonun ürünüdür (Sezer Şanlı, 2018: 167-168). Kayıp vakaları, yakınlarında korku, endişe ve çaresizliğe neden olan travmalardır. Kayıpların cenazelerinin bulunmayışı yas sürecinin bitmemesine neden olmakta, kayıp yakınlarına da sonu gelmeyen bir sorumluluk yüklemektedir (Demir, 2020: 2). Ölüm ve sonrası yas sürecini olağan şekilde yaşayamayışları, kaybettiklerinin yaşadığına dair olan umutlarını da diri tutmaktadır (Alpkaya, 1995: 54). Cumartesi Anneleri'nin gerçekleştirdikleri eylemlerle esas hedefledikleri, yakınlarının akıbetleri hakkında bilgi edinmektir. Anneleri bir araya getiren temel irade, kayıplarına ölü ya da sağ

olarak kavuşmaktır. Eğer ölü ise, her cenaze sahibi gibi ölüm ritüellerini gerçekleştirmek ve vedalaşmaktır (Sezer Şanlı, 2020: 49-50).

Cumartesi Anneleri hareketi, bu şartlar altında bir araya gelen kayıp ailelerinin başlattığı, eylemcilerin zaman, zemin ve konjonktür değişikliklerinden etkilenmeksizin sürdürme niyeti gösterdiği bir insan hakları eylemidir. Eylemler 27 Mayıs 1995 günü İstanbul Galatasaray Meydanı'nda oturma eylemi şeklinde başlamıştır. Her cumartesi günü öğlen 12.00'da başlayan protestolarda beyaz tülbentli anneler kayıplarının öyküsünü okumakta, akabinde yapılan basın açıklaması ile eylemler son bulmaktadır (Sezer Şanlı, 2020: 44-45). Eyleme yalnızca kayıpların anneleri değil, eşleri, kız kardeşleri ve çocukları da iştirak etmektedir. Bunların yanı sıra kendisini insan hakları savunucusu olarak tanımlayan farklı meslek gruplarından birçok yurttaş eyleme katılım sağlamaktadır. Eyleme katılanlar ekseriyetle kadınlardır. Eylemin uzun soluklu olmasının önemli sebeplerinden biri budur.

Eylemlere katılan kayıp yakınları olan Cumartesi Anneleri'nin başlarına aldıkları beyaz tülbent/ eşarplar, kayıp çocuklarına ait siyah beyaz fotoğraflar, belirlenmiş bir zaman aralığı ve eylem mekânında protestolarını icra ediyor oluşları anneleri birleştiren ortak noktalar. Cumartesi Anneleri kamusal alanda fark edilir olabilmeyi başarmışlardır. Anneler ortak bir eylem mekânı, eylem biçimi ve kıyafet belirlemişlerdir. Ayırt edici nitelik taşıyan simgeler oluşturmuşlardır. Bu simgeler eylemin görünür olabilmesi ve sürdürülebilirliğinde mihenk taşı olmuştur (Genç Yılmaz, 2014: 57-59). Cumartesi Anneleri'nin eylem mekânı olarak seçtiği yer İstiklal Caddesi'ndeki Galatasaray Lisesi'nin önüdür. Bu yerleşme rastgele gerçekleşmemiştir. Mekân kozmopolitliği, kalabalıklığı nedeniyle tercih edilmiştir. İstiklal Caddesi, Avrupa yakasının en mühim toplanma alanlarından biridir. Eylemin daha geniş bir kitleye hitap edebilmesi, caddenin gün içinde ağırladığı insan sayısının çokluğu, yerleşmek için geçerli sebepler arasındadır (Demir, 2020: 113). İstanbullu yurttaşlar için bir randevu yeri niteliği taşıyan saha bir protesto mekânı haline gelmiştir. Cumartesi Anneleri bu kamusal alanda her cumartesi oturma eylemi yaparak protesto eylemlerini gerçekleştirmektedirler (Akaslan, 2006: 22).

Toplumsal yaşamda annelik kıymet ve kutsiyet atfedilen bir mertebedir (Kalafat, 2021: 898). Annenin görev tanımında yer alan pratiklerin Cumartesi Anneleri'nin protestolarında görülmesi, harekete işlerlik kazandırmaktadır. Bunun sebebi annenin evladına yaşam boyu duyduğu sorumluluk hissidir. Aslında eylemlerde yalnızca anneler değil, kayıp yakını eşler, çocuklar, kardeşler de bulunmaktadır. Ancak, anneler eylemlerin ilk yıllarında yoğun olarak basında "evladını arayan anne" figürüyle lanse edilmiş, eylemler haber dilinde "Cumartesi Anneleri" adlandırması ile aktarılmıştır (Sezer Şanlı, 2020: 46). Anneler bu süreçte kayıp çocuklarının politikleşme sürecine dâhil olmuş hatta bu süreci devralmışlardır (Dağtaş ve Dağtaş, 2007: 83).

Cumartesi Anneleri barışçıl bir direniş sergilemesi ile sivil itaatsizliğin en önemli örnekleri arasına yerleşmeyi başarmıştır (Genç Yılmaz, 2014: 57-58). Cumartesi Anneleri'ni harekete geçiren motivasyon, haksızlıkla karşı karşıya bırakılmaları ve kanun korumasının dışına itilmiş olmalarıdır (Alpkaya, 1995: 33). Yurttaşlık kavramının içini dolduran bu eylem, sessiz ama vakur bir duruş ortaya koymak anlamında önemlidir. Aktif yurttaşlığı yöntem ve üsluplarıyla açmış, kavrama yeni bir bakış açısı kazandırmışlardır. Ataerkil anlayışın baskın olduğu bir toplumda ekseriyetle kadınlardan oluşan bir grubun bu kadar uzun soluklu bir eylemi gerçekleştirmesi hareketin kazanımlarından biridir. Anadili Kürtçe olan ve kendini ifade etmede güçlük yaşayan, çoğunluğu okuryazar olmayan kadınların ülke gündeminde işgal ettiği yer ve özel alanın edilgen varlıkları olarak görülen bu kadınların kamusal alanın belirleyicisi olması önemlidir (Aspar, 2021: 73). Annelerin kamusal alana taşınan bu mücadeleleri onları görünür kılmakla kalmamış, bu ısrarlı tutum yeni kaybetme vakalarının görülmesinin önüne geçmiştir (Demir, 2020: 123-124).

Kaybedilen yakınlarına kavuşmayı arzulayan Cumartesi Anneleri'nin eylemlerinin örgütlenme tipi, ortaya konuluş şekli ve hedefleri baz alındığında sivil itaatsizliğin tüm kriterlerini taşıdığı görülmektedir. Cumartesi Anneleri'nin sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilmesi, eylemler için resmi makamlardan izin alınmayışı ve eylemlerde slogan atılmaması sessiz kalma tercihidir. Annelerin protestolarının meşru bir edim olarak kabul edilmesi için siyasi gruplardan izole olduğu görülmektedir (Dağtaş ve Dağtaş, 2007: 81; Sezer Şanlı, 2020: 52). Cumartesi Anneleri'nin eylemlerinin sivil itaatsizlik olarak kabul edilmesinin temel nedenlerinden biri de eylemlerin barışçıl bir eylem biçimi olan oturma eylemi şeklinde düzenlenmesidir. Kanun dışı olmasına karşın protestoların

kamuoyuna açık gerçekleştirilmesi, şiddetten yoksun oluşu ve hedefin kayıpların bulunması, kayıpların akıbeti hakkında bilgi sahibi olabilme olarak açıklanması, protestocuların eylemden doğan hukuki sorumluluğu yüklenmesi sivil itaatsizlik olduğunu ortaya koyar niteliktedir (Anbarlı, 2006: 237-238). Bu hareket, Türkiye’de sivil itaatsizlik eylemlerinin en uzun soluklu olanıdır. Eylemler 1999 yılına kadar kesintisiz sürmüştür; 13 Mart 1999 tarihinde güvenlik güçlerinin protestocular üzerinde baskıları arttırması, eylemcileri oturma eylemlerine ara vermek zorunda bırakmıştır. Eylemler 10 yıl süresince gerçekleştirilememiştir. 31 Ocak 2009 tarihinde eylemlere verilen ara son bulmuş, eylemler yeniden başlamıştır (Sezer Şanlı, 2018: 164). 25 Ağustos 2018 tarihine kadar aralıksız süren eylemler, bu tarihte Beyoğlu Kaymakamlığı tarafından yasaklanmış, uzunca bir süre eylemlerin yapılmasına izin verilmemiştir. 2020 senesinden itibaren eylemler küresel pandemi nedeni ile çevrimiçi olarak devam etmektedir (Cumhuriyet, 25.08.2018).

3.2. Barış Anneleri

20. yüzyıla kadar kamusal alan, erkek bireylerin hareket sahası olarak görülmekteydi. Toplumun kamusal alanları olarak bilinen; mahkeme, parlamento, siyasi parti, güvenlik güçleri, meslek odaları, prestijli iş alanları uzun bir müddet erkeklerin alanı olarak kullanılmıştır. Kadın temsil etmeye cesaret edemeyen edilgen bir varlık gibi sunulmuş, kamusal alanın dışına itilmiştir (Mill, 2016:137; Sumbas, 2015:107-108). Fedakâr olmak kadınıla özdeşleştirilmiş, ebeveynlerin yük paylaşımında ekseriyetle anneye rol biçilmiştir. Babaların ebeveynlik rolü pasifize edilmiştir. Yaşam boyu sürecek bir sorumluluk hissini yüklenenin kadın oluşu, annelik aktivizmlerinin anlamlandırılması açısından önemlidir (Karataş, 2020: 94-95). Kadınlar yeni bir sürecin inşasında rol almakta, günlük işlerden güçlükle sıyrılarak kendilerine bir alan açma gayesi taşımaktadır (Estes, 2021: 497). Kadınların siyasal alanda varlık göstermesi, annelik müessesesi dolayısıyla neslin yetiştiricisi olarak görülmesine atfen anlamlıdır (Sumbas, 2015: 114). Kadınların doğurma yetisi onlara kutsiyet atfedilmesinin temel nedenidir. Toplumsal hareketler özelinde tayin edici olarak bulunabilmesinin gizi buradan gelmektedir (Orhan, 2012: 127).

Kürt hareketi 1990’lı yıllarda irtifa kazanmıştır. Toplumsal hareketlerde teşkil ettiği yer açısından önemli bir fiğüre dönüşen Kürt kadını, Kürt annesi olarak anılır olmuştur (Çağlayan, 2007: 25). Bu süreçte, Kürt kadın profilinde değişim yaşamıştır. Kürt kadını içinde bulunduğu durumdan kurtarılmayı bekleyen aciz bir kadın değil, kendini ve halkını dönüştüren, etkin, özgürleşme alanı açan bir kadın portresi çizmektedir. Bu bakımdan, annelik literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Kürt kadınların aile bireylerinin hak ihlallerine uğrayışı ve şiddet olgusunun günlük yaşama sirayeti bu aktivizmleri doğurmuştur. Çarpıcı noktalardan biri de Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgeleri’ndeki illerin 12 Eylül’ün akabinde kayıp ve gözaltı vakalarının en yoğun görüldüğü yerler olmasıdır. 1990’lı yıllarda kayıp vakalarının düzeyi ve faili meçhul cinayetlerin artışı Kürt kadınlarını politiklestirmiş, Cumartesi Anneleri ve Barış Anneleri hareketlerini doğurmuştur (Tokdoğan, 2013: 41).

Kadın ile barış arasında kurulan bağ eski zamanlara dayanmaktadır. Kadın çoğunlukla hayatın koruyucusu olarak görülmekte, barış çağrıları da kadınlar üzerinden sürdürülmektedir. Kadının bir çocuk dünyaya getirmesi, tüm benliğiyle kendini ona vakfetmesi, kırılğan olduğu iddia edilen yapısı nedeniyle barışla örtüştürülmektedir. Nihayetinde barış yaşatmayı hedeflemekte, bu durum da “yaşam veren” annelikle ilişkilendirilmektedir. Bu hususta Sara Ruddick’in değerlendirmesi şu şekildedir:

“Kadın ve barış arasındaki geleneksel ve sembolik bağ temellerini annelik pratiğinden alır; ancak bu bağ, annelik pratiğinin dışında da askeri stratejiyle uyumsuz, şiddet içermeyen, kendine özgü bir düşünce halini almıştır. Annelerin şiddet kullanmadan uzlaşma yönünde ayırt edici ilgi ve yetenekleri vardır. Anneliğe özgü koruyucu sevgi askeri yıkımları onaylamaz” (Kazak, 2009: 27-28).

Barış Anneleri, bir grup Kürt annenin 1996 yılında bir araya gelmesi ile kurulmuştur. Ekseriyetle Kürt annelerin yer aldığı oluşum, ilk zamanlarında Kürtler ve Türkler arasında kalıcı bir barış olması, iki halkın evlatları arasında kan dökülmemesi istemini dile getirmiştir. Bunlara ek olarak, Kürt yurttaşların anadilde eğitim görmeleri ve sınır ötesi operasyonlar gibi farklı konulara da değinmişlerdir. Barış Anneleri’nden Müyesser Güneş, oluşumun içerisinde neden yer aldığını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Asker de polis de dağdakiler de hepsi bizim evladımız. Hiçbir anne ağlamasın diye gönüllü olarak barış çalışmalarına başladım. Benim iki oğlum da Kürt oldukları için dışlandı ve bunu

hazmedemeyip dağa çıktılar (...) İkisini de kaybettim. (...) Diğer oğlum da asker oldu. Bu çalışmayı hiçbir anne ağlamasın diye ve benim çocuklarımın kurtuluşu için yaptım'' (Kazak, 2009: 65).

Barış Anneleri uzlaşi dilini hâkim kılma hedefiyle bu yola çıkmıştır. Türkiye toplumsal ve siyasal hayatına sirayet eden, uzun yıllardır çözülemeyen bir sorunu çözebilmede, uzlaşma kültürünü egemen kılmanın önemine dikkat çekmişlerdir. Bu noktada Scheper Hughes'in uzlaşmanın değerine ithafen şu değerlendirmesi önemlidir:

"Anneliğe özgü düşünme biçimi, savaş, kargaşa ve politik travma dönemlerinde teslimiyeti, uzlaşmayı ve korkunç ölümlere rıza gösterilmesini sağlamak amacıyla teşvik edilebilir. Annelik pratikleri, bu zorlu, marjinal durumu gerçekten korumaya yardım edebilir. Çocukların vakitsiz ölümünün ve faydasız acıların anlamlı ve gerçek olduğunu kabullenmek için kullanılan anneliğe özgü düşünme biçiminin türü uzlaşmacıdır" (Kazak, 2009: 30).

Barış Anneleri hareketinin özünü, Kürt annelerinin Türk annelerini barışa davet etmesi oluşturmaktadır. Barış Anneleri Cumartesi Anneleri'nden ilham almıştır. Anne olarak toplumsal hayatta yer aldıkları konuma işaret ederek, Cumartesi Anneleri aktivizmi gibi oturma eylemleri gerçekleştirmişlerdir (Orhan, 2009: 100). İki aktivizmde de beyaz tülbent takmanın sembolik değer taşıdığı aşikârdır. Barış Anneleri Cumartesi Anneleri gibi beyaz tülbentleri ve ellerindeki çiçeklerle kamusal görünürlük kazanmıştır. Anneler barış isteminde bulunmuş, bunun için meclise dilekçe sunmuş, üst düzey yetkililerle görüşmeler yapabilmek için girişimler gerçekleştirmişlerdir (Orhan, 2012: 128).

Kürt kadınlarının geleneksel örtüsü olarak kabul edilen beyaz tülbent eylemlerde kullanılmıştır. Beyaz tülbentin Kürt adetlerinde yeri ayrıdır. Annelerden Müyesser Güneş beyaz tülbentin önemine ilişkin; bir annenin kavga sırasında tülbentini başından çıkarıp yere atarsa kavganın sonlanacağını dile getirmiştir. Annelerin barış sembolü olarak görülmesinde bu geleneğin payı büyüktür. Barış Anneleri'nin eylemci profili daha kolay belirlenebilmektedir. Grup, Kürt kimliğe sahip yoksul kadınlardan oluşmaktadır. Bu kadınlar, aşiret ilişkileri ve oldukça yoğun akrabalık bağlarının görüldüğü yerlerde yaşamlarını sürdürmekte; bu açıdan eylemler sürecinde zorluk yaşamaktadırlar. Bu ilişkilerin uzun vadede sükûnetle sürdürülebilmesinde kadınların rolü yadsınmamaktadır. Barış Anneleri bu sıkışıklıkta kalan kadınların iradesinin eseridir. Büyük şehirlere giderek eylemler gerçekleştiren anneler yaşam alanlarından ayrılarak birçok sıkıntı ile karşı karşıya kalmışlardır. Barınma ihtiyacı, ekonomik güçlük, anadillerinin Kürtçe olmasının sağladığı dezavantaj onları yıpratır da protesto eylemlerini sürdürmüşlerdir. Siyasete elverişli bir bölgeye doğmuş olmaları da onları avantajlı kılmıştır (Tokdoğan, 2013: 41).

Cumartesi Anneleri'ni referans alan hareket, onun gördüğü toplumsal desteği görememiştir. Aktivizmin üstüne kurulduğu annelik kimliği, kutsallığın ifadesi olarak görülse de bunun sağladığı imtiyazdan yeteri kadar yararlanamamışlardır. Barış Anneleri'nin birçok kez taciz ve şiddete uğraması bu imtiyazlı alandan faydalanamadıklarının göstergesidir. Barış Anneleri 10 Mayıs 2007 tarihinde basın toplantısı gerçekleştirmiştir. "*Annelere en güzel hediye barıştır*" sözleriyle eylemlerin kapanışını yapmış, 10 haftalık eylem sürecini sona erdirmişlerdir. Eylemin son gününün Anneler Günü'ne denk gelmesi ise manidardır (Orhan, 2012: 129).

Barış Anneleri'nin bir araya gelmesindeki temel irade acıların ortaklığına dikkat çekmektir. Asker anneleri ile aynı yerden yara aldıkları iddiasında olan anneler, onlarla diyalog köprüsü kurmayı hedeflemişlerdir. Hareket, cüzi sayıda asker annesinin teveccühü ile karşılanmıştır. Barış Anneleri eylemleri süresince evlatlarının "*ölü ele geçirilen teröristler*" olarak anılmasından duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir (Orhan, 2009: 100). Anneleri barışın tesisinde aktör olarak görenlerin yanı sıra; örgütün piyonu, stratejik planın ortağı olarak görenler de mevcuttur. Barış Anneleri Cumartesi Anneleri gibi bütünleyici olamamış, toplumsal meşruluğu tartışılmıştır. Bunun nedeni milli meselelerin kadınlık ve annelik kimliğinin üstüne çıkmasıdır. Kürt annelerinin barışa daveti bir temenni düzeyinde kalmıştır (Can, 2014: 37-38).

Barış anneleri "*Hiçbir ana ağlamasın*" "*İki halk*" gibi söylemlerle Türk annelerine acılarda ortaklaşabilecekleri çağrısında bulunarak; bu ortaklığın annelerin birbirlerini anlamasında fayda sağlayacağı kanaatini taşımaktadırlar. Barış Anneleri, "*Biz Anayız Barıştan Yanayız*", "*Gözyaşının rengi olmaz*", "*Geride Kalanlar Aşkına*" sloganlarını kullanarak Türk annelere çağrıda bulunmuşlardır (Kazak, 2009: 65). Şiddet dilini dışlaması, eylemlerin kamuya açık gerçekleştirilmesi, resmi makamlardan izin almayışı ile kanuna aykırılık teşkil etmesi açısından Barış Anneleri'nin eylemleri sivil

itaatsizlik olarak kabul edilmektedir. 1999 senesinde başlayan ve 2000'lerin başlarında etkin olan bu hareket 2010'lı yıllar ve sonrasındaki konjonktürde giderek etkisini yitirmiştir.

3.3. Diyarbakır Anneleri

Diyarbakır Anneleri, çocukları terör örgütü PKK tarafından kaçırılan annelerin onlara kavuşma umudunu elden bırakmadan örgüte ve onun siyasi temsilcisi olarak gördükleri Halkların Demokrasi Partisi'ne (HDP) karşı başlattığı oturma eylemi hareketidir. Eylem HDP'nin Diyarbakır İl Başkanlığı binasının önünde yapılmaktadır. 3 Eylül 2019 tarihinde başlayan eylemlerin zemini 22 Ağustos 2019 günü oluşturulmuştur. Hacire Akar'ın 22 Ağustos 2019 tarihinde o bölgede gerçekleştirdiği protesto eylemi, eylemler halkasının ilk zincirini oluşturmaktadır. Akar'ın oluşturduğu zemin toplumsal bir oturma eylemine evrilmiştir. Münferit bir başkaldırının, toplumsal bir protestoya dönüşmesi, hak arama özgürlüğünün insanları konsolide edebildiğini gösterir (Altun, 2022: 9-10). Eyleme katılan annelerden Saliha Edizer oğlu Yakup'u bekleyişini sürdürürken eyleme olan inancına ilişkin olarak şunları ifade etmektedir: *"Eylem bizim için bir umut. Allah razı olsun Hacire Anne'den. Hacire Anne buraya geldi, herkes ondan destek aldı"* (Kutlu, 2022: 103).

Protesto 3 Eylül günü Hacire Akar, Remziye Akkoyun, Fevziye Çetinkaya, Ayşegül Biçer'in HDP Diyarbakır İl Başkanlığı ofisinin önünde çocuklarının terör örgütü PKK tarafından zorla alıkonulduğunu ifade etmesiyle doğmuştur. Diyarbakır Anneleri sadece Kürt annelerin nöbet tuttuğu bir oluşum değildir. Eylemlerde Türk anneler de yer almaktadır. Eyleme yöre illerden de katılım sağlanmış, eylemin halkası genişlemiştir. Bu iller, Mersin, Muş, Gaziantep, Mardin, Malatya, İzmit olarak sıralanabilir. Eyleme Diyarbakır dışından iştirak eden anneler bulunduğu gibi, annelerin haricinde babalar ve kardeşler de bulunmaktadır. Eylem hatırı sayılır bir destek görmüş ve evlat nöbeti tutan yurttaş sayısında günden güne artış yaşanmıştır. Hareketin dikkat çekici yanı eylemcilerin PKK'nın siyasi temsilcisi olarak gördükleri HDP'den evlatlarını talep etmeleridir. Evlatlarının kandırılması veya kaçırılması sonrası HDP'yi hak müdafisi olarak görmeyi bırakıp, terör örgütünün uzantısı olarak görmeye başlamışlardır. Bununla ilgili olarak anne Ayşegül Biçer şu sözleri sarf etmektedir: *"Ruhumda sürekli yanan bir ateş var. Hayatımı feda etmeye hazırım. Her gün ölüyorum. Yüreğimizi oymak için parti kurdular"* (Kutlu, 2022:101-102).

Çocukların dağa çıkarılmasında tercih edilen yöntemler, sözler verilerek kandırma, bağımsızlık ve özgürlük söylemleri, zorla kaçırma şeklindedir. Çocukların örgüte dâhil olma motivasyonu ise aile baskısından sıyrılma, zorla evlendirilme, berdel ve aile içi şiddetten ileri gelmektedir. Çocuklar sevgili, arkadaş bulma, müreffeh bir yaşam hayali ile örgütsel oluşumların tesirinde kalmaktadır (Kekevi ve Kılıçoğlu, 2016: 496-497). Diyarbakır Anneleri çocuklarının terör örgütüne katılma gerekçeleri hakkında arkadaş tesiri, ekonomik nedenler ve ailesel etmenleri işaret etmektedir. Anneler çocuklarının terör örgütü PKK'ya dâhil oluş sürecini izah ederken, tüm bu nedenlerin ardında en büyük tesir sahibinin HDP ve HDP türevi oluşumlar olduğu kanaatini taşıdıklarını dile getirmişlerdir (Kırmızıgül, 2021: 76.)

Eyleme iştirak eden annelerin ortak kanaati, evlatlarının HDP kanalıyla örgüte teslim edildiğidir. Anneler bu iddiasını çocuklarının en son görüldükleri yerin HDP Genel Merkezi olmasına ve çocuklarının parti başkanlıklarında sıklıkla misafir edilmesine dayandırmaktadır. Evlat nöbeti tutan anneler süreç öncesinde HDP'nin kendilerini siyasi alanda temsil ettiği kanaatindeyken, süreç sonrasında HDP'nin karşısında konumlanmışlardır. Evladını HDP'den geri isteyen babalardan Ekrem Akkuş'un bu konuya atfen değerlendirmesi şu şekildedir:

"HDP diyor ki Kürt'leri savunuyorum' ama öyle bir şey yok, Kürtleri savunmuyorlar. Bu Kürt davası değildir. Çocuklarımızı HDP'den istiyoruz. Onların gençlik kolları çocuklarımızın beynini yıkayıp kandırarak dağa götürüyorlar. Benim çocuğum 12 yaşındaydı. Oradakilerin çoğu çocuk. 12, 14, 15 yaşında. Bunlarda vicdan ve merhamet yok, acımasızlar. HDP olmazsa PKK olmaz. Oğlum neredeyse gel devletine, polisine teslim ol. Oradaki tüm çocuklara sesleniyorum, kaçın gelin devletinize teslim olun. 200 gündür bu eylem devam ediyor, 200 sene de geçse devam edecek. Bu eylemi devam ettireceğiz. Dünya duyusun herkes uyansın artık." (Kutlu, 2022:103).

Okların HDP'ye yönelmesindeki sebeplerden biri de kaybolan çocukların bilgilerinin onlarda olmasıdır. Kızı Songül için bekleyişini sürdüren anne Fatma Akkuş, kızının bilgilerinin HDP'de olmasını şu sözleri ile sorgulamaktadır: *"Tamam gözümüzle görmedik diye kabul etmiyorlar ama o battaniyeler neydi? O ranzalar ne diye içeride? Bu çocukların isimleri niye çıktı oradan? Eğer HDP'den götürmemişlerse"*

kızımın bilgilerinin onlarda işi ne?” (Demir Oktay, 2022: 157). Yapılan görüşmelerde en çok sorgulanan nokta HDP yetkililerinin kendi çocuklarının PKK’ya neden verilmediğidir. HDP’nin bu süreçteki misyonu aileler tarafından mahkemeye taşınmıştır. Bu noktada bekleyişini sürdüren Musa Abalı’nın şu sözleri dikkat çekicidir:

“Sorumlusu HDP’dir. Çocuğumuzu nasıl kaçırmışlarsa öyle de getirsinler çocuğumuzu. Niye onların çocukları gitmiyor? Niye Selahattin Demirtaş’ın çocuğu gitmiyor? Niye Altan Tan’ın çocukları gitmiyor? Niye Ahmet Türk’ün çocukları gitmiyor? Onlar gitsinler. Niye bizim çocuklar gitsinler? Biz evladımızı onlar için mi büyüttük?” (Alptekin vd., 2022: 67-68).

Evlat nöbeti tutan ebeveynler, HDP’den bu konuya bir açıklık getirmesini beklemektedir. Yine oturma eylemlerinde ebeveynlerin müşterek ifadesi “Devlet bizim sahibimizdir” olmuştur. Annelerden Necibe Çiftçi ve Yıldız Ballı’nın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’a ilişkin şu sözlerine bekleyişini sürdüren tüm ebeveynler destek vermiştir: “Lütfen, Sayın Cumhurbaşkanımıza çok güveniyoruz, ondan başka kimse bize yardımcı olamaz. Lütfen çocuklarımızı geri getirsin. Devletimizin lideridir ve güçlüdür. Allah onun yardımcısı olsun, ona çok güveniyoruz. El atsın yavrularımızı kurtarsın. Evlatlarımızın ölüsünü veya dirisini istiyoruz” (Palabıyık, 2020: 278-279).

Bekleyişi sürdüren babalardan Şevket Bingöl, HDP’nin tertip ettiği kongreye katılarak Selahattin Demirtaş’tan evladının bırakılmasını talep etmiştir. Ailelerin, HDP’nin PKK ile iş tuttuğu kanaatine varmalarındaki temel nedenlerden biri de HDP’nin annelerin bekleyişine ortak olmayışı, destek vermeyişidir. Anneler evlat bekleyişlerini onları kaybettikleri yerde sürdürmektedir. Anne Ayşegül Biçer, oğlu Mustafa’yı aldığı tehditlere rağmen bekleyişini sürdürmekten vazgeçmeyişi şu şekilde dile getirmektedir:

“Onların kapısında oturuyorum. Çünkü kaybettiğim yerde arıyorum evladımı. Biz HDP’ye diyoruz ki madem siyasi partisin, 13-14 yaşındaki çocuklar senin binana niye girip çıkıyor? Bunun cevabını istiyoruz sadece. Ama cevap yok. Çocuğum nerede sorusuna da cevap yok. Yaptıkları tek şey, tehdit edip ev kundaklamak” (Demir Oktay, 2022: 72).

Hayatlarını askıya alarak çocuklarının izini mücadele ve kararlılıkla süren aileler HDP’nin bu süreçte oturma eylemine destek vermediği gibi, sonlandırılması hususunda tekliflerde bulunduğunu ifade etmiştir. Bu noktada, bekleyişini sürdüren baba Süleyman Aydın’ın HDP’ye yönelik şu sözleri dikkat çekicidir: “Burası Kandil’in şubesi. (...) HDP, çocukları dağa götürmese niye diyor gel uzlaşalım? Niye bize para teklifinde bulunuyorlar? Niye bize diyorlar size iş verelim, size yardım edelim?” (Alptekin, vd., 2022: 61).

Diyarbakır Anneleri hareketi Kürt milliyetçiliğine karşı da bir tavır ortaya koymaktadır. Kürt milliyetçiliğinin temel dinamiği eril tahakküm üstüne kuruludur. Kadınların başlattığı bu hareket, bu anlayışla ters düşmektedir. Kürt kültüründe anne figürü önemli bir yerde durmaktadır. Kürt anneler travmatik olaylarla mücadele etme yolu olarak politikleşmeyi seçmektedir (Kutlu, 2022: 105). Annelik kadınların özel alandan kamusal alana taşma sürecinde geçit fonksiyonu üstlenmektedir. Semiray Yücebaş anneliği şu şekilde tanımlamaktadır: “O, milli değer ve kimlikleri aktaran, bireysel başarıların ve yeterliklerin inşa edilmesine ön ayak olan, evin merkezinde yer alan, geleneği sürdüren, modern yaşama uyum gösteren, duyguların taşıyıcısı olmakla kadına yönelik eksikliklerin giderildiği bir mecra-bedendir” (Akt. Palabıyık, 2020: 274).

Diyarbakır Anneleri ekseriyetle Kürt kadınlardan oluşmaktadır. Eyleme iştirak eden Kürt kimliğine sahip olmayan kadınlar da mevcuttur. Bu annelerin bir kısmı destek vermek, acıyı paylaşmak için harekete dâhil olmuş, diğer kısmı ise evlatlarını örgütün elinden kurtarmak için katılmıştır. Kürt kimliğe sahip çocuklar ulvi bir dava uğruna örgüte mensup olduklarını ifade etse de o topraklarda doğmamış, örgüt sempatisiz olmayan, örgüte katılan gençler de mevcuttur. Annelerden Hatice Levent Kütahyalı’dır. Kızı üniversite eğitimi için gittiği Bitlis’te örgüte üye olmuş, bir daha evine dönmemiştir. Annesi kızının bir dava uğruna örgüte katılmadığını şu sözlerle ifade etmektedir: “Dava değil. Onu ‘anneni öldürürüz, sevdiklerini öldürürüz!’ diye korkutuyorlarmış. Arkadaşları hep böyle telefon etti bana. Yavrumu zorla götürdüler” (Demir Oktay, 2022: 86).

HDP’den evlatlarını geri isteyen aileler zaman zaman fiziksel şiddete maruz kalmıştır. Örgüt tarafından kaçırılan Nurullah Salim’in abisi kardeşinin akıbeti hakkında bilgi alabilmek için eski bir HDP’li milletvekili ile irtibat kurarak, kardeşinin peşine düşmüştür. Milletvekilinden “Çocuğunuz doğru yolu

buldu” yanıtı alan Salim, bu uğurda Irak’taki PKK kamplarına gitmekten imtina etmemiş ve 1 hafta süresince türlü işkencelere maruz kalarak rehin tutulmuştur (Alptekin, vd., 2022: 67).

Anneleri korkutan en önemli hususlardan biri, terör örgütünün elinde olan çocuklarının vatani görevini yerine getirmeye giden diğer çocukları ile karşılaşmasıdır. Kardeşin kardeşe silah doğrultma ihtimali anneleri psikolojik açıdan oldukça zorlamaktadır. Bir oğlu askerde diğer oğlu örgütün elinde olan anne Sevdet Demir, hislerini şu sözlerle ifade etmektedir “*O askere gitti. En zoru bu şimdi...*” (Demir Oktay, 2022:143).

Diyarbakır Anneleri birleştirici yönü ile topluma umut tohumları ekmektedir. Yıllardır süren terör sorunundan yılarak tüm korkularından sıyrılan anneler şiddet sarmalının halkası olmayı reddetmiş, tüm kararlılıklarıyla evlat bekleyişlerini sürdürmektedir (Altıntaş, 2021: 173). Evlatları dağa çıkarılan annelerle şehit annelerinin birbirini telkin ettiği, gözyaşı ve acıda ortaklaşabilen insanların varlığını göstermesi bakımından kıymete mütedirdir. Buna ek olarak, Barış Anneleri’nden oluşan bir grup da Diyarbakır’daki oturma eylemlerinden birinde Diyarbakır Anneleri’ni ziyaret etmiş; Ankara’ya giderek hep birlikte bir oturma eylemi yapmayı teklif etmişlerdir (Bianet, 04.06.2014).

Diyarbakır Anneleri hareketi bir ebeveynin tüm kaygılarından arınarak cesaret gösterdiği bir edimdir. Türkiye toplumsal hayatına uzun yıllar sirayet etmiş bir problemi duyurmak anlamında değerlidir. Diyarbakır HDP İl binasının önünde evlat bekleyişini sürdüren anneler kamuoyunun gündemine girebilmeyi başarmıştır. Anneler HDP’nin siyasal ve toplumsal alanda etkisinin de sorgulanmasına neden olmuştur. Evlatlarını bulabilme umudunun bir araya getirdiği kadınlar, eylemleri sayesinde çocuklar üstünden sürdürülen siyaseti doğru bulmadıklarını ifade etmişlerdir.

Diyarbakır Anneleri, hükümet ve birçok siyasal partiden açık destek görmektedir. HDP ve yetkililerine soruşturma açılmasının en önemli nedenlerinden biri de Diyarbakır Anneleri’nin etkin eylemleridir. Diyarbakır Anneleri, HDP hakkındaki kanaatleri değiştirmesi açısından önem arz etmektedir. Diyarbakır Anneleri, HDP ve terör örgütü PKK hususunda hükümetin uyguladığı müeyyidelere destek vermektedir. Bu durum HDP’nin meclis içindeki pozisyonunu riske atmıştır. Diyarbakır Anneleri hareketinin HDP’nin PKK ile organik bağı bulunduğu iddiasını kamuoyunda sıklıkla dile getirmesi, HDP’nin bir siyasal parti olarak konumunun tartışılmasına neden olmaktadır. Diyarbakır Anneleri, işlenen diğer eylemlerde olduğu gibi şiddetsiz bir protesto örgütleyerek sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilebilecek bir eylem süreci geliştirmiştir. Eylem biçimi olarak oturma eyleminin tercih edilmesi, kamuya açık aleni bir alanda sergilenmesi ve eylemcilerin eylemin sorumluluğunu üstlenmesi bu eylemi sivil itaatsiz bir eylem olarak karakterize etmektedir.

4. SONUÇ

İnsan hakları mücadeleleri, bireyselleşmenin tahribatına karşı kolektif bir özneyi ve kitlesel bir gelecek arzusunu tesis etmeye çalışmaktadır. Bu mücadeleler, kemikleşmiş yapının dışlayıcı fitratına karşı çıkan mücadeleler olarak okunabilmektedir (Ecevitoglu, 2015: 222). 1990 yılı ve sonraki süreçte özellikle Güneydoğu illerinde yaşanan hak ihlalleri en fazla kadınları etkilemiştir. Bu olayların kadınların siyasallaşma sürecini tetiklediği görülmektedir. Bu siyasallaşma hareketleri Cumartesi Anneleri, Barış Anneleri, Diyarbakır Anneleri örneklerinde annelik aktivizmleri şeklinde kendini göstermektedir.

Çalışmada, Diyarbakır anneleri örneğinden yola çıkılmakta; bu örneğin temel aktörü olan annelerin sivil itaatsizlik eylemleri konu edilmektedir. Bu örnekle ilişkisi bağlamında, Cumartesi Anneleri ve Barış Anneleri örnekleri de değerlendirilmiştir. Diyarbakır Anneleri, diğer iki örnek muhalif hareketler olmasına rağmen iktidar tarafından destekle karşılanan bir hareket olmakta, bu bakımdan farklı bir meşrulaştırma zemini üzerinde sürdürülmektedir. Bu bakımdan diğer örneklerden ayrılmaktadır. Diyarbakır Anneleri hareketi, kadınların özel alandaki pozisyonlarını kamusal alana taşımaları ve politize oluş süreçlerini net bir biçimde göstermektedir. Bu örnekte, annelerin başta olmak üzere ailelerin bireysel çaresizliğini hak arama özgürlüğü etrafında toplumsal bir eyleme dönüştürdüğü görülmektedir. Anneler şiddet sarmalının halkası olmayı reddederek, anneliğin verdiği sorumluluk hissiyle “evlat nöbeti” adını verdikleri oturma eylemlerine başlamışlardır. Acılarda ortaklaşabilen insanlar, toplumsal dokuyu etkilemişlerdir. Müşterek bir sorun etrafında örgütlenen anneler kamuoyunun ilgisine mazhar olmuşlardır. Gündemin çabuk tüketildiği bir toplumda, görünür ve kalıcı

olabilmeyi başarmışlardır. Annelerin sessiz ama vakur bekleyişi, dağdaki çocuklarına kavuşmayı arzulayan birçok annenin umutlarını yeşertmektedir.

Eylemlere ekseriyetle Kürt kadınlar iştirak etmektedir. Eyleme katılan Kürt kimliğine sahip olmayan kadınlar da bulunmaktadır. Eyleme erkeklerin de katılım sağladığı görülmüştür. Çocuklarının örgüt tarafından kaçırılmasında bir aracı olarak gördükleri HDP binalarının kapısını aşındırması, üst düzey yetkililerle bir araya gelebilmek için tüm ihtimalleri zorlamışlardır. Hak arama özgürlüklerini barışçıl pratiklerle kullanmışlardır. Annelerin en temel amacı evlatlarına kavuşabilmek, akıbetleri hakkında bilgi sahibi olmaktır. Çocuklarına kavuşan annelerin eylem mekânına gelmeye devam etmesi, bu tip olayların son bulmasını arzulamalarından kaynaklanmaktadır. Eylem mekânı annelere özgürleşme alanı açmaktadır. Örgütün menfi yaklaşımları ve yıllardır süregelen korku siyasetine bir karşı duruş olarak okunabilmektedir. Evlatlarını örgütün elinden kurtarmak için çıktıkları hak arama yolculuğunda devlet desteği görmeleri onlara önemli bir konfor ve meşruluk alanı sağlamaktadır. Barışçıl nitelikli pratikler tercih edilmesi hareketin kamuoyunda olumlu karşılanmasına neden olmaktadır. Sivil itaatsizliğin temel kriterlerinden şiddetsizliğin mevcut olması seslerini duyurabilmelerinde etkili olmuştur. Kadınların eylemlerini gerçekleştirirken meşru kanallar kullanması, hareketlerini annelik gibi kutsal bir merteye üzerinden kuruyor olmaları eyleme geçerlilik ve etkinlik kazandırmaktadır. Kullanılan yöntem, üslupta gösterilen özen ve hassasiyet harekete sempatiyi arttırmaktadır. Eyleme iştirak edebilmek için kendi hayatları ve bakmaları gereken diğer çocuklarının affını isteyerek bu mücadeleyi sırtlayan anneler, Türkiye'nin yarınları, geleceği ve umutları açısından kıymetli bir çalışma için mesai yapmaktadırlar. Bu bakımdan, Türkiye'nin sivil itaatsizlik eylemleri içerisinde makbul bir annelik inşası üzerinde konumlandıklarından özgün bir yerde durmaktadırlar.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- AKASLAN, P. (2006). Etkinliğini Yitirmiş Kentsel Mekânların Kent Yaşamına Katılması, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- ALPKAYA, G. (1995). “Kayıp’lar Sorunu ve Türkiye”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 50(3): 31-63.
- ALPTEKİN, H., ERBOĞA, A., KÖSE, T ve KURT, V. (2022). Teröre Karşı Toplumsal Hareket Diyarbakır Anneleri, Seta Kitapları, İstanbul.
- ALTINTAŞ, Ş. (2020). Diyarbakır Anneleri’nden Dünyaya, Milay Yayınları, İstanbul.
- ALTUN, F. (2022). “Takdim”, (Ed.) ALPTEKİN, H., ERBOĞA, A., KÖSE, T ve KURT, V., Teröre Karşı Toplumsal Hareket Diyarbakır Anneleri, Seta Kitap, İstanbul.
- ANBARLI, Ş. (2006). Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği), Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- ARENDE, H. (2021). “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, (Ed.) COŞAR, Y., Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- ASPAR, M. (2021). Aktif Yurttaşlık Örneği Olarak Cumartesi Anneleri, Yüksek Lisans Tezi, Altınbaş Üniversitesi Lisansüstü Programlar Enstitüsü, İstanbul.
- BİANET HABER AJANSI (2014). “Barış Anneleri Diyarbakır’daki Aileleri Ziyaret Etti”, <https://m.bianet.org/kurdi/insan-haklari/156164-baris-anneleri-diyarbakir-daki-aileleri-ziyaret-etti>, (04.06.2014).
- CAN, B. (2014). “Barış Anneleri”, Toplum ve Kuram Dergisi, 9: 35-43.
- CANDAN K. ve BİLGİN M. (2011). “Sivil İtaatsizlik”, Yasama Dergisi, 19: 57-94.
- COŞAR, Y. (2021), Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- CUMHURİYET. “Cumartesi Annelerinin 700. Hafta Eylemi Yasaklandı”, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cumartesi-annelerinin-700-hafta-eylemi-yasaklandi-1063995>, (25.08.2018).
- ÇAĞLAYAN, H. (2007). Analar, Yoldaşlar ve Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu, İletişim Yayınları, İstanbul.
- DAĞTAŞ, B. ve DAĞTAŞ, E. (2007). “Sivil İtaatsizlik Örneği Olarak Cumartesi Anneleri Eylemlerinin Türkiye Basınındaki Sunumu”, Kültür ve İletişim Dergisi, 10(1): 71-104.
- DEMİR OKTAY, T. (2022). Annemin Sesi Diyarbakır Anneleri Anlatıyor, Turkuaz Kitap, İstanbul.
- DEMİR, R (2020), Belirsiz Kaybın Kuşaklararası Aktarımı: Cumartesi Anneleri, Yüksek Lisans Tezi, Bilgi Üniversitesi Lisansüstü Programlar Enstitüsü, İstanbul.
- DEMİREL S ve ERDOĞDU T. (2017). “Sivil İtaatsizlik Eylemleri Nereye Evriliyor: Hologram Eylemi”, Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(2):141-149.
- ECEVİTOĞLU, P. (2015). “İnsan Hakları Siyasetini Yeniden Düşünmek”, Eğitim Bilim Toplum Dergisi, 13(50): 203-226.
- ESTES C. (2021). Kurtlarla Koşan Kadınlar, (Çev.) ATALAY, H., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- GENÇ YILMAZ, A. (2014). “Toplumsal Hareketin Kalbinde Yeni Bir Özne Anneler: Türkiye’de Cumartesi Anneleri ve Arjantin’de Mayıs Anneleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, Siyasal Bilimler Dergisi, 2(1): 51-74.
- GÖNEN, Y. (2011). “İnsan Haklarının Korunma Yöntemi Olarak Sivil İtaatsizlik”, Hukuk Ekonomi ve Siyasal Bilimler Dergisi, 116: 1-26.
- HABERMAS, J. (2021). “Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devleti’nin Denektaş. Almanya’da Otoriter Legalizm Karşıtlığı”, (Ed.) COŞAR, Y., Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- KALAFAT, Y. (2021). “Bu Günah Kimin Boynuna? Diyarbakır Anneleri”, Erciyes Akademi Dergisi, 35/Özel Sayı: 894-901.
- KARATAŞ, A. (2020). Uyuyan Güzel Uyandı, Nemesis Kitap, İstanbul.
- KAZAK, S. (2009). “Anneliğin Siyasal Alandaki İnşası, Türkiye’de Annelik ve Siyaset: ‘Makbul’ Anneler ve ‘Sözde’ Anneler”, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KEKEVİ, S. ve KILIÇOĞLU, G. (2016). “Uluslararası Hukuk Açısından Çocuk Askerler ve PKK’nın Çocuk Askerleri/Militanları”, Ankara Barosu Dergisi, 3: 483-510.
- KING, M. L. (2021). “Birmingham Cezaevinden Mektup”, (Ed.) COŞAR, Y., Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- KIRMIZIGÜL, B. P. (2021). “PKK Terör Örgütünün Çocuk Militanlarına Yönelik Bir Analiz”, Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Dergisi, 1(1): 64-82.
- KUTLU, B. (2022). “Türk Siyasetinde Kadınların Özneşmesi Hali: Diyarbakır Anneleri”, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Göç Enstitüsü, Gaziantep.
- MEÇİN, M. (2022). “Demokratik Bir Direniş Türü Olarak Sivil İtaatsizlik ve Meşruluk Problemi”, Sosyal Bilimler Dergisi, 21: 1270-1282.
- MİLL, J. S. (2016). Kadınların Özgürleşmesi, (Çev.) AKSEL, D., Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- ORHAN, G. (2009). “Annelik ve Politika: Barış Anneleri’nin Öğrettikleri”, Toplum ve Kuram Dergisi, 1: 97-102.
- ORHAN, G. (2012). “Türkiye’nin Yakın Tarihine Farklı Bir Öznellik Pratiği Olarak Annelik”, Praksis Dergisi, 29:107-134.
- ÖKÇESİZ, H. (2011). Sivil İtaatsizlik, Legal Kitabevi, İstanbul.
- PALABIYIK, A. (2020). “Ebeveynlik Nöbetinden Evlat Nöbetine: Diyarbakır Anneleri Üzerine Sosyolojik Gözlemler”, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2): 272-286.
- RAWLS, J. (2021). “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, (Ed.) COŞAR, Y., Kamu Vicdanına Çağrı ve Sivil İtaatsizlik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- SANER, H. (2021). “Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine”, (Ed.) COŞAR, Y., Kamu Vicdanına Çağrı ve Sivil İtaatsizlik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- SEZER ŞANLI, A. (2018). “Gündelik Hayatın Dönüşümünde Bir İmkân Olarak Toplumsal Muhalefetin Değerlendirilmesi: Cumartesi Anneleri Üzerine Bir Araştırma”, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- SEZER ŞANLI, A. (2020). “Gündelik Hayatı Dönüştüren Eylem Olarak Protesto Aktörü Olarak Kadınlar: Cumartesi Anneleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Fe Dergi, 12(1): 44-58.
- SEZER ŞANLI, A. (2022). “Türk Siyasal Hayatına 1990’ların Sivil İtaatsizlik Eylemleri Üzerinden Bakmak”, (Ed.) ÖZTAY, O. ve SARIBAŞ, S., Sosyal Bilimler Alanındaki Gelişmeler I, Duvar Yayınları, İzmir.
- SUMBAS, A. (2015). “Kadının Politik Temsil Meselesi Üzerine Bir Tartışma”, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, 53:103-121.
- THOREAU, H. D. (2013). Sivil İtaatsizlik, (Çev.) OLÇUM, M., Kafe Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- TOKDOĞAN, N. (2013). “Kürt Kadınların Sesi: Bir Karşıt Kamusal Pratiği Olarak Hêviya Jinê Dergisi”, Fe Dergi, 5(2): 38-52.
- TOKGÖZ, V. (2019). “Sivil İtaatsizlik”, Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- URAN, P. (2003). “1960 Sonrası Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Eylemleri ve Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EXTENDED SUMMARY

The study deals with the actions of Diyarbakir Mothers, based on the concept of civil disobedience and the related theoretical framework. The protest actions of the Mothers of Diyarbakir are not a subject that has been studied very much, as it is a fairly new subject in the literature. Few academic studies have been conducted on the ongoing actions since 2019. In this respect, the study claims to fill a gap in the literature and is at an interesting point due to the currentity of the issue.

The study is structured in two main parts in accordance with its purpose. In the study, a theoretical framework is drawn and the case study is interpreted based on this framework. In this respect, the definitions and approaches put forward by theorists on civil disobedience are discussed in the first chapter. In addition, the elements of civil disobedience acts that will allow to interpret the Diyarbakir Mothers discussed in the study are explained in detail. Civil disobedience acts are known in the West as anti-violent acts that have been reinterpreted in the new social movements paradigm after the 1970s. This transformation within the social movements paradigm has had an impact on Turkey's political life since the 1990s. In the 1990s, many actions that can be considered within the scope of civil disobedience were organized in Turkey, and the groups that were not considered as political subjects in these actions entered the process of politicization. One of the most notable of these subjects stands out as mothers.

The second part of the study is structured under three main headings, and the examples of Saturday Mothers and Peace Mothers are evaluated in relation to Diyarbakir Mothers. Anti-violent actions involving mothers came to the fore, especially in the context of rights violations in the Southeastern provinces of Turkey in the 1990s. Cases of disappearances, which came to the public's agenda with the September 12 Coup, gained momentum in the 1990s. In this respect, Saturday Mothers, who aim to learn the fate of their losses, are in a pioneering position in terms of civil disobedience mother activism. This protest, which was the first in issues such as bringing nonviolent forms of action to the public agenda, and making sit-ins accepted as a form of action, a method that has never been used in political actions in Turkey, has also entered the literature as the longest-lasting civil disobedience action in the country. In this respect, the Saturday Mothers actions and the subsequent Peace Mothers experience are related to the Diyarbakir Mothers action at the point of being common in a protest method. In these three motherhood activisms, the use of sit-ins and the preference of non-violent silent forms of action are prominent. Another important factor is the identification of the actions with mothers, despite the presence of different groups in all three actions. In this respect, the philosophy of civil disobedience intersects with motherhood, and it becomes essential to evaluate three examples together. In addition, it is important that the mothers who stand out in all three examples are Kurdish mothers and that the unrest in the region is brought to the fore in the protests.

Despite all their common features, the example of Diyarbakir Mothers has unique points. The other two mother activisms have anti-government features. For example, Saturday Mothers criticize the governments responsible for the disappearance period. Peace Mothers, on the other hand, consider both sides responsible in case of conflict between the PKK terrorist organization and the army, and sometimes direct their criticism to the state. Since the oppositional character of these two movements predominates, the activists are often declared as so-called mothers, and they are the target of a distinction over acceptable and so-called motherhood. Diyarbakir Mothers, on the other hand, see HDP as responsible for their children's participation in the PKK terrorist organization, and in this respect, the movement derives its power from the state. Diyarbakir Mothers, who made their voices heard more strongly in public with the intense support of the government, can be described as the only action supported by the state among Turkey's civil disobedience actions. In this respect, it takes a very unique position among disobedient acts. These actions, which contain the basic elements of civil disobedience due to reasons such as being non-violent, being organized in the form of a sit-in, taking place in public, and the activists taking full responsibility for the actions, are expected to occupy the public agenda for a long time as they continue.

VAN KÜRESİN AĞZINDA KARGIŞ VE ALKIŞ ÖRNEKLERİ
Examples of Curse and Prayer at the Dialect of Van Küresin

Hami AKMAN

Dr.

hamiakman@gmail.com

Orcid: 0000-0001-8787-2319

Atf/©: Akman, Hami (2023). Van Küresin Ağzında Kargış ve Alkış Örnekleri, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 16, Sayı 2, ss. 261-276

Citation/©: Akman, Hami (2023). Examples of Curse and Prayer at the Dialect of Van Küresin, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 16, Issue 2, pp. 261-276

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : *Derleme/Review*
Geliş Tarihi-Received Date : *03.08.2023*
Kabul Tarihi-Accepted Date : *22.11.2023*
Sayfa Numarası-Page Numbers: *261-276*
Doi : *10.46790/erzisosbil.1337497*

Notlar/Notes

Bu çalışma bir derleme çalışmasıdır ve etik kurul onayı gerektirmektedir. Gerekli onayın alındığı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Yayın Etik Kurulu Başkanlığınca, 12.05.2023 tarihli, 15636 sayıda tarafımıza bildirilmiştir.

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

VAN KÜRESİN AĞZINDA KARGIŞ VE ALKIŞ ÖRNEKLERİ

Examples of Curse and Prayer at the Dialect of Van Küresin

Hami AKMAN

Öz:

Kargış, *beddua etmek* anlamındaki *karga-* fiilinden türemiş bir isimdir ve bir kimsenin belli bir durum karşısındaki öfkesini, kötü temennisini, dileklerini ifade etmektedir; *alkış* ise *dua etmek* anlamlı *alka-* fiilinden türemiş ve kargışın aksine, bir kimsenin olaylar karşısındaki iyi dileklerini, temennilerini, isteklerini vs. ifade etmektedir. *Kargış* ve *alkışlar*, kalıplaşmış söz dizileri olarak değerlendirilmekte ve birçok araştırmacı tarafından genelde bu özelliği ön planda tutularak deyimler arasında ele alınmaktadır. Bugün, genel olarak *kargış* kelimesi yerine *beddua*, *alkış* yerineyse *dua* kelimeleri kullanılmaktadır. *Kargış* ve *alkışlar* gerek Türk halk edebiyatı gerekse dil açısından sunduğu zengin malzemeler sayesinde Türk dili için çok önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmada Van Küresin ağzında bazı kargış ve alkışlar derlenmeye çalışılmıştır. Söz konusu ağzda 109 adet kargış tespit edilmiştir. Bu *kargışların* 14 tanesinin ilk unsurunda *Allah* kelimesi, 5 tanesinde *boyun*, 4 tanesinde ise *kan* kelimesi yer almaktadır. Ayrıca Van Küresin ağzında 69 tane ise *alkış* (dua) tespit edildi.

Anahtar Kelimeler: Kargış, alkış, Küresinliler, Van Küresin ağzında kargış ve alkış.

Abstract:

Kargış is a noun derived from the verb *karga-* meaning to curse, and expresses a person's anger, bad wishes and wishes in the face of a certain situation; Applause, on the other hand, is derived from the verb *alka-*, meaning to pray, and unlike curse, it expresses a person's good wishes, wishes, desires, etc. in the face of events. *Blames* and *applause* are considered as formulaic phrases and are considered among the idioms by many researchers, generally prioritizing this feature. Today, the word *curse* is generally used instead of *curse*, and the word *prayer* is used instead of *applause*. Curses and applauses provide very important data for the Turkish language, thanks to the rich materials they provide in terms of both Turkish folk literature and language. In this study, an attempt was made to compile some curses and applauses in the dialect of Van Küresin. 109 spears were identified in the mouth in question. The word *Allah* is included in the first element of 14 of these curses, the word *neck* is included in 5 of them, and the word *blood* is included in 4 of them. Additionally, 69 prayer were detected in the mouth of Van Küresin.

Keywords: Curse, prayer, people of Küresin, curse and prayer at the mouth of Van Küresin.

1. GİRİŞ

Alkış ve *kargışlar*, bir taraftan Türk halk edebiyatı, diğer taraftan içinde barındırdıkları zengin söz varlığı ve eskicil öğeler açısından Türk dili için oldukça önemli veriler sunmaktadır. Bugün *alkış* ve *kargışlar*, araştırmacılar tarafından genelde deyimler arasında değerlendirilmektedir (Parlatır: 2010; Saraçbaşı: 2010; Hengirmen: 2011; Aksoy: 2017). Bunda *alkış* ve *kargışların*, kalıplaşmış söz dizileri olmaları ve deyimlerin konu bakımından sınırsız olmaları dolayısıyla onları da kapsamı etkili olmuştur.

Alkış ve *kargışlar*, kalıp söz niteliği kazanmış öğelerdir ve toplumun maddi manevi kültürünü, inançlarını, değer yargılarını yansıtmaktadır (Aksan, 2011: 163-172).

Kargış “beddua” kelimesi *karga-* “beddua etmek” anlamlı fiile, fiilden isim yapan *-ş* ekinin getirilmesiyle türetilirken (Gülensoy, 2018: 372); *alkış* “hayırdüa; kargış karşıtı” ise **alka-* ~ (**alkı-* ‘övmek’) fiiline eklenen yine fiilden isim yapan *-ş* ekinden türetilmiştir (Gülensoy, 2018: 23; Tietze, 2022: 268). Ancak Türkçe kökenli söz konusu *alkış* ve *kargış* kelimelerinin yerine Arapça *du’â* ve Arapça-Farsça bileşiminden oluşan *bed-du’â* kelimeleri yaygın şekilde kullanılmaktadır. Buna karşın çalışmamıza konu olan Van Küresin ağzında bedduayla beraber sıklıkla *kargış* kelimesi kullanılmakta; hatta *ķergış ~ ķergış étmah / élemah* “karğış etmek / eylemek (<beddua etmek)” deyimlerinde kalıplaşmış olarak varlığını sürdürmektedir. Söz konu ağzda *alkış* kelimesine ise rastlanılmamış bunun yerine *dua* kelimesinin kullanıldığı belirlenmiştir.

Alkış ve *kargışlarda* toplumun dününde ve bugününde geçerli olan yaşam tarzı ve ahlak kuralları vardır. Bunlar bir taraftan toplum düzeyinin temel niteliklerini belirlerken diğer taraftan toplumun tecrübelerini gelecek nesillere aktarması açısından işlevseldir (Artun, 2012: 1). *Alkış* ve *kargışlar*, sözlü Türk halk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. *Alkış* iyi dilekleri, temennileri bildiren, *kargış* ise kötülük temenni eden sözler olarak tanımlanmaktadır. Bugün ölçünlü dilde kullanılan *Allah razı olsun*, *Allah aratmasın*, *Allah belasını versin!* gibi *alkış* ve *kargışlardan* başka, Anadolu ağızlarında saklı kalmış birçok *alkış kargış* örneği vardır. Mesela Adilcevaz’da *evin barhın şen ola* “evin barkın şen olsun” *alkışı* ile *teneşirde yihansan!* “teneşirde yikanasın!” *kargışı* (Sevinçli, 2016: 97-125); Adana’da *tutacak dal olası* *alkışı* ile *lokmasın gayet sert ver Yarabbi!* *kargışı* (Artun, 2012: 1-4); Antakya ağzında *Allah’la kenî*, *Azrail ala seni kargışları* (Öztürk, 2013: 741); Bayburt’ta *bu dağın ardi meşe / gün aşar göğe düşe / beni yardan edenin / evine şiven (acı) düşe* (Ünalın, 2023: 311) bunlar birer örnektir. Bu örneklerin dışında *sofraya nur* *alkışı*, *adı bilinmedik derde düşesin* *kargışı* (Kaya, 1997: 99-121) da Anadolu’da kullanılan *alkış* ve *kargışlara* örnek verilebilir. Çalışmada Van Küresin ağzında *kargış* ve *alkışa* bazı örnekler derlenmiştir; dolayısıyla asıl konuya geçmeden önce Küresinliler ve Küresin ya da Van ağzı hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

Van’ın I. Dünya Savaş sonrası azalan nüfusunu artırmak için 1920’den başlayıp 1930’lara kadar Van’a Kuzey Kafkasya’da göçebe bir aşiret olan Brukan aşireti yerleştirilmiştir; aynı yıllar içerisinde Küresin aşireti de buraya yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bu aşiretlerden başka bölgeye Bulgaristan muhacirleri, 1923’ten başlayarak Karadeniz’den de 800 kişilik bir grup Van’a yerleştirilmiştir (Ebinç, 2006: 127). I. Dünya Savaşı sonrası, Paris Barış Konferansında gündem olan Ermeni sorunu, daha sonra Sevr antlaşmasıyla Van’ın Ermenilere bırakılacağı kararlaştırılınca buradaki egemen nüfusun Müslümanlardan oluştuğunu göstermek için aralarında Küresinlilerin de bulunduğu aşiretlerin Van’a yerleştirilmesine izin verilmiş ve bu aşiretler daha çok Ermenilerden boşalan köylere yerleştirilmiştir (Ebinç, 2005: 203).

Küresin ve Küresinliler adı üzerinde bugüne kadar birçok görüş bildirilmiştir. Bunlar genelde ilmi dayanaktan uzak yorumlardır. Kelimenin *Sünni* topluluk anlamında olduğu görüşü bir tarafa, Kürt kökenli olduklarına inanılarak İran’da *Kör Hasanlar* lakabından Küresinliler kelimesinin türediği görüşüne de rastlanmaktadır. Bunlardan başka Küresinliler atalarının *Giresun*’da yaşadıklarını öne sürerek adlarının ilk hâlinin *Giresunlular* şeklinde olduğuna ya da kelimenin Kürtçe “oğlu” anlamındaki *gure* kelimesi ile *Sünni* kelimesinin birleşimi olan ve anlamı *Sünnioğlu*, *Sünnioğulları* anlamlı bileşiminden oluştuğuna dair bilgiler de vardır (Levendoglu, 2005: 91). *Küresin* kelimesinin *Horasan* kelimesinden, *Küresinli* kelimesinin ise *Horasanlı* kelimesinden geldiği ve bundan dolayı da kendilerinin *Sünni* ve Türk oldukları, köklerinin bilinenden çok daha eskilere gittiği ses değişimleri ve tarihsel art alanla artık kesinliğe kavuşturulmuştur (Ertalay, 2021: 625-611).

Van Küresin ya da Van ağzı, kalıp sözler açısından oldukça zengin veriler sunmaktadır. Öyle ki âdeta her cümlede bir deyime rastlamak mümkündür dense abartılmış olmaz. Bu kalıp ifadeler arasında sıklıkla *alkış* (*dua*) ve *kargışlara* (*beddualara*) da rastlanmaktadır. Bu *alkış* ve *kargışlar*, bir taraftan Türk

halk edebiyatı için malzeme sunarken bir taraftan da içinde barındırdığı kelimelerle, deyim oluşuyla ve cümle yapısıyla da Türk diline katkı sağlamaktadır. Mesela aşağıda tespit edilen *çinin yansın / yane!* kargışında geçen *çin* kelimesi, Dede Korkut'ta geçen ve "omuz" anlamına gelen *çigin* şeklindeki kelimenin bu ağızda hâlen söz konusu *kargış* içinde yaşadığını göstermektedir.

Van ya da Van Küresin ağzının mensup olduğu *Doğu grubu ağızları*, doğu ve güneyde siyasi sınırların ötesinde Azerbaycan Türkçesi ile güney ve güneydoğu da Irak ve Türkmen ağızlarıyla birleşir (Karahan, 2022: 54). Van ağzı, söz konusu grubun içinde *Ağrı, Muş, Bitlis, Bingöl, Siirt, Diyarbakır, Mardin, Hakkâri, Urfa (Birecik, Halfeti hariç), Palu, Karakoçan (Elâzığ)* ağızlarının yer aldığı I. grubu oluşturmaktadır (Karahan, 2022: 57).

Van ağzı, Azerbaycan Türkçesi ile yakın bir ilişki içindedir. Şahap Bulak'a göre, Azerbaycan Türkçesi sadece Azerbaycan ve İran sınırları içinde değil; başta Anadolu sahası, Türkistan ve Ortadoğu'nun muhtelif yerlerinde de küçük topluluklarca kullanılmaktadır (Bulak, 2016: 839). Van Küresin ağzı gerek ses ve şekil bilgisi gerek söz varlığı açısından Azerbaycan Türkçesi ile yakın bir benzerlik içerisindedir. Bu benzerlik o kadar fazladır ki bazı araştırmacılar bu ağzı, bir Azerbaycan Türkçesi ağzı olarak ele almıştır (Oğur, 2019; Bulak, 2016).

Bu çalışmada Van Küresin ağzında yer alan *kargış* (beddua) ve *alkış* (dualar)lar ele alınmıştır. Önce *kargış* ardından *alkış*lara yer verilmiştir. Bu çalışmada derleme / saha çalışması yöntemi uygulanıp önceden hazırlanan sorular kaynak kişilere yöneltilmiştir. Bu sorulara verilen yanıtlar, genelde ses kayıt cihazı kullanılarak yer yer de onların söyledikleri notlar alınarak kayıt altına alınmıştır. Elde edilen bu malzemede, başta *kargış*lar ardından *alkış*lar tespit edilerek tasnif edilmiştir. Çalışmada, *alkış* ve *kargış*lar orijinal hâliyle en başta verilmiştir. Ardından bunların günümüz Türkiye Türkçesi ölçünlü diline aktarımı yapılmıştır. Daha sonra açıklamalarına yer verilmiştir. *Kargış* ve *alkış*ın kimden alındığını belirtmek için kaynak kişinin kısaltması olarak "K" harfi kullanılmış, onun karşısında da söz konusu kişinin kaçınıcı kişi olduğunu gösteren rakamlar verilmiştir. Bu kaynak kişilerin ad, soy ad, yaşadığı yer, yaş ve öğrenim durumları çalışmanın sonunda bir tablo ile belirtilmiştir. Ayrıca tekrara düşmemek için çalışmada *kargış* ve *alkış*ların Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde bulunmayanlardan oluşmasına özen gösterilmiştir. Çalışmanın Türk diline ufak da olsa katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Van Küresin ağzından tespit edilen *alkış* ve *kargış*ların örnekleri şu şekildedir:

2. KARGIŞLAR

Kargışlar; hoş olmayan bir durum, hareket, söz vs. karşısındaki rahatsız oluşu, memnuniyetsizliği, tatmin olunmayışı kötü dileklerle ve temennilerle ifade eden söz kalıplarıdır ki bundan dolayı bunlara aynı zamanda *kötü dua / beddua* gibi adlar da verilmiştir. Kargışlar, karşıdakine söylenmek istenen herhangi bir ilenci ya da lâneti uzun cümlelerle ifade etmek yerine birkaç kelime ile anlatmaya yararlar. Dolayısıyla bunlar aynı zamanda birer kalıplaşmış söz dizileridir ki araştırmacılar, genelde bu özelliğine dayanarak *alkış*larda olduğu gibi *kargış*ları da deyimler arasında ele alıp değerlendirmişlerdir.

Türkçe sadece ölçünlü dilde değil; aynı zamanda ağızlardaki *kargış* ve *alkış*lardaki zengin kullanımı ile de dikkat çekmektedir. Bu ağızlardan birisi de Van Küresin ya da Van ağzıdır.

Aşağıda Van Küresin ağzında yer alan *kargış*lara yer verilmiştir. Söz konusu ağızda tespit edilen *kargış* sayısı 109'dur. Bu *kargış*ların 14 tanesinin ilk unsurunda *Allah* kelimesi, 5 tanesinde *boyun*, 4 tanesinde ise *kan* kelimesi yer almaktadır. *Kargış*lar alfabetik sıra gözetilerek verilmiştir. Bunların sırasıyla orijinal hâli, parantez içinde Türkiye Türkçesine aktarımı, açıklaması, örneği ve kaynak kişiyi gösteren "K" harfi ile onun kaçınıcı kişi olduğunu gösteren rakamlardan faydalanılmıştır. Van Küresin ağzında tespit edilen *kargış*lar şunlardır:

Allah alsın! (*Allah alsın!*) "Ölsün" anlamında beddua: *Hey Allah seni alsın!* "Hay Allah seni alsın!" (K: 3)

Allah bit vére / vérsin dırnağ vérmeye / vérmesin! (*Allah bit versin tırnak vermesin!*) "Dermanı olmayan derde düşsün, öyle bir derde duçar olsun ki çare, derman olacak vesilesi bile olmasın" anlamında beddua: *Allah onnere bit vére dırnağ vérmeye* "Allah onlara bit versin; tırnak vermesin!" (K: 5).

Allah seni çinlenen vursun! (*Allah seni sırtından vursun!*) "Allah belanı versin, Allah'ından bulasın" gibi anlamlarda bir beddua ifadesi. (K: 1)

Allah ...den sore / sorsın! (*Allah ...dAn sora / sorsun!*) “Allah bunun hesabını sorsun, yanına bırakmasın” anlamlarında bir beddua ifadesi: *Hey Allah sennen sorsın! Ne keder pis bir adamsen ya!* “Hay Allah bunun hesabını senden sorsun! Ne kadar pis bir adamsın ya! (K: 12)

Allah dert vérsın derman vérmesın! (*Allah dert versin derman vermesin!*) “Dermansız derde tutulasın, dermanın bulunmasın” anlamında beddua: *Allah size dert vérsın derman vérmesın inşallah* “Allah size dert versin (de) derman vermesin inşallah!” (K: 3)

Allah évını yıhsın! (*Allah evini yıksın!*) “Allah evini başına yıksın, ocağını söndürsün” anlamında bir beddua ifadesi: *Kim meim arhamnen ifdıra atıt Allah onun évını yıhsın!* “Kim benim arkamdan konuşmuşsa Allah onun ocağını söndürsün!” (K: 3)

Allah fırsent vérmıye / vérmesın! (*Allah fırsat vermeye / vermesin!*) Bir tür beddua ifadesi: *Hey Alalh size fırsent vérmıye; yohse sızı dağı daşı dağıdersız!* “Ey Allah size fırsat vermesin; yoksa siz dağ taşı dağıtırsınız (her haltı yersiniz!)” (K: 16)

Allah gâvure gösdermesın! (*Allah gâvura göstermesin!*) “Allah düşmanıma vermesin, göstermesin” *Sızın gibısını allah gavure gösdermesın* “Sizin gibisini Allah gâvura göstermesin!” K: 10)

Allah gâvurı içize düşürmesın! (*Allah gâvuru içinize düşürmesin!*) “Allah gâvuru dahi sizden uzak etsin! sizden muhafaza etsin” anlamında bir dua-beddua ifadesi: *Vıy havar sizden, allah gâvurı de sızın içize düşürmesın* “Eyvah sizden, Allah gâvuru sizin içinize düşürmesin!” (K: 3)

Allahınnen bulsın ~ bulsun / bulesen! (*Allah'ından bulasın!*) “Allah belanı versin!” (K: 1)

Allah ķebil étmesın / élemesın! (Allah kabul etmesin / eylesin!) “Kabul etmiyorum, hoşnut, razı değilim” gibi anlamlarda bir beddua ifadesi (K: 8).

Allah sem ale beki (*Allah seni alsın belki!*) “Ölesin, Allah canını alsın” anlamında beddua (K: 6).

Allah üzün ķere élesın / ét्सın! (*Allah yüzünü kara eylesin / etsin!*) “Bahtı, şansı yaver gitmesin” vs. anlamlarda kullanılan bir beddua ifadesi: *Yanı göra ne işi yapememisen, bécerememisen o de diyi Allah sem üzün ķere élesın* “Yani, bakalım ne işi yapamamışsın, becerememişsin, karşıdaki de Allah yüzünü kara eylesin! Der” (K: 1)

Allah yüvesını dağıde / dağıtsın! (*Allah yuvasını dağıtsın / dağıta!*) “Allah evini yıksın, ocağını söndürsün” anlamlarında beddua (K: 3).

Anasız ķalesen / ķalesız (*Anasız kalasın / kalasınız!*) “Anan ölsün” anlamında kadının kendisi için ettiği beddua (K: 1).

Atés ole canan / cendeyan düşe! (*Ateş olsun canına / bedenine düşsün!*) “Hayrını görmeyesin, sana uğursuzluk, bela vs. getirsin” anlamlarında beddua ifadesi (K: 3).

Baban itnen yate / yatsın! (*Baban köpekle yatsın!*) Bir hakaret de içeren beddua ifadesi! (K: 6)

Barmaķlı gözán / gözıze olsın! (*Parmakları gözünüze olsun!*) Nankörlük yapan kimse(ler) için kullanılan beddua ifadesi (K: 4).

Başan topraķ/torpaķ (ole/olsın)! [Başına toprak (olsun)!] “Yazık, eyvah olsun, ne yazık” anlamlarında bir beddua ifadesi: *Hé başan torpaķ/ torpaķ sen onu boşe beyhlésen* “Hey, topraklar başına, sen onu boşuna bekliyorsun!” (K: 4)

Béman gétsın / gıde! (*Bî-ıman, imansız gitsin!*) “Allah’ın huzuruna kâfir olarak gitsin” anlamında beddua (K: 18).

Bıldığın ķede çekesın / çekesız! (*Bıldığın kadar çekesın / çekesiniz!*) Özellikle nankör, kadirbilmez, yanlış kaniya varanlara yönelik kullanılan beddua (K: 4).

Bırın / bırız ıkı olmiye / olmesın! (*Birin / biriniz iki olmaya / olmasın!*) “Asla birikimin / birikiminiz olmasın, topladığın dağılsın, bereket olmasın” gibi anlamlarda bir beddua ifadesi: *Hey bırız ıkı olmiye!* “Hay biriniz iki olmasın!” (K: 3)

Boynın ķının altınde ķale / ķalsın! (*Boynun sırtının ~ omzunun altında kalsın!*) “Ölesin, geberesin” anlamlarında bir beddua ifadesi (K: 4).

Boynın altınde ķale / ķalsın! (Boynun altında kala / kalsın!) “Ölesin, geberesin” anlamında beddua (K: 6).

Boynın kırıle / kırılsın! (*Boynun kırılsın / kırıla*) “Öl, geber” gibi anlamlarda beddua ifadesi (K: 3).

Boynın / boynı sınısın! (*Boynun / boynu kırılsın!*) “Boynu(n) kırılsın, ölesin, geberesin” anlamlarında beddua (K: 4).

Boynın şışe / şışsin! (*Boynun şışsin*) Bir tür beddua (K: 1).

Börķın anan ķoltıđında ķalsın / ķale! (*Börķün anan koltuğunda kalsın / kala!*) “Anan ölsün, sahipsiz kalasın, yetim kalasın” *Börķın anan ķoltıđında ķalsın; yanı anan öle sahipsız ķalesen* “Börķün anan koltuğunda kalsın; yani anan ölsün sahipsiz kalasın.” (K: 1)

Burninnen gele / gelsin / gelmiş! (Burnundan gele / gelsin / gelmiş!) “Yediğin şey zıkkım olsun” anlamında bir beddua: *Ala yé ha burninnen gele he valla!* “Al ye işte, bunundan gelsin he valla!” (K: 10)

Canın bitder malın itder yésin! (*Canını bitler malını itler yesin!*) “Canından ve malından hayır görmeyesin” anlamında beddua (K: 4).

Canınnen hër görmiyesen / görmemiş! (Canından hayır görmeyesin / görmemiş!) “Yüzün gülmesin, sağlık, mutluluk yüzü görmeyesin, ölüp gidesin” anlamlarda bir beddua ifadesi: *İnşallah canınnen hër görmiyesen!* “İnşallah mutlu olmayasın, sağlığa hasret kalasın!” (K: 3)

Can sağlığına hesret kıalesen! (*Can sağlığına hasret kalasın!*) “Sağlığın olmasın, hep hastalık çekesin” gibi anlamlarda bir beddua (K: 1).

Cendeyi düşmüş! (Bedeni düşmüş!) “Ölesi, geberesi” gibi anlamlarda hem insanlar hem de hayvanlar için kullanılan bir tür beddua ifadesi: *Hey cendeyi düşmüş mirat!* “Ey geberesi, sahipsiz (hayvan)! (K: 37)

Cierin ağzından gele! (*Ciğerin ağzından gelsin!*) “Ölesin, geberesin” anlamlarında beddua (K: 17).

Çini yanmış / çinin yane ~ yansın! (Sırtı, omzu, bedeni yanmış / sırtın, omzun, bedenine yana, yansın!) “Vücuduna ateşler düşsün, ateşlerde yansın, mahvolsun” vb. anlamlarda kullanılan bir beddua ifadesi: *Çini yanmış he valla, daha bızı zare getirdi!* “Ateşlerde yanası he valla, artık bizi canımızdan bezdirdi!” (K: 6)

... Çininnen / çinnennen vursın / vure! (*... Omuzundan / sırtından vursun / vura!*) “(Okuduğun Kur’an, kıldığın namaz, tuttuğun oruç vs.) senin belana sebep olsun” anlamında beddua ifadesi (K: 1).

Çoh çalışesen; az yesen! (*Çok çalışasın; az yiyesin!*) “Evinde bereketin olmasın! anlamında bir beddua ifadesi” *Çok çalışesen az yesen oğul inşallah Allah’dan ısdemişem!* “Çok çalışasın; az yiyesin oğul inşallah Allah’tan istemişim!” (K:3)

Dermansız derde düşesen! (*Dermansız derde düşesin!*) “Dermanın olmayacak dertlere tutul” anlamında beddua (K: 1).

Dert tutesen dermanın olmiye! (*Dert tutasın dermanın olmasın!*) “Devasız, dermansız derde tutulasın” anlamında beddua ifadesi (K: 1).

Dert tutmuş / dert tutmuş! (*Dert tutmuş / tutmuşu!*) “Derde giriftar olası, tutulası” gibi anlamlarda kullanılan beddua ifadesi: *Dert tutmuş odı geltdi ba!* “Derde düşesi, işte gelmiş bak!” (K:1)

Elin kırılın / kırile! (*Elin kırılın / kırıla!*) Birisini acımasızca ve haksız yere döven kimse için kullanılan bir beddua: *Viy inşallah elin kırılın he valla!* “Vay inşallah elin kırılın he valla!” (K: 1)

Eyhmeğin seni tute! (*Ekmeğin seni tutsun!*) “Verdiğim emekler, nimetler senden çıksın” gibi anlamlarda genelde nankör kişilere yönelik kullanılan beddua (K: 4).

...In/nIn eyhmeyi ...(y)I tutsın/tute! [*...In/nIn ekmeği ...(y)I tutsun!*] “(Nankörlük edenler için) emekleri tutsun, gözüne dizine dursun, nankörlüğün cezasını çeksin/çek” *Hey babanın eyhmeyi sızı tute size az étdé* “Hay babanın ekmeği sizi tutsun, size az mı etti (emek vs. ekle)” (K 4)

Gâvurun yahasına düşmiyese! (*Gâvurun yakasına düşmeyesin!*) “Gavura (bile) denk gelmeyesin, gâvura dahi musallat olmayasın” *Yanı okkede pisdé, diyisen gâvurun yahasına düşmiyese* “Yanı (birisi) o kadar pistir (ki) (ona) gâvura (bile) musallat olma! Diyorsun.” (K: 1)

Gétdiğin yérden dönmiyese! (*Gittiğin yerden dönmeyesin!*) “Git; ama dönemeyesin” anlamında bir beddua (K: 3).

Gidişin ole dönüşün ~ dönüşün olmiye! (*Gidişin olsun dönüşün olmasın!*) “Gittiğin yerden dönmeyesin, bu son gidişin olsun” anlamlarında bir beddua ifadesi: *İnşallah gidişin ole dönüşün olmiye oğul* “İnşallah gittiğin yerden dönmeyesin oğul!” (K: 3)

Gözünde kıalsın ~ kıale / kıalmış! (*Gözünde kıalsın ~ kıala / kalası!*) “Muradına ermesin, muradı gözünde kıalsın, muradına ermeyesin” anlamlarında beddua (K: 4).

Kuzulkurt! (*Kuzulkurt!?*) Birisine zehir, zıkkım diyerek öfkesini dile getirdiği beddua ifadesi (K: 40).

Günahım boynan / bıynne ... olsun! (*Günahım senin boynuna, onun boynuna... olsun!*) Birisi hakkında yalan yanlış konuşulunca, iftira atılınca, hakkı yenince söylenen “işlediğim günahlar hakkımı yiyene gitsin” anlamında bir beddua ifadesi (K: 1-29).

Gün eyhmesine möhtaç méhtaç olesen / kıalesen! (Gün ekmeğine muhtaç olasın / kalasın!) “Yiyecek bir şeyin kalmasın, açlık ve sefalet içinde kalasın” anlamında beddua (K: 6).

Görbegör olmuş / olesen! (*Mezar be mezar olmuş / olasın!*) “Mezarın dahi olmasın, mezarısız kalasın” anlamlarında beddua (K: 4).

Göre kede gidesen / gétsın! (*Mezara kadar gidesin / gitsin!*) “Ölüme kadar yolun var” anlamında bir beddua ifadesi: *Gelmesın da haşa sennen görre kede gétsın!* “Gelmesin a; haşa mezara kadar (yolu var!)” (K:3)

Gün üzü görmiyesen! (*Gün yüzü görmeyesin!*) “Mutluluğa hasret kalasın” anlamında beddua (K: 1).

Heramin / heramız olsun! (*Haramın / haramınız olsun!*) Zehir zikkim olsun anlamında bir beddua. (K: 6).

Her bay canınnen görmiyesen! (*Canından hayır, mutluluk görmeyesin!*) “Sağlıklı, mutlu, tasasız bir hayatın olmasın” *İnşallah her bay can canınnen görmiyesené!* “İnşallah hayatta mutlu olmayasın!” (K: 1).

Héri başine deye / deysın! (*Hayrı başına değsin / değe!*) “Yaptığı iyilik onda kalsın” anlamında beddua (K: 10).

Hey omı / seni imansız gétsın / gédesen! (*Hay o / sen imansız gitsin / git!*) “İmanı yok olsun da ölsün” Anlamında beddua (K: 6).

Hinen kül ole ~ olsun / hınesı kül olmuş! (*Kınan kül olsun / kınası kül olmuş!*) “Muradına ermeyesin, arzuladığın şey olmasın” gibi anlamlardaki beddua: *Viy hnen kül ole he valla!* “Ey sen muradına erme inşallah!” (K:1)

İçize / işlene kırran gırsın / düşsın! (*İçinize, içlerine kıran gırsın / düşsün!*) “Ölüp gitsin(ler), kırılın(lar), mahvolsun(lar)” gibi anlamlarda kullanılan bir beddua ifadesi (K: 6).

İnşallah beke senkiler de / onkiler de sene / one éle olsun! (*İnşallah belki seninkiler de / onunkiler de sana / ona öyle olsun!*) Birisine yapılan haksızlık, zulüm, nankörlük vs. karşısında haksızlık zulüm, nankörlük vs. yapana karşı “sana da aynısını yaşatacak evlat, nesil vs. musallat olsun” anlamında bir beddua ifadesi (K: 3).

İnşallah dıberdın / dıberdız dağile! (*İnşallah ocağın(ız), evin(iz) dağılsın!*) “Allah ocağını(zı) söndürsün” anlamında beddua ifadesi (K: 6).

İnşallah menı kıuyliyesız! (*İnşallah beni gömesiniz!*) “Öleyim de beni gömün” anlamında kişinin kendisi için ettiği beddua (K: 1).

İnşallah sabahe kaħmiyesen / çıħmiyesen! (*İnşallah sabaha çıkmayasın / kalkmayasın!*) “Uyuman, ölümün olsun, son uyuman olsun” anlamlarında beddua (K: 10).

İnşallah yémiyesen / yémiyesız! (*İnşallah yemeyesin / yemeyesiniz!*) “Haram olsun” anlamında beddua ifadesi: *Ƙocemın ayılığını yésız; inşallah yémiyesız!* “Kocamın maaşını yiyorsunuz; inşallah yemeyesiniz!” (K: 3)

Kâmbaħ kalmış / kâle / kâlsın! (*Sahipsiz kalmış / kala / kalsın!*) “Sahibi ölsün, gözetip kollayanı, sahip çıkanı kalmasın” anlamlarındaki beddua: *Hey kâmbaħ kâle bu köyü heş bi şe yoħdı kı!* “Hay bu köy sahipsiz kalsın, bir şey yok ki!” (K: 4)

Ƙanı / kanın içine aħe! (*Kanı / kanın içine aksın!*) “İç kanaması geçirsın, ölsün” *İnşalla Ƙanı içine aħe bızi çoħ açız étdé* “İnşallah kanı içine aksın, bizi çok rahatsız etti!” (K:11)

Ƙannı göyneyin Ƙapan / anan Ƙapısına ~ Ƙarşine gele / gesin! (*Kanlı gömleğin kapına / anan kapısına ~ karşısına gele / gelsin!*) “Ölesin, geberesin” anlamlarında bir beddua ifadesi: *Yanı birısınun ölmağını isdiyande diyisen* “Yani birisinin ölmesini istediğin zaman dersin (bu bedduayı).” (K: 1)

Ƙan Ƙusesen! (*Kan kusasın!*) “Kanlı kusasın, verem olup ölesin” *İnşalla Ƙan Ƙusesen oul!* “İnşallah kan kusasın oğul!” (K:3)

Ƙan Ƙusmuş! (*Kanlı kusmuş!*) “Kan kusup ölesi, geberesi” anlamlarında bir beddua ifadesi: *Ƙan Ƙusmuşden éle Ƙıcıħ aléyem!* “Kan kusasıdan öyle de nefret ediyorum ki!” (K: 6)

Ƙarnize toħluħ ~ toħlıħ girmesın! (*Karnınıza tokluk girmesin!*) “Karnınız doymayasın, hep açlık, sefalet vs. çekesiniz” gibi anlamlarda bir beddua ifadesi (K: 1).

Ƙefen paren / paresı ole / olsun! (*Kefen paran / parası olsun / ola!*) Haksız yere elinden kazancı, parası alınan kimsenin söylediği beddua (K: 1).

Ƙere heberin gele! (*Kara haberin gelsin!*) “Ölüm, felaket vs. olumsuz haberin alalım” anlamlarında beddua (K: 18).

Ƙere Ƙannere béleşesen! (*Kara kanlara belenesin!*) “Vurup öldürülesin, kan içinde kalasın” gibi anlamlarda bir beddua ifadesi (K: 3).

Ƙırran yiyesen / yésın! (*Kıran yiyesin / yesin!*) “Zikkim yesin, zehir zikkim olsun” gibi anlamlarda bir beddua (K: 10).

Ƙırrıyħ Ƙıjıyħ Ƙalesen / Ƙırrıyħ Ƙalmış! (*Yanıp kül olasın!*) “Derde tutulasın, yanıp yakılasın” gibi anlamlarda kullanılan beddua (K: 6).

Köküz kesilsin! (*Kökünüz kesilsin!*) “Nesliniz, soyunuz kurusun” anlamında beddua: *Héy köküz kesilsin inşallah!* “Hay nesliniz kurusun inşallah!” (K: 3)

Léçeyım başan! (*Leçeğim başına!*) “Benim yaşadığım sıkıntıyı, derdi, acıyı vs. sen de yaşa inşallah” anlamında bir ilenç ve kötü temenni ifadesi: *Yanı diyisen menı kıniyisen ya, inşallah sen de bu acının eyınısım yaşe* “Yani, beni kınıyorsun ya, sen de bu acının aynısını yaşa” diyorsun.” (K: 2)

Mennen uzak Allah’e yahın (ole / olsun)! [*Benden uzak Allah’a yakın (ola / olsun)!*] “Bana bulaşmasın, benden uzak olsun” anlamlarında bir temenni (K: 9).

Mirate kalsın / kalmış! (*Mirasa kalsın / kalmış!*) “Sahipsiz kalsın, sahibi ölsün” *Göti bu mirate kalmışe sahabıne vér* “Götür bu sahibi ölmüşü, sahibine ver!” (K: 4)

muradın gözünde kale ~ kalsın / muradı gözünde kalmış! (*Muradın gözünde kalsın / muradı gözünde kalmış!*) “Muradına eremeyesin, istediğin şeye kavuşama, muradına eremeyesi” anlamlarında bir beddua: *Muradı gözünde kalmış yétım, bızı çoĥ acız étđı* “Muradına eremeyesi, bizi çok rahatsız etti!” (K: 1) *Birisine kerkiş éliyande diyile ‘muradın gözünde kale’* “Birisine kargış edildiği zaman ‘muradın gözünde kalsın’ derler.” (K: 17)

Nehlet şétane (ole / olsun)! [*Lanet şeytana (olsun)!*] “Şeytana lanet olsun, lanet şeytanın üzerine” *Töbe yarabbi töbe, nehlet şétane, dedım öz özıme* “Kendi kendime; tövbe ya Rabbi tövbe, lanet olsun şeytana” dedim.” (K: 4)

Oĥuduĥun Ėur’an / kıldıĥın namaz / tuttuĥun oruş / Allah vs. seni çırpe / çırpsın / vursın! (*Okuduĥın Kur’an / kıldıĥın namaz / tuttuĥun oruş / Allah vs. seni çırpsın / vursun!*) “Allah belanı versin, yaptığın ibadetler belan olsun” gibi anlamlarda beddua (K: 18-29).

Öz başın yé / yesen! (*Kendi başını ye!*) “Kendi kendinin ölümüne neden olasın” anlamında beddua ifadesi *İnşallah öz başın yesen he valla!* “İnşallah kendi başını yersin he valla!” (K:14)

Saĥ cane hesret kalasen! (*Saĥ cana hasret kalasın!*) “Saĥlıklı bir hayatın olmasın, mutsuz ve huzursuz olasın” *Mene ‘saĥ cane hesret kalasen’ diyannendi üzüm gülmıyıt* “Bana ‘saĥ cana hasret kalasın’ dediğinden beri yüzüm gülmedi.” (K: 6)

(Semi) dert tutesen! [*(Semi) dert tutasın!*] “Dertli olasın, başın beladan kurtulmasın” gibi anlamlarda bir beddua ifadesi: *Hey semı dert tutesen he valla* “Hay derde düşesin, he valla!” (K: 3)

Sennen sarı suler tökile! (*Senden sarı sular dökülsün!*) Birisine hasta (özellikle verem) olması için kullanılan beddua ifadesi: *Yanı verem tutesen, daha iyileşmiyesen!* “Yani vereme yakalanıp artık iyileşmeyesin!” (K: 1)

Sesın / sesız kesile / kesilsın he valla! (*Sesin(iz) kesile / kesilsin he valla!*) Çok ağlayıp sızlayan çocuklara ya da çok baĥıran herhangi birine söylenen beddua ifadesi (K: 10).

Senı / onu Allah’ın mehkemesine tavşırmişem! (*Seni / onu Allah’ın mahkemesine havale etmişim!*) “Allah’ından bul, Allah’a havale ettim” anlamlarında bir beddua: *Senı o Allah’ın mehkemesine tavşırmişem!* “Seni, o Allah’ın mahkemesine havale etmişim!” (K: 6) *Men Allah’e tavşırđım oné* “Ben, onu Allah’a havale ettim!” (K: 6)

...sız kalasen / kalasız! (*...sız kalasın / kalasınız!*) “Birisi ölsün de onsuz kalasın” anlamında bir beddua: *İnşallah anasız kalasız* “İnşallah ananız ölsün (de) onsuz kalasınız!” (K: 1)

Şıl olesen yataĥlere düşesen! (*Felç olup yataklara düşesin!*) “Felç olasın bakıma muhtaç kalasın” anlamında beddua (K: 3).

Tike pırtıyĥ / tike tike olesen! (*Tike tike olasın!*) “Parça parça olup ölesin” anlamında beddua (K: 16).

Toĥ yémıyesen / yémemiş! (*Tok yemeyesin / yememiş!*) “Açlık ve sefalet içinde yaşa / yaşayası, aç kal / kalası” anlamlarında beddua ifadeleri: *Toĥ yémemiş, göra géne niye gelit!* “Aç kalası bakalım yine niye gelmiş!” (K: 6)

Toprah/torpaĥ eliyim başan ~ başan toprah/torpaĥ eliyim [*Toprak(lar) eleyeyim başına!*] “Topraklar başına, yazık, eyvah, ne yazık” *Başan toprah/torpaĥ eliyim gét ba evinde ne olit!* “Topraklar başına, git (de) evine bak ne olmuş!” (K 5)

Toprah/torpaĥ başan ole/olsın! [*Toprak(lar) başına olsun!*] “Yazıklar olsun, eyvah olsun, yazık, ne yazık” *Başan torpaĥ/topraĥ ole/olsın o çoĥden gidit!* “Yazıklar olsun (sana) o çoktan gitmiş!” (K 5)

Tufaĥın daĥıle / daĥılsın! (*Ocaĥın sönsün*) “Evin yıkılsın, ocaĥın sönsün” anlamlarında bir beddua (K: 3).

Vıy zehirman ~ zehirmar! (*Vay zehirmar!*) “Zehir, zıkkım” anlamında birisinin öfke anında kullandığı beddua ifadesi (K: 7).

Kargışta geçen bu zehirmar kelimesi aslında Farsça zehr-i mâr, “yılan zehri” anlamındaki birleşimin söz konusu ağızda aldığı şekildir.

- Üzü gülmemiş!** (*Yüzü gülmeyesi!*) “Yüzü gülmeyesi, mutsuz olası” anlamında beddua (K: 1).
- Üzün / üzüz ağ olmiye / olmesin!** (*Yüzünüz ak olmasın / olmaya!*) “Yüzünüz kara çıksın” anlamında beddua (K: 17).
- Üzün kere olé / olsun!** (*Yüzün kara ola / olsun!*) “Yüzün ak olmasın, işlerin ters gitsin, utanç içinde kalasın, mahcup olasın” gibi anlamlarda kullanılan bir tür beddua ifadesi: *Yané diyile ya Allah’ın huzurunda de üzün kere olsun* “Yani diyorlar ya Allah’ın huzurunda da yüzün kara olsun!” (K: 10)
- ...ye güvenmiyese / güvenmesin!** (*...ya güvenmeyesin / güvenmesin!*) “Hayrını görmesin, mutluluk vermesin” gibi anlamlarda bir beddua ifadesi (K: 17).
- Vıy (sene) kırreder!** [*Vay (sana) zıkkım!*] Zıkkım, zehir” gibi anlamlarda ve öfkelenince kullanılan bir beddua ifadesi! (K: 6)
- Vıy sene sancı!** (*Vay sana sancı!*) “Zıkkım, zehir” gibi anlamlarda, genelde kendisine seslenen ve öfkeli olunan kimseye söylenir. (K: 4-20)
- Vurgunnelere gelesen!** (Vurgunlara gelesin!) “Vurup öldürülesin” anlamındaki beddua ifadesi: *İnşallah vurgunnere gelesen köpeyh!* “İnşallah vurulup ölesin köpek!” (K: 1)
- Vurgunun ilahinnen gelsin!** (*Vurgunun ilahından gelsin!*) “Allah belanı versin, Allah’ından bulasın” anlamlarında bir beddua ifadesi: *Vurgunun ilahinnen gelsin! Yanı Allah’ınmen bulesen! demağdı* “Vurgunun ilahından gelsin! Yani Allah’ından bulasın! demektir.” (K: 1)
- Yağlı kırsunnere gelesen!** (*Yağlı kırsunlara gelesin!*) “Vurup öldürülesin” anlamında beddua (K: 18).
- Yan yévren delinsin** (*Yanların delinsin*) “Yara bere içinde kalasın” anlamında bir beddua (K: 1).
- Yeri issicah olsun!** (*Yeri sıcak olsun!*) “Ölen kimse için mekânı cehennem olsun” anlamında beddua (K: 1).
- Yétim kalesen / kalmış!** (*Yetim kalasın / kalmış*) “Baban ölsün, babası ölesi” anlamında bir beddua (K: 6).
- Zuğğum yiyese!** (*Zıkkım yiyese!*) “Zehir zıkkım olsun, haram olsun” anlamında beddua ve ilenme amaçlı kullanılan bir ifade: *Ala ala zuğğum yiyese inşallah* “Al al zıkkım zehir olsun inşallah!” (K: 10)
- Nehlet gele / gelsin sene!** (*Lanet olsun sana!*) “Allah’ın laneti üzerine olsun” anlamında bir beddua (K: 12).

3. ALKIŞLAR

Alkışlar ya da diğer ismiyle *hayır dualar*, bir kimsenin herhangi bir durum, olay, söz ya da hareket karşısında duyduğu memnuniyeti, minnettarlığını ve iyi, güzel dileklerini ifade eden kalıplaşmış ifadelerdir. *Kargışlar* gibi *alkışlar* da söz konusu *kalıplaşmış söz dizileri* olma özelliğine dayanılarak birçok araştırmacı tarafından genellikle deyimler arasında değerlendirilmektedir. *Alkış* kelimesinin yerine bugün artık genellikle Arapça *dua* kelimesi kullanılmaktadır.

Türkçenin sadece ölçünlü dilinde değil; aynı zamanda ağızlarında da sıklıkla *alkışlar*la karşılaşmaktadır. Bu ağızlardan birisi, Van ağzı olarak da bilinen Van Küresin ağzıdır. Van Küresin ağzı yukarıda da ifade edildiği gibi deyim ve dolayısıyla *kargış* ve *alkış* bakımından oldukça zengindir. Söz konusu ağızda toplamda 69 tane ise *alkış* (dua) tespit edilmiştir. Tespit edilen *alkışlar*, aşağıda alfabetik sıra gözetilerek verilmiştir. *Kargışlarda* olduğu gibi, *alkışların* da sırasıyla orijinal hâli, parantez içinde Türkiye Türkçesine aktarımı, açıklaması, örneği ve kaynak kişiyi gösteren “K” harfi ile onun kaçınıcı kişi olduğunu gösteren rakamları verilmiştir. Bu *alkışların* ilk unsurunu genellikle “Allah” kelimesi oluşturmaktadır. Van Küresin ağzında tespit edilen *alkışlar* şunlardır:

Allah ağzinnen eşide / eşitsin! (*Allah ağzından duysun!*) “Dediğini Allah nasip etsin, gerçekleştirsin, keşke dediğin gibi olsa, dediğini Allah kabul etsin” anlamında dua ifadesi: *Véy Allah ağzinnen eşitsin* “Vay Allah senin dediğini bana nasip etsin!” (K: 6)

Allah başımızdan / başızden... esgiyh élemiye ~ élemesin / étmiye ~ étmesin! (*Allah başımızdan / başımızdan... eksik eylemesin / etmesin!*) Özellikle bir ailenin büyüğü için “uzun ömürlü olsun, var olsun!” anlamlarında kullanılan bir dua ifadesi (K: 8).

Allah bin bereket vérsin! (*Allah bin bereket versin!*) “Allah’a şükür olsun, bereketli olsun” anlamında bir dua, minnettarlık, şükür ve teşekkür ifadesi: *Allah bin bereket vérsin!* “Allah bin bereket versin!” (K: 1)

Allah bin oğkede vérsın! (*Allah bin o kadar versin!*) “Allah bire bin katsın, çokça bereket versin” anlamlarında bir dua ve teşekkür ifadesi: *Allah sene bin oğkede vérsın!* “Allah sana bin o kadar versin!” (K: 6)

Allah can sağlığı vére / vérsın! (*Allah can sağlığı vere / versin!*) “Allah sağlık, afiyet versin, sağlıklı bir hayat nasip etsin” anlamlarında bir dua ifadesi (K: 6).

Allah darde koyıme / koymesın! (*Allah darda bırakmaya / bırakmasın!*) “Allah zorluklardan, belalardan muhafaza etsin” anlamında dua (K: 6).

Allah düşürmesın! (*Allah düşürmesin!*) “Allah kimselere muhtaç hâle getirmesin” anlamında dua ifadesi (K: 1).

Allah emeyhlem / emeyhlezi boşe çıharmiye / çıharmesın! (*Allah emeklerin(iz)i boşa çıkarmaya / çıkarmasın!*) “Allah verdiği emeklerinin mükâfatını da versin” anlamında bir dua ifadesi (K: 6).

Allah esgiyhliğini vérmesın / vérmıye! (*Allah eksikliğini vermesin / vermeye!*) Özellikle bir aile büyüğü için “Allah var etsin, eksikliğini vermesin” anlamlarda kullanılan bir dua ifadesi (K: 3).

Allah evızde mutlı éliye / élesın! (*Allah evinizde mutlu eylesin / etsin!*) “Allah yuvalarında mutluluk nasip etsin, aile içine huzur versin” anlamlarında dua (K: 6).

Allah gétđđđ yerde utandırmesın / utandırmiye! (*Allah gittiđđi yerde utandırmamasın / utandırmaya!*) Ölen bir kimse için “Allah rahmet eylesin, yüzünü ak etsin” anlamında kullanılan bir dua (K: 7).

Allah keza beladen uzah éliye / étsın! (*Allah kaza beladan uzak eylesin / etsin!*) “Allah kaza bela vermesin!” (K: 7)

Allah kezasız belasız éliye / étsın! (*Allah kazasız belasız eylesin / etsin!*) “Allah kazadan beladan saklasın, muhafaza etsin” anlamında dua ifadesi (K: 1).

Allah kolaylıh vére / vérsın! (*Allah kolaylık vere / versin!*) “Allah kolaylık versin, işiniz rast gelsin” anlamlarda dua (K: 7).

Allah mahcup élemesın / étmesın! (*Allah mahcup eylesin / etmesin!*) “Allah utandırmamasın, yüzünü ak etsin” anlamlarında dua ifadesi” (K: 4).

Allah nezerden / nezerlerden sahlıye / sahlésın! (*Allah nazardan / nazarlardan saklaya / saklasın!*) Allah kem, kötü gözlerden muhafaza eylesin” anlamında dua ifadesi (K: 10).

Allah ...yI darde koyıme ~ koymesın / bırahımiye ~ bırahımesın! (*Allah ...yI darda bırakmasın!*) “Allah zor durumda, sıkıntıda vs.de bırakmasın” gibi anlamlarda kullanılan bir dua ifadesi: *Allah seni darde koyıme* “Allah seni darlıkta bırakmasın!” (K: 10)

Allah muradın vérsın / vére! (*Allah muradını versin / vere!*) “Allah ne istemişsen, neyi murat etmişsen nasip etsin” anlamında bir temenni, dua ifadesi: *Allah muradın vérsın!* “Allah muradına erdirdin!” (K: 3)

Allah ömrın uzun élesın / étsın! (*Allah ömrünü uzun eylesin / etsin!*) Genelde yaşça büyük kimselerin, herhangi bir iyilik karşısında kendilerinden küçüklere söylediđđi “uzun ömürler yaşa” anlamında bir ifade: *Allah sein ömrın uzun étsın!* “Allah senin ömrünü uzun etsin!” (K: 18)

Allah (sene / size) sahlésın! [*Allah (sana / size) saklasın!*] “Allah bağışlasın, korusun” gibi anlamlarda kullanılan bir dua: *Allah üşahlem sene sahlıye inşallah* “Allah çocuklarını sana saklasın!” (K: 6)

Allah selametđđ vérsın! (*Allah selametlik versin!*) Allah sıhhat, afiyet, huzur vs. versin! *Allah sene selametđđ vérsın ana!* “Allah sana afiyet, sağlık, huzur versin ana!” (K: 14)

Allah sebir vérsın! (*Allah sabır versin!*) “Herhangi bir olumsuz, kötü bir durumda birisine Allah sabrını artırsın, sabırlı olmanı nasip etsin” anlamında bir dua: *Allah sene sebir vérsın!* “Allah sana sabır versin!” (K: 6)

Allah sır sítar éliye ~ élesın / étsın (Allah saklasın!) “Allah korusun, muhafaza etsin, eksiklikleri gidersin” vs. anlamlarda bir dua ifadesi (K: 7).

Allah (...den / ...nen) uzah éliye / étsın! [*Allah (...dan) uzak eylesin / etsin!*] “Allah göstermesin, uzak etsin” anlamında bir temenni, dua ifadesi: *Allah cannen uzah élesın; mal oğkede önemni deyil* “Allah candan uzak etsin; mal o kadar önemli değil!” (K: 6)

Allah / Rebbi dadan gelsın / yétıssın! (*Allah / Rab yardımına gelsin / yetişsin!*) “Allah sizin yardımcının olsun!” *Sız bireye geldız menı sevındırdız; Allah sızın dadıze yétıssın inşallah* “Siz buraya geldiniz beni sevindirdiniz; Allah sizin yardımcınız olsun inşallah!” (K: 18)

Allah tutduđđun altın éde / étsın! (*Allah tuttuđđunu altın ede / etsin!*) “Fakirlik, sefalet çekmeyesin, zenginlik içinde yaşayasın” gibi anlamlarda dua ifadesi (K: 3).

Allah elden eyahden düşürmesın / düşürmiye! (*Allah elden ayaktan düşürmesin!*) “Allah yataklara düşürüp de kimseye muhtaç hâle getirmesin, başkasının eline bakar duruma düşürmesin” *Éle Allah*

minnetdere koymesin, elden eyahden düşürmesin be ne! “Yeter ki Allah minnet altında bırakmasın, elden ayaktan düşürmesin, daha ne (olsun, ne isterim ki!)” (K: 16)

Allah ellere düşürmesin / düşürmiye (*Allah ellere düşürmesin / düşürmeye!*) “Allah kimseye muhtaç, el açar hâle getirmesin!” (K: 6)

Allah eyağan daş deydirmesin! (*Allah ayağına taş deydirmesin!*) “Allah seni en ufak zarardan, beladan dahi muhafaza etsin” anlamında dua (K: 6).

Allah évızı şén élesin / étsin! (*Allah evinizi şen eylesin / etsin!*) “Allah evinize mutluluk, huzur ve bereket versin!” *Mesela bi yére gidande tam kağan sırade diyisen* “Mesela bir yere (ziyarete) gidildiğinde tam kalkılacağı sırada dersin (bu duayı!)” (K:1)

Allah hêrlı élesin / éliye! (*Allah hayırlı eylesin!*) “Allah mübarek etsin”; İstenmeyen, kabullenmeyen bir şeye sahip olana sitem, biraz da alay yollu “Allah hayırlı etsin” anlamında kullanılan bir ifade: *K'nın kızı avukat olıt ha; ne diyah Allah hêrlé éliye* “K'nın kızı avukat olmuş ha; ne diyelim Allah hayırlı etsin!” (K: 4)

Allah hés bi evı böyühysız / sahapsız élemesın / étmesın! (*Allah hiçbir evi büyüksüz / sahipsiz eylesin / etmesin!*) Genelde baba ya da dede olanlar için kullanılan “Allah uzun ömürler versin!” anlamında bir dua ifadesi (K: 4).

Allah iman Qur'an vérsın! (*Allah iman Kur'an versin!*) Bir tür dua ifadesi: *Allah sene iman Kur'an vérsın!* “Allah sana iman Kur'an versin!” (K: 6)

Allah imannen Qur'annen élemesın / étmesın / ayırmesın! (Allah imandan Kur'an'dan eylesin / etmesin / ayırmasın!) “Allah imandan alıkoymasın” anlamında kullanılan dua ifadesi: *Allah adamı imannen Qur'an'nen élemesın kardaş!* “Allah insanı imandan Kur'an'dan etmesin kardaş!” (K: 17)

Allah işızı (gücüzü) ras getırsın! [*Allah işinizi (gücünüzü) rast getirsin!*] “Allah işlerinizde kolaylıklar versin, önünüzdeki engelleri kaldırsın, işlerinizi yoluna koysun” anlamlarında bir dua ifadesi: *Di gidın hadı Allah işızı ras getırsın* “De haydi gidin, Allah işinizi rast getirsin!” (K: 25)

Allah kèbil étsın! (Allah kabul etsin!) Özellikle yapılan bir ibadetin, hayırlı bir işin kabul edilmesi için söylenen bir dua, temenni ifadesi (K: 15).

Allah mekânını cennet étsın / élesın! (*Allah mekânını cennet etsin / eylesin!*) Ölen bir kimse için Allah cennetlik etsin” anlamında dua ifadesi (K:7).

Allah minndere koymesın / koymıye! (*Allah minnetlere bırakmasın!*) “Allah kimsenin minneti altında bırakmasın, başkasına borçlu, ihtiyaç sahibi olacak durumlara düşürmesin” anlamında bir dua ifadesi: *Éle Allah minndere koymesın, elden eyahden düşürmesın be ne!* “Yeter ki Allah minnet altında bırakmasın, elden ayaktan düşürmesin, daha ne (olsun!)” (K: 16)

Allah (ne) muradın varse vérsın! [Allah (ne) muradın varsa versin!] Allah ne arzuladıysan, murat ettiysen nasip etsin” anlamında dua ifadesi (K: 1).

Allah ömrın uzun éliye / étsın (Allah ömrünü uzun eyleye / etsin!) “Allah ömrüne bereket versin” anlamında bir dua ifadesi (K: 6).

Allah o elı bu ele möhtaç / muhtaç étmesın ~ étmiye / élemesın ~ élemiye! (*Allah o eli bu ele muhtaç etmesin!*) “Allah kimseye, yakını dahi olsa başkasına muhtaç duruma düşürmesin” *Yanı kardaşan bile muhtaç étmesın* “Yani (Allah) kardeşi (dahi) kardeşe muhtaç etmesin!” (K: 10)

Allah / Rebbi dadan gele / gelsın! (*Allah Rab imdadına gelsin*) “Allah yardımına gelsin, seni zor durumdan kurtarsın” (K: 18)

Allah / rebbi kömeyın ole / olsın! (*Allah yardımcın olsun!*) “Allah senin yardımcın olsun” anlamında bir dua ifadesi: *Rebbi seın kömeyın ole bi tükânnen mene cuğare al* “Allah senin yardımcın olsun, hele bana dükkândan sigara al.” (K: 18)

Allah sebir vérsın! (Allah sabır versin) Sabır temennisi için kullanılan bir dua ifadesi (K: 7).

Allah tézinden versın! (Allah tezinden versin!) “Ağır hasta ya da yatalak olanlar için Allah ölümü nasip etsin de bu acıdan kurtarsın” anlamında bir dua ifadesi (K: 6).

Allah usduzden / usdumızden esgiyh élemesın / étmesın! (Allah üstümüzden / üstünüzden eksik eylesin / etmesin!) “Allah yokluğunu göstermesin, var etsin” gibi anlamlarda, genelde evin büyükleri için kullanılan bir dua ifadesi (K: 13).

Allah üzün ağ élesın / étsın! (*Allah yüzünü ak eylesin / etsin!*) “Allah yüzünü kara çıkarmasın, işin rast gitsin” anlamında bir dua: *T, Allah seın üzün ağ élesın, bi gétmeden mene bu sobeyı de qaldır* “T, Allah senin yüzünü ak etsin, hele gitmeden bu sobayı da benim için kaldır!” (K: 6)

Allah üzün güldüre / güldürsün! (*Allah yüzünü güldürsün!*) “Allah seni hayatta mutlu etsin, üzmesin, işlerini rast getirsin, yüzünü güldürsün” *Bi mene o kenalı aş, allah sen üzün güldüre inşalla* “Hele bana o (TV) kanalı(nı) aç, Allah senin yüzünü güldürsün inşallah!” (K: 3)

Allah üzün / üzüz... kere çihartmesin ~ çiharmesin! (Allah yüzünü kara çıkartmasın!) “Allah başarı versin, muvaffak etsin, yüzünü ak etsin” gibi anlamlarda kullanılan bir dua ifadesi (K: 9).

Allah ...yA saşlesin / bağışlesin! (Allah ...yA saklasın / bağışlasın!) “Allah ayırmasın, ayrılık vermesin” anlamalarında bir dua ifadesi (K: 3).

Allah ...yI cenetine koye / koysin! (*Allah ...yI cenetine bıraka / bıraksın!*) “Mekânı cennet olsun” anlamında bir dua ifadesi (K: 6).

Allah yatahlere düşürmesin! (Allah yataklara düşürmesin!) “Allah kimsenin minnetine bırakacak kadar hasta etmesin” anlamında bir dua ifadesi: *Valla ölüm hoşdı; Allah yatahlere düşürüp minnetdere koymesin!* “Valla ölüm güzeldir; Allah yataklara düşürüp de minnette bırakmasın!” (K: 6)

Allah var élesin / étsin! (Allah var eylesin / etsin!) “Allah daim etsin, var ölümden muhafaza etsin” anlamında dua ifadesi (K: 7).

Başın var olsun! (*Başın var olsun!*) “Başın sağ olsun” diyen kimseye teşekkür ve dua etmek amacıyla siz var olun, canınız sağ olsun” demek. (27)

Heci olesen! (*Hacı olasin!*) “Hacca gitmek nasip olsun” anlamında dua (K: 6).

Helal hoş(ın) ole / olsun! [*Helal hoş(un) ola / olsun!*] “Helal olsun” (K: 18).

Elin daşe atesen daş ole altın! (Elini taşa vurasın taş olsun altın!) “En ufak şeylerden bile çok büyük kazançlar elde edesin, her zaman ve her yerde mutlu olasın” anlamlarında bir dua ifadesi (K: 6).

Evin abadan! (*Evin abat!*) “Evin şen olsun, mutlu, huzurlu ol” anlamlarında dua (K: 5).

Évin barhın şén ole / olsun! (*Evin barkın şen olsun!*) “Ocağın, yuvan huzur ve mutlulukla dolsun” gibi anlamlarda bir dua ifadesi (K: 17).

İşiz / işin gücüz / gücün ras gelsin ~ gele / gétsin (İşin / işiniz gücünüz / gücün rast gelsin ~ gele / gitsin!) “İşlerin(iz) istediğiniz gibi olsun, aksilik olmasın, işlerinizde başarı elde edin” gibi anlamlarda bir dua ifadesi: *Dı gidin işiz ras gelsin!* “Haydi gidin, işiniz rast gelsin!” (K:13)

Qedan canıme! (Kadan canıma!) “Sana gelecek kaza bela bana gelsin! (K: 1)

Qedan mene deysin ~ deye / gelsin ~ gele! (Kadan bana değin / gelsin!) “Sana gelecek bela, kaza vs. bana gelsin” anlamında dua, temenni ifadesi: *Sein kedan mene gelsin* “Sana gelecek kaza bana gelsin!” (K: 18)

Mekânı cennet ole / olsun! (*Mekânı cennet ola / olsun!*) Ölen bir kimse için “cennete gitsin” anlamında bir dua ifadesi (K: 12).

Pegamber efendimize komşu olesen! (*Peygamber'imize komşu olasin!*) “Öldükten sonra Peygamber'imize yakın olasın” anlamında dua (K: 6).

Rehmet baban (görüne)! [*Rahmet baban(ın) mezarına!*] “Babana rahmet olsun” anlamında bir dua ifadesi (K: 4).

Rehmet (olsın) ölmüşleran! [*Rahmet (olsun) ölmüşlerine!*] “Allah ölmüşlerine rahmet etsin” anlamında bir dua ifadesi: *Rehmet ölmüşleran bi bize kede ge!* “Ölmüşlerine rahmet olsun, bize kadar gel hele!” (K: 4)

Su kımın eziz olesen! (*Su gibi aziz olasin!*) Susayan birisinin, suyu verene ettiği dua (K: 18).

Üzün ağ ole / olsun! (*Yüzün ak ola / olsun!*) “Allah seni mahcup etmesin, işin rast gitsin, başarılı olasın” anlamlarında bir dua ifadesi: *İnşalla üzün ağ ole dı gét!* “İnşallah işlerin rast gitsin, haydi git!” (K: 3)

4. SONUÇ

Kargış (beddua) ve *alkış* (hayırdua, dua) kalıplaşmış sözler olmalarından dolayı deyimler arasında gösterilmekte ve değerlendirilmektedir. *Kargış* (beddua) bir durum karşısındaki öfkelenmeyi, kabullenmemeyi, kızgınlığı, karşıdaki kimsenin kötü duruma düşmesini dilemeyi veya istemeyi ifade etmektedir. *Alkış* (dua) ise minnettarlığı, sevinci, razı oluşu, karşıdaki kimsenin iyi duruma rastlamasını vs. dile getiren kalıplaşmış ifadelerdir. *Kargış* kelimesi *karga-* “beddua etmek” fiilinden türeyen bir isimken; *alkış* kelimesi ise *alka-* ~ *alkı-* “övmek” fiilinden türeyen isimdir. Bugün *kargış* kelimesinin yerini beddua; *alkış* kelimesinin yerini ise *dua* kelimesi almıştır. Ancak bazı ağızlarda hâlâ kelimelerin Türkçeleri (*kargış*, *alkış*) kullanılmaktadır. Çalışmaya konu olan Van Küresin ağzında da *beddua* kelimesi kullanılmakla beraber, *kargış étmek / élemek* şeklindeki deyimde kalıplaşmış olarak varlığını sürdürmektedir.

Bu çalışmada Van Küresin ağzında yer alan *kargış* (beddua) ve *alkış* (dua)lar ele alınmıştır. Giriş kısmında da değinildiği üzere bu çalışma derleme çalışmasıdır. Önceden hazırlanan sorular kaynak kişilere yöneltilip alınan yanıtlar, genelde ses kayıt cihazı kullanarak bazen de onların söyledikleri notlar alınarak kayıt altına alınmıştır. Elde edilen bu malzemede, başta *kargış*lar ardından *alkış*lar tespit edilerek tasnif edilmiştir. Çalışmada, *alkış* ve *kargış*lar orijinal hâliyle en başta verilmiştir. Ardından bunların günümüz Türkiye Türkçesi ölçünlü diline aktarımı yapılmıştır. Daha sonra açıklamalarına yer verilmiştir. *Kargış* ve *alkış*ın kimden alındığını belirtmek için kaynak kişinin kısaltması olarak “K” harfi kullanılmış, onun karşısında da söz konusu kişinin kaçınıcı kişi olduğunu gösteren rakamlar verilmiştir. Van Küresin ağzında yer alan deyimler üzerinde uzun süre çalışılmış ve elde edilen verilerden Van Küresin ağzının zengin bir deyim varlığına sahip olduğu belirlenmiştir veya tespit edilmiştir. Deyimler içinde ele alınan ve değerlendirilen *kargış* ve *alkış*lara da Van Küresin ağzında sıklıkla rastlanmaktadır. Söz konusu ağızda, toplamda yaklaşık olarak 109 tane *kargış* (beddua) tespit edilmiştir. Bunların 14 tanesinin ilk unsurunu *Allah* kelimesiyle kurulanlar oluştururken; 5 tanesini *boyun*, 4 tanesini ise *kan* kelimesiyle kurulanlar oluşturmaktadır. Bundan başka *kargış*ların 1 tanesi *anne* için, 2 tanesi baba için, diğerleri de genel olarak herhangi bir kimse için kullanılmaktadır. *Kargış*larda dikkat çeken yönlerden birisi de *kargış*ın bir sıfat-fiil grubundan oluşmasıdır; mesela *kan kusmuş!* (*kan kusası!*), *yétim kalmış* (*yetim kalası!*), *mirate kalmış!* (*sahipsiz kalası!*), *toh yémemiş!* (*açlık ve sefalet çekesi!*) gibi. Söz konusu ağız da *alkış* (dua) sayısı 64’tür. Bu *alkış*ların 54 tanesinin ilk unsuru, *Allah* kelimesinden kurulanlardan oluşmakta ve hepsi de herhangi bir kimse için kullanılmaktadır.

Çalışma bir taraftan Türk halk edebiyatına, bir taraftan da Türk diline katkı sağlayacak niteliktedir. Özellikle *béman gétsin!* “imansız ölsün”, *kâmbah kalsın* “sahipsiz kalsın”, *görbegör gétsin!* (*Mezar be mezar gitsin (mezarın dahi bulunmasın!)*) *kargış*larındaki *béman* “imansız” (<bî-iman), *kâmbah* “sahipsiz” (<Farsça <kem ‘kıt’+ bağ?) ve *görbegör* “mezar be mezar” kelimeleriyle *Allah / Rebbi dadan gelsin!* “Allah yardımına gelsin!” *alkış*ındaki *dad* “imdat, yardım” kelimelerinin *Derleme Sözlüğü*’nde bulunmayıp söz konusu ağızda bulunması dikkat çekicidir.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- AKALIN, L. S. (1990). *Türk Dilek Sözcüklerinden Alkış Kargışlar*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- AKSAN D. (2011). *Türkçenin Gücü* (14. Baskı). Bilgi Yayınları, Ankara.
- AKSAN, D. (2014). *Anadilimizin Söz Denizinde* (4. Baskı). Bilgi Yayınları, Ankara.
- AKSOY, Ö. A. (2017). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2* (1. Baskı). İnkılap Yayınları, İstanbul.
- ARTUN, E. (2012). Günümüz Adana Aşıklık Geleneğinde Alkış-Kargış. *Çukurova Üniversitesi Araştırma Merkezi*, Adana.
- BORATAV, P. N. (1978). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Gerçek Yayınları, İstanbul.
- BULAK, Ş. (2016). “Van Küresin Ağzında Deyimler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 56, s. 837-857.
- BULAK, Ş. (2015), Van Küresin Ağzı, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya.
- ERATALAY, S. (2021). “Horasan’dan Küresin’e Bir Sözcüğün İzinde”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Van özel sayısı) s. 611-628.
- EBİNÇ, S. Y. (2008). Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat- Devlet (1839-195), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- GÜLENSOY, T. (2018). *Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Bilge-Kültür-Sanat, İstanbul.
- HENGİRMEN, M. (2007). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2* (2. Baskı). Engin Yayınevi, Ankara.
- KALAFAT, Y.-BEYATLI, N.Y. (2011). *Türk Kültürlü Halklarda Alkışlar-Kargışlar*. Berikan Yayınevi, Ankara.
- KAYA, D. (1997). “Folklorumuzda Dua ve Beddualar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 4, s-99-121.
- KEMALOĞLU, M. (2011). “Terekeme-Karapapak Türklerinde Dualar (Alkışlar) ve Beddualar (Kargışlar)”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, s.-95-114.
- LEVENDOĞLU, M. F (2006). Küresinliler Örneğinde Kültürel Kimlik (Küresinlilerin Sosyo-Kültürel Yapısı), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- OĞUR, Ü. (2019). Van Azeri Ağzı, İnceleme, Metin, Sözlük, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.
- ÖZTÜRK, J. (2013). Antalya Ağzında Kargışlar, Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri.
- SARAÇBAŞI, M. E. (2000), *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü* (5. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- SEVİNÇLİ, V. (2016). “Türk Kültüründe Alkış / Kargış ve Adilcevaz Örneği”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. LII, s. 97-125.
- TIETZE, A. (2022). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara.
- ÜNALAN, Ö. (2023). “Bayburt Halk Kültüründe Dua ve Beddualar”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 10, s. 306-324.

Tablo 1. Derleme Yapılan Kaynak Kişilerin Bilgileri

Kaynak Kişi	Adı-Soyadı	Yaşı	Öğrenim Durumu	İkamet Yeri
K: 1	Güneş Akman	56	Okur yazar değil	Van-Merkez
K: 2	Zafer Baştürk	43	Lise mezunu	Van-Abdurrahmangazi Mah.
K: 3	İsmet Akman	84	İlkokul mezunu	Van- Yeni Mah.
K: 4	Halit Akman	56	İlkokul mezunu	Van-Merkez
K: 5	Sinan Akman	44	İlkokul mezunu	Van- Yeni Mah.
K: 6	Kezban Demiray	58	Okur yazar değil	Van-Köprüler Mah.
K: 7	Kenan Demiray	37	Lise mezunu	Van-Köprüler Mah.
K: 8	Alaaddin Akman	56	İlkokul mezunu	Van-Yeni Mah.
K: 9	Memo Tunçay	84	Okur yazar değil	Van Köprüler Köyü
K: 10	Fulya Baştürk	35	Okur yazar değil	Van-Abdurrahmangazi Mah.
K: 11	Memet Baştürk	89	Okur yazar değil	Van- Kasımoğlu Köyü
K: 12	Tayfun Akman	33	İlkokul mezunu	Van- Köprüler Mah.
K: 13	Yüzgül Tarhan	47	Okur yazar	Van Köprüler Köyü
K: 14	Mahmut Akman	43	Ortaokul mezunu	Van-Merkez
K: 15	Bahaeddin Demiray	65	Okur yazar değil	Van-Merkez
K: 16	Necla Akman	63	Okur yazar değil	Van-Edremit
K: 17	Vahide Tunçay	57	Okur yazar değil	Van-Köprüler Köyü
K: 18	Sultan Tunçay	80	Okur yazar değil	Van Köprüler Köyü

EXTENDED SUMMARY

Prayers and curses are stereotypes. Prayers are the expression of good wishes, wishes and a happy ending as a reflection of happiness, joy and consent in the face of a situation. Curses, on the other hand, are the expression of bad wishes, wishes and a sad end as a reflection of discontent, dissatisfaction and unhappiness. The fact that they are stereotypes puts them within the boundaries of idioms, which are stereotypes. In other words, prayers and curses are idioms. When we look at the prominent dictionaries of Turkey Turkish, which deal with the existence of idioms, it is observed that prayers and curses take place most intensely in these works. In this study, prayers and curses in Van Küresin or Van dialect are included. More precisely, prayers and curses were compiled from the mouth in question. In order to increase the declining population of Van after the First World War, the Brukan tribe, a nomadic tribe in the North Caucasus, was settled in Van from 1920 until the 1930s; In the same years, the Küresin tribe was tried to be settled here. Apart from these tribes, Bulgarian immigrants were settled in Van, a group of 800 people from the Black Sea, starting from 1923. After the First World War, the Armenian problem, which was on the agenda of the Paris Conference, and later, when it was decided that Van would be left to the Armenians with the Treaty of Sèvres, tribes, including the Küresines, were allowed to be settled in Van to show that the dominant population here was Muslims, and these tribes were mostly settled in villages vacated by Armenians. The Küresinies are a Turkish tribe that live mainly within the borders of Van. While describing the process of their arrival in Van, they state that they had to migrate as a result of the pressures they faced while living in the north of Iran and the south of Azerbaijan. The people of Küresins always know themselves as Turks and they express this every time. They strongly reject being called Persian in particular. Many non-scientific views have been expressed on the name Küresin and Küresinli; however, it is now known with certainty that the name Küresin comes from Khorasan, and the name Küresinli comes from the name Khorasanlı, that they are Sunni, and their roots go back much further. In the study, first of all, the examples of curses in the mouth of Van Küres were mentioned. A total of 109 curses were found at the mouth of Van Küres. While the first element of 14 of them is those established with the word of Allah; 5 of them are formed with the word neck and 4 of them are formed with the word blood. In addition, 1 of the curses is used for the mother, 2 for the father, and the others are used for anyone in general. One of the striking aspects in curses is that the curse consists of an adjective-verb group; like orphans! (orphan cane!)!, not full! (hunger, miserable!), vomited blood! (vomited blood, had tuberculosis!) like. If we give a few examples of curses; Bring your bloody shirt to your door! you bleed! don't smile! work hard, eat less! I hope maybe yours / hers will be like that to you / him too! let you go; don't come back! The number of prayers found in the mouth of Van Küres is 69. The first word of 54 of these 69 prayers is the word Allah, which is more than half of the total number of prayers. We give some examples of prayers. Namely: May Allah give patience!, may Allah not make that hand needless of this hand, may Allah protect him from accident and trouble, may Allah protect him from evil eyes! etc. Undoubtedly, the curses and prayers in the mouth of Van Küre are not limited to these. We have been compiling the idioms in the aforementioned dialect for a long time. While compiling these idioms, we often encountered prayers and curses. Here, in order to contribute to both Turkish folk literature and Turkish language, we wanted to make these prayers and curses a separate study. In addition, these prayers and curses are now used only among the middle and elderly population, and one of the main goals of doing the study is to prevent them from being forgotten and destroyed.